

NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 95 talvi 4/2017

Pääkirjoitus

3 Jaakko Belt

n & n -haastattelu

6 Salla Jokela, David H. Kaplan kaupungeista ja kulttuurisista eroista

Ulkomaailman kirjeenvaihtaja

15 Simone Weil, Toinen teollinen vallankumous

Managerialismi

- 27 Petri Koikkalainen, Yhteisöistä irtautunutta hallintaa ➤
- 43 Matti Ylönen & Hanna Kuusela, Teknokraattien ja populistien yhteispeli
- 47 Jussi Välimaa, Johtajavaltaistuva yliopisto
- 52 Pertti Ahonen, Vallan viitekehykset
- 53 Rosa Meriläinen, Suomen poliittinen järjestelmä
- 57 Ville Yliaska, Yritystuet resurssivallan keskittämisenä ➤

Kolumni

70 Kimmo Sarje, Paikallinen Lagerborg

Estetiikka & tieto

- 77 Hanne Appelqvist, Jukka Mikkonen & Kalle Puolakka, Estetiikalle ominaisesta tiedosta
- 82 Hanne Appelqvist, Lydia Goehr ja lokeroimaton estetiikka

- 88 Jukka Mikkonen, Gregory Currie taiteen hyötypuheesta
- 91 Risto Pitkänen, Mausta ja teleologiasta
- 92 Immanuel Kant, Refleктоiva arvostelukyky

Artikkeli

95 Tuukka Tomperi, Kriittinen ajattelu kouluissa ➤

Kolumni

114 Sirkka Ahonen, Kansallisista kertomuksista maailmanhistoriaan

Elokuvat

116 Veli-Matti Huhta, Eläköön *Napoléon*

Otteita ajasta

- 122 Heta Kaisto, Lisa Blackman äänistä ja hiljaisuudesta
- 126 Noora Tienaho, Megamusikaali *Cats*
- 128 Jarkko Halkonen, Tori, uimahalli, kirkko, kirjasto, teatteri
- 132 Miissa Rantanen, Kivun anatomia
- 134 Jouni Avelin, Miten Stalinista tuli stalinisti?

Kirjat

- 135 Arto Laitinen, Tekoälystä teoriassa ja käytännössä
- 138 Sanna Lehtinen, Ympäristösuhteemme ytimessä
- 140 Tuukka Tomperi, Ajattelun ikävaiheet
- 142 Samuli Björninen, *O* – odotukset ja painolasti

NIIN & NÄIN

OSOITE *niin & näin* – filosofinen aikakauslehti
PL 730, 33101 Tampere

PÄÄTOIMITTAJAT

Jaakko Belt, jaakko.belt@gmail.com
Anna Ovaska, anna.ovaska@gmail.com
Tytti Rantanen, tytti.p.rantanen@gmail.com
paatoimittaja@netn.fi

TOIMINNANJOHTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi

ARTIKKELITOIMITTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi

KIRJA-ARVOSTELUT

Jukka Mikkonen, arviot@netn.fi

TOIMITTAJAT

Reetta Eiranen, reetta.eiranen@gmail.com
Tapani Kilpeläinen, tapani.kilpelainen@gmail.com
Risto Koskensisilta, risto.koskensisilta@gmail.com
Asko Nivala, aeniva@idcloud.com
Juho Rantala, juho.rantala85@gmail.com
Antti Salminen, anttiee@gmail.com
Maria Salminen, johan.ludwigpii@gmail.com
Tuukka Tomperi, tuukka.tomperi@gmail.com
Tere Vaden, tere@kapsi.fi

AJANKOHTAISTOIMITUS

Elina Halttunen-Riikonen, elina.halttunen-riikonen@gmail.com
Noora Tienaho, noora.tienaho@gmail.com
ajankohtaista@netn.fi

KUVATOIMITUS

Jaakko Belt, Anna Ovaska & Antti Salminen

ULKOASU

Mirikka Hietanen, mirikkahietanen@gmail.com

TOIMITUSNEUVOSTO Marke Ahonen, Antti Arnkil, Saara Hacklin, Kaisa Heinlahti, Ilona Hongisto, Julian Honkasalo, Hannele Huhtala, Hanna Hyvönen, Kaisa Häkkinen, Jaakko Hämeen-Anttila, Nora Hämäläinen, Antti Immonen, Olli-Jukka Jokisaari, Kimmo Jylhä, Tommi Kakko, Maija Kallinen, Sari Kivistö, Petri Koikkalainen, Riitta Koikkalainen, Katve-Kaisa Kontturi, Kaisa Kortekallio, Inkeri Koskinen, Camilla Kronqvist, Olli Lagerspetz, Arto Laitinen, Kaisa Luoma, Yrsa Neuman, Emilia Palonen, Mikko Peltari, Sami Pihlström, Olli Pyyhtinen, Juuso Rahkola, Martina Reuter, H. K. Riikonen, Markku Roinila, Petri Räsänen, Essi Syrén, Sami Syrjämäki, Pii Telakivi, Milla Tiainen, Jarkko S. Tuusvuori ja Milla Törmä

TILAUKSET Kestotilaus 12 kk 48 euroa, ulkomaille 52 euroa. Välittäjän kautta lisämaksu. Kestotilaus jatkuu uudistamatta, kunnes tilaaja sanoo irti tilauksensa tai muuttaa sen määräaikaiseksi. Määräaikaistilaus 52 euroa. *niin & näin* ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

TILAUS- JA OSOITE ASIAT

040-721 48 91, tilaukset@netn.fi

ILMOITUKSET

Jukka Kangasniemi, ilmoitukset@netn.fi, 040-721 48 91

ILMOITUSHINNAT

1/1 sivu 500 euroa, puoli sivua 300 euroa, 1/4 sivua 200 euroa. Väri-ilisä sisäisivuilla + 20 %. Takasisäkansi 600 euroa, takakansi/etusisäkansi 700 euroa (sis. väri). Hintoihin lisätään ALV 24 %.

MAKSUT Osuuspankki 573274-251814

JULKAISIJA & KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISSN 1237-1645 (painettu)

ISSN 2341-5916 (verkkojulkaisu)

24. VUOSIKERTA

PAINOPAikka Forssa Print

Kultti ry:n jäsen

TÄMÄN NUMERON KIRJOITTAJAT

Hanne Appelqvist, teoreettisen filosofian dosentti, Helsingin yliopisto, kollegiumtutkija, Turku Institute for Advanced Studies, **Jouni Avelin**, kustannustoimittaja, Turku, **Pertti Ahonen**, yleisen valtiopoliin professori, Helsingin yliopisto, **Sirkka Ahonen**, historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen emeritaprofessori, Helsingin yliopisto, **Jaakko Belt**, päätoimittaja, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Samuli Björninen**, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Jarkko Halkonen**, FM, Tampere, **Veli-Matti Huhta**, VTM, HuK, Helsinki, **Salla Jokela**, tutkijatohtori, Helsingin yliopisto, **Heta Kaisto**, väitöskirjatutkija, Aalto-yliopisto, **Immanuel Kant** (1724–1804), filosofi, Königsberg, **Petri Koikkalainen**, dosentti, valtiopoliin yliopistonlehtori, Lapin yliopisto, **Hanna Kuusela**, yliopistotutkija, Tampereen yliopisto, **Arto Laitinen**, filosofian professori, Tampereen yliopisto, **Sanna Lehtinen**, FT, tutkija, Helsingin yliopisto, **Rosa Meriläinen**, kirjailija, Tampere, **Jukka Mikkonen**, FT, Tampereen yliopisto, **Risto Pitkänen**, Ph.D., estetiikan dosentti, Helsingin yliopisto, **Kalle Puolakka**, estetiikan dosentti, Helsingin yliopisto, **Miissa Rantanen**, TaM, Helsinki, **Kimmo Sarje**, kuvataiteilija, estetiikan dosentti, Helsingin yliopisto, **Noora Tienaho**, väitöskirjatutkija, Tampere, **Tuukka Tomperi**, KT, FM, tutkija, Tampereen yliopisto, **Jussi Välimaa**, professori, Koulutuksen tutkimuslaitoksen johtaja, Jyväskylän yliopisto, **Simone Weil** (1909–1943), ks. s. 25, **Ville Yliaska**, FT, Helsingin yliopisto, **Matti Ylönen**, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto ja Aalto yliopisto

NIIN & NÄIN

on filosofian ammattilaisten ja amatöörien kohtaustapaikka, monialainen asiantuntija-areena, yhteiskuntakriittinen debattifoorumi ja taidekyläinen kulttuurimaksimi. Vapaaehtoisvoimin toimittu, poikkeuksellisen laajaan avustajakuntaan luottava ja etenkin muhkeista teemanumeroistaan tunnettu neljännesvuosijulkaisu aloitti 1994.

Kotisivut: www.netn.fi

Tämä lehti on saanut opetus- ja kulttuuriministeriön kulttuurilehtitukea sekä TSV:n kautta tieteellisen julkaisufoorumissa avustusta, jota opetus- ja kulttuuriministeriö myöntää Veikkauksen tuotoista.

on vuonna 2002 aloittanut kirjasarja, jossa on tähän mennessä julkaistu yli 90 nidettä. *niin & näin* -kirjat on Suomen ainoa filosofiaan keskittynyt kustantamo. Sarjassa ilmestyy klassikkokäännöksiä, aikalaisanalyyssejä, ajattelutaito-oppaineistoja lapsille ja aikuisille sekä esseistiikkaa ja muita vapaan filosofisen muodon taidonäytteitä. Kirjasarjan päätoimittaja on Tapani Kilpeläinen.

Verkkokauppa: www.netn.fi/kirjat

www.filosofia.fi

on suomalainen filosofinen internet-portaali. Se on toiminut 2007 alkaen ajankohtaisen tiedon välittäjänä, yhteydenpitokanavana, tienä verkkofilosofiaan, johdatuksena suomalaisen filosofian historiaan sekä digitaalisena arkistona. Portaali palvelee sekä tutkijoita että laajaa yleisöä. Sen ovat tuottaneet EFS, *niin & näin* sekä Åbo Akademin filosofian oppiaine.

Filosofia.fi osana toimii jatkuvasti laajeneva filosofian verkkoenyklopedia *Logos*. Portaali sisältää suomalaisen filosofian historian digitoituja aineistoja sekä kattavan ruotsinkielisen osion. Portaali-toimintaa pitää myös yllä aktiivista tiedotuspalsta sähköpostilistoinen sekä kaikkeen puuttuvaa filosofian verkkokolonia.

Portaalin päätoimittajat ovat Yrsa Neuman ja Tuukka Tomperi. Portaalin toimittaja on Elina Halttunen-Riikonen ja *Logos*-ensyklopedian päätoimittaja on Kalle Puolakka.

www.filosofia.fi

NIIN & NÄIN

on myös muuta toimintaa. *niin & näin* -väki on vuosia työskennellyt uuraasti vapaan filosofisen sivistys- ja valistustoiminnan saralla. *niin & näin* järjestää filosofian tutkimuksen ja opetuksen seminaareja sekä filosofisia keskustelu- ja yleisötilaisuuksia. *niin & näin* tekee yhteistyötä Kultin, SFY:n, Feton, muiden kustantajien ja kulttuuritoimijoiden kanssa. *niin & näin* on kalenterivuoden aikana mukana lukuisissa kulttuuritapahtumissa ja monilla kirjamessuilla. *niin & näin* -toiminnasta vastaa Eurooppalaisen filosofian seura (EFS) yhteyspäällikkönään Jukka Kangasniemi. *niin & näin* -toiminnasta saa lisätietoa tällä sivulla ja kotisivuilla olevista osoitteista ja puhelinnumeroista.

JAAKKO BELT

Elmer Diktoniuksen esikoiskokoelmassa *Min dikt* (1921) viivähdetään noen myrkyttämän, ”hiilenmustan talon” äärellä. Runon puhuja katsoo ikkunassa ymmyrkäisenä istuvan pojan kalpeita kasvoja:

”Kauhu täytti minut: ihmiset, mitä olemme? mihin menemme? mitä olemme tehneet?”¹

Säkeet on kirjoitettu kolme vuotta sisällissodan jälkeen. Ne kaikuivat takaraivossa lukiessani Diktoniuksen romaania *Janne Kubik* (1932), joka marssittaa muotopuolen tai pikemminkin alati ajassa muovautuvan antisankarinsa aikalaistodistajana niin sisällissodan kurimuksen kuin Lapuan liikkeen läpi aina lamavuosien satamatöihin. Päähenkilö lipuu historian hetkestä toiseen kuin ajopuu konsanaan viiston kommentaarin saattelemana. Sotien jälkeen valmistui myös suomenkielinen versio *Janne Kuutio* (1946), mutta kirja ei kummallakaan ilmestymishetkellä saanut vahvempaa vastakaikua kansakunnan kokemuksellisen tilan tai mentaalisen lähihistorian kuvauksena.

Diktoniusta ei voi syyttää kunnianhimon puutteesta: modernismin esteettistä keikausta piti hänen mielestään vastata inhimillinen kumous. Edellä mainitussa esikoiskokoelmassa runoilijaa haavana kirveltää, ettei radikaalius taiteessa ja ”ajan suurissa kysymyksissä” käy yksiin. Vaikka huonosti myynyt debytantti näki vikaa yleisössäkkin ja tietysti yhteiskunnassa, taiteilijat olivat kurimuksesta(an) eniten vastuussa:

”Koska he eivät hävitä tätä hullujenhuonetta koska he eivät pure vaikka heillä on hampaat.”²

*

Edellä lainatut säeparit palaavat hakematta mieleen, kun kuuntelee Juha Hurmeen Finlandia-puhetta. Hurme nostaa Diktoniuksen, tuon ylivoimaisen etevän ja tärräyttävän kielenkäyttäjän, yhdeksi tärkeimmistä opettajistaan. Esikuvansa neuvoa noudattaen juuri palkinnon pokannut taiteilija pureutuu ajan suuriin kysymyksiin:

”Ihmislajin, 7,5 miljardin suurpedon jättipopulaation aiheuttama kuluma ja ilmastonmuutos ovat järkyttäneet viimeiset 11 000 vuotta vakaina ja ennustettavina säilyneitä olosuhteita. [...] Sään ääri-ilmiöt, hirmumyrskyt, tulvat, aavikoituminen, merten muovittuminen, saastuminen ja sukupuutto-aloitukset tarkoittavat yhteen laskettuina, ettei vain ilmasto muutu, kaikki muuttuu. Tämä apinoiden planeettamme on muuttumassa tuntemattomaksi taivaan kappaleeksi.”

Oikeakin tilannekuva voi hukata tarkkuutensa, jos mitataava on turhan suuri tai aikaperspektiivi pitkä. Filosofi Hannah Arendtin mukaan riskinä on zoomata maapallolta ulos, Arkhimedeeseen pisteeseen, josta katsottuna pinnan hyörinä näyttättyy inhimillisen toiminnan sijaan pelkinä prosesseina³. Hurmeen puheen pikalaukassa maanviljelys, Shakespeare, tekoäly ja frisbee-golf syntyivät samoista vakaista olosuhteista, ja palkitussa opuksessa Suomen niemen asuttaminenkin saa sysäyksensä alkuräjähdyksestä. Pallolamme ”wörkkii” niin sanotusti ”energian ylilataus”.

Kun perspektiivin näin etäännyttää ja tilanteen vertauskuvallistaa, vaarana on ulkoistaa prosessit niin ihmisen arkikokemuksesta kuin vaikutusvallastakin irralliseksi tapahtumakuluiksi. Jos ihmislaji on vain tullut elämänprosessissa siihen vaiheeseen, että Hurmeen sanoin apinan kehitys ihmiseksi uhkaa keskeytyä, miten motiivoida yhteiskunnallista kritiikkiä tai mikä saa tarttumaan toimintaan? Polttavimmatkin planetaariset ja eksistentiaaliset kysymykset elämän elinehdoista jäävät avaruudesta katsottuna etäisiksi.⁴

Vaikka alkuenergiat jylläävät, eivät ne Hurmeenkaan käsittelyssä ehdollista ihmistä täysin, saati tee tyhjäksi ihmisen probleemia. Puhe kääntyy nopeasti biosfääristä semiosfääriin, ”kommunikaatiokentän” muutoksiin, pysähtymättä ”ison älykkään apinan” käyttäytymisen historiallisiin tai yhteiskunnallisiin syihin. Nykyajan ihminen kylvää pelkuruuttaan, ahneuttaan ja pöljyyttään eriarvoisuutta, väkivaltaa ja poliittista sekasortoa ympärilleen. Se kieltäytyy todellisuudesta. Mutta sama ihmisapina laskee tieteen ja taiteen varaan, vannoo valistukseen kovimpana

valuuttana eikä selvästikään kaihdakaan debattia. Se laukoo typeryyksiä ja kirjoittaa ensyklopedistisia suurromaaneja siitä, keitä me olemme. Hurmeen suurennuslasin alla Suomi on Niemi, ja Niemellä kuhisee.

*

Diktoniuksen aikalaiskriittiset modernistiset runot eivät herätelleet ympäröivää yhteiskuntaa pienten piirien ulkopuolella, ja hänen romaaninsa oli kokeilevuuttaan aikaansa edellä. Finlandia-palkittu *Niemi* (2017) osuu vastaanottonsa perusteella paremmin ”ajan henkeen”. Mitä Hurmeen romaani kertoo Suomesta itsenäisyyden vuonna 100? Minkä muotoisen ajankuvan kansakunta sai?

Tuhansien teesien kaunokirjasta etsivä löytää haalumansa. Kansalliseepoksesta: ”*Kalevalasta* tehtiin 1800-luvun puolivälissä kansallisen heräämisen ja fenomenanien voimapolitiikkaa, joka väärensi sekä historiaa että runoutta.” Kansallisvaltiosta: “[...] Suomen kansakunta, kuviteltu yhteisö, saatiin syntymään. Se on ollut kovin tarpeellinen, koska sillä on voitu täyttää se tyhjiö, joka on tulosta todellisen yhteisön puutteesta.” Nationalistisesta historiapolitiikasta: ”Kansallisen yhtenäisyyden historiankirjoituksessa ei pärjää pelkällä muistamisella, vaan unohtamisella on vähintään yhtä merkittävä asema.” Omaleimaisuudesta: ”[P]erinteessämme ei ole mitään omaa, kaikki on tuotu muualta.”⁵

Toisinkin voi valikoida. Epiikasta: ”*Kalevalamitta* toi suomen kieleen uniikin ja seksikkään, kilpailevista indoeurooppalaisista kielistä puuttuvan viihdearvon!” Suomen kansasta: ”Fiksulta naapureilta opitut asiat auttoivat jäsentämään elämää myös täällä routarajoilla.” Historian tallentamisesta: ”Jätkä [kartografi, historioitsija ja kirkonmies Olaus Magnus Gothus (1490–1557)] kuvaa peräpohjolan veneenrakennusta, lohenkalastusta, saunomista, hiihtourheilua ja talvireittien varteen merijälle rakennettuja majataloja kuin olisi itse ollut kokemassa, katselemassa, haastattelemassa ja videoimassa arkistomateriaalia.” Omaleimaisuudesta: ”Joku pääsinpää puolusti vielä 1700-luvun lopulla Turun akatemian väitöksessään maakeskistä maailmankuvaal!” Ja meistä apinoista: ”Ihminen on kummallinen, mytologioita luova eläin, puhuva, pohtiva ja näkyjä näkevä apina. Kerta kaikkiaan erikoinen ja mukava otus.”

Niemen alkusanoissa kelataan sivun mitassa nykypäivästä taaksepäin läpi sotien ja itsenäisyyden ajan, eikä autonomian alkuaikojakaan lähemmäs enää kirjan mittaan palata pistäytymisiä lukuun ottamatta. Kirja sukeltaa ensimmäisessä luvussa universumin syntyyn ja alkaa kronologisesti kertoa tarinaa ihmisen lajikehityksestä ja lopulta esi-isien asettumisesta Niemeen, ”Siperian ja Skandinavian kainalokuoppaan”. Opusta voi lukea maamme joka suuntaan avautuvan kulttuurihistorian mainiona maastokarttana. Ennen muuta se on Hurmeen tiedonkeruuretkien sulateltu saalis, lokikirja omaksuttujen tietosisältöjen ketjutuksista, muistikirja juolahduksista ja kielellisistä keksaisista.

Niemen kirjoittaja on epäajanmukainen aikalaisdiagnostikko. Hurme kysyy kirjassaan ”Mikä tämä aika on?” kaartamalla entisaikoihin. Jos hän palkintopuheessaan surutta pelkistikin ja näytelmässään paikoin paasaa, pitkä ja vapaa kirjallinen muoto mahdollistaa laajojen kaarien vivahteikkaamman maalailun. Mytologiaa, tieteitä, kulttuurihistoriaa, perimätietoa ja populaariviittauksia yhdistelevä poljento sekä kirjallisten lähteiden lainailu toimivat aikalaisdiagnoosille lajityypillisesti ”intensivisesti viettelevä[nä] kuin muinaisen Viisaan puhe”⁶. Maailmanselitykset saavat syntyhistorioina ja kehityskertomuksina syvyyttä, jota ne eivät suorina vastauksina nykypäivän ongelmiin voisi tavoittaa. Jujuna on vähintään yhtä paljon oivalluttua näyttämällä tutut jutut uudessa valossa, yllättävissä yhteyksissään ja vaikutussuhteissaan kuin pökerryttää lukija pelkillä paljailu totuuksilla historiasta, saati meidän ajastamme.

Hallitun aikalaisanalyysin tai loppuun asti teroitettun aikalaiskriitiikin sijaan *Niemi* tarjoilee hykerryttävää paljouden estetiikkaa ja ohimenevien synteisien riemua. Kirjaa lukiessa alkaa hahmottua, mitä nykypäivän taidinkuvaan lääkkeeksi tarjoillut sivistys ja valistus Hurmeelle tarkoittavat: oppimisen ja tiedon ylistystä, kielen luovaa käyttelyä, historiantajua ja hervotonta naurua. Malleja ja matkaoppaita ovat Laurence Sterne, Montaigne ja Rabelais, siinä missä Agricola ja Kivikin.

*

Ajatus palaa Diktoniukseseen, joka vuonna 1928 katsoo maailmansodan, sisällissodan ja itsenäistymisen jälkeä:

”Joka aikakaudella on kirjallisuus, jonka se ansaitsee ja pystyy itsestään puristamaan, ja vahvinkin yksilö on puettu ajanmukaiseen pukuun ja puhuu ympäristönsä kieltä. [...] jollei rattoisaa, niin rehellistä kirjallisuutta, jollei miellyttäviä, niin rehellisiä runoilijoita, *juuri tämän ajan runoilijoita*. Juuri tämän ajan tässä Suomessa.”⁷

Jos sama pätee edelleen, *Niemi* lupaa hyvää tulevaisuutta ajalle, joka sen puristi.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Elmer Diktonius, *Runoni* (Min dikt, 1921). Suom. Arvo Turtiainen. Tammi, Helsinki 1972, 163.
- 2 Sama, 54, 83.
- 3 Hannah Arendt, *Vita activa. Ihmisenä olemisen ehdot* (The Human Condition, 1958). Suom. Riitta Oittinen & työryhmä. Vastapaino 2002, 325.
- 4 Sama, 324–326.
- 5 Juha Hurme, *Niemi*. Teos, Helsinki 2017. (Kaikki lainaukset e-kirjasta.)
- 6 Kappaleessa mukaillusta ’aikalaisdiagnoosin’ tyypittelystä ja lainatusta luonnehdinnasta, ks. Arto Noro, Aikalaisdiagnoosi sosiologisen teorian kolmantena lajityyppinä. *Sociologia* 4/2000, 312–329.
- 7 Lainaus teoksesta Jörn Donner, *Diktonius. Elämä* (Diktonius – Ett liv, 2006/7). Käsik. suom. Raija Mattila. Otava, Helsinki 2007, 217.

tämän numeron taiteilijat

Maija Lassila (s. 1985, Vihti) valmistuu keväällä Kuvataideakatemia maalaukseen maisteriohjelmasta. Helsingissä asuvan taiteilijan ensimmäinen laajempi yksityisnäyttelynsä nähdään helmikuussa Galleria Huudossa.

Lassilalle öljymaalauksessa kiehtovaa on, kuinka maalista tulee ajatus, joka muovautuu silmien edessä ja muodostaa oman merkityksensä. Maalauksessa vuorottelevat intuitiiviset valinnat ja maalarin keskustelu työn kanssa viikkojen ja kuukausien kuluessa myös työhuoneen ulkopuolella.

Aiemmalta taustaltaan sosiaaliantropologin koulutuksen saanut Lassila on pohtinut viimeaikaisessa maalaustyöskentelyssään nimeämisen ja nimeämättömyyden, rationaalisen ja selittämättömän jännitettä todellisuuden tekemisessä. Hän on maalannut karttoja, näkymiä sekä merkkien ja muotojen järjestelmiä, joissa tilaa jää myös avoimelle kokemukselle olemassaolosta. Lassilalle taide lähtee tunteesta ja halusta kuulua ja osallistua suurempaan elämän kokonaisuuteen, jossa ihminen on vain yksi osa.

Tammikuun loppuun asti Lassilan maalauksia on nähtävissä myös Riihimäen taidemuseossa Suomen kuvataidejärjestöjen liiton vuosinäyttelyssä.

maijalassila.com/

Kuva: Petri Luukkainen

Karoliina Kuisma (s. 1991, Nastola) on helsinkiläinen kuvataiteilija, joka opiskelee tällä hetkellä Helsingin yliopistossa kasvatustieteitä. Yksityisnäyttely Meren valta oli kesällä 2017 esillä Galleria Kalleriassa. Kuisma onkin kiinnostunut luonnon ja ympäristön teemoista, joita hän näyttelyssä tutki uppoutumalla meren dynaamiseen ja monisyiseen maailmaan.

Ympäristöaihetta Kuisma on tutkinut myös sarjassaan *My Virtual Self* (2016). Siinä ihmisen ja ympäristön suhdetta ja sen lomittuneisuutta lähestytään omakuvien välitykselle. Teoksissa esiintyy taiteilija itse, mutta laajennetuissa omakuvissa figuurin ja taustan suhde pelaavat omaa leikillistä peliään. Erilaiset katkoksellisuudet mahdollistavat maailmassa olemisen tapamme ja sen virtuaalisen luonteen tutkimisen. Sarjan jokainen maalaus tuo vaihtuvien taustojen ja maalaustapojen avulla esiin erilaisen ulottuvuuden ympäristösuhteestamme, ja kukin teos herättää kysymyksiä osastamme maailmassa.

cargocollective.com/karoliinakuisma

Kuva: Maria Sandel

SALLA JOKELA

Monikulttuurisista valtioista segregoituviin kaupunginosiin

David H. Kaplan tilallisuudesta ja paikallisuudesta

Globalisoituvassa ja digitalisoituvassa maailmassa maantieteelliset etäisyydet ja rajat menettävät merkitystään. Samalla vuorovaikutus lisääntyy ja ihmisten välille syntyy uusia jakolinjoja, joilla on myös tilallinen muotonsa. Kulttuuriset erot tulevat näkyviksi yhtä lailla ristiriitojen repimässä Espanjassa kuin segregoituvissa yhdysvaltaiskaupungeissa. Syksyllä Suomessa vierailut Kent State Universityn maantieteen professori David H. Kaplan (s. 1960) asettaa kulttuuriset erot mittakaavaan ja kertoo näkemyksensä tutkijoiden roolista muuttuvassa maailmassa.

Teitte maisterin ja tohtorin tutkinnot maantieteestä 1980–90-luvuilla. Kuinka päädyitte alalle?

Aloitin opiskelun Johns Hopkinsin yliopistossa, missä pääaineitani olivat englantilainen kirjallisuus ja historia. Isäni oli psykologian professori Clarkin yliopistossa, jossa oli myös iso maantieteen ohjelma, joten varttuessani opin tuntemaan useita maantieteilijöitä ja pidin maantiedettä tavallisena asiana. Tämä ei ole kovin yleistä Yhdysvalloissa, sillä useimmilla ihmisillä on hyvin vähän kosketuspintaa maantieteeseen. Halusin tehdä maisterin tutkinnon maantieteestä, joten hakeuduin Madisonissa sijaitsevaan Wisconsinin yliopistoon, jossa on hyvä maantieteen oppiaine. Gradussani tarkastelin englantia ja ranskaa puhuvien asukkaiden etnistä segregaatiota Montrealissa. Sen jälkeen tein väitöskirjan eri kieliryhmien muuttoliikkeestä Kanadassa nationalismin näkökulmasta. Opin näytetyöni johdattivat minut siis niiden aiheiden äärelle, joiden parissa teen töitä edelleen.

Olette korostanut kirjoituksissanne, että maantieteellinen näkökulma auttaa ymmärtämään nationalismiin, etnisiin identiteetteihin ja kaupunkikehitykseen liittyviä kysymyksiä. Mitä tarkoittatte tällä?

Olen aina ajatellut, että nationalismi ja etnisyydet ovat tapoja kuvata kulttuurisia eroja eri mittakaavoissa. Usein niitä pidetään eri asioina akateemisten jakolinjojen mukaisesti. Poliittiset maantieteilijät, valtio-oppineet ja historioitsijat kirjoittavat nationalismista, kun taas sosiologit ja kaupunkimaantieteilijät tutkivat etnisyyttä ja etnistä segregaatiota. Olen kuitenkin sitä mieltä, että ilmiö on pohjimmiltaan sama, vaikka se näyttää eri tavoin mittakaavoista riippuen. Tämän vuoksi kulttuurisia eroja ja niiden ilmenemismuotoja on mielekästä tarkastella naapuruston tasolta aina kansakunnan tasolle

Kuva: Riitta Koikkalainen

”Ranskalaiset ajattelevat uskontojen kyseenalaistavan vallitsevan kansallisen eetoksen, *laïcité*.”

saakka. Tuoreessa kirjassani *Navigating Ethnicity* (2017) käsittelem eniisyyttä suhteessa mittakaavan tuottamiin eroihin. Siinä keskityn kaupunkiin, mutta haluan samalla tuoda esiin, että ilmiö ulottuu myös muille tasolle.¹

Tutkijat, joilla ei ole maantieteilijän koulutusta, eivät aina ota huomioon nationalismiin tilallisuutta. He saattavat tarkastella esimerkiksi kansallista territoriaa abstraktina käsitteenä pohtimatta, kuinka territorio rakentuu tai kuinka ihmisryhmät ottavat haltuun tilaa ja vuorovaikuttavat siinä. Etnisyyttä tutkivat sosiologit ottavat tilallisuuden huomioon hieman paremmin. Itse asiassa monet parhaista lukemistani maantieteellisistä tutkimuksista tästä aiheesta ovat sosiologien kirjoittamia. Esimerkiksi William Julius Wilson on tutkinut mustien ghettojen kehitystä Yhdysvalloissa ja Douglas Massey on käsitellyt segregaaion vaikutuksia ja segregoituneissa tiloissa asuvia ihmisiä².

Maahanmuuton maantiede

Maahanmuutto on yksi ajankohtaisista haasteista Euroopassa. Olette tutkinut maahanmuuttoa, maahanmuuttajien taloudellista toimeliaisuutta ja paikkojen rakentumista Ranskassa. Miten maantieteilijätausta näkyy ajattelussanne ja tutkimuksessanne?

On aina vaarallista puhua jostakin ilmiöstä täysin uutena. Euroopassa ihmiset ovat pitkään muuttaneet maasta toiseen. Esimerkiksi Ranskaan tuli 1900-luvun alussa paljon maahanmuuttajia, mutta suurin osa heistä oli kotoisin muista Euroopan maista, kuten Portugalista, Espanjasta ja Italiasta. 1950-luvulta lähtien maahanmuuttajia saapui ennen kaikkea Ranskan entisistä siirtomaista, kuten Algeriasta, Tunisiasta ja Marokosta. Tämä osoittaa hyvin sen, että ihmiset muuttavat mielellään sel-

lasiin paikkoihin, joissa he tuntevat olonsa mukavaksi. Esimerkiksi tuttu kieli auttaa uuteen ympäristöön sopeutumisessa.

Ranskassa suurin muutos liittyy nykyään uskontojen moninaisuuden lisääntymiseen. Nähdäkseni kysymys on pohjimmiltaan siitä, että ranskalaiset ajattelevat uskontojen kyseenalaistavan vallitsevan kansallisen eetoksen, *laïcité*. Tuon periaatteen mukaan Ranskassa jokaisesta ihmisestä tulee ennen kaikkea ranskalainen ja ranskalaiset ovat vapaita harjoittamaan uskontoa, kunhan tekevät sen omalla ajallaan. Maan suurin uskonto on edelleen roomalaiskatolisuus, ja monet ranskalaiset pitävät kaulassaan ristejä, mutta kun Ranskassa asuvat muslimit alkoivat käyttää huiveja, niiden katsottiin uhkaavan *laïcité*ä ja vaikeuttavan muslimien sopeutumista ranskalaiseen yhteiskuntaan.

Maahanmuutto on siis merkittävä ilmiö koko Ranskalle. On kuitenkin tärkeää huomata, että maahanmuuttajat asettuvat aina tiettyihin paikkoihin. Ihmisten, uskontojen ja kulttuurien moninaisuus vaikuttaa näihin paikkoihin paljon vahvemmin kuin koko maahan yleisesti. Pariisin ulkopuolella on merkittäviä maahanmuuttajavaltaita alueita, jotka tunnetaan suhteellisesta köyhyydestä ja sosiaalisesta asuntotuotannosta. Omassa tutkimusprojektissani keskityin kuitenkin Pariisissa sijaitseviin kaupunginosaan, jotka ovat olleet pitkään suosittuja alueita maahanmuuttajien keskuudessa³. Yritin uteliaasti selvittää, kuinka ihmiset tulevat toimeen näillä alueilla ja kuinka ruohonjuuritason tapahtumat ja käytännöt heijastavat laajempia jännitteitä tai toimivat niiden vastapainona.

Esimerkiksi tarkastellessani Pariisin pohjoisosassa sijaitsevaa Goutte d’Orin kaupunginosaa huomasin sen olevan maahanmuuton keskus, jossa ihmisryhmien välille muodostuu jännitteitä, mutta jossa ryhmät myös

sekoittuvat ja sosiaalistuvat uuteen ympäristöön⁴. Goutte d'Or on niin ikään tärkeä keskuspaikka valtionrajat ylittävissä verkostoissa, sillä sen asukkailla on paljon yhteyksiä muihin Euroopan maihin ja omiin lähtömaihinsa esimerkiksi Länsi-Afrikassa. Oli kiehtovaa seurata, kuinka kaikki sujui käytännössä. Tietyllä tapaa Goutte d'Orista tuli irvikuva siitä, mitä Ranska halusi olla, sillä alueen maahanmuuttajat ilmensivät aktiivisesti omaa etnisyyttään ja uskontoaan. Samaan aikaan alueesta kehittyi kuitenkin myös eräänlainen malliesimerkki moninaisuudesta ja harmoniasta.

Esittelemänne tapaustutkimus osoittaa kiinnostavasti, kuinka paikka ohjaa maahanmuuttajien kiinnittymistä uuteen ympäristöön. Esimerkiksi Suomessa vastaanottokeskusten sijainnit määrittelevät, minne turvapaikanhakijat sijoitetaan. Vaikka sijoituspäätökset ovat näennäisen neutraaleja, ne voivat vaikuttaa esimerkiksi siihen, keitä turvapaikanhakijat tapaavat ja kuinka helppoa heidän on myöhemmin löytää töitä ja sopeutua uuteen ympäristöön.

Todella hyvä huomio. Maahanmuuttajayhteisöjen sijoittuminen Yhdysvalloissa on vaikuttanut merkittävästi heidän kotoutumiseensa. Yksi mielenkiintoinen esimerkki tästä on Yhdysvaltojen kuubalainen väestö, joka saapui maahan Kuuban kommunistisen vallankumouksen jälkeen. Heidät sijoitettiin tietoisesti eri puolille maata, mutta valtaosa heistä muutti lopulta Floridaan. Vietnamin sodan jälkeen Laosista Yhdysvaltoihin muuttaneet hmongit ovat toisenlainen esimerkki. Heidät sijoitettiin Wisconsinin Wausaan tai Minnesotan St. Paulin kaltaisille paikkakunnille, joihin he myös jäivät. Näillä alueilla on edelleen merkittäviä hmong-yhteisöjä.

Sijoituspäätökset vaikuttavat siihen, millaisiin aktiiviteetteihin maahanmuuttajat voivat osallistua, millaiset institutionaaliset rakenteet heillä on yhteisöjensä säilyttämiseksi ja kuinka paljon poliittista valtaa he saavat etnisinä yhteisöinä. Ihmiset voivat hylätä paikan, johon heidät on sijoitettu, tai he voivat luoda tuon paikan uudelleen. Paikka voi määrittää yhteisön lopullista kohtaloa eli yhteisön muuttumista ajan kuluessa ja sen yhteyttä alueen laajempaan väestöön.

Yhdysvalloissa maahanmuuttovihamielisyys on yleistä alueilla, joilla ei asu juurikaan maahanmuuttajia. Tästä voisi päätellä, että maahanmuuttajat voivat edesauttaa myönteisemmän näkemyksen syntymistä, mutta väite on kiistanalainen. Asiaa on tutkittu jonkin verran ja saatu joitain kiinnostavia tuloksia siitä, tekeekö maahanmuuttajien läsnäolo ihmisistä suvaitsevaisempia vai suvaitsemattomampia⁵.

Voidaanko maahanmuuttajien läsnäolon vaikutuksesta maahanmuuttoa koskeviin asenteisiin tehdä yleistyksiä vai ovatko paikkojen ja ihmisten väliset erot suuria tässäkin asiassa?

Taloudella on varmasti jotakin tekemistä tämän asian kanssa. Ihmiset ovat yleisesti ottaen suvaitsevaisempia, jos he ovat suhteellisen vauraita ja korkeasti koulutettuja. Ehkä koulutus johtaa suvaitsevaisuuteen, tai ainakin toivon niin, sillä haluan ajatella koulutuksella olevan

muutakin arvoa kuin rahan ansaitseminen. Kenties koulutetut ihmiset myös kantavat vähemmän huolta resurssien jakamisesta. Jotkut sosioekonomisesti heikommassa asemassa olevat pelkäävät, että maahanmuuttajat vievät heidän työpaikkansa ja että tämä vahingoittaa heitä taloudellisesti. Esimerkiksi vakaassa sosioekonomisessa asemassa olevat yrittäjät pitävät yleensä maahanmuuttoa hyvänä asiana, koska se laajentaa työntekijöiden reserviä ja auttaa yrittäjiä uudistamaan toimintaansa.

Globalisaatio, etnisyyden ja rajat

Olette tutkinut etnisyyden, nationalismin ja rodun kaltaisia käsitteitä, joiden merkitykset ovat muuttuneet selvästi ajan kuluessa. Voisitteko lyhyesti kuvata, miten nämä käsitteet ovat kehittyneet ja mikä niiden merkitys on nykyisin?

Kansan käsitteellä kuvataan kulttuurisesti omaleimaisia ihmisiä ja se on saanut vahvasti poliittisen merkityksen. Termejä kuten 'etnonationalismi' käytetään silloin, kun halutaan määritellä tarkemmin, mitä kansalla tarkoitetaan. 'Rodun' ja 'etnisyyden' jakolinja on usein akateeminen: niitä tutkitaan ikään kuin ne olisivat kaksi eri ilmiötä, mutta itse en ajattele niin. Oman näkemykseni mukaan rodulla tarkoitetaan samaa asiaa kuin etnisellä ryhmällä, mutta tällöin kulttuuriseen eroon ladataan niin paljon merkitystä, että se aletaan ymmärtää biologisena erona, yleensä syrjivässä mielessä. Rodusta puhuminen johtaa helposti jonkinasteiseen rasistisuuteen pelkästään siksi, että asioista ajatellaan näillä käsitteillä.

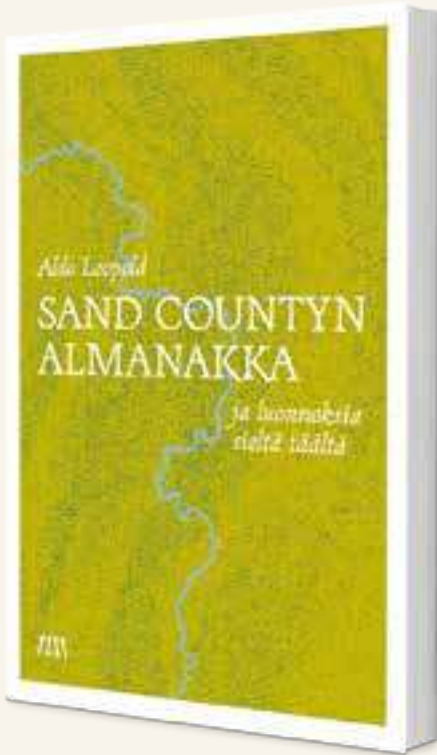
Yhdysvalloissa rodusta on tullut tärkeä käsite siksi, että siellä monet kategoriat perustuvat rotuun ja ihmiset ovat oppineet ajattelemaan itseään rodun käsitteen avulla. Esimerkiksi maahanmuuttajien kotouttamisen yhteydessä puhutaan "segmentoidusta assimilaatiosta" eli ihmisten assimiloitumisesta erilaisiin rodullisiin ryhmiin ja hierarkioihin. Euroopasta tulevat maahanmuuttajat assimiloituvat valkoiseen rodulliseen ryhmään, kun taas Karibialta tulevat maahanmuuttajat assimiloituvat mustaan ryhmään.

Mielestäni etnisyyden on pitkälti konstruoitua. Taustalla on iso muutos: aiemman käsityksen mukaan etniset ryhmät tai rodut olivat suorastaan Jumalasta lähtöisin olevia kategorioita ja ihmisillä oli ominaisuuksia, jotka erottivat heidät muista. Nykyään ajatellaan, että etnisyyden ja rotu ovat konstruktioita, mutta ne eivät siltikään ole kadottaneet vaikutusvoimaansa. Rotu on yksi tapa ajatella etnisyyttä ja termillä on tiettyä analyttistä voimaa, mutta etnisyyden on laajempi ja analyttisesti joustavampi käsite. Laajuus voi olla myös haitta, mutta etnisyyden on hyödyllinen käsite, koska sitä voi käyttää kaikilla mittakaavatasoilla, myös kansallisista ryhmistä puhuttaessa.

Monet tutkijat ovat väittäneet, että globalisoituvassa maailmassa kansallisvaltioiden rajat ja muut perinteiset rajat ovat menettäneet merkitystään. Samaan aikaan etnisyyteen liittyvät konfliktit kuitenkin korostavat rajoja jopa Katalonian kaltaisilla suhteellisen vaurailta alueilla. Mikä selittää tämän ristiriidan?

Luontokirjallisuuden ikiklassikko

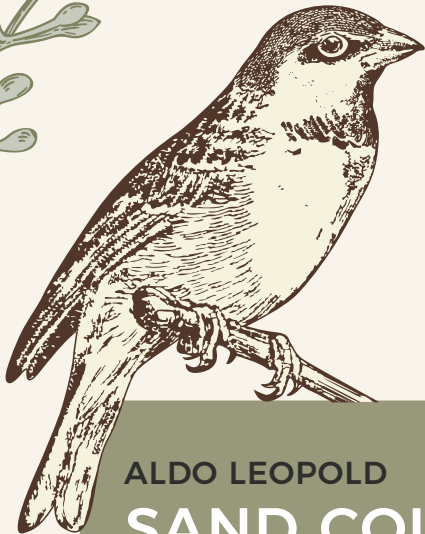
—
SAATAVILLA
MYÖS SÄHKÖ-
KIRJANA!
—

”

Erämaa on raaka-ainetta, josta ihminen on takonut sivilisaatioksi kutsutun esineen.”

NIIN

ALDO LEOPOLD
**SAND COUNTYN
ALMANAKKA**
JA LUONNOKSIA SIELTÄ TÄÄLTÄ

niin & näin -kirjat 2017
212 s.
Suom. Tapani Kilpeläinen

ISBN 978-952-7189-18-4
Sähkökirja 978-952-7189-19-1

37,00 €
(sähkökirja 28,00 €)

kestotilajalle -20 %

Luonnosta on moneksi; joskus se ottaa luonnolle, joskus käy luontoon. Aldo Leopold (1887-1948) kulkee kirjassaan kalassa ja metsällä, istuttaa mäntyjä ja vaanii lehtokurppakoiraan tanssia, tuumii kynsimön kauneusarvoja ja manaa tieverkoston luonnolle tietämää harmia. Hänellä on silmää niin yksityiskohdille kuin kokonaisuuksillekin, ja yhdessä *Sand Countyn almanakan* tuokio-kuvat ja laajat esseet hahmottelevat luonnon elävien

olentojen yhteisöksi - ja ihmisen yhdeksi eliöyhteisön lukuisista jäsenistä.

Aldo Leopold oli yhdysvaltalainen filosofi, ekologi, ympäristöajattelija ja metsänhoitaja. Yhdeksi kaikkien aikojen vaikutusvaltaisimmista ympäristöajattelua muovanneista kirjoista tunnustettu *Sand Countyn almanakka* (1949) on jo käännetty useimmille maailmankielille.

”Nationalismia ei synny, jos kaikki asuvat omissa pikku kylissään ilman tietoisuutta ulkopuolisesta maailmasta. Kun maailma globalisoituu ja ihmiset herkistyvät eroavaisuuksille, kansalliset identiteetit vahvistuvat ja syntyy rajoja.”

Aiemmin sanoin, että valtio-oppineet tutkivat nationalismia, mutta itse asiassa myös monet sosiologit ovat tehneet ansiokasta työtä nationalismin parissa. Yksi heistä on Ernest Gellner, joka kirjoitti suuren osan tuotannostaan 1960-luvulla⁶. Hänen mukaansa kansalliset identiteetit ja eroavaisuudet muuttuvat aiempaa näkyvämmiksi globalisoituvassa maailmassa, kun ihmisistä tulee koulutetumpia ja tiedostavampia. Nationalismia ei synny, jos kaikki asuvat omissa pikku kylissään ilman tietoisuutta ulkopuolisesta maailmasta. Kun maailma globalisoituu ja ihmiset herkistyvät eroavaisuuksille, kansalliset identiteetit vahvistuvat ja syntyy rajoja. Kulttuuriset rajat ovat vahvoja kaikkialla, missä on myös paljon ihmisiä.

Esimerkiksi Espanja syntyi useista kansoista, eivätkä nämä kansat hävinneet mihinkään, vaikka Franco yritti alistaa niitä. Itse asiassa sorto vahvisti näitä kansoja, ja kun Franco poistui näyttämöltä, ne alkoivat itse käyttää valtaa. Joissakin muissa valtioissa eroavaisuuksien vaimentaminen on onnistunut paremmin. Ranskaa käytetään aina esimerkkinä maasta, jonka valta levittäytyi ulospäin yhdestä pisteestä ja joka onnistui luomaan jaetun käsityksen ranskalaisuudesta. Ranskan reuna-alueilla on Bretagnen ja Korsikan kaltaisia alueita, mutta niistä huolimatta Ranskassa on vallinnut paljon yhtenäisempi käsitys kansallisuudesta kuin Espanjassa.

Nationalismi on kiehtova tutkimuskohde, koska sen mekanismeista on mahdollista tunnistaa tiettyjä yleisiä periaatteita, mutta samaan aikaan se ilmenee eri tavoin paikasta riippuen. Esimerkiksi Walesilla on edelleen melko vahva kansallinen identiteetti, vaikka se on ollut pitkään osa Englantia. On myös kiinnostavaa pohtia, kuinka kansallinen identiteetti sopii yhteen muun tyyppisten identiteettien kanssa. Nationalismi perustuu aina moniin historiallisiin ja taloudellisiin tekijöihin sekä siihen, miten valtiot suhtautuvat kansallisiin ydinkertomuksiin. En usko, että separatististen pyrkimysten lujaoitteinen tukahduttaminen on kovin hyvä keino vaimentaa kansallisia eroavaisuuksia. Se voi itse asiassa korostaa niitä. Mutta pehmeämpi paine voi toimiakin.

Mitä ajattelette Katalonian tilanteesta nyt? Espanjan valtio on käyttänyt kovia otteita viime aikoina...

Totta. En usko, että Katalonian itsenäisyys olisi saanut uurnilla 90 prosentin kannatusta, jos Espanjan valtio ei olisi sekaantunut vaaleihin. Tämä vaikuttaa täsmälleen väärältä tavalla reagoida tilanteeseen. Kanadan esimerkki on jokseenkin valaiseva, sillä sielläkin on järjestetty kansanäänestyksiä tositarkoituksella. Kanadanranskalaiset saattavat olla eri mieltä kanssani, mutta olen aina ajatellut, että Kanadan hallitus osasi olla puuttumatta kansanäänestyksiin liikaa. Eivät he tietenkään halunneet

Quebecin irtaantuvan Kanadasta, mutta en muista koskaan kuulleen hallituksen laajamittaisesta painostuksesta.

Virtuaaliset yhteisöt segregoituvissa kaupungeissa

Ihmiset eivät ryhmity ainoastaan fyysisessä tilassa, vaan samanlaisista taustoista tulevat ja samanmieliset ihmiset muodostavat eräänlaisia kuplia myös virtuaalisessa tilassa. Mitä ajattelette tästä?

Jo pitkään on väitetty, ettei fyysinen tila ole samalla tavalla merkityksellinen kuin aiemmin. Mielestäni territorio on kuitenkin yhä tärkeä resurssi. Asioiden ja ihmisten läheisyys on joka tapauksessa menettänyt merkitystään, koska ihmiset liikkuvat enemmän ja pystyvät elämään osan elämästään ei-fyysisessä, ei-territoriaalisessa maailmassa. Fyysisestä tilasta irtaantuminen oli mahdollista jo sanomalehtien, radion ja television välityksellä, mutta Skype, nettisivut ja sosiaalinen media vaikuttavat ihmisten käyttäytymiseen monin tavoin.

Tohtorikoulutettavani Weronika Kusek tutki tätä ”digitaaliseksi diasporaksi” kutsuttua ilmiötä, jolla tarkoitetaan internetin välityksellä muodostuvia siirtolaisten yhteisöjä⁷. Hän tarkasteli, miten Lontooseen asettuneet puolalaiset maahanmuuttajat pitivät sähköisen median välityksellä yhteyttä Puolassa asuviin sukulaisiinsa ja ystäviinsä. Aiemmin tämän kaltainen yhteydenpito olisi perustunut kirjeisiin ja kalliisiin puheluihin, mutta nykyään siirtolaiset voivat avata iPhoneen ja oleskella samassa tilassa ja ajassa toisten kanssa esimerkiksi katselemalla alkuperäisen kotimaansa televisiota tai verkkosivuja.

Tässä mielessä on kiinnostavaa tutkia internetin ja sosiaalisen median tuleminen monenlaisia vaikutuksia. Millä tavalla netti ja sosiaalinen media auttavat maahanmuuttajia säilyttämään omaleimaisen identiteettinsä uudessa ympäristössä tai vahvistamaan siteitään synnyinmaansa asukkaisiin? Millaisia seurauksia tällä on? Haluavatko ihmiset jäädä uuteen kotimaahansa? Vai saako sosiaalinen media heidät haaveilemaan paluusta takaisin alkuperäiseen kotimaahansa?

Sosiaalinen media muodostaa vastakohtan fyysiselle maailmalle, mutta se myös täydentää sitä. Ihmiset voivat toimia sekä fyysisessä että virtuaalisessa todellisuudessa. Nykyään sosiaalisessa mediassa voi olla olemassa etnisiä yhteisöjä, joiden toiminta territoriaalisessa maailmassa olisi hankalaa. Esimerkiksi Yhdysvalloissa on intialaisia yhteisöjä, joiden siteet perustuvat osittain vuorovaikutukseen temppelien kaltaisissa fyysisissä paikoissa, mutta näiden kohtaamisten välillä he voivat vaalia keskinäisiä siteitään sosiaalisen median välityksellä.

Sosiaalinen media on yhdistetty myös populistien liikkeiden nousuun ja rasismien yleistymiseen. Erään näkemyksen mukaan sosiaalinen media vaikeuttaa asioiden monisyisyyden ymmärtämistä, koska ihmiset voivat helposti sivuuttaa näkökulmat, jotka eivät ole heidän oman maailmankuvansa mukaisia.

Sosiaalinen media mahdollistaa mentaalisen segregoinnin, joka heijastuu myös fyysiseen todellisuuteen. Esimerkiksi Yhdysvalloissa liberaalit ihmiset asuvat kaupungeissa, esikaupunkialueilla ja yliopistokaupungeissa, kun taas konservatiiviset ja työväenluokkaiset ihmiset asuvat pienissä kaupungeissa ja maaseutumaisilla alueilla.

Yleisesti ottaen ihmiset haluavat elää itsensä kaltaisten ihmisten parissa. He haluavat lastensa käyvän koulua itsensä kaltaisten ihmisten kanssa ja he viihtyvät paikoissa, joissa heidän kaltaisensa ihmiset käyvät. En esimerkiksi itse halua asua sellaisessa kaupunginosassa, jossa on iso asekauppa, mutta toisille se on tärkeää, sillä he haluavat omistaa ja hankkia aseita. Kun Yhdysvalloissa menee jonkun kotiin, voi nopeasti päätellä, mikä asukkaiden poliittinen kanta on. Sen voi havaita esimerkiksi siitä, mitä radiokanavaa he kuuntelevat.

Nykyään monenlaista tietoa on helposti saatavilla ja matkustellaan paljon, mutta ihmiset ovat silti monin tavoin aiempaa eristäytyneempiä. Tapaan sanoa opiskelijoilleni, että vartuin itse naapurustossa, jossa asukkaiden taloudelliset taustat ja koulutustasot olivat erilaisia. Se ei välttämättä aina ollut miellyttävää, mutta se ei myöskään ollut sen vastenmielisempää kuin nykyinen tilanne, jossa ihmiset elävät etnisesti, taloudellisesti ja asenneilmapiiriltään hyvin segregoituneissa tiloissa.

Kaupunkien ongelmat ja tutkijoiden yhteiskunnallinen rooli

Olette myös kaupunkitutkija. Mistä kiinnostuksenne kaupunkeihin juontuu?

Hyvä kysymys. Olen aina pitänyt kaupungeista. Asun itse pienessä kaupungissa, mikä sopii minulle hyvin, mutta haluaisin mieluummin asua suuressa kaupungissa. Kaupungeissa voin tutkia minua kiinnostavia asioita. Esimerkiksi segregatio on kaupunkien ilmiö. Myös maaseutu voi segregoitua, mutta silloin ilmiön mittakaava on eri. Maaseutumaiset alueet voivat olla mielenkiintoisia, kun tarkastellaan pitkiä aikoja samalla alueella vaikuttaneita väestöryhmiä, kuten Etelä-Tirolin saksaa puhuvaa väestöä, mutta iso osa kulttuuriin eroihin kytkeytyvistä ilmiöistä keskittyy kaupunkeihin. Kulttuurierojen ohella olen erittäin kiinnostunut kaupunkisuunnittelusta, liikkenteestä ja kaupunkielämästä ylipäätään.

Monet ajankohtaiset ongelmat kärjistyvät kaupungeissa, mutta samalla kaupungeissa ratkotaan niitä. Millainen on mielestänne tutkimuksen rooli kaupungistumisen ongelmien ratkaisemisessa?

Erään näkemyksen mukaan kaupungistuminen on kielteinen ilmiö, mutta sanoisin, että tiheästi asutut kaupungit ovat todennäköisesti ekologisesti kaikkein suotuisimpia paikkoja maailmassa. Helsinki on hyvä esimerkki sopivan tiheästä ihmiskeskittymästä. Ympäristölle aiheutuu huomattavasti vähemmän vahinkoa kuin kaupungeissa, joissa asukkaat ovat levittäytyneet laajoille esikaupunkialueille. Urbaani elämä on nähdäkseni parempaa niin ympäristölle kuin ihmisten henkilökohtai-

selle terveydellekin. Kaupunkilaisilla on tapana esimerkiksi syödä terveellisesti ja kävellä paljon.

Kaupungeissa voitaisiin kuitenkin tehdä asioita toisin, jotta ne olisivat asukasystävällisempiä. Segregaatio on selvästi yksi ongelma. Yhdysvalloissa siitä on tullut entistäkin suurempi ongelma siksi, että työpaikkojen ja muiden kohtauspaikkojen saavutettavuus on heikentynyt. Aiemminkin jotkut ryhmät saattoivat olla segregoituneita, mutta heidän oli silti helppo liikkua työpaikkojen ja palvelujen äärelle. Nykyään työpaikat voivat sijaita esikaupunkialueilla kaukana ihmisten kodeista, eikä alueiden välillä välttämättä ole toimivia yhteyksiä. Tämä ongelma on tunnettu 1980-luvulta lähtien nimellä *spatial mismatch*.

Tutkijat voivat todeta ongelman olemassaolon ja osoittaa, miksi se on ongelma. Lisäksi he voivat tarkastella mahdollisia ratkaisuvaihtoehtoja: Kuinka yrityksiä voitaisiin houkutellessa takaisin kaupunkiin? Millä keinoin palvelujen ja tavaroiden saavutettavuutta asuinalueilta voitaisiin parantaa? Mitä on mahdollista oppia alueista, joilla erilaisia toimintoja on sekoitettu ja kuinka tämän tyyppisiä alueita pitäisi mahdollisesti rakentaa tulevaisuudessa? Kuinka yhteisöjen luottamusta omiin kykyihinsä voidaan vahvistaa?

Yhden tai useamman avaintekijän tunnistaminen voi auttaa ohjaamaan poliittisia linjauksia oikeaan suuntaan, tai ainakin silloin voi ehdottaa asioita. Olen hieman kyyninen, sillä tutkijat voivat esittää kaikenlaista tutkimuksiin perustuen, mutta ihmiset toimivat silti niin kuin haluavat. Yhdysvalloissa ilmastotutkijat ovat jo vuosikymmenien ajan puhuneet ilmaston lämpenemisestä, mutta se ei johda toimenpiteisiin ennen kuin joku riittävän korkea-arvoinen ihminen päättää, että asia on tärkeä ja politiikka seuraa perästä.

Onko se turhauttavaa?

Kyllä, olen todella turhautunut. Akateeminen tutkimus voi kuitenkin avata ihmisten silmät ymmärtämään ongelmia, ja tiedän monia tutkijoita, jotka ovat tässä onnistuneet. On vaarallista, että tutkijat – ja erityisesti sosiaalityeilijät – ryhtyvät puhumaan tietyn asian puolesta, ennen kuin tekevät siitä tutkimusta. Usein tällaisesta toiminnasta palkitaan, mutta rehellisesti sanottuna tutkimus muuttuu silloin nähdäkseni merkityksettömäksi. Jotkut tutkijat voivat pitää asioiden puolesta puhumista hyvänä asiana, mutta laajemman yleisön on

vaikea luottaa tutkimukseen, jos sen tulokset ovat olleet selviä alusta saakka. Tämän takia on tärkeää esittää todellisia kysymyksiä sen sijaan, että kuvittelee tietävänsä vastaukset etukäteen.

Olette Yhdysvaltain vanhimman maantieteellisen lehden, *Geographical Review*'n, päätoimittaja. Lisäksi toimitatte *National Identities* -lehteä. Tutkijoiden urakehitys perustuu julkaisemiseen tämän kaltaisissa akateemisissa joulalehdissä. Samalla heiltä edellytetään kuitenkin kykyä kommunikoida yleisjuuisesti. Tämä vaatimus korostuu ”totuudenjälkeisenä aikana”, jolloin isona uhkana pidetään sitä, että mukaansatempaavat kertomukset muuttuvat tärkeämmiksi kuin tieteellinen tieto. Monien mielestä tutkijoidenkin pitäisi kertoa vaikuttavia tarinoita, jotta he saisivat äänensä paremmin kuuluviin. Mitä pidätte tästä ajatuksesta?

Pyrkimys välittää tietoa siten, että ihmiset pystyvät ymmärtämään sen, on nähdäkseni hyvä asia. *Geographical Review* on tarkoitettu ensisijaisesti akateemiselle yleisölle, mutta yritämme varmistaa, että teksti on helppolukuista. Tässä auttaa, että lehden taustalla vaikuttavan American Geographical Society'n hallitus koostuu akateemisen maailman ulkopuolelta tulevista jäsenistä.

Tutkijoiden on usein vaikeaa puhua asioista yleisellä tasolla, sillä he pelkäävät sortuvansa yleistyksiin tai väitävänsä jotakin sellaista, mitä he eivät ole todentaneet aukottomasti. Huolet ovat aiheellisia, mutta ne vaikeuttavat kilpailua sellaisten ihmisten kanssa, jotka eivät kanna huolta todistusaineiston riittävydestä. Tutkijoiden ei tietenkään pidä lopettaa näkemystensä huolellista perustelemista, mutta he voivat miettiä, millä tavoin asiat voisi sanoa paremmin.

Akateemisesta maailmasta tuli aiemmin paljon julkista keskustelua käyviä intellektuelleja. Heitä on edelleen jonkin verran, mutta nykyään monet ajattelijat ovat kirjailijoita tai journalisteja. Tutkijoiden mielestä he puhuvat usein liian yleisluontoisesti ja sivuuttavat asioiden vivahteet. Uskoakseni juuri tämä tekee heistä kuitenkin suosittuja. Tutkijoiden pitäisi päästä eroon omahyväisistä, korostetun älyllisistä ja muita vähättelevästä puhetyylistä, joka johtuu siitä, että he kokevat velvollisuudekseen selittää muille kaiken sen, minkä he itse tietävät.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 David H. Kaplan, *Navigating Ethnicity. Segregation, Placemaking and Difference*. Rowman & Littlefield, Lanham 2017.
- 2 Ks. William J. Wilson, *When Work Disappears. The World of the New Urban Poor*. Alfred A. Knopf, New York 1996; Douglas S. Massey & Mary J. Fischer, *How Segregation Concentrates Poverty. Ethnic and Racial Studies*. Vol. 23, No. 4, 2000, 670–691.
- 3 David H. Kaplan, *Immigration and the*

- 4 Making of Place in Paris. *Journal of Cultural Geography*. Vol. 32, No. 1, 2015, 23–39.
- 4 David H. Kaplan & Charlotte Recoquillon, *Multi-Ethnic Economic Activity Along Three Immigrant Corridors in Paris. The Professional Geographer*. Vol. 68, No. 1, 2015, 82–91; David H. Kaplan & Charlotte Recoquillon, *Ethnic Place Identity Within a Parisian Neighborhood. Geographical Review*. Vol. 104, No. 1, 2014, 33–51.
- 5 Eric Kaufmann & Gareth Harris,

- 6 "White Flight" or Positive Contact? Local Diversity and Attitudes to Immigration in Britain. *Comparative Political Studies*. Vol. 48, No. 12, 2015, 1563–1590.
- 6 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*. Cornell University Press, Ithaca 1983.
- 7 Weronika A. Kusek, *Transnational Identities and Immigrant Spaces of Polish Professionals in London, UK. Journal of Cultural Geography*. Vol. 32, No. 1, 2015, 102–114.

PÄÄTT_LE PÄTEV_STI

MYÖS
SÄHKÖ-
KIRJANA

GRAHAM PRIEST LOGIIKKA

niin & näin -kirjat 2017
178 sivua
Suom. Risto Koskensilta
ISBN 978-952-7189-21-4
Sähkökirja 978-952-7189-22-1

34€

(sähkökirja 26 €)
kestotilajalle -20 %

Onko päätelmä pätevä tai järkeily kohdallaan? Onko johtopäätös perusteltu? Näitä kysymyksiä punnitsee logiikka. Tämä ikivanha ajattelun ala kietoutuu nykymuodossaan kaikkialle elämäämme aina arkipäiväisestä pohdinnasta tietokoneiden perusrakenteisiin. Filosofi-logiikko Graham Priestin *Logiikka* johdattaa hauskan kepeästi mutta samalla rautaisen asiantuntevasti järkeilyn keskeisimpien käsitteiden ja olennaisimpien kiistojen äärelle. Priest tekee logiikasta

helppoa mutta sysää lukijansa myös pohtimaan alan keskeisimpiä kysymyksiä itse.

Logiikka antaa yleiskuvan logiikan perusteista ja historiasta. Teos sopii sekä kaikille ajattelusta kiinnostuneille että täydentäväksi ja syventäväksi lukemistoksi lukion filosofian ja matematiikan tai korkea-asteen kursseille. Kirjaan sisältyy pulmatehtäviä ratkaisuiineen, sanasto ja jatkolukemisivinkkejä.

SIMONE WEIL¹

Rationalisointi²

Sana on sängen epämääräinen. Se kuvaa tiettyjä paraikaa tehtaissa erimuotoisina vallitsevia teollisen organisoimisen enemmän tai vähemmän rationaalisia menetelmiä. Rationalisointimetodeja on todellakin monia, ja jokainen tuotantolaitoksensa johtaja soveltaa niitä tavallaan.³ Niillä on kuitenkin kaikilla yhteistä: ne kaikki vetoavat tieteeseen ja esittävät oman järkeistämismallinsa työn tieteellisen järjestämisen menetelmäksi.

Tiede oli alkuun vain luonnonlakien tutkimista. Sitten se ulottui tuotantoon, kun keksittiin ja kehiteltiin koneita sekä löydettiin menettelytapoja, joilla voitiin hyödyntää luonnonvoimia. Lopulta meidän aikamme 1800-luvun lopulta alkaen on pyritty soveltamaan tiedettä luonnonvoimien hyväksikäytön lisäksi inhimillisen työvoiman hyödyntämiseen.

Tämä on jotakin aivan uutta. Olemme vasta alkamassa erottaa sen vaikutukset.

Teollisesta vallankumouksesta puhutaan usein kuvattaessa nimenomaan muutosta, joka aiheutui luonnontieteen soveltamisesta tuotantoon ja ilmaantumisesta suurteollisuuteen. Voidaan kuitenkin puhua kahdesta kumouksesta. Ensimmäistä teollista vallankumousta määrittelee elottoman aineksen ja luonnonvoimien hyödyntäminen. Toista teollista vallankumousta määrittelee elävän aineksen, ihmisten, hyödyntäminen.

Rationalisointi näyttää tuotannon täydellistämislä. Jos sitä tutkailee ainoastaan tuotannon kannalta, se luokituu seuraantoon, jossa perättäiset innovaatiot ovat merkinneet tieteen edistymistä⁴. Mutta jos sen hahmottaa työntekijän näkökulmasta, rationaalisuuden tutkiminen tarkoittaaakin perehtymistä hyvin suureen kysymykseen: teollisuusyritysten vallan hyväksyttävyyteen. Tämä hyväksyttävyyden tarkoittaa tietenkin hyväksyttävyyttä työläisille. Juuri tältä näkökannalta meidän tuleekin tarkastella rationalisointia, sillä syndikalismien henki eroaa yhteiskuntamme johtavia piirejä elähdyttävästä hengestä: ammattiyhdistysliikettä kiinnostaa enemmän tuottaja kuin tuotanto, siinä missä porvarillista yhteiskuntaa kiinnostaa päänvasto pikemminkin tuotanto kuin tuottaja.

Kysymys teollisuusyhtiöissä suotavimmasta hallinto- ja johtamistavasta on työväenliikkeelle tärkeimpiä kysymyksiä, jollei tärkein kaikista. Sitäkin hämmästyttävämpää on, ettei sitä ole koskaan esitetty. Tietääkseni sitä ei ole varta vasten tutkittu vielä lainkaan. Teoreetikoilla on kenties ollut huono asema käsitellä koko aihetta, koska he ovat itse olleet osa suurta koneistoa.

Työväenliikkeessä ei sen enempää syndikalismien piirissä kuin varsinaisia ammattiyhdistyksiä edeltävissä työläisjärjestöissäkään ole haaveiltu tämän ongelman eri

puolien perusteellisesta setvimisestä. Syitä on monia: välittömät, kiireelliset, arkiset puuhut eivät useinkaan salli työläisten pohtia vapaasti suuria kysymyksiä. Sitä paitsi teolliseen kuriin alistetuilla työläistoimijoilla tuskin on mahdollisuutta tai halua eritellä teoreettisesti omaa päivittäistä alistamistaan: heillä on tarve vältellä sitä. Vakituisissa tehtävissä toimivilla taas on usein taipumus unohtaa jokapäiväisessä toiminnassaan, että kysymys on kiireellinen ja kivulloinen.

Eikä tässä kaikki. Suoraan sanoen jokaiseen meistä vaikuttaa tietty vääristymä: elämme porvarillisen yhteiskunnan ilmapiirissä, mikä näkyy myös pyrinnoissämme parempaan yhteiskuntaan. Porvarillista yhteiskuntaa vaivaa pakkomielle: kirjanpidon monomania. Muulla ei sen mielestä olekaan arvoa kuin sillä, mikä voidaan laskea frangeina ja sentiimeinä. Se ei ikinä epäroih urhata ihmiselämää paperilla hyvältä näyttävillä lukemille valtionbudjetissa tai yritystaseissa. Kaikki me olemme saaneet turtunnan tästä päähänpintymästä: kaikki me antaudumme lukujen valtaan. Siksi taloudelliselle vallalle suuntaamistamme moitteista ajatus riistosta, rahan kiristämisestä suurempien voittojen saamiseksi, on kutakuinkin ainoa, joka ilmaistaan terävästi. Tällaista vääristynyttä henkeä ymmärretään, semminkin kun numerot ovat jotain selväpiirteistä, kerralla käsitettävää, kun taas numeroiksi kääntymättömät asiat vaativat paljon suurempaa tarkkaavaisuutta. On helpompaa vaatia lisää summaan, joka näkyy palkkakuitissa, kuin eritellä työpäivän aikana koettuja kärsimyksiä. Tienestikysymys peittääkin usein muut elintärkeät vaateet. Ja niinpä jopa päädytään ajattelemaan, että pelkkä kapitalistisen omaisuuden ja voiton määrittelemän hallintomallin lakkauttaminen olisi samaa kuin sosialismin vakiinnuttaminen.

Tässä on totta vie työväenliikkeen äärimmäisen vakava sokea piste. Kapitalistisesta yhteiskunnasta johduttuun työläisluokan koettelemuksiin kuuluu paljon muitakin asioita kuin kysymys voitoista ja omaisuudesta.

Työläinen ei kärsi vain tulojen riittämättömyydestä. Hän kokee kovia, koska nykyinen yhteiskunta suo hänelle alhaisen arvosijan, tietynlaisen orjuuden. Ansainnan niukkuus on vain yksi tuon alhaisuuden ja orjuutuksen seurauksista. Työväenluokka kärsii alistamisesta yhteis-

kunnan johtavien tahojen mielivaltaan: nämä sanelevat hänen elintasonsa tehtaan ulkopuolella ja työolonsa tehtaalla.

Työnantajien mielivallasta johtuvat kärsimykset tehtaalla painavat työläisen elämässä yhtä paljon kuin palkan pienuudesta johtuvat osattomuudet tehtaan ulkopuolella.

Työläiset voivat saavuttaa oikeuksia työpaikoilla. Ne eivät riipu suoraan omaisuudesta tai voitosta vaan suhteista niin työntekijän ja koneen kuin työntekijän ja johtajien välillä sekä johdon enemmän tai vähemmän suuresta vallasta. Työläiset saattavat velvoittaa tehtaanjohdon huomioimaan heidän oikeutensa epäamattä tehtaanomistajien oikeutta omistuksiin ja voittoihin, ja vastaavasti työläisiltä voivat kokonaan puuttua oikeudet kollektiivisesti omistetulla tehtaalla. Työntekijöiden toiveet oikeuksista tehtaalla ajavat heitä törmäykseen omistajan sijaan johtajan kanssa. Joskus hän on yksi ja sama henkilö, mutta tästä ei ole niin väliksi.

Täytyy pitää erillään kaksi kysymystä. Yhtäällä työväenluokkaa käytetään hyväksi kapitalistisen voiton keinoin. Toisaalta sitä riistetään myös työpaikoilla: koettelemukset jatkuvat tapauksesta riippuen 40–48 tuntia viikossa, mutta pitkittyvät tehtaan ulkopuolella kahdeksikymmeneksineljäksi tunniksi vuorokaudessa.

Kysymys firmojen hallintomallista asettuu työntekijöiden näkökulmasta katsottuna suurteollisuuden rakenteellisten seikkojen mukaan. Tehdas on tehty olennaisesti tuottamaan. Ihmiset ovat tehtaalla auttamassa koneita valmistamaan päivittäin mahdollisimman suuren määrän hyvin mutta halvalla tehtyjä tuotteita. Toiselta puolen

ihmiset ovat ihmisiä: heidän tarpeensa ja toiveensa sopivat perin huonosti ja itse asiassa ani harvoin yhteen tuotannon välttämättömyyksiä kanssa. Tätä ristiriitaa ei hävitä hallintomallin vaihtaminen. Mutta emme voi olettaa, että ihmisten elämä tulisi uhrata tuotteiden valmistamiselle.

Jos tulevaisuudessa patruunat karkotetaan ja tehtaot kollektivisoidaan, tämä ei mitenkään muuta perusongelmaa: mahdollisimman suuren tavaramäärän valmistamisen edellytykset eivät välttämättä ole samat kuin ne, jotka voivat tyydyttää tehtaassa työskenteleviä ihmisiä.

Valmistamisen ehtojen ja valmistajien toiveiden sovitaminen on pulmallista. Kapitalistit ratkaisevat ongelman yksinkertaisesti kieltämällä kokonaan tämän vastakkainasettelun takajäsenen: he toimivat niin kuin ihmisiä ei olisi olemassakaan. Kääntäen: tietyt anarkistiset käsitystavat hylkäävät täysin asetelman etujäsenen eli valmistuksen välttämättömyydet. Tällaisia asioita voi unohtaa paperilla muttei sivuuttaa käytännössä, joten nämä ratkaisut ovat näennäisiä. Ihannetapauksessa työ järjestettäisiin niin, että joka ilta tehtaalta tulisi yhtäaika mahdollisimman suuri määrä hyvin tehtyjä tuotteita ja onnellisia työläisiä. Jos joskus varsinaisena onnenkantamoisena löydettäisiin tällainen riittävän täydellinen menetelmä työn onnelliseksi saattamiseksi, koko kysymystä ei enää heräisi. Mutta metodia ei ole olemassakaan: tapahtuu jotain aivan päinvastaista. Onnen toteuttaminen ei ole käytännössä mahdollista, koska tuotannon ja tuottajien tarpeet eivät kerta kaikkiaan ole yhtenevät. Olisi kovin kaunista, jos työnteon tuottavimmat menettelyt olisivat

”Jos valtaisimme tehtaat huomenna, emme tietäisi, mitä tehdä.”

samalla kertaa miellyttävimpiä. Yhtä kaikki voidaan vähintäänkin lähestyä ihannetta, kun etsitään yhtiön etuja ja työläisten oikeuksia mahdollisimman hyvin sovittelevaa menetelmää. Saatetaan periaatteessa esittää, että nämä pystyvät hälventämään vastakkaisuuttaan välittävään kantaan yltävällä kompromissilla, jossa ei uhrata kokonaan kumpikaan, ei tuotannon eikä tuottajienkaan pyyteitä. Tehdas tulee organisoida niin, että sen hyödyntämä ensisijainen aines muuntuu tuotteiksi, jotka eivät ole liian niukkoja, liian kalliita tai viallisia, eivätkä sinne aamuisin tulevat ihmiset hiivu sen enempää fyysisesti kuin henkisesti iltaan mennessä, vuoden lopulla tai kahdessa vuosikymmenessä.

Tässä onkin todellinen ongelma. Se on vakavin kysymys työväenluokalle: kuinka löytää työn järjestämisen menetelmä, joka olisi samanaikaisesti hyväksyttävä tuotannolle, työlle ja kulutukselle.

Tätä ongelmaa ei ole alkuunkaan saatu ratkotuksi. Koko kysymystä ei ole asetettukaan: jos me huomenna valtaisimme tehtaat, emme tietäisi, mitä tehdä. Jähkailtuamme jonkin aikaa joutuisimme järjestämään ne nykyiseen malliin.

Ei minullakaan ole ongelmaan ratkaisua. Ei sellaista voi improvisoida paperilla. Vain tehtaissa voidaan päästä vähin erin kuvittelemaan ja koettelemaan tällaista järjestelmää, täsmälleen niin kuin johtajat, omistajat ja tekniikan kehittäjät aikoinaan päätyivät käsittämään ja hiomaan vallitsevaa systeemiä. Jotta avainkysymys ymmärrettäisiin, täytyy tutkia olemassa olevaa järjestelmää sekä sen analyysin ja kritiikin jälkeen tajuta, mikä siinä

on hyvää tai huonoa ja miksi. Täytyy lähteä nykyisestä valtamallista käsittääkseen paremman.

Aionkin yrittää eritellä tätä hallintotapaa (jonka tunnustatte paremmin kuin minkään) viittaamalla yhtäaikaan sen historiaan, siitä kirjoittaneiden teoksiin ja kesäkuun 1936 liikettä edeltäneen ajanjakson arkiseen elämään tehtaissa.

Jotta saadaan luonnehdittua teollisuuden nykyhallintaa ja työn organisoinnissa nähtyjä muutoksia, puhutaan hieman eriytymättömästi rationalisoinnista tai taylorisoinnista. Teonsanalla ”rationaalistaa” on enemmän arvovaltaa yleisön edessä, koska se näyttää ilmaisevan, että työn nykyinen organisoiminen tyydyttäisi kaikki järjen vaatimukset: työn järkiperäinen järjestäminen vastaisi näin vääjäämättä työläisen, työnantajan ja kuluttajan etua. Näyttää todella, että kukaan ei kykene nousemaan tätä vastaan. Sanojen mahti on hyvin suuri ja sitä onkin paljon käytetty hyväksi. Näin on ilmauksen ”työn tieteellinen organisoiminen” laita, koska laatumääre ”tieteellinen” on vielä ”rationaalistakin” arvovaltaisempi.

Kun puhutaan taylorilaisuudesta, viitataan järjestelmän alkuperään. Taylor paikansi tämän työmenetelmän olemuksen, antoi sille sysäyksen ja suunnan. Niinpä jos on puhuakseen työn järjeistämisen hengestä, täytyy viitata Tayloriin. Se on yksinkertaista, sillä hän kirjoitti aiheesta useita kirjoja omaelämäkertansa rinnalla.⁵

Taylorin tutkimusten historia on perin omalaatuinen ja opettavainen. Sen avulla nähdään, millä lailla koko tayloristinen järjestelmä alun perin suuntautui. Ennen kaikkea ymmärretään parhaimmin, mitä rationalisointi on itsessään ja pohjimmiltaan.

Vaikka Taylor kastoi systeeminsä ”työn tieteelliseksi organisoimiseksi”, hän ei ollut tutkija. Hänen koulutuksensa vastasi meikäläistä ylioppilastutkintoa, eikä siinä saavutuksesta ole varmuutta. Hän ei ikinä opiskellut insinööritieteitä. Taylor ei liioin ollut varsinaisesti työläinenkään, jos kohta hän kyllä työskenteli tehtaassa. Miten hänet sitten määritteli? Hän oli työnjohtaja, mutta ei suinkaan sitä lajia, joka tulisi työväenluokasta ja vaalisi sen muistoa. Hän oli sen lajityypin valvoja, joita tapaa nykyajan työantajaliitoissa ja jotka arvelevat syntyneensä palvelemaan isäntien vahtikoirina. Hänen tutkimuksensa eivät kummunneet älyllisestä uteliaisuudesta eivätkä järjen tarpeista. Hänen kokemuksensa työnjohtajavahtikoirana suuntasivat ja innoittivat hänet kolmekymmentäviisivuotisiin huolellisiin selvityksiin. Näin hän tuli antaneeksi teollisuudelle sekä perusajatuksensa tehtaiden järjestämisestä uudella tavalla että ihailtavan tutkimuksen vaihtelusta edelleen paranneltavaksi.⁶

Taylor syntyi melko vauraaseen perheeseen ja olisi voinut elää työtä tekemättäkin. Hänen suvussa vaalittiin kuitenkin puritaanisia joutilaisuutta sallimattomia periaatteita, jotka hän omaksui itsekin. Hän kävi lukiota, mutta opinnot katkesivat silmäsairauteen. Sitten erikoinen haave kuitenkin syösi hänet tehtaalle töihin koneistajan oppipojaksi. Päivittäinen yhteys työväenluokkaan ei kuitenkaan antanut hänelle vähäisintäkään työläishenkeä. Päinvastoin hän nähtävästi tiedosti entistä terävämmin itsensä ja työtoveriansa välillä vallinneen luokkaeron: johtajat tunsivat nuoren porvarin, joka ei työskennellyt eläkkeeseen eikä elänyt palkastaan, ja kohtelivat häntä sen mukaisesti.

Oppipoikavaiheen jälkeen Taylor ryhtyi 22-vuotiaana sorvariksi pieneen konepajaan. Ensimmäisestä päivästä alkaen hän ajautui hakauksiin lattiatason työkaveriansa kanssa: nämä uhkasivat antaa hänelle selkään, jos hän ei mukautuisi yleiseen työrytmiin. Tuohon aikaan vallitsi järjestelmä, jossa työ ositettiin siten, että työtahdin kiihtyessä tariffeja piennettiin. Työläiset ymmärsivät, ettei kannattanut paistaa hommia liian vauhdikkaasti, sillä ansiotaso voisi pudota. Aina kun ryhmään tuli uusi työntekijä, häntä varoitettiin nopeuttamasta työntekoa tai hänen elämänsä kävisi sietämättömäksi.

Parissa kuukaudessa Taylorin onnistui päästä työnjohtajaksi. Kertoessaan tätä tarinaansa hän selittää, että tehtaanomistaja luotti häneen, koska hän tuli porvariperheestä. Taylor ei mainitse, mistä patruuna oli tämän oitis erottanut, estiväthän työntekijät uuden toverinsa kiirehtimisen: voi kysyä, hankittiinko luottamus kantelemalla työläisten välisistä keskusteluista.

Kun Taylorista tuli etumies, työntekijät sanoivat hänelle: ”Olemme hyvin tyytyväisiä, että sinusta tulee työnjohtajamme, koska sinä tunnet meidät ja tiedät, että yritys pienentää tariffeja tekee elämäsi mahdolltomaksi.” Taylorin vastauksen ydin kuului näin: ”Minä olen nyt barrikadin vastakkaisella puolella. Teen sen, mitä minun täytyy tehdä.” Ja itse asiassa tämä nuori valvoja osoitti poikkeuksellista soveltuvuutta tahdin vauhdittamiseen ja uppiniskaisimpien erottamiseen.

Tämä erityiskelpoisuus auttoi Tayloria nousemaan vielä pykälän korkeammalle eli lopulta tehtaanohtajaksi. Silloin hän oli kahdenkymmenenneljän.

Johtajaksi pääsystä Tayloria piti edelleen pihdeissään vimma saada työläisten vauhti kiihtymään entistä ripeämmäksi. Kun nämä ilman muuta puolustautuivat, tuloksena oli kaiken aikaa pahenevaa eripuraa. Taylor ei voinut riistää työntekijöitä omalla mallillaan, koska nämä tunsivat häntä paremmin suotuisimmat työskentelytavat. Hän huomasi kahden esteen hankaloittavan kulkuaan: yhtäältä hän ei tiennyt kunkin tehdastoimen tekemiseen väkisinkin kuluvaan aikaan ja nopeimpaan tulokseen johtavaa menettelytapaa, toisaalta tehdasorganisaatio ei suonut hänelle välinettä torjua tehokkaasti työläisten passiivista vastarintaa. Niinpä hän pyysi yhtiön hallinnolta lupaa perustaa pienen laboratorion, jossa voitiin kokeilla valmistus- ja työstömenetelmiä. Tästä alkoi kaksikymmentäkuusi vuotta kestänyt hanke, joka vei Taylorin pikateräksen, työvälinepuhdistuksen ja sorvimallien uusiin keksintöihin sekä ennen muuta löytämään insinööri-ryhmänsä kanssa matemaattiset kaavat, joilla täsmennettiin sorvin terien lastuamissyvyyden, tehokkuuden ja nopeuden väliset edullisimmat suhteet sovellettaviksi konepajoissa. Hän myös esitti laskusäännöt, joilla nämä suhteet voitiin todeta kaikissa erityistapauksissa.

Nämä löydökset olivat hänestä merkittävimmät, koska niillä oli välitöntä vaikutusta tehdasjärjestelyihin. Kaikkia niitä innoittivat Taylorin halu tiivistää työläisten työtahtia ja hänen tympääntymisensä heidän vastarintaansa. Hän kantoi eniten huolta ajan haaskaamisesta työssä. Tämä osoittaakin saman tien hänen järjestelmänsä hengen. Kaksikymmentäkuusi pitkää vuotta hän uurasti tämän päähuolensa kimpussa. Hän loi ja jäseni vähin erin kokonaisen metoditoimiston tuotantokortistointeen, työaikaosituksineen, työnjakomäärityksineen ja tapauskohtaisia töitä koskevine erityiskorvausjärjestelyineen.

Tältä pohjalta voimme ymmärtää niin Taylorin omaperäisyyttä kuin rationalisoinnin perusteita. Ennen häntä oli tehty laboratoriotutkimuksia lähinnä uusien mekaanisten järjestelyjen löytämiseksi ja uusien koneiden tai laitteiden keksimiseksi: hän sai ajatuksen tutkia tieteellisesti parhaita menettelyjä olemassa olevia koneita käyttämällä. Hän ei varsinaisesti keksinyt mitään, ellei keksinnöiksi lasketa tiettyjä pikaterästyyppejä. Hän yksinkertaisesti tutki tieteellisimpiä tapoja saada eniten hyötyä jo käytössä olevista koneista – ja ihmisistä. Tästä tuli hänelle suoranainen pakkomielle. Hän rakensi laboratorionsa voidakseen sanoa työläisille: ”Te olette olleet väärässä, kun olette tehneet tuon työn tunnissa, sillä se olisi pitänyt tehdä puolessa tunnissa.” Taylor pyrki ottamaan työläisiltä pois mahdollisuuden päättää keskenään työnsä kulusta ja tahdistusta ja antamaan jälleen johtajille vallan päättää kaikki liikkeet tuotannon virtauksessa. Sellainen oli hänen selvitystensä henki. Taylor ei alistanut tuotantotapoja järjen koeteltavaksi, tai tämä vaikutin oli hänellä korkeintaan toissijaisena: hänen pääasiallinen huolenaiheensa oli tavoittaa keinot, joilla pakottaa työläiset

”Taylor vaihtoi tieteen varjolla piiskan toimistoihin ja laboratorioihin.”

antamaan tehtaalle työkykynsä enimmäismäärän. Laboratorio merkitsi hänelle tutkimusvälinettä, mutta ennen muuta pakkokeinoa.

Tämä näkyy selvästi hänen teoksistaan. Taylorin metodi koostuu olennaisesti ensinnäkin siitä, että tutkitaan tieteellisesti parhaita tapoja minkä tahansa työn, jopa ammattitaitoa vaatimattoman käsittelytyön tekemiseksi. Sitten tutkitaan aikaa pilkkomalla jokainen työ alkeisosiinsa, joista koostaa hyvin erilaisia töitä ja vaihtelevia yhdistelmiä: kun kerran on mitattu välttämätön kesto jokaisen usein hyvin monissa toimissa tarvittavan perusliikkeenkin tekemiseksi, saadaan tulokseksi perin monivaiheistenkin toimien vaatima aika, eikä kronometriaa vastaan kannata hangoitella. Lopulta työ jaetaan tekniikkaesimiesten vastuualueiksi: kun ennen Tayloria yksi työnjohtaja teki kaikkea ja huolehti kaikesta, nykyään tehtaissa on useita päälliköitä valvomassa samaa työsalia.

Erytisjärjestelmä urakka- ja bonuspalkkiotyölle muodostui yksikköajan mittaamisesta enimmäistyölle, jonka paras työntekijä pystyi tuottamaan esimerkiksi yhdessä tunnissa. Kaikille tähän maksimimäärään pystyville maksettiin tietty summa, vähempään kykeneville vähemmän kuin elämiselle välttämättömän. Toisin sanoen tämä kävi menetelmästä sulkea pois kaikki ne, jotka eivät ole ensimmäisen luokan työntekijöitä enimmäistasoisine tuotoksineen.

Kaiken kaikkiaan koko tayloristinen systeemi sisältää nykyään rationalisoinniksi kutsumamme ilmiön olemuksen. Egyptiläisillä työnjohtajilla oli ruoskat työläisten suomimiseksi tuottavuuteen: Taylor vaihtoi tieteen varjolla piiskan toimistoihin ja laboratorioihin.

Taylorin ajatuksen mukaan jokainen ihminen kykenee tuottamaan tietyn työn enimmäismäärän. Mutta tämä on täysin mielivaltaista eikä sovellettavissa suureen joukkoon tehtaita. Yksittäisessä tuotantolaitoksessa vankat, sitkeimmät työläiset jäävät töihin, kun taas muut häipyvät. On mahdotonta saada riittävästi jämeriä työntekijöitä hoitamaan kaikkia koneita kaikkien kaupunkien kaikissa tehtaissa eli noudattaa laajamittaista valikointia. Jos oletetaan, että niin ja niin monta prosenttia töistä edellyttää suurta ruumiillista voimaa, ei ole sanottu, että ihmisistä irtoaa vastaava osuus tuon ehdon täyttäviä henkilöitä.

Taylorin tutkimustyöt alkoivat 1880. Konepajoista oli vasta tulossa teollisuutta. XIX vuosisadan jälkipuoliskolla suurteollisuus rajoittui melkein vain tekstiilituotantoon. Vasta vuoden 1850 vaiheilla alettiin rakentaa metallikehikkoon kiinnitettyjä sorveja. Taylorin lapsuusaikaan suurin osa mekaanikoista oli vielä käsi-työläisiä, jotka työskentelivät omilla verstaissaan. Samoihin aikoihin kun hän aloitteli työtään, syntyi ammattijärjestö American Federation of Labor [(1886–)]. Sen muodostivat muutamat uudet ammattiyhdistykset, kuten metalliliitto. Tuohon aikaan ay-toimintaan kuului rajoittaa tuotantoa, jotta hillittäisiin työttömyyttä ja tuotehintojen laskua. Taylorin ja hänelle läheisten teollisuuspiirien hengessä ensimmäinen etu uudesta työn organisoimisesta piti olla ay-vaikutusvallan murtaminen. Syntymästään lähtien rationalisointi on ollut olennaisesti menetelmä, jolla teettää töitä enemmän eikä paremmin.

Taylorin jälkeen ei ole nähty juurikaan ihmeempiä innovaatioita rationaalistamisen mielessä⁷.

Ford kyllä keksi kuljetinperustaisen massatuotannon, joka tietynasteisesti lakkautti urakka- ja bonustyön jopa tehtaissa⁸. Se on alun perin yksinkertaisesti mekaanisen käsittelyn menettelytapa. Käytännössä liukuhihnasta on tullut täydellistetty menetelmä enimmäistyömäärän kiskomiseksi työläisistä tietyssä ajassa.

Kokoonpanolinjasysteemin turvin on voitu korvata pätevät työntekijät sarjatuotantoon erikoistuneilla ammattitaidottomilla työläisillä. Vaativan työn sijaan he ovat saattaneet enää vain suorittaa tietyn määrän mekaanisia eleitä, jotka toistuvat toistumistaan. Taylorin järjestelmän kehittäminen johti siihen, että työntekijältä otettiin pois tieto työstään ja vapaus valita metodinsa, nämä kun siirrettiin tutkimustoimistoille. Vaihesysteemi hävitti myös ammattityöntekijälle välttämättömän kätevyyden.

Tällaisen järjestelmän henki ilmenee riittävästi tavasta, jolla sitä on kehitelty. Heti nähdään, että sanaa rationaalistaminen on käytetty siitä virheellisesti.

Taylor ei tutkinut menetelmää, jolla rationalisoi-taisiin työ. Hän selvitti työläisten valvontakeinoja, ja jos samalla löysikin keinon yksinkertaistaa työntekoa, nämä ovat kuitenkin eri asioita. Kuvaan rationaalisen työn ja valvontatyön välistä eroa ottamalla esimerkin todellisesta rationalisoinnista: tekniikan kehityksestä, joka ei raskautu työläisiä tai riistä heidän työvoimaansa entistä enempää.

Ajattellaan automaattisorveja hoitavaa sorvaria. Hän valvoo neljää konetta. Jos jonain päivänä keksitään pi-

kateräs, jolla kaksinkertaistaa näiden neljän sorvin tuotanto, ja jos otetaan töihin toinen sorvari niin, että kummallekin jää käytettäväksi kaksi sorvikonetta, kummallakin heistä olisi sama työ tehtävänään mutta tuotanto olisi halvempaa.

Voi siis olla teknisiä parannuksia, jotka parantavat tuotantoa rasittamatta vähimmässäkään määrin työläisiä.

Mutta Fordin rationalisoinnissa ei ole kysymys ko-hennetusta työskentelemisestä vaan enemmästä työn-teosta. Kaiken kaikkiaan isännistö on keksinyt koko homman, jotta sillä olisi työpäivän pidentämistä parempi keino riistää työvoimaa.

Itse asiassa työpäivän pituudelle on olemassa rajansa. Tämä ei johdu ainoastaan siitä, että vuorokaudessa on vain 24 tuntia, joista osa on käytettävä syömiseen ja nuk-kumiseen, vaan myös siitä, että tietyn työtuntimäärän jälkeen tuotanto ei edisty enää. Työläinen ei esimerkiksi tuota enempää 17 kuin 15 tunnissa, koska hänen elimis-tönsä on liian väsynyt ja hän alkaa itsestään jäädä jälkeen.

On siis olemassa tuotannon raja, joka saavutetaan varsin helposti työpäivää pidentämällä muttei sitä tiivistämällä.

Tämä on patruunoiden ihmelöydös. Työläiset eivät ehkä ole ymmärtäneet sitä vielä. Eivätkä työnantajatkaan täysin tiedostaneet, mutta he käyttäytyvät ikään kuin ta-juaisivat sen erittäinkin hyvin.

Asia ei käy välittömästi järkeen, koska työn intensi-teettiä ei voi mitata samaan tapaan kuin sen kesto.

Kesäkuussa [1936 järjestettyjen lakkojen aikaan] maanviljelijät pitivät työläisiä laiskoina, koska nämä ha-

”Järkeistäminen kasvatti huomattavasti niiden merkitystä, jotka palkattiin mainonnan kaltaisiin loismaisiin palvelutehtäviin.”

lusivat tehdä töitä vain 40 tuntia viikossa. Onhan tapana mitata työtä tunneissa, jotka saakin numeroiksi, eikä muuta oteta lukuun.

Työnteon tiuheet vaihtelee. Ajatellaan esimerkiksi kävelyä ja Marathoningin viestinviejää, joka saavuttaa perille kuoli liialliseen vauhtiinsa. Tätä voi pitää ponnistuksen intensiteettirajana. Sama pätee uuras-tukseen. Kuolema on ilmiselvästi ääri-rajana, jota ei pidä saavuttaa, mutta työnantajat katsovat, että työtunnistaan elossa selvinnyt voi hyvin jatkaa vielä työskentelyään. Vastaavasti joka päivä rikotaan ennätyksiä, eikä kukaan saa päähänsä, että raja olisi saavutettu. Aina odotetaan juoksijaa, joka särkisi edelliset ennätykset. Mutta jos keksittäisiin esimerkiksi työmenetelmä, joka tappaisi työläiset viidessä vuodessa, työnantajilta puuttuisi hyvin pian työvoimaa, eikä tämä olisi heidän etujensa mukaista. He eivät huomaisi tätä heti, koska ei ole olemassa tieteellistä keinoa mitata ihmisen elimistön kulumista työssä. Mutta ehkä tähän havahduttaisiin seuraavassa polvessa, jolloin metodeja tarkistettaisiin, aivan niin kuin herätettiin lapsityövoimasta aiheutuneisiin tuhansiin en-nenaikaisiin kuolemiin tehdasympäristöissä.

Samoin saattaa tapahtua aikuisten työtahtia kiristettäessä. Ei ole kuin vuosi siitä, kun muuan nelikym-menvuotias mies ei pystynyt enää saamaan töitä Pariisin seudun konepajoilta, koska häntä pidettiin jo käytettynä tai ehdytettynä ja siten epäsoveluuna tuotannon nykyopeuteen.

Ei olekaan mitään rajaa tuotannon tihentämiskehitykselle. Taylor kertoo ylpeänä, että hänen onnistui

kaksin- ja jopa kolminkertaistaa tuotanto tietyissä tehtaissa yksinkertaisesti bonusjärjestelmällä, työläisiä valvomalla ja erottamalla säälimättä ne, jotka eivät tahtoneet tai osanneet pysyä vauhdissa. Hän selittää kyenneensä löytämään ihanteellisen välineen tukahduttaa luokkataistelua, koska hänen systeeminsä nojaa työntekijän ja työnantajan yhteiseen etuun, nämä kun hyötyvät yhtä lailla tästä järjestelmästä, siinä missä myös kuluttaja on tyytyväinen, kun saa edullisempia tuotteita. Taylor kerskaili ratkaisseensa näin kaikki sosiaaliset kärhämät ja luoneensa yhteiskunnallista sopuointua.

Mutta otetaan esimerkiksi tehdas, jossa Taylor tuplasi tuotannon muuttamatta valmistusmenetelmiä ja vain järjestelmällä konelaitteiden valvontaa. Kuvitellaan toisaalta tehdas, jossa työskenneltäisiin seitsemän tuntia päivässä kolmellakymmenellä frangilla ja jossa omistaja eräänä päivänä päättäisikin, että työaika onkin neljätoista tuntia neljänkymmenen palkalla. Työntekijät eivät pitäisi tätä kannattavana ja ryhtyisivät oitis lakkoon. Tämä vastaisi kuitenkin täysin Taylorin systeemiä. Jos ahkeroitaisiin neljätoista tuntia päivässä seitsemän sijasta, uuvutettaisiin vähintään kaksin verroin. Olen jopa vakuuttunut, että tietyn rajan jälkeen on paljon vakavampaa ihmisen elimistölle tiivistää tahtia Taylorin tapaan kuin lisätä työn kestoa.

Kun Taylor rakensi järjestelmänsä, työläisiltä tuli jonkin verran palautetta. Ranskassa ammattiliitot osoittivat vahvasti mieltään tämän systeemin käyttöönottoa vastaan maan tehtailla. Pouget ja Merrheim kirjoittivat artikkeleita, joissa kuvailtiin rationalisointia uutena orjuutena. Yhdysvalloissa lakkoihin. Viimein järjestelmä

kuitenkin voitti ja vaikutti suuresti sotateollisuuden kehitykseen: tästä voikin päätellä, että sota vaikutti suuresti rationalisoinnin riemuvoittoon.⁹

Taylorilla oli pääväittäjä yli muiden. Hän pyrki distelemaan, että hänen systeeminsä palveli yleistä etua eli kuluttajien pyyteitä. Ilmiselvästi tuotannon lisääminen saattaa olla kuluttajille hyväksi, kun puhutaan elintarvikkeista, leivästä, maidosta, lihasta, voista, viinistä, öljystä ja niin edelleen. Mutta tämä tuotanto ei ole kasvamassa Taylorin järjestelmällä, joka yleisesti ottaen ei ole omiaan tyydyttämään olemassaolon perustarpeita. Sen sijaan rationaalistettiin mekaniikkaa, luonnonkumia, tekstiilejä, toisin sanoen kulutustarvikkeisiin lukeutumattomien tuotteiden tuotantoa. Eritoten järjeistäminen palveli ylellisyystarvikkeiden valmistusta ja eräänlaista kaksinkertaista luksusta eli ase- ja ammusteollisuutta, jonka tuotteet eivät rakenna vaan tuhoavat. Rationalisointi kasvatti huomattavasti ei-välttämättömien työntekijöiden painoarvoa eli niiden merkitystä, jotka eivät valmistaneet mitään käyttökelpoista tai jotka palkattiin mainonnan ja vastaavien toimien enemmän tai vähemmän loismaisiin palvelutehtäviin. Järjeistys lisäsi valtavasti sotateollisuuden painokkuutta: se ohitti muut teollisuudenalat tärkeydessä ja haitoissa. Taylorismi palveli olennaisesti kaikkien näiden lisääntyvää merkitystä ja kaiken kaikkiaan sälytti yleismaailmallisen tuotannon lisäyksen aina vain pienemmälle määrälle työntekijöitä.

Kun katsotaan moraalisia vaikutuksia työläisiin, taylorisaatio johti epäilemättä työläisten hyljeksintään. Tämän kiistävät Dubreuilh'n kaltaiset rationalisoinnin asianajat¹⁰. Mutta Taylor oli ensimmäinen, joka kehuskeli onnistuneensa ottamaan töihin vain 75 prosenttia pätevistä työläisistä, siinä missä 125 prosenttia epäpätevistä hoitivat viimeistelyn. Fordilla vain yksi prosentti työntekijöistä tarvitsi yli päivän oppipoika-aikaa.

Järjestelmä palautti työväen ikään kuin molekyyli tasolle, teki heistä atomirakenneolentoja tehtaissa. Se eristi työntekijät. Taylorin yksi olennainen muotoilu kuuluu, että työläisiä on lähestyttävä yksilöllisesti, pidettävä itsessään yksilöinä. Tämän lisäksi tuli huomata kilpailu. Nämä tuottavat yksinäisyyden, joka saattaa olla nykyisen järjestelmän mukaan järjestettyjen tehtaiden huomiota herättävin piirre, moraalinen yksinäisyys, jota varmastikin vähensivät kesäkuun tapahtumat. Ford sanoo vilpittömästi, että on mainiota saada työntekijöitä, jotka tulevat toimeen keskenään, kunhan eivät vain tule liian hyvin toimeen, koska se vähentää tuotannolle välttämättömyyttä kilpailua.

Menetelmän perustana on siis työväenluokan hajottaminen. Työläisten välisen kilpailun kehittäminen on sen elimellinen osa, samoin vetoaminen alhaisimpiin tunteisiin. Vain palkka liikuttaa. Kun se ei riitä, seuraa tyyli erottaminen. Tulospalkkio määrittää työtä koko ajan. Joka hetki työläisen pitää laskeskella tietääkseen tienestinsä. Tämä on kaksin verroin totta ammattitaitoa vaatimattomista töistä.

Systeemi on tehnyt työstä yksitoikkoista. Dubreuilh'n ja Fordin mukaan yksitotinen työ ei piinaa työväen-

luokkaa. Ford sanoo kyllä, ettei hän itse voisi viettää koko päivää yhdessä tehtaan tuotantopisteessä, mutta hän arvelee, että hänen työntekijänsä ovat eri maata, koska he vastustavat vaihtelevampaa työtä. Näin siis Ford itse. Jos todella niin käy, että tuollaisella järjestelmällä yksitoikkoisuudesta tulisi siedettävää työntekijöille, se olisi ehkä pahinta, mitä moisesta systeemistä voisi sanoa. Onhan sentään varmaa, että työn tylsyydestä aina ensin kärsitään. Jos siihen sattuu tottumaan, hintana on moraalinen tyytymättömyys¹¹.

Itse asiassa monotonisuuden ei totukaan, ellei pysty työskentelemään jotain muuta ajatellen. Mutta silloin pitää työskennellä rytmiin, joka ei vaadi liiemmästi työtahdin määräämää tarkkaavaisuutta. Jos taas tekee töitä, joita on ajateltava koko ajan, ei voi ajatella muuta, ja on väärin sanoa, että työntekijä pystyisi sietämään työnsä yksitotisuutta. Fordin työläisillä ei ollut puheoikeutta. He eivät etsineet vaihtelua työhönsä, koska tietyn aikaa yksitoikkoista työtä tehtyään käy kyvyttömäksi tehdä mitään muuta.¹²

Tehtaiden kurinpito, rajoittaminen tai pakottaminen, kuuluu järjestelmän tunnusmerkkeihin. Siinä on suorastaan sen olemuksellinen luonne: koko systeemi luotiin tätä tavoitetta varten, antautuihan Taylorin tutkimuksiinsa yksinomaan murtaukseen työläisten vastarinnan. Kun työntekijöille tuputetaan näitä ja noita liikkeitä sekunnin tai minuutin tarkkuudella, työläisille ei voi aivan ilmeisestikään jäädä voimia vastustaa. Tästä Taylor ylpeilikin eniten, ja tätä hän mieluiten kehittäi lisäten vain, että hänen järjestelmällään saattoi murskata ammattiyhdistyksen vallan tehtailla.¹³

Kun Henri de Man teki Yhdysvalloissa kyselytutkimusta Taylorin järjestelmästä, muuan työläinen virkkoi: ”Patruunat eivät ymmärrä, että me emme tahdo meistä otettavan aikaa. Mutta mitä he sanoisivat, jos me pyytäisimme heitä näyttämään tilikirjansa ja sanoisimme: ’Kaikesta tekemästänne voitosta tuon osan voisitte pitää ja tuo toinen taas kuuluisi meille palkaksi?’ Tieto työn vaatimasta ajasta on meille täsmälleen samanarvoinen kuin teille liikesalaisuus.”¹⁴

Tämä työntekijä oli ymmärtänyt tilanteen ihailtavasti hyvin. Patruuna ei omista ainoastaan tehdasta, koneita, valmistusmenetelmän yksinoikeutta ja tuotantolaitoksensa rahoitustietoja ja kauppasalaisuuksia, vaan hän pyrkii pääsemään monopoliasemaan myös työssä ja työajassa. Mitä jää työväelle? Työläisille jää tarmo liikkeeseen, sähkön tapaan käytettävää varausta ja virtaa.

Työläistä koulitaan kuin koiraa mitä karkeimmin tavoin: pakkoa ja hyötyä, piiskaa ja sokeripaloja käytetään yhtäaikaan kannustimina vetoamatta mihinkään varsinaisesti inhimilliseen. Onneksi tämä ei onnistu noin vain, sillä rationalisointi ei ole milloinkaan täydellistä eikä, taivaan kiitos, konesalipäällikkökään ikinä tiedä aivan kaikkea. Riittää sentään selviytymiskeinoja ammattitaidottomillekin työläisille. Mutta jos järjestelmää sovellettaisiin ankarasti, asiat olisivat tismalleen noin huonosti.

Tietyt edut koituvat johtajien hyväksi ja tietyt epä-mukavuudet työläisten haitaksi. Siinä missä johdolla on

yksinomistus kaikkeen tietoon työstä, se ei ole vastuussa vahingoista, jotka johtuvat urakoista tai tulospalkkioista. Ennen kesäkuuta päästiin siihen ihmeeseen, että kaikki hyvä koitui isäntien eduksi, kun taas kaikki kovat taikaiskut osuivat työläisiin, jotka menettivät palkkojaan koneiden reistaillessa ja joutuivat oman onnensa nojaan mistä tahansa vikatikistä tai virhemääräyksestä tai ristiriidasta (teoriassahan kaikki on selvää: jos työkaluteräs on aina hyvää ja sitten joku kalu murtuu, syy on aina työläisen) ja niin edelleen.

Ja kun työ on ositettu, johtajat tekevät vielä yhden palveluksen haluamalla hyvittää vastoinkäymiset. Järjestelmä on todellakin ihanteellinen patruunoille, koska se ohjaa hyödyt heille ja orjuuttaa työntekijät pakottamalla nämä toimimattomiinkin toimiin. Tästä niin sanotusta parannuksesta aiheutuu kärsimystä, koska työläinen on aina väärässä.

Tällaista systeemiä voi kutsua tieteelliseksi vain sillä periaatteella, että kiistetään ihmisten ihmisyyttä ja varataan tieteelle alhainen osa pakottamisvälineenä. Tieteen todellinen rooli työn järjestämisessä on etsiä parempia tekniikoita. Pääsääntöisesti pätee, että työvoiman riistämisen helppous luo johtajissa tietynlaisia laiskuutta: monissa tehtaissa on tavattu uskomattomia laiminlyöntejä niin tekniikka- kuin organisaatiokysymyksissä, koska isännät ovat aina tienneet voivansa korjauttaa virheensä työläisillä laittamalla näiden otteisiin hieman lisää vauhtia.

Taylor väitti jatkuvasti, että hänen järjestelmänsä ansaitsi ihailua, koska sen avulla voitiin tieteellisesti tavoittaa sekä parhaat työmenetelmät ja kunkin yksittäisen työtoimen vaatima aika että väsymysraja, jonka yli työntekijä ei käynyt enää usuttaminen.

Taylorista lähtien onkin kehittynyt tässä mielessä oma erikoinen tieteenhaaransa. Se kantaa nimeä psyko-

tekniikka ja merkitsee mahdollisuutta määritellä parhaat mahdolliset psykologiset olot tälle tai tuolle työlle, mitailla uupumusta ja muuta vastaavaa.¹⁵

Niinpä teollisuusjohtajat voivatkin psykotekniikan turvin todistella, että he eivät millään muotoa saata työläisiä kärsimään. Riittää vedota tieteilijöiden arvovaltaan.

Mutta psykotekniikka on yhä epätäydellistä. Se on vasta keksitty. Ja vaikka se olisikin täydellistä, se ei koskaan ylittäisi moraalisiin seikkoihin. Sillä kärsimykset tehtaalla koostuvat ennen muuta pitkävetisyydestä, vaikka siinä ei olekaan kaikki. Ja sitä paitsi yksikään psykoteknikko ei kuuna kullaan valkeana pysty täsmentämään, missä määrin tai millä mitalla työläisen aika käy pitkäksi. Vain työläinen itse saattaa kertoa sen.

Mikä pahempaa, tieteen harjoittajien vilpittömyys jättää useimmiten toivomisen varaa. Mikään ei ole tehtailijalle helpompaa kuin ostaa tutkija. Ja kun työnantajana on valtio, mikään ei ole sille helpompaa kuin pakottaa voimaan tällainen tai tuollainen tieteellinen säännös.

Tämä on nähtävissä nyky-Saksassa. Siellä havaittiin hiljan, että rasvat eivät olekaan niin välttämättömiä ihmisen ravitsemuksessa kuin ajateltiin. Saman tien voitaisiin keksiä, että yhden työläisen on helpompi tehdä kaksi tuhatta kuin tuhat yksikköä. Työntekijöiden ei siksi pidä luottaa tieteilijöihin, älyköihin tai teknikoihin, jotta nämä sääntelisivät heille elintärkeät asiat. He voivat tietenkin ottaa vastaan näiltä saamansa neuvot, mutta heidän tulee varata vain itseensä, ja jos he turvautuvat tieteeseen, tämän täytyy tapahtua itse se omaksumalla.¹⁶

Suomentanut Jarkko S. Tuusvuori

(alun perin: **La rationalisation (23/ii/1937)**.
Teoksessa **La condition ouvrière**. Gallimard,
Paris 1951, 182–196.)

Suomentajan huomautukset

- 1 Pariisissa juutalaiseen sukuun syntynyt Simone Weil (1909–1943) tunnetaan Suomessa ja muuallakin parhaiten postuumisti ilmestyneistä myöhäisteoksistaan *Juurtuminen* (L'enracinement, 1943/1949). Suom. Kaisa Kukkola. niin & näin, Tampere 2007 ja *Painovoima ja armo* (La pesanteur et la grâce, 1940–1942/1947). Suom. Maija Lehtonen. Otava, Helsinki 1957. Hän oli eliittikorkeakoulu École normale supérieuresta 1931 valmistunut filosofianopettaja, joka osallistui 30-luvun alkupuolella erilaisiin työtaistelutoimiin ja avusti kirjoit-

tajana radikaaleja ammattiyhdistyslehtiä. Weil jätti kesän 1934 jälkeen opettajanvirkinsä keskiranskalaisessa Bourgesissa ja teki noin vuoden ajan vaihetöitä eri tehtaissa. Hän osallistui kevään 1936 suureen yleisvasemmistolaiseen lakko-liikkeeseen, joka huipentui 8. kesäkuuta ay-liikkeelle ja työläisille useita merkittäviä työelämäuudistuksia tuoneisiin Matignonin sopimuksiin. Syksyllä Weil otti osaa Espanjan sisällissotaan tasavaltalaisten puolella. Antistalinistiseksi kommunistiksi tyypitelty ajattelija lähenei anarkosyndikalismia, porvarillisia työelämäreformisteja ja kristillistä mystiikkaa.

Weil kuoli maanpaossa Britanniassa. Ks. erit. Geneviève Azam & Françoise Valon, *Simone Weil ou l'expérience de la nécessité*. Passager Clandestin, Paris 2016; Bertrand Saint-Sernin, *L'action politique selon Simone Weil*. Cerf, Paris 1988.

- 2 Tässä ensi kertaa suomeksi julkaistu teksti perustuu työläisyleisölle helmikuussa 1937 pidettyyn alustukseen. Vain osittaisena toisen käden taltiointina säilynyt puheenvuoro julkaistiin ensimmäisen kerran 1951 *La condition ouvrière* osana. Syndikalistiystävä Albertine Thévenonin toimitteeseen on koottu

- Weilin 30-luvun tekstejä, kuten tehdaspäiväkirja. Mukana olevassa kirjeessään Thévenonille Weil viittaa ohimennen rationalisointiin jo 1934. Toisessa kirjeessä 16/iii/36 hän yhdistää ”rationalisoinniksi” kutsutun ”tekniis-organisatorisen pyynnön ja kansalliseen turvallisuuteen panostavan sotateollisuuden: nämä sortavat käytännöt tulevat lähelle fasistista tai työväenvaltakunnan valtion vapauden uhkina. Weil sanoo tavoittelevansa tehtäisiin ”totaalisen alistamisen” sijaan yhteistoiminnallista otetta, jossa olisi ”ihanteena puhdas yhteistyö”. Edistyskäsittelylle teollisuusjohtajalle osoitettu kirje vertautuu kiintoisasti tässä käännettyn, avoimesti puolensa valitsevaan ja myös yksiniitsemmin puolta pitävään esitykseen.
- 3 Käsitteen teki tunnetuksi ranskalainen taloustieteilijä André Fourgeaud (1894–1966). Hän ehdotti sen määritelmäksi ”taloudellisen edistuksen systematisoimista”. Järkeistäminen olisi siis järjestelmäksi saattamista. Fourgeaud selitti, että ”hyödykkeiden tuotanto perustuu inhimilliselle työlle”, jota on tutkittava sekä ”työn tieteen” että ”työn järjeistämisen” näkökulmista. Hän lisäsi: ”Meillä on vastuu tutkia, onko liukuhihnatyö ihmisarvon vastaista, ja onko riskinä synnyttää kokonainen sukupolvi tylsistyneitä ja surkastuneita työläisiä.” Fourgeaud, *La rationalisation. États-Unis–Allemagne. Essai de synthèse doctrinal*. Payot, Paris 1929, 20, 38 & 92. Suomessakin rationalisoinnista keskusteltiin vilkkaasti jo 30-luvulta alkaen. Tayloriin henkilökohtaisesti yhteyttä pitänyt suomalainen geologian professori J. J. Söderholm (1863–1934) laati kirjan *Arbetets vetenskap*. Schild, Borgå 1915, jossa ei vielä esiinny r-sanaa. Vrt. Mona Mannevuon, *Affektitehdas. Työn rationalisoinnin historiallisia jatkumoa*. Väit. Turun yliopisto, Turku 2015, luku 1.
- 4 Ks. innovaation käsitehistoriasta Benoît Godin, *Innovation Contested. The Idea of Innovation over the Centuries*. Routledge, New York 2015. Weilin tapa käyttää käsitettä oli aikaansa edellä, mutta sen nykymerkitys alkoi hahmottua yleispiirteisensä jo 1800-luvun alkukymmeniltä lähtien. Vrt. esim. *Dictionnaire chronologique et raisonné des découvertes, inventions, innovations, perfectionnements, observations nouvelles et importations, en France, dans les sciences, la littérature, les arts, l'agriculture, le commerce et l'industrie de 1789 à la fin de 1820*. Colas, Paris 1820.
- 5 Yhdysvaltalainen itseoppinut koneinsinööri ja keksijä Frederick Winslow Taylor (1856–1915) on tuotannon tehostamisen ja liikkeenjohton konsultoinnin perustaja. Hänen pääteoksensa on *The Principles of Scientific Management* (1911). Toisin kuin Weil sanoo (tai hänen sanotaan sanoneen), Taylor ei julkaisut omaelämäkertää. Hän ei liioin käyttänyt käsitettä ’rationalisointi’ (mitä Weil ei väitäkään). Termi ”taylorismi” yleistyi jo 1910-luvun alussa (ja r/Ranskassakin sen lopussa): sillä tarkoitettiin alun pitäen nimenomaan konepajojen tai tehdassalien johtamista Taylorin periaatteiden mukaan ja yleisemmin pyrkimystä tehokkuuden, tuloksekkuuden ja tuottavuuden kasvattamiseen työtä osittamalla, sen kestoa mittaamalla ja sen tekemistä jakamalla. Merkittävä Taylorin asianajaja Ranskassa oli kemisti Henry Louis Le Chatelier (1850–1936), *Le taylorisme*. Dunod, Paris 1928; vrt. Aimée Moutet, *Les logiques de l'entreprise. L'effort de rationalisation dans l'industrie française de 1919 à 1939*. EHESS, Paris 1997.
- 6 Ks. Taylorin elämästä ja urasta esim. Robert Kanigel, *The One Best Way. Frederick Winslow Taylor and the Enigma of Efficiency* (1997). The MIT Press, Cambridge, Mass. 2005, 184, joka muistuttaa 1870-luvulla terästehtaan oppipojasta työnjohtajaksi nousseen Taylorin olleen Pennsylvanian yliopistoon kuuluvan Townen luonnontiedekoulun erikoisopiskelija 1882–1883. Sen jälkeen hän aloitti konsulttifirman johtajana. Yksityinen Dartmouth College teki hänestä lopulta liiketalousprofessorin. Tieteellisyyssyysmyn on Taylorin ajoista lähtien ollut managerioppiin, organisatiokehittämisen ja tehostamiskonsultti-alan ytimessä. Hänen nimikkoseuransa puheenvuoron hautajaisissa käyttänyt Harlow S. Person (1875–1955) vertasi Tayloria tieteellisenä suuruutena Charles Darwiniin (1809–1882); *Frederick Winslow Taylor. A Memorial Volume*. Taylor Society, New York 1920. Personista tuli Dartmouthin ensimmäinen johtamisen professori. Ehkä kuuluisin moderni konsultti, Claremontin yksityisen yliopiston yhteiskuntatieteiden ja johtamisen professorina 1971 alkaen vaikuttanut itävaltalais-yhdysvaltalainen Peter F. Drucker (1909–2005), tokaisi haastattelussa aikoinaan, että *management* ”ei ole tiede” (”eikä taide”) vaan ”käytäntö”. Hän vertasi sitä medisiinaan lääkärintaiona: kuten monen pohja-alan perustaan varaava lääkäri määrittää ja hoitaa potilaan parantaakseen, samoin johtajan on osattava tehdä tilannearvio, joka on ”tieteellisen” sijaan ”käytännöllinen”. Ks. Radim Vlcek ym., Peter F. Drucker on Management. *Journal of East European Management Studies*. Vol. 2, No. 1, 1997, 76–92; 76. Johtamistutkimuksen tieteellisen aseman määrittästä olennaisempi tai ainakin kiireellisempi ja yhteiskunnallisesti merkittävämpi kysymys on kuitenkin (itse- ja) yhteisökehittäjien tapa käyttää tiedevaateita julkisissa ja ei-julkisissa poliittisissa tai taloudellisissa vaikuttamisissa yleiseen mielipiteeseen ja päätöksentekoon.
- 7 ’Innovaatio’ esiintyy pari kertaa Taylorin teoksissa.
- 8 Henry Ford (1863–1947) oli yhdysvaltalainen autotehtailija. Hänen omistamillaan tehtailla otettiin 1913 käyttöön liukuvalla hihnalla toimiva kokoonpanoyksikkö osana uutta massatuotantoa.
- 9 Anarkosyndikalisti Émile Pouget (1860–1931) työskenteli 1901–1908 Ranskan suurimmassa ammattijärjestössä CGI:ssä (1895–). Emäjäjärjestöstä eronnut CGTU (1921–1936) jatkoi kommunistisen ja anarkistisen ay-liikkeen perinteitä vastarinnassa taylorismille, jota ryhdyttiin soveltamaan laajasti teollisuudessa niin USA:ssa ja Euroopassa kuin Japanissakin vasta 20–30-luvuilla. Toinen vallankumouksellinen ammattiliittolainen Alphonse Merrheim (1871–1925) oli Pouget’n tavoin pasifisti, joka arvosteli CGI:n tukea sotapolitiikalle. Ks. esim. Patrice Rolland, Simone Weil et le syndicalisme révolutionnaire. Teoksessa *Simone Weil, l'expérience de la vie et le travail de la pensée*. Toim. Charles Jacquier. Sulliver, Arles 1998, 69–106. Vrt. Cecilia Bucki, *World War I Era Strikes*. Teoksessa *The Encyclopedia of Strikes in American History*. Toim. Aaron Brenner ym. Routledge, New York 2015, 191–203.
- 10 Ks. syndikalisti-sosialisti Hyacinthe Dubreuilh (1883–1971), *Standards. Le travail américain vu par un ouvrier français*. Grasset, Paris 1929, jossa on Châtelierin esipuhe.
- 11 Vrt. Valérie Gérard, *L'expérience morale hors de soi*. PUF, Paris 2015, luku 1.
- 12 Vasta työsuhdelaki 1935 paransi merkittävästi yhdysvaltalaisen työläisten oikeutta järjestäytyä, neuvotella, valvoa etujaan ja tarvittaessa lakkoilla
- 13 Taylor selvitteli ay-näkemyksiään kongressin kuultavana tammikuussa 1912: ”Olen sydämestäni ammattiliittojen hyvien elementtien puolella ja yhtä lailla niiden pahoja elementtejä vastaan; ja niillä on pahoja siinä missä hyviäkin.” Hän korosti puuttuneensa ensisijaisesti työn nopeuttamiseen, joka olisi sekä työntekijöiden että työnantajien etu. Weilin tulkinta on kuitenkin lähellä yleisimmän jaettua käsitystä: taustaltaan hyväosaista Tayloria kiinnosti siirtää valtaa työntekijöiltä ja näiden edustajilta työnantajille. Taylor-seuran johtoon nousut Person oli ay-kysymyksissä eri linjoilla kuin Taylor ja tuli tunnetuksi yhteistyötahdostaan ja -kyvystään työläisten laillistettujen edunvalvojien kanssa. Ks. Frederick Winslow Taylor, *Scientific Management*. Toim. Kenneth Thompson. Routledge, London 2003, 201–.
- 14 Ks. belgialainen sosiaalipoliitikon professori ja työväenpuoluejohtaja Henri de Man (1885–1953), *Au pays du Taylorisme*. Peuple, Bruxelles 1919.
- 15 Käsite oli käytössä jo 1890-luvulla; Taylor itse ei hyödyntänyt sitä. Osin Taylor-seuran avulla se nousi puheenaiheeksi 1910-luvulta lähtien.
- 16 Tekstin loppuosaa ei ole löydetty. Suomentaja kiittää kommentista Maria Salmista ja Tytti Rantasta.

PETRI KOIKKALAINEN

Politiikkaa ilman yhteisön kahleita?

Strateginen managerialismi kulttuurisena ideaalityyppinä

Poliittisen filosofian vanhassa perinteessä valta ja sen käyttö kytkettiin tiettyyn poliittiseen yhteisöön, esimerkiksi antiikin *politikseen* tai moderniin suvereeniin valtioon. Poliittikatiede irrottautui 1900-luvun jälkipuoliskolla tiiviistä käytäntösuhteesta, usein hyvistä syistä. Viime vuosikymmeninä monet uudet asiantuntijadiskurssit systeemiteoriasta verkostoteorioihin ja *New Public Managementiin* ovat tulleet määrittelemään politiikkaa ja ”yhteisten asioiden” hallintaa. Perinteisempien tieteenalojen, kuten valtio-opin ja poliittisen filosofian, on katsottu menettäneen vaikuttavuuttaan. Liikkeenjohtomainen strateginen managerialismi esitetään uutena hallinnan mallina, joka vapauttaa vanhojen yhteisöllisten mallien jäykkyydestä ja painolasteista. Voiko managerialistinen hallinta palvella mitä tahansa yhteisöjä ja arvopäämääriä? Artikkelini luo kuvaa asiantuntijatiedon ja politiikan muuttuvasta suhteesta.

Johdanto

Millään yksittäisellä tieteenalalla, esimerkiksi valtio-opilla, ei enää nykyään näytä olevan etuoikeutta määritellä politiikassa tai julkisten asioiden hallinnassa (*governance*) sovellettuja käsitteitä ja diskursseja. Asiantuntijat bisneskonsulteista valtiosääntöoppineisiin ja filosofiin kilpailevat näkyvyydestä ja toimeksiantoista samalla kentällä. Ilmiön kääntöpuolena yksittäisillä tieteenaloilla, kuten juuri valtio-opissa, on koettu huolta vaikuttavuuden heikkenemisestä. Jo pitkään on kritisoitu alan sirpaloitumista useiksi keskenään kilpaileviksi alatieteiksi ja koulukunniksi, jotka kuluttavat voimansa oman erikoisterminologian kehittämiseen ja sisäisiin kamppailuihin.¹ Aatehistorialliset näkökulmat tieteen relevanssin ongelmaan korostavat usein myös tutkijoiden henkilökohtaisten käytäntösidosten harvenemista: politiikkaa ja tiedettä sujuvasti yhdistelleet entisaikojen generalistit ovat korvautuneet tieteelliseen tekstintuotantoon keskittyneillä tutkijatyypeillä, jotka viettävät koko työuransa yliopistossa².

Lähestyn politiikkatieteiden vaikuttavuuden ja käytäntöyhteyden teemaa tässä artikkelissa tieteen luonteen ja sisältöjen kannalta, en niinkään kysymyksenä tutkijoiden henkilökohtaisista yhteyksistä poliittiseen toimintaan. Tiivistän teeman seuraavaan kysymykseen: Kuinka vahvasti konkreettiset historialliset yhteisöt ja niiden käytännöt ovat määritelleet politiikkaa tutkivia ja sen tekemisessä hyödynnettyjä tieteitä?³ Kysymyksen voi

asettaa ainakin käsitteellisestä ja empiirisestä (tutkimuskohteiden) näkökulmasta. Johdetaanko ajattelun keskeiset käsitteet *politiksen* tai valtion kaltaisista historiallisista yhteisöistä ja niiden käytännöistä? Ovatko rajatut tilayhteisöt ajattelun ja tutkimuksen etuoikeutettuja empiirisiä kohteita? Esimerkiksi Aristoteleen *Politiikka* tai 1900-luvun alun *Allgemeine Staatslehre* -perinne sitoutuivat jo pääkäsitteissään erityisiin historiallisiin yhteisöihin: antiikin *politikseen* luonnollisena yhteisönä ja moderniin suvereeniin valtioon erityisenä poliittis-oikeudellisena järjestyksenä. Nämä yhteisöt olivat myös ajattelun etuoikeutettuja kohteita. Siinä missä Aristotelelle *politiksen* ensisijaisuus perustui ihmisen lajityypilliseen tai biologiseen erityisyyteen, *Allgemeine Staatslehre* operoi ihmisten määrättyä tarkoitusta varten luomassa ”keinotekoisessa” tai sopimuksenvaraisessa järjestyksessä⁴. Vertailukohdan näille tarjoavat uudemmat tutkimussuuntaukset, kuten peliteoria tai rationaalisen valinnan teoria, jotka eivät kytkeydy minkään erityisen yhteisön käytäntöihin⁵.

Väitän seuraavassa, että käsitteellinen ja empiirinen irrottautuminen erityisistä historiallisista yhteisöistä on leimallista poliittisten asiantuntijadiskurssien lähihistorialle. Tämän merkittävän kehityskulun tarkastelu tuo uuden näkökulman yhteiskuntatieteiden pitkään jatkuneeseen relevanssikeskusteluun. Hahmottelen analyysissäni neljä politiikkatieteen ideaalityyppiä siten, että niiden erot kuvataan erilaisina tapoina kiinnittyä yhteisöön tai irtautua siitä (Taulukko 1).

Taulukko I: Neljä ideaalityyppistä politiikkatiedettä

I Poliitiikka käytännöllisenä tietona

- ruhtinaan neuvonantaja
- poliittinen filosofi
- ideologian rakentaja

Aristoteelinen politiikka, *Allgemeine Staatslehre*.

Yhteisö sekä keskeisten käsitteiden lähde että ajattelun kohde.

III Moderni politiikan teoria

- kriittinen teoreetikko
- vaihtoehtoisten yhteisö- ja demokratiamallien rakentaja

Kriittinen teoria, uudet demokratiateoriat, 'poliittisen' laajat tulkinnat.

Pääkäsitteet sitoutuvat arvopohjaisiin yhteisö- tai toimintamalleihin, mutta valtio ei useinkaan keskeinen tutkimuskohde.

II Moderni tieteellinen politiikantutkimus

- politiikan ja poliittisen käyttäytymisen asiantuntija
- *social engineer*

Behavioralismi, empiirinen tutkimus.

Yhteisöstä johdettujen pääkäsitteiden tilalle yleisiä tieteellisiä käsitteitä, mutta tutkimuskohteen yhteisösidonnaisuus vahva (institutionaalinen valtio).

IV Uudet asiantuntijadiskurssit, esimerkkinä strateginen managerialismi

- hallinnan ja johtamisen asiantuntija
- ongelmanratkaisija
- tehokkuuskonsultti

Strateginen johtaminen, uusi julkisjohtaminen.

Pääkäsitteitä ei johdeta erityisistä poliittisista arvoista tai yhteisömalleista; valtio vain yksi strategisten oppien sovellusalue.

Ensimmäistä ideaalityyppiä kutsun nimellä ”politiikka käytännöllisenä tietona”. Sitä luonnehtii sekä vahva käsitteellinen että empiirinen yhteisösidonnaisuus, koska tieto perustuu yhteisöllisiin arvoihin ja kokemukseen ja se tuotetaan valtaa käyttäville tai sitä tavoitteleville ihmisille. Toinen tyyppi, ”moderni tieteellinen politiikantutkimus”, tavoittelee vaikuttavuutta asiantuntijavaltana, jonka tieteellisen arvoneutraaliuden vaatimukset eivät ole yhteensopivia ensimmäisen tyyppin kanssa. Kolmas tyyppi, ”moderni politiikan teoria”, etsii

relevanssiaan tavalla, joka voi suhtautua kriittisesti moderniin valtioon ja asiantuntijavaltaan mutta samalla puolustaa muita sisällöllisiä poliittisen yhteisöelämän malleja. Neljäs tyyppi, ”strateginen managerialismi”, on synteesi niistä nykyisistä asiantuntijadiskursseista, joilla pyritään vahvistamaan yhteisöjen poliittista ohjattavuutta ja ”ketteryyttä” sitoutumatta avoimesti mihinkään sisällöllisiin yhteisömalleihin tai poliittisiin arvoihin. Sitä leimaa käsitellyistä tyypeistä selkein irtautuminen historiallisista ja poliittisista yhteisömalleista.

Tyyppejä parhaiten vastaavat poliittisen ajattelun esimerkit ovat ilmaantuneet historiallisessa järjestyksessä: ensimmäinen on vanhin, toinen ja kolmas suurelta osin 1900-luvun tuotteita ja neljäs uusin. Artikkelin mitassa en tietenkään voi edetä yksityiskohtaiseen oppihistoriaan, mutta pyrin kehityslinjojen ja ajattelun yleispiirteiden uskottavaan hahmotteluun. Kansalliset ja eri kielialueiden erot ovat huomattavia, ja paitsi tyyppien ”epäpuhtaita” yhdistelmiä myös vastaesimerkkejä on löydettävissä. ’Ideaalityypillä’ käsitteen luoja Max Weber tarkoitti perusteltua pelkistettyä näkökulmaa laajaan ilmiöjoukkoon, vaikka mikään joukkoon kuuluvista tapauksista ei vastaakaan tyyppiä puhtaasti. Ideaalityypitarkasteluun liitettävät varaukset on siten syytä muistaa tulkintojani arvioitaessa⁶.

Tyypeistä ensimmäinen on skemaattisin. Se viittaa poliittisen filosofian antiikista alkavaan traditioon ja esimerkiksi 1900-luvun alun valtiokeskeiseen suuntaukseen Saksan vaikutuspiirissä. Toisessa ja kolmannessa tyyppissä näkyy vahvimmin toisen maailmansodan jälkeisen kirkkimaan Yhdysvaltain vaikutus, myös Suomessa. Neljäs pyrkii tavoittamaan uuden kulttuurisen ideaalityypin lähinnä kotimaisesta keskustelusta, jossa ”ajan henki” ilmenee strategisuu den, poliittisen ohjattavuuden ja ketteryyden kaltaisissa termeissä. Viimeksi mainitut piirteet saavat vahvistusta Euroopan unionin ja OECD:n kaltaisilta ylikansallisilta toimijoilta sekä tietyistä tieteellisistä asiantuntijadiskursseista, joskaan hahmoteltu ideaalityppi ei edusta koko kuvaa mistään tieteenalasta.

Ideaalityypit nojautuvat sinänsä verrattain tuttuihin ja oppihistoriallisen kirjallisuudenkin vahvistamiin käsitteisiin⁷. Etenen kuitenkin uudesta näkökulmasta tähdentämällä yhteisösidonnaisuuden merkitystä. Asiantuntijadiskurssien vaikuttavuutta voi tällöin pohtia kulttuurisen ja institutionaalisen jatkuvuuden kannalta. Teoreetikoita ja tiedeyhteisöjä laajempien kansalaispiirien omaksumat kulttuuriset mallit ja institutionaaliset käytännöt toimivat taustana, jota poliittinen toiminta ja arviointi edellyttävät. Siten näiden taustaehtojen tutkiminen on tärkeää. Artikkelin päätelmissä muodostan kriittisen kannan strategista managerialismia kohtaan juuri siksi, että liian pitkälle vietyinä se vaarantaa poliittisessa keskustelussa ja arvioinnissa tarvittavien kulttuuristen standardien ja traditioiden jatkuvuuden.

Tietoa yhteisöstä vallankäyttäjille

Tyyppi I. Poliitiikka käytännöllisenä tietona. Tiedollis-käsitteelliset näkökulmat (”teoria”) ja toiminnallisyhteisölliset näkökulmat (”käytäntö”) on perinteisesti sovitettu yhteen siten, että teorian ja käytännön välille ei tehdä selvää eroa. Ratkaisua on suosittu filosofisen perinteen niissä juonteissa, jotka nykyiset politiikkatieteet selvimmän laskevat historiallisiksi edeltäjikseen. Teoriaa ja käytäntöä ei tällöin nähdä erillisinä vaan päällekkäisinä ja toisiinsa sisältyvinä. Tämä on mahdollista, jos tieto politiikasta on oppia erityisen historiallisen ihmisyyteen olemuksesta eli vastaa kysymyksiin, kuinka yhteisössä

toimitaan ja kuinka sitä kehitetään sen olemusta vastaavalla tavalla. Toimijan ja tarkkailijan näkökulmat sulautuvat toisiinsa, ja teoria saa toiminnan itsereflektion piirteitä. Asetelma on toinen kuin luonnontieteellistä mallia seuraavassa tieteessä, jossa riippumaton tutkija selittää itsensä ulkopuolista kohdetta tai jopa havaitsee aiemmin tuntemattomia kohteita. Käytännöllinen tieto politiikasta on siten myös ”taitoa” tai jopa ”taidetta”, jonka hallintaa ei osoita niinkään kyky havaita ja selittää uusia kohteita kuin valmius ottaa osaa yhteisössä tunnettuihin käytäntöihin ja vaikuttaa niissä.

Käytännöllisessä tietokäsityksessä ei luoda luonnontieteistä tuttua vahvaa erottelua arkikielen ja tieteen termien välille. Esimerkiksi aristoteelisessa perinteessä oppisanat, kuten ’politiikka’, ’demokratia’ tai ’oligarkia’, voidaan yksinkertaisesti johtaa yhteisön ja sen eri osien ja käytäntöjen omakielisistä nimistä⁸. Käytännön sanaston ja oppisanojen vastaavuus jatkuu uudella ajalla, suomen kaltaisissa pienissä kielissä usein käännöksinä ja lainoina. Perustuslaki ja konstitutionalismi, kansakunta ja nationalismi, tai esimerkiksi ideologiat liberalismi, sosialismi ja konservatismi, ovat olleet sekä tieteellisiä käsitteitä että politiikkojen kieltä, jopa nimityksiä heidän korkeimmille tavoitteilleen. Ne ovat levinneet arvoina ja instituutioina maasta toiseen ja kuvastaneet usein aikansa kansainvälisiä voimapolitiittisia suhteita. Tällaisessa terminologiassa myös jako arvottaviin ja kuvaileviin termeihin on tilannekohtainen: ”Kohti sosialismia” voisi olla yhtä hyvin vasemmistopuolueen slogan kuin sanomalehden otsikko jonkin maan poliittisista tapahtumista.

Väite teorian ja käytännön päällekkäisyydestä vanhassa poliittisessa ajattelussa ei toki pelkistyksenä päde kaikkiin tapauksiin. Silti politiikan ymmärtäminen käytännöllisenä tietona oli ominaista länsimaisen poliittisen ajattelun perinteen niille osille, jotka kirjoitettiin neuvoksi valtaa käyttäville tai sitä tavoitteleville ihmisille ja ihmisryhmille. Niihin sisältyy esimerkiksi klassinen aristotelismi sekä keskiajan ja renessanssin aikakausilla hallitsijoiden avuksi kirjoitettu *principum specula* -kirjallisuus, jonka tunnetuimpana edustajana pidetään Machiavellin *Rubtinasta* (1513). Kuten Aristoteles ja Machiavelli, myös monet myöhemmät filosofian kaanoniin nostetut teoreetikot, kuten Hobbes ja Locke, toimivat vaikutusvaltaisten vallankäyttäjien neuvonantajina ja osallistuivat teoreettisilla kirjoituksillaan ajankohtaisiin poliittisiin kamppailuihin.⁹

Teorian ja käytännön sidonnaisuus näkyy myös uudemmassa valtiofilosofiassa. Vielä kansallisvaltioiden rakentamisen kaudella valtion käsitettä ja parasta olemusta määrittelevä kirjallisuus oli keskeinen osa niiden miesten koulutusta, joista tehtiin valtiomiehiä tai valtiota palvelevia virkamiehiä. Esimerkiksi Snellmanin tieteellinen pääteos *Läran om staten* (1842) oli hegeliläiselle pohjalle rakennetun eurooppalaisen kansallisvaltion teoreettinen esitys. Monien opiskelijapolvien lukema ”Om det akademiska studium” oli puolestaan 1840-luvun opiskelijoille kirjoitettu essee siitä, kuinka akateeminen nuoriso, joka usein lähtökohtaisesti kyseenalaisti vallitsevan järjes-

tyksen, käytännössä kasvatettiin *toimimaan valtiossa* sitä rakentavalla ja sen olemusta vastaavalla tavalla¹⁰.

Tällaiseen käytäntösuhteeseen ja sosiaalisiin verkostoihin perustui valtiofilosofian ja osin myöhempienkin valtiotieteiden vaikuttavuus. Yleensä kansalliset eliitit, joista poliitikot, virkamiehet ja professorit rekrytoitiin, oppivat käsitteensä samoista kirjoista ja omaksuivat samantapaisia käsityksiä siitä, mitä valtio ja politiikka ovat ja miten niissä voi toimia. Tätä joukkoa koulutti esimerkiksi Keisarillinen Aleksanterin-Yliopisto Suomessa sekä muut eurooppalaiset ja amerikkalaiset yliopistot, joista lähes kaikki olivat ainakin toiseen maailmansotaan asti opiskelijakunnaltaan ”eliittiyliopistoja”.¹¹ Vielä vuonna 1945 valtiotieteellisen tiedekunnan muodostaminen Helsingin yliopistoon perusteltiin juuri virkamieskoulutuksen tarpeilla¹². Vaikka yhteiskuntatieteiden relevansista puhutaan nykyään joskus epäilevään sävyyn, ainakin Suomen poliittisilla johtopaikoilla on edelleen hyvin vahva yhteiskuntatieteilijöiden edustus¹³.

Käytännöllisestä tietokäsityksestä irtaantuminen

Kun valtiotiede oli vaikuttavaa käytännöllistä tietoa valtiosta sitä hallitseville valtiomiehille ja virkamiehille, poliittisen yhteisön, tiedon ja sen käyttäjien välillä vallitsi vahva, jopa orgaaninen yhteys. Käytäntöjä voitiin muokata alati paremmiksi ja niihin kytkeytyvä teoreettinen oppineisuus muodostui yhä hienostuneemmaksi. Jos opin lähtökohdat olivat kuitenkin peräisin erityisistä historiallisista yhteisöistä, siirtyivät myös näiden lähtökohtien rajoitteet usein opin mukana uusiin kohteisiin. Silloin kun aristoteelinen politiikka tai 1900-luvun alun *Staatslehre* kiinnostuivat muista yhteisöistä kuin *politiksesta* tai valtiosta, katsoivat ne niitä yleensä omien käsitteellisten silmälasiansa läpi. Pääkäsitteiden rinnalla saattoi kulkea arvojärjestyksiä ja annettuja totuuksia, joita ainakaan valtaa käyttävä eliitti ei kyennyt kyseenalaistamaan. Ne ilmenivät esimerkiksi elitisminä, seksisminä, etnosentrisminä, nationalismina tai muina ulosulkemisen muotoina. Sokeiden pisteiden paikantaminen vaati siten käsitteitä ja näkökulmia, jotka eivät palautuisi virallisiin normeihin ja valtaa käyttävien käsityksiin.

Tällaiset teemat tulivat viimeistään 1800-luvun puolivälistä alkaen keskeisiksi modernin valtion ja sen filosofian kritiikissä. Huomattiin, että valtio onkin lähinnä hallitsevien luokkien etuja palveleva instituutio. Kun ”poliittinen luokka” oli vielä 1700-luvulla tarkoittanut suppeaa joukkoa miehiä, niin viimeistään 1800-luvun lopussa uudet poliittiset joukkopuolueet ja muut laajat kansalaisliikkeet olivat jo mobilisoineet moninkertaisen määrän ihmisiä. Ne tarvitsivat uudenlaista tietoa ja analyysijä. Viimeistään Marxista ja Engelsista lähtien valtiota luonnehdittiin ja kritisoitiin yhä vahvemmin yhteiskuntaluokan, lisäarvon ja riiston kaltaisilla käsitteillä, jotka eivät palautuneet valtion viralliseen organisaatioon. Paljon heidän jälkeensä esimerkiksi kriittinen ja feministinen teoria kuvasivat sukupuolen, kielen, etnisyyden ja

erilaiset ”normaaliuden” oletukset ajatteluun ja kieleen sisäänrakennettuina vallankäytön välineinä. Modernin poliittisen järjestyksen teoriapohjan luojien todettiin olevan ”kuolleita valkoisia eurooppalaisia miehiä”, jotka olivat kirjoittaneet lähinnä kaltaisiaan varten¹⁴.

Niin sanotun massayhteiskunnan nousu ja sen laajenevat sosiaaliset ongelmat synnyttivät aiempaa demokraattisemman politiikkakäsityksen sekä uusia sosiologian ja sosiaalipolitiikan kaltaisia tieteenaloja. Poliittisen filosofian ja vanhan valtiokeskeisen valtio-opin kannalta varsinaiseksi taitekohdaksi, joidenkin mukaan jopa tieteenalan kuoliniskuksi, muodostui kuitenkin toinen maailmansota: Saksan ja Neuvostoliiton totalitarismi, holokausti ja atomipommi. Karl Popperin mielestä Platonin aloittama filosofinen perinne oli syyllinen totalitarististen ideologioiden nousuun. Maltillisempienkin kriitikoiden mukaan poliittinen filosofia tieteenalana oli henkitorissaan, sillä filosofit ja valtiotieteilijät eivät olleet kyenneet näkemään, mihin vuosisadan alun poliittinen kehitys johti, puhumattakaan sen estämisestä.¹⁵ Tieteenhistorioissa periodia on tapana kuvata analyttisen filosofian ja uusien positivististen ja behavioralististen sosiaalitieteiden voitkokulkuna ja mannermaisen ”idealistisen” tai ”metafyysisen” filosofian sekä historiallis-käsitteellisten valtiotieteiden tappiona.

Vanhentuneista käsitteistä ja käytännöistä irtaututtiin pääpiirteissään kahdella eri tavalla, jotka määrittelevät toisen ja kolmannen tässä artikkelissa kuvatuista ideaalityypisistä politiikkatieteistä.

Tyyppi II. Moderni tieteellinen politiikantutkimus. Toisen maailmansodan jälkeen esimerkiksi Yhdysvalloissa, Englannissa ja myös Suomessa sekä muissa Pohjoismaissa vanha yhteisösidonnainen käsitteistö (keskeisenä esimerkkinä ’valtio’) alkoi korvautua yleisemmällä yhteiskunta- tai käyttäytymistieteellisellä käsitteistöllä. Usein aiempaa empiristisempi uusi valtio-oppi kuitenkin pääsääntöisesti säilytti kansalliset poliittiset instituutiot ensisijaisena tutkimuskohteenaan. Ratkaisu oli tyyppillinen toisen maailmansodan jälkeiselle politiikantutkimukselle empiirisenä tai behavioralistisena tieteenä. Yleinen tavoite oli politiikantutkimuksen kohottaminen niiden tieteiden joukkoon, jotka kykenevät rakentamaan kattavia teorioita empiirisen evidenssin perusteella ja jossa tutkimusryhmät voisivat kenties laboratoriotieteiden tapaan ratkaista suuria jaettuina ongelmia. Tavoitteen saavuttaminen vaati aiempaa laajalaisemman ja tieteenaloja yhdistävän teoreettisen ja menetelmällisen perustan luomista.¹⁶ Vaikka ankaran positivistiset, luonnontiedettä jäljittelevät tutkimustavat jäivät käytännössä vähemmistöön, lisäsivät yhteiskuntatieteisiin laaja-alaisesti sovellettavat ’järjestelmän’, ’käyttäytymisen’, ’intressin’ tai ’prosessin’ kaltaiset käsitteet selvästi suosiotaan. Niillä vähintäänkin vältettiin sellaiset regressiiviset selitysmallit, joissa esimerkiksi poliittisten filosofien itsensä määrittelemä valtion käsite antoi filosofille riittävän tiedon valtiosta.

Behavioralistisen kauden ehkä tunnetuimmalle teoreetikolle David Eastonille keskeinen käsite oli valtion

”Vaikka teoriat muuttuivat, demokraattiset ja edustukselliset instituutiot tutkimuskohteina edustivat tieteenalan jatkuvuutta.”

sijasta poliittinen järjestelmä (*political system*). Se oli instituutioiden muodostama pelikenttä, jolla poliittiset toimijat, kuten puolueet, kilpailivat resurssien auktoritatiivisesta allokaatiosta eli jakamisesta koko yhteiskunnalle. ’Järjestelmä’ ja ’allokaatio’, kuten monet muutkin Eastonin termit, olivat yleisiä yhteiskuntateoreettisia käsitteitä, jotka soveltuivat yhtä hyvin esimerkiksi taloustieteilijöiden tai sosiologien käyttöön. Järjestelmän erityinen *poliittisuus* tarkoitti, että politiikassa allokaation kanavana oli valtion auktorisoitu institutionaalinen valta, kun se taloudessa oli raha ja muissa sosiaalisissa suhteissa ei-valtiollinen tai informaalin valta. Poliittinen järjestelmä ei käsitteellisesti edeltänyt muita järjestelmiä tai määritellyt niiden ehtoja, vaan se vertautui esimerkiksi taloudelliseen ja sosiaaliseen vaihtoon, joita erotti poliittisesta resurssiallokaatiosta lähinnä vaihdon mittakaava ja välineet.

Valtiosta ja sen alueella tapahtuvasta poliittisesta käyttäytymisestä oli näin tullut ilmiökenttä, joka oli analysoitavissa periaatteessa samankaltaisin tutkimuksellisin välinein kuin muutkin instituutiot ja vaihtosuhteet perheestä suuryritykseen. ’Järjestelmän’ rinnalla oli monia muita yleisiä sosiaalitieteellisiä käsitteitä, kuten ’asenteet’, ’rakenne’ ja ’luokka’ sekä esimerkiksi peliteorian terminologia. Kun keskeiset teoreettiset käsitteet olivat tieteille yhteisiä, mutta tutkittava kohde vaihtui politiikasta talouteen ja muihin ilmiöihin, madaltuivat myös yhteiskuntatieteiden raja-aidat. Valtio-opin rinnalle ja osittain sen sisään kehittyi poliittisen sosiologian, psykologian ja taloustieteen kaltaisia tutkimusaloja, joiden tutkimuskohde oli politiikka, mutta joiden käsitteet ja metodiikka oli kehitetty naapuritieteissä. Näin valtio-oppi oli aristoteelisen

”tärkeimmän ja määräävimmän tieteen” sijasta yksi tiedemonien yhteiskuntatieteiden joukossa¹⁷. Siitä erottuivat uusiksi tieteenaloiksi myös esimerkiksi kansainväliset suhteet ja hallintotieteet.

Uuden behavioralistis-empiristisen politiikkatieteen sidos yhteisöihin kuitenkin säilyi tutkimusteemoissa. Vaikka teoriat muuttuivat, demokraattiset ja edustukselliset instituutiot tutkimuskohteina edustivat tieteenalan jatkuvuutta. Valtio-oppi tai *political science* tavoitteli tieteenä edelleen parasta tietoa kansallisvaltion kokoisista poliittisista instituutioista, prosesseista ja käyttäytymisestä. Myös Easton puhui arvojen auktoritatiivisesta allokaatiosta koko yhteiskunnalle. Vaaleja ja poliittisia asenteita tutkittiin valtion tai sen väestön mittakaavassa¹⁸. Valtio oli keskeinen kokoluokkien määrittäjä ja vertailevien tutkimusten yksikkö. Toki saatettiin tutkia sen alajärjestelmiä, kuten kuntia tai hallinnon erityisaloja, tai valtioiden välisiä suhteita, mutta valtio määritteli ala- ja yläjärjestelmät. Valtio-oppi ja kansainvälinen politiikka olivat johtavia tieteitä puhuttaessa eduskunnasta, hallituksesta, sodasta ja rauhasta tai Yhdistyneistä kansakunnista. Läntisen mallin mukaiset parlamentit ja hallitukset yleensä hyväksyttiin päätöksentekomekanismeina lähes sellaisinaan, samoin kuin niiden taustalla vaikuttava poliittisen edustuksen logiikka.

Vaikka 1950- ja 60-lukujen empiristit eivät monien teoreetikkojen tavoin innostuneet seuraavissa kappaleissa esiteltävästä ’poliittisen’ käsitteestä, heidän näkemyksensä valtiosta oli vähintään rivien välissä ja usein avoimesti ”poliittinen”. Myös behavioralistisen politiikan tutkimuksen lähtökohtana oli oletus intressikilpailusta tai konfliktista, joka oli väistämätön modernien yhteis-

”Monet tunnetut filosofit ja teoreetikot painottivat politiikan käsitteellistä ja filosofista erityisyyttä mutta kritisoivat modernin politiikan eettistä ja institutionaalista perustaa.”

kuntien taloudellisten, etnisten, kulttuuristen, uskonnollisten tai maantieteellisten jakolinjojen takia. Konfliktisuudesta ei katsottu mahdolliseksi päästä eroon, ja monien tutkijoiden mukaan yritykset poistaa se esimerkiksi kansalliseen yhtenäisyyteen vedoten olivat haitallisempia kuin sen tunnustaminen ja avoin käsittely institutionaalisten pelisääntöjen puitteissa.¹⁹

Tyyppi III. Moderni politiikan teoria. Toinen tapa ratkaista yhteisösuhteen ongelma oli edellisen eräänlainen peilikuva. Jos uuden sukupolven empiristit hylkäsivät filosofisen käsitteperinteen, monet politiikan teoreetikot 1950-luvulta alkaen pyrkivät säilyttämään ainakin sen kestävä osat. He ovat esittäneet politiikalle tai ’poliittiselle’ sisällöllisiä tulkintoja, joiden juuret ovat historiallisissa yhteisömalleissa ja käytännöissä. Samalla teoreetikot ovat kuitenkin ottaneetta etäisyyttä *moderniin* valtioon.

Monet tunnetut filosofit ja teoreetikot – kuten Hannah Arendt, Leo Strauss, Sheldon Wolin ja Alasdair MacIntyre – painottivat politiikan käsitteellistä ja filosofista erityisyyttä mutta kritisoivat modernin politiikan eettistä ja institutionaalista perustaa. Tämä ratkaisu oli tyypillinen esimerkiksi amerikkalaiselle politiikan teorialle (*political theory*). Sen identiteetille oli keskeistä kriittinen suhde valtaviiran valtio-opin behavioralismiin ja 1950-luvun *end of ideology* -rationalismiin. Viimeksi mainitussa näkemyksessä liberaali demokratia oletettiin valmiiksi yhteisömuodoksi, jota voidaan vain asteittain parantaa yhteiskunnallisen insinööritieteen keinoin.²⁰

Mielipide-erojen taustalla oli myös eriäviä tulkintoja toiseen maailmansotaan johtaneesta kehityksestä. Siinä missä Popperin seuraajilla oli tapana nähdä ongelman juuret poliittisen filosofian pohjalle rakennetuissa vääris-

tyneissä ideologioissa, syyttivät monet filosofit ja teoreetikot valloilleen pääsystä modernia rationalismia ja sen ilmentymiä, joihin myös ”skientistinen” politiikkatiede usein laskettiin. Tässä moderniteetin kritiikissä keskitysleiri saattoi olla läheistä sukua tehtaan liukuhihnalle ja maailmansotien miljoonat uhrin loogista seurausta laskelmista, joissa ihminen oli vain resurssiyksikkö valtion päämäärien toteuttamista varten.²¹ Näin teoreetikot päätyivät sen modernin valtion ja niiden teknokraattisten rakenteiden kriitikoiksi, joita monet positivistiset ja empiristiset sosiaalitieteilijät yrittivät parhaansa mukaan kehittää.

Kun moderni valtio oli näin joutunut epäilyksenalaiseksi byrokraattisten, nationalististen ja lopulta totalitarististen käytäntöjensä takia, nousi sen teknistaloudellisen arvosokeuden vastakäsitteeksi politiikka ja erityisesti sen adjektivoitu muoto ”poliittinen”. Sillä tavoiteltiin pluralismia, moniäänisyyttä ja yhteisöllisyyttä. Käsitteen muotoilijoista varmasti tunnetuin, Hannah Arendt, johti sen juuret antiikin *politikseen*, yhteisöön, jonka vapaiden kansalaisten moniääninen keskustelu oli tuloksiltaan avointa poliittista *toimintaa*. Näin poliittinen toiminta erosi tavaroiden valmistuksen kaltaisista toistuvista prosesseista, joiden tarkoituksena oli esimerkiksi kotitalouden materiaalisesta toimeentulosta huolehtiminen. ’Poliittisen’ puolestapuhujat painottivat, että yhteiskunnallista ongelmanratkaisua ei voida palauttaa mihinkään tieteelliseenkin rationaalisuuteen: näkökulmissa on perustavia eroja, joiden välillä valinta on aina subjektiivinen tai arvoihin perustuva eli poliittinen.²²

’Poliittista’ ja samalla filosofisen ajattelun jatkuvuutta puolustaneet teoreetikot suhtautuivat empiristejä

skeptisemmin naapuritieteiden, kuten taloustieteiden tai sosiologian, käsitteistöön. Uusissa ”tieteellisissä” yhteiskuntatutkimuksen käsitteissä nähtiin positivismin ja skientismin vaara, ja taloudelliset, sosiologiset ja psykologiset diskurssit myös yleisemmin uhkasivat ymmärrystä ilmiöiden poliittisuudesta. Teoreetikot kokivat puolustavansa aitojen arvovalintojen ja vapaan keskustelun mahdollisuutta erityistieteiden vivahteettomia ja reduktionistisia logiikkoja vastaan. Erimielisyydet johtivat monesti myös politiikantutkimuksen sisäiseen jakautumiseen: esimerkiksi amerikkalaisessa *political sciencessä* keskusteluyhteydet ”empiristien” ja ”teoreetikkojen” välillä heikentyivät huomattavasti jo 1960-luvulla, ja *political theory*stä tuli tieteenalan sisäinen oppositio²³. Kun teoreetikot keskittyivät käsitteelliseen ja historialliseen ainekseen ja ainakin osittain hylkäsivät institutionaalisen politiikan tutkimuskohteenaan, luovuttivat he samalla jälkimmäisen hallinnan empiristeille, jotka tulivat tunnetuiksi esimerkiksi vaali- ja mielipidetutkijoina.²⁴

Vaikka teoreetikot suhtautuivat moderniin valtioon kriittisesti, eivät he kuitenkaan voineet täysin sivuuttaa kysymystä poliittisesta yhteisöstä. Vastauksista voidaan tiivistää ainakin kolme pääsuuntaa. Ensiksi oli mahdollista kääntää katse historiallisiin yhteisöihin esimerkkinä modernia autenttisemmasta politiikasta. Hannah Arendt, jossain määrin hänen aikalaisensa Leo Strauss ja myöhemmistä kirjoittajista esimerkiksi Alasdair MacIntyre tukeutuivat aristoteeliseen sanastoon, Quentin Skinner ja Philip Pettit roomalaiseen ja varhaismoderniin republikanismiin, Hegel-tutkijana tunnetuksi tullut Charles Taylor puolestaan valistuksen ajan moderniteetin ”autenttisiin” muotoihin²⁵. Toiseksi oli mahdollista pyrkiä teoretoimaan politiikkaa yleisesti deliberaationa, konfliktina tai ristiriitautottavuuden muodostumisena riippumatta ”poliittisen järjestelmän” institutionaalista kontekstista²⁶. Kolmanneksi oli mahdollista yrittää rakentaa yhteisöjä uudelleen. Esimerkiksi kommunitaristeina tunnetuille ajattelijoille keskeinen käsite on ollut institutionaalisen valtion sijasta yhteisö (*community*), joka ei perustu lakeihin vaan jaettuun moraalivoimoihin²⁷.

Mikään näistä ratkaisuista ei ole saavuttanut ”suuriin ideologioihin” ja niihin sitoutuneisiin joukkoliikkeisiin verrattavaa menestystä, vaikka niitä onkin yritetty soveltaa käytäntöön. Ei liene liioiteltua väittää, että viimeisen parin vuosikymmenen aikana suurempi vaikutus julkiseen elämään on ollut ”uusliberalismilla”, uudella julkisjohtamisella (*New Public Management*) ja muilla managerialismin käsitteen läheisyyteen sijoitettavissa olevilla ilmiöillä.

Uudet asiantuntijadiskurssit: strateginen managerialismi

Politiikantutkimuksessa fraasi *from government to governance*, karkeasti suomennettuna ”hallituksesta hallintaan”, kuvaa siirtymää valtiokeskeisestä ajattelusta markkina- ja verkostoperusteiseen hallintaan²⁸. Se koskee koko joukkoa erilaisia näkökulmia, jotka ovat muut-

taneet myös asiantuntijadiskurssien käytäntösuhteita. Ensinnäkin taustalla on kansallisvaltion merkityksen suhteellinen heikkeneminen rajat ylittävien ongelmien sekä taloudellisen ja poliittisen integraation kaudella. Tämä on johtanut myös kansallisten eliittien muuntumiseen entistä kansainvälisemmiksi ja ylikansallisiksi. Toiseksi valtioiden sisällä markkinatoimijoiden ja ”kolmannen sektorin” merkitys palveluntuottajina on kasvanut uusliberalistisen yhtiöittämis- ja ulkoistamispolitiikan seurauksena, mikä on vähentänyt valtioiden kykyä kontrolloida terveydenhuollon, liikenteen tai koulutuksen kaltaisia suuria politiikkalohkoja lainsäädännöllä ja linjaorganisaatioillaan. Kolmanneksi julkisen sektorin toimintaja johtamiskäytännöt ovat saaneet vaikutteita liikeyritysten logiikasta ja toisaalta verkostomaisista toimintatavoista. Yritysmäiseen toimintaan viitataan usein termillä *New Public Management*; verkostoajattelua edustaa esimerkiksi puhe kumppanuuksista (*partnerships*), sidosryhmistä (*stakeholderships*) tai kolmannen sektorin sitouttamisesta politiikkatavoitteisiin²⁹.

Muutokset ovat tehneet monitulkintaisemmaksi sen ilmiökentän, joka voidaan hahmottaa ”politiikkana”, ”julkisena sektorina”, ”hallintona”, ”hallintana” tai vain ”yhteisinä asioina”. Siinä missä vielä 1900-luvun valtiopissa ja valtiosääntöoikeudessa valtio ymmärrettiin oikeusjärjestyksenä, joka selvästi määritteli julkisen ja yksityisen rajan, 2000-luvulla vastaavaa yksiselitteisyyttä ei esiinny. Esimerkiksi Suomen pitkään valmisteltu sosiaali- ja terveydenhuoltouudistus pyrkii korvaamaan julkisvetoisen järjestelmän mallilla, joka sisältää julkisesti johdettuja, yritysmäisiä ja ehkä kolmannen sektorin elementtejä tavalla, jota on kokonaisuutena vaikea kuvata millään perinteisillä sosiaalitieteiden käsitteillä.

Vastaavasti ”yhteisten asioiden” alueella operoivien asiantuntijadiskurssien määrä on lisääntynyt. Liikeyritysmäiset, verkostomaiset ja markkinaehtoiset toimintamallit ovat luoneet uusia käsitteitä ja tutkimusaloja. Näin esimerkiksi valtio-oppi ja valtiosääntöoikeus ovat entistäkin selvemmin vain yksittäisiä tällä kentällä sovellettuja asiantuntijadiskursseja, joilla on yhä vähemmän itseoikeutettua erityiskompetenssia verrattuna esimerkiksi hallintotieteisiin, organisaatiotutkimukseen, liiketaloustieteeseen ja niistä toisinaan konsulttitoimintaa varten muokattuihin versioihin.³⁰

Uusissa asiantuntijadiskursseissa käsitteelliset ja empiiriset sidokset erityisiin poliittisiin yhteisöihin ovat entisestään höllentyneet. Kansallisvaltio on vain yksi mahdollinen viitekehys, kun valtiorajoja ylittävät ja paikalliset toimijat ja verkostot lisäävät merkitystään. Käsitys julkisesta tilasta suvereenin yhteisön moniarvoisena poliittisena päätöksentekoaareenana on heikentynyt ja tehnyt tilaa toimintamalleille, joissa ratkaisut syntyvät julkisten instituutioiden sijasta markkinoilla, epävirallisissa verkostoissa tai liikeyritysmäisesti järjestetyissä hallituksissa, kuten nykyään tapahtuu vaikkapa yliopistoissa. Vaikka osallistumismahdollisuuksien koetaan usein kaventuneen, voisi valtion ja ”poliittisen” heikkeneminen periaatteessa avata sijaa myös

uusille osallisuuden muodoille. Aikaa leimaa sekä toivo laajemmasta osallistumisesta esimerkiksi sähköisin välinein että vallan keskittäminen viranomaisten toimivaltuuksien lisäämisenä ja hallitusten poliittisen ohjauksyvyn vahvistamisena. Mitään näistä kehitysuunnista ei voitane laskea minkään yksittäisen tieteenalan vastuulle. Esimerkiksi johtamisen akateemisen oppiaineen yleinen vastuuttaminen huonoista johtamiskäytännöistä olisi likimain yhtä ongelmallista kuin valtio-opin syyttäminen huonosta politiikasta.

Tyyppi IV. Strateginen managerialismi. Neljännelle poliittisen asiantuntijadiskurssin tyyppille on ominaista, ettei valtio tai vastaava historiallinen poliittinen yhteisö ole sen käsitteellinen lähtökohta eikä myöskään etuoikeutettu tutkimusten kohde (ks. Taulukko 1). Esimerkiksi sosiaalisen pääoman tai sosiaalisten verkostojen teorit täyttäisivät myös nämä ehdot. Tässä tarkastelu kuitenkin kohdistuu ”strategiseen managerialismiin” oppeina, jotka voidaan tunnistaa suomalaisista yhteiskunnallisista uudistuksista. Strateginen managerialismi näyttäytyy tällöin pikemminkin kulttuurisena ilmiönä kuin jonkin yksittäisen teorian valossa. Koetan kuvauksella tavoittaa asiantuntijadiskurssin tyyppin, joka on ollut *de facto* menestyksellä ja luultavasti ottanut tilaa muilta lähestymistavoilta. Suomessa strategisen managerialismin tavoitteita on nähty esimerkiksi valtion keskushallinnon uudistuksissa aina Paavo Lipposen hallituskausiin lähtien, vuoden 2010 yliopistolain tuottaneissa uudistuksissa sekä monien julkisten tai julkisrahoitteisten yhteisöjen, kuten yliopistojen, johtamisessa. Käytännössä niiden hyväksyntä ja toteutuminen on vaihdellut suuresti.³¹

Strateginen managerialismi on nykyään tyyppillinen vastaus muuttuvan toimintaympäristön haasteisiin. Oletetaan, ”ettei mitään voi pitää annettuna ja varmana eikä yhtäkään kilpailuetua pysyvänä ja että ainoat kilpailuedun lähteet ovat innovaatio ja jatkuva uusien kyvykkyyksien kehittäminen”³². Strategisuus ymmärretään pyrkimyksenä vahvistaa yhteistä tavoitteenasettelua suhteessa ulkoiseen kilpailuun ja varmistaa resurssien nopea saatavuus tavoitteiden toteuttamiseksi. ”Strateginen ketteruus” on tunnettu ajatuksen kiteytys. Manageriaalisuus voidaan tässä tulkita yksinkertaisesti johtamisen, johtajien toimintaedellytysten ja tavoitteiden toimeenpanon tukemiseksi.³³

Strategisen managerialismin akateemiset juuret ovat enimmäkseen liiketaloustieteessä, mutta sovellettuna se voi olla oppi tavoitteiden asettamisesta ja johtamisesta ilman ennalta määrättyä yhteisöä. Sen käsitteistä – esimerkiksi ’visiosta’, ’missiosta’ ja ’strategiasta’ – tulee silloin yleisiä ideoita, joiden ala ulottuu itseään johtavasta yksilöstä vaikkapa seurakuntaan, ammattiliittoon, valtioon tai globaalin suuryritykseen. Strateginen johtaminen esitetään lähtökohdiltaan neutraaliksi paitsi yhteisön myös edustamiensa arvojen kannalta. Se ei sitoudu vapauden, demokratian tai kansalaisuuden kaltaisiin hyveisiin siten kuin tasavaltalaiset tai demokraattiset hallintomallit, puhumattakaan että se ylistäisi ”poliittista”³⁴.

Esimerkiksi osallistumisen tai valinnanvapauden strateginen edistäminen ei silti ole ristiriitainen tavoite.

Managerialistiset opit esitetään yleensä tapoina parantaa jotain tunnettua päämäärää varten luodun organisaation tehokkuutta. Esimerkiksi pörssiyrityksen tarkoituksena on toimia tehokkaasti markkinoilla, ja Suomessa sen pitää myös tuottaa voittoa osakkeenomistajille osakeyhtiölain mukaan. Voidaan ajatella, että tehokkaaksi viritetty valtionhallinto ja koulutus- tai terveydenhuoltojärjestelmä tuottavat lisäarvoa veronmaksajille samoin kuin likeyritys tuottaa lisäarvoa omistajilleen. Kun ympäristö monimutkaistuu, organisaatiot tarvitsevat kokoavia tavoitteita ja keskitettyä, nopeaan reagointiin valmiita toimintakykyä. Haasteena on verkostojen ja sidosryhmien runsauden lisäksi myös organisaatioiden sisäinen ohjattavuus, jonka katsotaan kärsivän erityisesti suurten organisaatioiden taipumuksesta jakautua linjoihin ja suojella reviierejään. Julkisen hallinnon uudistajat puhuvat ”siiloutumisesta”, jossa ministeriöt ja muut perinteiset organisaatiot mustasukkaisesti varjelevat toimintakulttuurejaan ja valtaansa.³⁵

Käytännön ratkaisuisaan strategiaperustainen ajattelu eroaa opeista, joiden lähtökohtana on itsehallinto ja intressien poliittinen edustaminen³⁶. Päätös- ja resurssivaltaa siirretään hajautetuista organisaatorakenteista ylimmälle johdolle, jota yksilöjohtajien rinnalla edustavat tyyppillisesti hallitukset ja johtoryhmät. Ylin johto vastaa kokonaisstrategiasta ja koko organisaation sitouttamisesta siihen. Johto vahvistaa resurssikontrolliaan ja ohjaa sillä organisaation alempia osia. Kollegiaalisten johtamismallien käyttö vähenee, tai niitä käytetään vain rajatuilla toimintaloikoilla, kuten yliopistoissa ”akateemisissa asioissa”, mutta ei taloudellisissa päätöksissä tai johtajien nimityksissä. Yritysmäiset toimintamallit ja vastuusuhteet tulevat kollegiaalisten tilalle: esimerkiksi yliopistossa toimitusjohtajamainen rehtori vastaa hallitukselle, joka ottaa ja erottaa rehtorin. Organisaation sisäisessä rakenteessa tapahtuvien muutosten lisäksi ulkoiset konsultit voivat edustaa uudenlaisia asiantuntemuksen lajeja tai ulkopuolista näkökulmaa siellä, missä organisaation sisäisten näkökulmien katsotaan juuttuneen paikalleen.³⁷

Kulttuurisesta näkökulmasta voidaan pohtia esimerkiksi yleisiä esikuvia ja roolimalleja eli sitä, millaista toimintaa ja luonnetyyppejä ajan henki suosii. Kertoo paljon vallitsevasta yhteiskunnallisesta tilanteesta, ovatko sankarit sotilaita, taiteilijoita, intellektuelleja vai *start-up*-yrittäjiä. Kulttuuriset mallit ja metaforat läpäisevät elämänalueita puheilmamuista pukeutumiseen. Jos vertaa esimerkiksi nykypoliitikkojen siloteltua liikemiesmäisyyttä 1980-luvun poliitikkojen harmaaseen virkamies-tyyliin, on vaikea olla ajattelematta todistavansa pörssiyritysten pukukoodin tuloa edustuksellisen demokratian piiriin.³⁸

Kielen ja vallankäytön näkökulmasta kysymys on käsitteistä ja puheteoista, joilla yhteisten asioiden hallintaa tapahtuu. Asiantuntijadiskurssin vaikutukset eivät jää vain hallinnollisiksi tai yritysten sisäisiksi, jos

”Kun hallinto asettaa keskeisiksi tavoitteiksi tehokkuuden, tuottavuuden tai verkostoitumisen kaltaisia hyveitä, sen asiakkaiden on vastattava samoin käsittein saadakseen rahoitusta, tullakseen tukimuotojen piiriin tai muuten huomioiduksi.”

sen käsitteistä tulee tapa hahmottaa yhteisten asioiden kenttää laajemmin. Johtavien poliitikkojen ja asiantuntijoiden kieli välittyy osaksi keskushallinnon kieltä, joka määrittelee hallinnon muiden osien toimintaa. Kun hallinto asettaa keskeisiksi tavoitteiksi tehokkuuden, tuottavuuden tai verkostoitumisen kaltaisia hyveitä, sen asiakkaiden on vastattava samoin käsittein saadakseen rahoitusta, tullakseen tukimuotojen piiriin tai muuten huomioiduksi. Mitä pidempään hallinnon asiakkaat kuvaavat itseään asiakkaina näillä käsitteillä, sitä todennäköisemmin niistä tulee myös osa heidän itsemäärittelyään. Samalla käsitteet alkavat ohjata sitä, mitä he odottavat muilta ihmisiltä tai omilta asiakkailtaan. Käsitteet ja diskurssit muokkaavat myös tapoja ymmärtää itsehallinnollisten käytäntöjen luonnetta. Esimerkiksi oppilaitokset alakouluista yliopistoihin kouluttavat ihmisiä tietoaikaisen ohella myös yhteisten asioiden hallintaan. Opiskelijoiden edustukselliset roolit tai niiden puute vaikuttavat heidän odotuksiinsa myöhemässä elämässä. Näin ”vain hallinnolliset” menettelytavat voivat ajan mittaan ”kulttuuristua”.

Kulttuuristen mittapuiden näkökulma perustele strategisen managerialismin vertaamisen poliittisten asiantuntijadiskurssien muihin tyyppeihin. Mittapuilla tarkoitan yhteisöllistä viitekehystä, *sensus communista*, joka mahdollistaa merkityksellisen poliittisen keskustelun ja poliittisen arvioinnin. Poliittinen filosofia, valtio-oppi ja valtiosääntöoikeus ovat periaatteita ja instituutioita luodessaan ja ylläpitäessään rakentaneet yhteisöllisiä standardeja. Esimerkiksi liiketaloudelliset asiantuntijadiskurssit voivat puolestaan tuoda julkisen elämän alueel-

le toisista yhteisömalleista peräisin olevia standardeja. Historiallisissa yhteisöissä elävä tieto ideoista ja instituutioista sekä käytäntöjen tuntemisesta seuraava hiljainen tieto ovat ainesta, jonka varaan poliittisen keskustelun yhteisöllinen viitekehys ja *sensus communis* muodostuvat. Ne luovat arviointihorisonttia, jonka aukkokohdat tuottavat epätietoisuutta ja linjattomuutta niin menettelyta-voissa kuin tulkinnoissa.

Ovatko kysymykset terveydenhuollon valinnanvapaudesta tai maakuntien verotusoikeudesta perustavanlaatuisesti merkittäviä vai vain sivuseikkoja? Ovatko vastaukset faktoja vai mielipiteitä? Miten asia pitäisi valmistella? Ketä pitäisi kuulla ja missä vaiheessa? Onko virkamiehen siirtyminen lobbariksi hyvää verkostoitumista vai pahaa korruptiota? Milloin ministerin luottamus on mennyt? Onko puolue kaapattu vai harjoitettu normaalia järjestödemokratiaa? Tällaisiin kysymyksiin ei aina ole yksiselitteisiä vastauksia, mutta jo mielekäs keskustelu edellyttää ainakin jonkinlaista harjaantuneisuutta ja jaettava tulkintahorisonttia osallistujien kesken. Äärimmillään standardien puute voi johtaa siihen, että merkittävien asioiden huomataan vain tapahtuvan ikään kuin sivusta katseltuina. Tällöin ei ole käyttökelpoisia tapoja saada kiinni päätösten ketjuista tai edes mittapuita niiden arvioimiseen toivottaviksi tai ei-toivottaviksi.

Kuten mikä tahansa uusi oppi, strateginen managerialismi on myös lupaus uudesta alusta. Koska käsitteellinen sidos valtion byrokraatiaan tai julkisen ja yksityisen perinteiseen rajaan on heikko, vanhoista ”jäykkyyksistä”, jumittuneista konflikteista ja niiden ratkomiseen keskittyneistä konventionaalisista opeista on mahdollista ir-

tautua. Esimerkiksi intressikamppailuista voidaan ajatella päästävänsä eroon, jos niiden poliittinen areena – eduskunta, kunnanvaltuusto tai vaikkapa tiedekuntaneuvosto – yksinkertaisesti sivuutetaan ja annetaan markkinoiden, epävirallisten verkostojen tai yksilöjohtajien ratkaista asiat. Siinä määrin kuin standardit ovat sidoksissa niihin yhteisöllisiin toimintamalleihin ja eläviin ajattelun perinteisiin, joiden varaan itsehallinto ja edustuksellinen demokratia rakentuvat, poliittisten asiantuntijadiskurssien irtautuminen yhteisösidonnaisista käsitteistä ja empiriasta on relevantti tutkimuskohde.

Lopuksi: irti vanhojen yhteisöjen kahleista?

Kulttuurisesta näkökulmasta strategiset uudelleenorientaatiot edustavat usein enemmän tarkoituksellisia katkoksia kuin jatkuvuutta. Vanhat jäykiksi väitetyt toimintamallit jätetään taakse ja luodaan uusia, vaikkei vielä tiedettäisi, mihin ne tarkkaan ottaen johtavat. Voidaanko managerialistisia uudistuksia kuitenkaan toteuttaa arvoneutraalisti siten, että uudistusten väline ei vaikuttaisi tulevan yhteisön suuntaan? Vastaus ei liene aivan yksiselitteinen. Periaatteessa managerialistisia oppeja voi soveltaa kaikkiin yhteisöihin, joissa on hierarkiaa ja johtajuutta, resurssien jakamista ja yhteisiä tavoitteita. Monissa organisaatioissa voidaan sitoutua myös esimerkiksi hyvän hallintotavan, ympäristön huomioimisen tai eettisen kestävyuden kaltaisiin tavoitteisiin, jotka eivät sinänsä ole ristiriidassa tehokkaan johtamisen kanssa. Tässä merkityksessä johtajuuden ja toimeenpanokyvyn managerialistinen vahvistaminen mielletään erinäisiksi tavoitteenasettelun ja toteutuksen yleisiksi opeiksi, jotka voidaan siirtää esimerkiksi suurelta yksityiseltä toimijalta kuten kansainväliseltä pörssiyritykseltä suurelle julkiselle toimijalle kuten valtioneuvostolle ja sen alaisille ministeriöille³⁹.

Toisaalta on selvää, että managerialistiset johtamisopit eivät institutionaalisilta ratkaisuiltaan ole helposti sovellettavissa ainakaan kokonaisuun poliittisiin tai itsehallinnollisiin yhteisöihin. Siinä missä esimerkiksi valtio-opin tai poliittisen filosofian käsitys yhteiskunnasta on yleensä lähtökohtaisesti pluralistinen, ryhmien ja intressien erilaisuutta korostava ja niiden yhteentörmäyksen mahdollisuuden tiedostava, managerialistiset opit painottavat yhteisiä tavoitteita ja pyrkimystä saada kaikki yhteisön jäsenet sitoutumaan niihin. Ne tähtäävät ristiriitautuvuuksien vähentämiseen ja ”poliittisen” hillitsemiseen⁴⁰. Niiden käsitys strategian hallitavuudesta ei sovi yhteisöihin, joiden päämääriä ei voi pelkistää yhteen tai muutamaaan tavoitteeseen. Niissä ei myöskään yleensä tunneta mekanismeja, joissa ”hallittavat” voisivat julkisesti esittää johdon kanssa kilpailevia tavoitteita, saati että ”hallittavat” jopa valitsisivat ”hallitsijansa”. Pörssiyrityksissä ja muissa hierarkkisissa organisaatioissa ei yleensä suvaita järjestäytyntä sisäistä oppositiota. Pikemminkin ylimmän johdon toimintavapaus pyritään turvaamaan tehtäväjaon ja roolien palomuureilla: hallitus ei osallistu päivittäiseen johtamiseen vaan käyttää työvälineään

toimitusjohtajaa (ja yliopistossa rehtoria), joka on välttömästi vaihdettavissa. Kun Suomessa on toteutettu valtionhallinnon strategiseen ketteryyteen tähtäviä uudistuksia, ne ovat tuoneet mukanaan ilmeisiä vaikeuksia ymmärtää itsehallinnon ja vallanjaon periaatteita, mikä näkyy esimerkiksi valtiosääntöoikeuden asiantuntijoiden saamassa kritiikissä.

Strategiset ”uudet alat” katkaisevat traditioita ja hävittävät vanhaa yhteiskulttuuria, joskus jopa tarkoituksellisesti synnytettyjen kriisien avulla⁴¹. Tämä on tietoisesti hyväksytty kustannus, sillä *sensus communiksen* ja hiljaisen tiedon pätevyyden heiketessä vanhat toimintatavat murenevät ja toimintamahdollisuudet heikkenevät ainakin joissain suunnissa ja ainakin tilapäisesti. Ajatus puhtaalta pöydältä aloittamisesta on usein houkutteleva, mutta voiko pöytä koskaan olla oikeasti puhdas? Voivatko johtamisopit olla neutraaleja niin, etteivät ne heijasta mitään erityisiä standardeja tai kulttuurisia arvostuksia? Uusi julkisjohtaminen on saanut vaikutteita yritysjohtamisesta, johon ovat lyöneet leimansa pörssiyrityksissä viimeisten kymmenien ja jopa satojen vuosien aikana syntyneet toimintatavat. Merkittävä osa johtamiskirjallisuudesta on yrityksissä valtaa käyttävien henkilöiden ja ryhmien itsereflektiota. Sitä luonnehtivan käytäntösuhteen voi rinnastaa poliittiseen kirjallisuuteen ajalta, jolloin filosofit olivat myös ruhtinaiden ja poliitikkojen neuvonantajia. Samaan tapaan kuin poliittisen filosofian perinteessä on kulkenut patriarkaalisuuden, etnosentrismien ja nationalismien kaltaisia helmasyntejä, voi johtamiskirjallisuus siirtää yrityskulttuurin sokeita pisteitä julkiseen elämään.

Suuryritysten johtamiselle on ominaista mieltää maailma tai ”toimintaympäristö” strategisena kilpailuasetelmana, jonka pelaajat tavoittelevat suuruutta ja kykyä saavuttaa voitto kilpailijoista. Poliitiikkaan siirrettyä ajatusmallia on kutsuttu kilpailukyky^{nationalismiksi}, jota paradoksaalisesti perustellaan maapalloistumisella⁴². Kykyä asettaa päämääriä ja toteuttaa niitä tarvittaessa häikäilemättömästi arvostetaan korkeammalle kuin sovittelevuutta ja neuvottelutaitoa. Suuryritysten johdossa miehet ovat naisiin verrattuna vielä yliedustettuja kuin julkisen sektorin huipulla. Moderni strateginen kulttuuri – yhtä hyvin kuin muidenkin historiallisten eliittien kulttuurit – suosii tietynlaisia toimintatapoja, luonteenpiirteitä ja sosiaalisia taustoja. Siksi yritykset korvata hyvinvointivaltion ”jäykistyneitä” toimintatapoja liikeyritysten dynaamisemmilla malleilla voivat ajan mittaan johtaa siihen, että julkinen sektori ja kansalaisyhteiskunta alkavat kärsiä kaavamaisista yritysmaaisista toimintamalleista ja kulttuurisista stereotyyppioista.

Mikään ei myöskään takaa sitä, että intressiristiriitojen ja ongelmien määrä vähenee, vaikka ne muuttuisivat julkisista piileviksi: ne voivat myös tulla vaikeammin hallittaviksi. Kulttuuristen standardien katkosten ja jatkuvuuden kannalta panoksena on viime kädessä demokratian ja itsehallinnon elinkelpoisuus ajattelumalleina ja ihmisten laajalti jakamina yhteisöllisinä käytäntöinä.⁴³

Viitteet

- 1 *The World of Political Science* 2012; Gunnell 1993; Trent 2011; Berndtson 2013.
- 2 Collini 1991; Paakkunainen 1985.
- 3 'Politiikkatieteet' laajhkonä kenttäkäsittään viittaa tässä tieteesiin, jotka tutkivat politiikkaa ja hallintaa ja joiden käsitteitä ja tulkintoja sovelletaan myös käytännössä puhuttaessa esimerkiksi instituutioista, itsehallinnosta, perustuslaillisuudesta tai muusta poliittisen hallinnan järjestämisestä. Perinteisesti tällaisten tieteenalojen ytimeen on laskettu poliittinen filosofia, valtio-oppi ja valtiosääntöoikeus, mutta siirtymä "hallituksesta hallintaan" (*from government to governance*, ks. lisää alla) on lisännyt käytännöllisesti vaikuttavien asiantuntijadiskurssien määrää, ja esimerkiksi liiketaloustieteistä peräisin olevat käsitteet ovat vallanneet alaa. Kaikkia hallintaan vaikuttavia asiantuntija- tai konsulttidiskursseja on tuskin mielekästä laskea 'politiikkatieteiden' alaan. Tämän artikkelin tarkoituksena on kuitenkin enemmän tarkastella vaikuttavien diskurssien kenttää kuin ottaa kantaa siihen, mihin 'politiikkatieteiden' raja tulisi tarkasti asettaa.
- 4 Näitä yhteisöjä pidettiin erityisinä myös siinä mielessä, että hyvin muotoutuneiden *polisten* ympärillä nähtiin barbariaa ja modernilla tavalla järjestettyjen valtioiden ulkopuolella puolestaan usein kehittymättömyyttä tai mielivaltaa. Luonnehdinta yhteisöstä ja suvereenin persoonasta "keinotekoisina" (*artificial*) artefakteina on peräisin Hobbesilta (1999, 150–156), joka vastustaessaan aristoteelista käsitystä luonnollisesta yhteisöstä toi ajatuksen yhteisöjen sopimuksenvärisestä perustasta jo lähelle nykyisiä tulkintoja. *Allgemeine Staatslehren* tunnetuimmat teoreetikot olivat Georg Jellinek ja Hans Kelsen. von Neumann & Morgenstern 1944; Arrow 1951.
- 5 Ks. Weber 1997, 90: "An ideal type is formed by the one-sided accentuation of one or more points of view and by the synthesis of a great many diffuse, discrete, more or less present and occasionally absent concrete individual phenomena, which are arranged according to those one-sidedly emphasized viewpoints into a unified analytical construct."
- 6 Ensimmäistä tyyppiä vastaavat likimäärin esimerkiksi Collinin (1991) kuvaus "julkisista moralisteista" tai ns. *great books* -traditio; toista ja kolmatta heijastelee esimerkiksi tunnettu skisma "empiristien" ja "teoreetikkojen" välillä 1900-luvun jälkipuolen amerikkalaisessa politiikantutkimuksessa, ks. esim. Gunnell 1993.
- 7 Poliitikassa käsitteiden jatkuvuus on myös vahvempaa kuin esimerkiksi luonnontieteissä. Thomas Kuhn (1962) tunnetusti esitti, että aristoteelinen fysiikka on lähes käsitämätöntä modernin fysiikan paradigmassa. Sen sijaan Aristoteleen politiikan tai etiikan lukija ymmärtää ainakin jotenkin lukemansa, vaikkei uskoisikaan "alkuperäisen" merkityksen täyteen tavoittamiseen kieli- ja kontekstierojen takia.
- 9 Ks. esim. Koikkalainen & Korvela 2013.
- 10 Snellman 1840; 1842. "Valtiossa toimimisesta" ks. Pulkkinen 2013, 224–227.
- 11 Monet tunnetut julkisiin virkoihin valmentavat tutkinnot ja ohjelmat, kuten Oxfordin "Philosophy, Politics and Economics" tai Cambridgen "History tripos" yhdistivät poliittista filosofiaa, historiaa ja empiirisiä yhteiskuntatieteitä kuten valtio-oppia ja taloustiedettä.
- 12 Paakkunainen 1985.
- 13 Useimmat Suomen 2000-luvun pääministeristä ovat olleet yhteiskuntatieteilijöitä. Poliitikkaa ovat opiskelleet Lipponen, Vanhanen, Katainen ja Stubb, valtiosääntöoikeutta Jäätteenmäki ja kansantaloustiedettä Kiviniemi. Poikkeus on Sipilä, joka on sähkötekniikan diplomi-insinööri.
- 14 *Oxford Dictionaries Online*n hakusana "dead white European male" kertoo olennaisen: "A writer, philosopher, or other significant figure whose importance and talents may have been exaggerated by virtue of his belonging to a historically dominant gender and ethnic group." Verkossa: en.oxforddictionaries.com/definition/dead_white_European_male.
- 15 Popper 1945; Laslett 1956; myös Koikkalainen 2009, jossa kuvataan tarinan eurooppalaisten ja amerikkalaisten versioiden eroja.
- 16 Esimerkki tällaisesta hankkeesta oli vuosina 1938–1969 julkaistu *International Encyclopedia of Unified Science*, jonka ensimmäisen osan kirjoittajat olivat Otto Neurath, Niels Bohr, John Dewey, Bertrand Russell, Rudolf Carnap ja Charles Morris. Myös Kuhnin klassikko tieteellisistä vallankumouksista (Kuhn 1962) ilmestyi sarjassa. Behavioralismin keskeisen teoreetikon Eastonin teoksen *Political System* (1953) vaikutus näkyy muun muassa Jaakko Nousiaisen pitkään tentityssä oppikirjassa *Suomen poliittinen järjestelmä* (1959). Suomessa laboratoriometaforaa käytti esimerkiksi Helsingin yliopiston valtio-opin professori Jussi Teljo virkaanastujaispuheessaan 1950 (Teljo 1986).
- 17 Aristoteles 1989, 1094b: "Ja sellainen näyttää olevan politiikan tiede, sillä se määrää, mitkä tieteet ovat tarpeen valtioissa ja mitä kunkin tulee oppia ja missä määrin. Näemme, että sen alaisuuteen kuuluvat kaikkiin arvostetuimmankin kyvyt kuten sodanjohtotaito, taloudenhoito ja puhetaito. Kun politiikan tiede käyttää muita tieteitä hyväkseen ja kun se määrää, mitä on tehtävä ja mistä on pidättäydyttävä, sen päämäärän täytyy käsittää myös noiden muiden päämäärät."
- 18 Poikkeuksiakin esiintyi, behavioralisteista tunnetuimpana luultavasti Robert A. Dahl, joka tutki New Havenin paikallisyhteisöä, mutta yleisti vallan yleiseksi suhdekäsitteeksi, jota pystyttiin käyttämään yhteisöstä riippumatta: "A has power over B to the extent that he can get B to do something that B would not otherwise do." (Dahl 1957, 202–203).
- 19 Jakolinjoja Suomen kontekstissa esitteli esimerkiksi Nousiainen 1959. Moderneista tavoista säännellä konfliktia työmarkkinoilla tai parlamentaarisessa politiikassa, ks. Dahrendorf 1959; Allardt 1964.
- 20 Arendt 1959; Strauss 1959; Wolin 1960; MacIntyre 1981. "Ideologioiden lopusta", ks. Bell 1960; *piecemeal social engineering*, ks. Popper 1945.
- 21 Adorno & Horkheimer 1947; Marcuse 1964.
- 22 Arendt 1959; Berlin 1962. Heidän lisäksi esimerkiksi Bernard Crick, Sheldon Wolin ja Norman Jacobson esittivät 'poliittisen' puolustuksia. Adjektivoitua 'poliittisen' juuret ovat myös Carl Schmittin teoksessa *Der Begriff des Politischen* (1932/2015), johon ei 1950-luvulla yleensä viitattu. Esimerkiksi Leo Strauss ja Reinhart Koselleck olivat kuitenkin sekä ajattelutavoiltaan että henkilöhistorialtaan Schmittin vaikutuksen piirissä.
- 23 Berlin 1962; Gunnell 1993.
- 24 Vielä ennen toista maailmansotaa valtavirtainen "Ideas and Institutions" -koulukunta oli pitänyt selvänä, että nämä näkökulmat on yhdistettävä, ks. Adcock & Bevir 2007.
- 25 Arendt 1959; Strauss 1959; MacIntyre 1981; Pettit 1997; Skinner 1998; Taylor 1991. Metodeiltaan ja ideologeiltaan painotuksiltaan nämä teokset eroavat toisistaan ratkaisevasti.
- 26 Ks. esim. Mouffe 2005; Palonen 2006.
- 27 Ks. esim. MacIntyre 1981; Sandel 1982.
- 28 Ks. esim. Bevir 2012, 1–15.
- 29 Sama. Käyttökelpoinen kiteytys NPM-doktriineista on Dunleavy & Hood 1994.
- 30 Tätä voisi systemaattisesti tutkia esimerkiksi poliittisista ohjelmista ja hallinnon tuottamista dokumenteista. Palosen (1988) havainto hallinnon kielen "sosiologismista" ei luultavasti enää pätsi nykydokumentteihin.
- 31 Esim. Tiili 2008.
- 32 Doz & Kosonen 2013, 15.
- 33 Yves Dozin ja Mikko Kososen *Nopea strategia* (2008/2013) lanseerasi 'strategisen ketteryyden' käsitteen, jota on Kososen johtaman Sitran välityksellä tuotu myös julkisen sektorin uudistuksiin. Myöhemmin esimerkiksi OECD on soveltanut käsitettä maa-arvioinnissaan. Dozin ja Kososen ideat vastaavat pääpiirteissään vakiintuneita strategian tai strategisen johtamisen merkityksiä liiketaloustieteellisessä kirjallisuudessa (ks. esim. *strategy, strategic management ja strategic planning*, teoksessa *The Blackwell Encyclopedia of Management* 2005).
- 34 Pikemminkin voidaan painottaa, "miten ratkaisevaa organisaation sisäisen päätöksenteon epäpoliittiseksi saaminen on strategiselle ketteryydelle", Doz & Kosonen 2013, 24.

- 35 Ks. esim. Hatch & Cunliffe 2013, 158–199; Doz, Hämäläinen & Kosonen 2011, 6–14.
- 36 Ks. esim. Koikkalainen 2012.
- 37 Kuusela & Ylönen 2013; Huhtala, Syrjämäki & Tuusvuori 2016.
- 38 Managerialismi ei tietenkään ole ainoa nykykulttuurissa esiintyvä eetos. Sen omaksuneiden rinnalla on toimijoita, jotka vetoavat esimerkiksi vanhempiin sivistyksen tai hyvinvointivaltion ideaaleihin tai jotka valitsevat tyylin, joka ilmentää etäisyydenottoa työkeskeisyydestä ylipäänsä.
- 39 Ks. esim. Doz, Hämäläinen & Kosonen 2011.
- 40 Doz & Kosonen 2013, 15.
- 41 Doz & Kosonen 2013, 193: ”Kriisejä voidaan luoda paitsi henkisellä tasolla myös operatiivisesti. Tietoisien venyvät ja jopa keskenään ristiriitaiset tavoitteet ja/tai ylimmän johdon julkisesti antamat jopa kohtuuttomat lupaukset esimerkiksi pakottavat yrityksen irtautumaan omaksumistaan kognitiivisista rakenteista. Näennäisesti mahdottomien tai ristiriitaisten päämäärien tavoittelu vaatii uutta ajattelua ja panee keskittymään.” Tunnettu sovellus teemasta oli Nokian ex-toimitusjohtaja Steven Elopin ”burning platform memo”, ks. www.engadget.com/2011/02/08/nokia-ceo-stephen-elop-rallies-troops-in-brutally-honest-burnin/.
- 42 Kettunen 2008.
- 43 Kiitän kahta anonymia arvioijaa ja *niin & näin* -lehden toimitusta kommenteista, jotka auttoivat suuresti artikkelin näkökulmien tarkentamisessa.
- Kirjallisuus**
- Adcock, Robert & Bevir, Mark, *The Remaking of Political Theory*. Teoksessa *Modern Political Science*. Toim. Robert Adcock, Mark Bevir & Shannon Stimson. Princeton University Press, Princeton 2007, 209–233.
- Adorno, Theodor & Horkheimer, Max, *Dialektik der Aufklärung*. Querido, Amsterdam 1947.
- Allardt, Erik, *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine*. WSOY, Porvoo 1964.
- Arendt, Hannah, *The Human Condition*. Doubleday, Garden City 1959.
- Aristoteles, *Nikomakhoksen etiikka*. Suom. Simo Knuuttila. *Teokset VII*. Gaudeamus, Helsinki 1989.
- Arrow, Kenneth, *Social Choice and Individual Values*. John Wiley & Sons, New York 1951.
- Bell, Daniel, *The End of Ideology*. Free Press, New York 1960.
- Berlin, Isaiah, Does Political Theory Still Exist. Teoksessa *Philosophy, Politics and Society. Second Series*. Toim. Peter Laslett & W. G. Runciman. Basil Blackwell, Oxford 1962, 1–33.
- Berndtson, Erkki, Eurooppalaisuus, maailmanpolitiikka ja yhteiskuntatieteiden murros: katsaus suomalaisen politiikan tutkimukseen vuonna 2013. *Politiikka* 3/2013, 180–191.
- Bever, Mark, *Governance. A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford 2012.
- The Blackwell Encyclopedia of Management*. Toim. John McGee. Blackwell Publishing, Oxford 2005.
- Collini, Stefan, *Public Moralists*. Oxford University Press, Oxford 1991.
- Dahl, Robert A., The Concept of Power. *Behavioral Science*. Vol. 2, No. 3, 1957, 201–215.
- Dahrendorf, Ralf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*. Stanford University Press, Stanford 1959.
- Doz, Yves & Kosonen, Mikko, *Nopea strategia. Miten strateginen ketteryyttä auttaa pysymään kilpailun kärjessä* (Fast Strategy, 2008). 2. p. Suom. Mauri Laukkanen. Talentum, Helsinki 2013.
- Doz, Yves, Hämäläinen, Timo & Kosonen, Mikko, Strategic Agility in Public Management. *INSEAD Faculty & Research Working Paper* 2011/110/ST.
- Dunleavy, Patrick & Hood, Christopher, From Old Public Administration to New Public Management. *Public Money & Management*. Vol. 14, No. 3, 1994, 9–16.
- Easton, David, *The Political System*. Knopf, New York 1953.
- Gunnell, John, *The Descent of Political Theory*. The University of Chicago Press, Chicago 1993.
- Hatch, Mary Jo & Cunliffe, Ann L., *Organization Theory*. Oxford University Press, Oxford 2013.
- Hobbes, Thomas, *Leviathan* (1651). Suom. Tuomo Aho. Vastapaino, Tampere 1999.
- Huhtala, Hannele, Syrjämäki, Sami & Tuusvuori, Jarkko, *Ajatuspajoista innovaatiokumppanuuksiin. niin & näin*, Tampere 2016. Verkossa: www.netn.fi/kirjat/ajatuspajat
- Kettunen, Pauli, *Globalisaatio ja kansallinen me*. Vastapaino, Tampere 2008.
- Koikkalainen, Petri, Peter Laslett and the Contested Concept of Political Philosophy. *History of Political Thought*. Vol. 30, No. 2, 2009, 336–359.
- Koikkalainen, Petri, Managerialismi ideologiana. *niin & näin* 2/2012, 42–50.
- Koikkalainen, Petri & Korvela, Paul-Erik, Johdanto: politiikka ja sen teoria. Teoksessa *Klassiset poliittiset ajattelijat*. Toim. Petri Koikkalainen & Paul-Erik Korvela. Vastapaino, Tampere 2013, 7–24.
- Kuhn, Thomas, *The Structure of Scientific Revolutions*. The University of Chicago Press, Chicago 1962.
- Kuusela, Hanna & Ylönen, Matti, *Konsultti-demokratia*. Gaudeamus, Helsinki 2013.
- Laslett, Peter, Introduction. Teoksessa *Philosophy, Politics and Society. First Series*. Toim. Peter Laslett. Basil Blackwell, Oxford 1956, vii–xv.
- MacIntyre, Alasdair, *After Virtue*. University of Notre Dame Press, Notre Dame 1981.
- Marcuse, Herbert, *One-Dimensional Man*. Beacon Press, Boston 1964.
- Mouffe, Chantal, *On the Political*. Routledge, Abingdon 2005.
- Nousiainen, Jaakko, *Suomen poliittinen järjestelmä*. WSOY, Porvoo 1959.
- Paakkunainen, Kari, *Demokratia, tiede, kansanvalistus. Valtiotieteellisen yhdistyksen intellektuaalihistoriaa 1935–1985*. Valtiotieteellinen yhdistys, Helsinki 1985.
- Palonen, Kari, *Tekstistä politiikkaan*. Vastapaino, Tampere 1988.
- Palonen, Kari, *The Struggle with Time*. LIT, Münster 2006.
- Pettit, Philip, *Republicanism*. Oxford University Press, Oxford 1997.
- Popper, Karl, *The Open Society and its Enemies*. Routledge & Kegan, London 1945.
- Pulkkinen, Tuija, Valtio. Teoksessa *Käsitteet liikkeessä*. Toim. Matti Hyvärinen ym. Vastapaino, Tampere 2003, 213–256.
- Sandel, Michael, *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge University Press, Cambridge 1982.
- Schmitt, Carl, *Poliittisen käsite* (Der Begriff des Politischen, 1932). Suom. Arto Kuusterä & Jussi Palmusaari. Tutkijaliitto, Helsinki 2015.
- Skinner, Quentin, *Liberty Before Liberalism*. Cambridge University Press, Cambridge 1998.
- Snellman, Johan Vilhelm, *Om det akademiska studium*. Haeggström, Stockholm 1840. Suomeksi Akateemisesta opiskelusta. Teoksessa *Kootut teokset*. Verkossa: snellman.kootutteokset.fi/fi/dokumentit/akateemisesta-opiskelusta-tukholma-1840
- Snellman, Johan Vilhelm, *Läran om staten*. Haeggström, Stockholm 1842. Suomeksi *Valtio-oppi*. Teoksessa *Kootut teokset*. Verkossa: snellman.kootutteokset.fi/fi/dokumentit/valtio-oppi-tukholma-1842
- Strauss, Leo, *What is Political Philosophy and Other Studies*. The University of Chicago Press, Chicago 1959.
- Taylor, Charles, *The Ethics of Authenticity*. Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 1991.
- Teljo, Jussi, Valtio-opin tehtävät ja menetelmät (1950). Teoksessa *Valtio-oppi tieteenä. Pubenvuoroja suomalaisen valtio-opin muodostumisesta*. Toim. Kari Paakkunainen. Helsingin yliopiston yleisen valtio-opin laitos, opetusmisteet 19, 1986.
- The World of Political Science*. Toim. John Trent & Michael Stein. Barbara Budrich, Leverkusen 2012.
- Tiili, Minna, *Ministers as Strategic Political Leaders? Väit. Valtiotieteellinen tiedekunta*, Helsingin yliopisto, Helsinki 2008.
- Trent, John, Should Political Science be More Relevant? An Empirical and Critical Analysis of the Discipline. *European Political Science*. Vol. 10, No. 2, 2011, 191–209.
- von Neumann, John & Morgenstern, Oskar, *Theory of Games and Economic Behavior*. Princeton University Press, Princeton 1944.
- Weber, Max, *The Methodology of the Social Sciences* (1903–17). Käänt. & toim. Edward A. Shils & Henry A. Finch. Free Press, New York 1997.
- Wolin, Sheldon S., *Politics and Vision*. Little, Brown & Co., Boston 1960.

MATTI YLÖNEN & HANNA KUUSELA

Managerialismin ja populismin liitto

1990-luvun aikana kulttuuriteorian sanavarastoon nousi käsite post-politiikka. Alkoi puhe politiikan jälkeisestä ajasta. Teesin mukaan post-politiikassa globaalien ideologisten visioiden väliset kamppailut korvautuivat yhteisten asioiden järkevällä hallinnoinnilla. Francis Fukuyama julisti historian loppuneeksi, ja puolueet alkoivat kilpailla siitä, kenestä kulloinkin tulisi valtionhoitajapuolue ilman sen suurempia aatteellisia tavoitteita. Myös vasemmisto – tai ainakin sosiaalidemokraatit – lähtivät politiikan jälkeiseen leikkiin mukaan. Post-politiikan kiiltokuvapoikina vasemmistolla olivat poliitikot kuten Tony Blair, Paavo Lipponen ja Gerhard Schröder. Käsitteet teknokratia ja managerialismi kehittyivät kuvaamaan tätä kylmän sodan jälkeistä tilannetta, jossa ideologiset kamppailut oli kuuleman mukaan jätetty taakse ja korvattu hyvillä, toimivilla ja tehokkailla ideoilla.

Kriitikoiden mielestä tämä tarkoitti aidon politiikan – tai politiikan mahdollisuuden – katoamista.

Kuvasimme kehityksen pitkää häntää ja sen suomalaisia ilmenemismuotoja vuonna 2013 julkaistussa kirjassamme *Konsulttidemokratia. Miten valtiosta tehdään tyhmä ja tehoton?* Teoksemme teesinä oli, että aidon politiikan ovat Suomessa korvanneet vastuusta irrotetut konsultit, selvityshenkilöt ja muut tietotyön myyjät, jotka pyörittävät valtiollista tiedontuotantoa ilman poliittista mandaattia. Kansainvälistä tutkimusta seuraillessa kiinnitimme sanalla ”konsulttidemokratia” huomiota siihen, miten teesi politiikan teknokratisoitumisesta oli sekin jo osittain vanhentunut. Konsulttidemokratiassa valta ei nimittäin ole enää edes asioiden post-poliittisilla hallinnoijilla, siis virkamiehillä tai virkamiesmäisillä poliitikoilla, vaan sen sijaan valta on valunut yhä useammin yksityisen sektorin vastuusta riisutuille työntekijöille. Nämä erilaiset konsultit esittävät ratkaisuja, tekevät selvityksiä, myyvät palveluja ja valmistelevat lakeja sopimusperustaisesti, vailla vastuuta tai poliittista oikeutusta.¹

Näin post-politiikka oli saanut uuden ilmenemismuodon: politiikassa ja päätöksenteossa tarvittava asiantuntijuus oli ulkoistunut ja muuttunut kauppatavaraksi, jonka myyjät harvoin kantavat minkäänlaista poliittista tai edes oikeudellista vastuuta.

Sitten nousivat populistit. Ensin yksittäisissä Euroopan maissa, myöhemmin läpi mantereen. Suomi koki perussuomalaisten vaalivoiton ja nousun hallitukseen. Asioista alettiin jälleen kiistellä, myös periaatteellisella tasolla ja aatteellisesti. Ihmisoikeudet haastettiin, samoin tasa-arvotavoitteet ja muut perusoikeudet. Asiantun-

tijuus ei enää ollut pelkkää kauppatavaraa vaan suuren kiistelyn aluetta.

Onko siis puhe politiikan jälkeisestä ajasta, managerialismista ja konsulttidemokratiasta nyt vanhentunut? Oliko teknokratia vain lyhyt hetki historiassa, jonka populistit ovat nyt päättäneet tuomalla politiikan takaisin politiikkaan?

Tuskin näinkään.

Todellisuudessa politiikan jälkeistä aikaa luonnehtiva managerialismi ja oikeistopopulismi sopivat keskenään loistavasti yhteen. Tämän olemme Suomessa saaneet havaita. Sipilän hallitusta voikin pitää puhdasoppisena esimerkkinä näiden kahden ilmiön – populismin ja post-poliittisen konsulttidemokratian – rinnakkaiselosta.

Sipilä itse on selvä managerialisti: hän haluaa vain Suomen kuntoon. Senhän osoittaa jo hänen puutekoinen koneensakin, kakkara. Sipilän vaalityöhön rakentama kakkara kertoi automaattisesti yhdellä pyöräytyksellä ja ilman hankalaa ideologista pohdintaa tai kiistelyä, miten ongelmat ratkaistaan. Siksi Sipilä ei voi ymmärtää, miksi muut eivät aina kannata hänen järkevää hallinnointiaan. ”Yhteiskuntasopimuksella tavoitellaan Suomen etua”, hän kirjoitti toukokuussa 2015. ”Siksi minun on vaikea ymmärtää, että asiasta käydään keskustelua vastakkainasettelun näkökulmasta. Yhteiskuntasopimusta ei ole suunnattu ketään vastaan.”² Ymmärtämättömäksi tekeytyessään Sipilä ilmoitti jättäneensä itse taakseen ideologiset kamppailut ja keskittyvänsä pelkkään järkevien ratkaisujen toteuttamiseen. Toisin kuin perinteiset poliitikot, Sipilä ei myöskään esiinny demokratian almaisena, äänestäjensä nöyränä palvelijana, vaan hän on valmentajan tai managerin tavoin ennemminkin töissä ja todennut voivansa lähteä politiikasta milloin tahansa, jos ei saa omia järkeviä ehdotuksiaan läpi. Hän kuvaa asen-

”Sipilän ajatus strategisesta hallitusohjelmasta on puhdasta konsulttiajattelua, jossa strategiset tavoitteet ja niiden toteuttaminen korvaavat politiikan.”

nettaan ”tulos tai ulos” -ajatteluna. Jos politiikka ei taivu hänen tavoitteisiinsa yhdessä vaalikaudessa, Sipilä näkee parhaaksi poistua paikalta. Tämä poikkeaa totutusta toimintatavasta, jossa tärkeinä pidettyjä asioita ajetaan vaalikaudesta toiseen tappioiden jälkeenkin.

Myös Sipilän ajatus strategisesta hallitusohjelmasta on puhdasta konsulttiajattelua, jossa strategiset tavoitteet ja niiden toteuttaminen korvaavat politiikan. Jo hallitusohjelman nimi *Ratkaisujen Suomi*, kuten myös keskustan slogan ”Suomi kuntoon”, vievät ajatukset kohti järkevää ratkaisukeskeistä hallinnointia, jossa poliittiset kiistat on sivuutettu. Poliitikantutkijat Elomäki, Kantola, Koivunen ja Ylöstalo ovatkin kuvanneet, miten Sipilän myötä ollaan siirrytty tai siirtymässä kohti strategista valtiota, jossa julkisen sektorin markkinaehtoistaminen yhdistyy strategisen johtamisen ihanteisiin. ”Strategisen johtamisen vaatimus lyhyistä papereista, selkeistä tavoitteista ja täsmällisistä keinoista tiivistää monimutkaiset rakenteisiin ja valtaan liittyvät kysymykset parilla sanalla ilmaistaviksi, määrällistetyiksi tavoitteiksi”, he kirjoittavat. Heidän mukaansa strategista hallitusohjelmaa ja sen kyljessä kulkevaa julkisen talouden suunnitelmaa voidaan ajatella teknisinä hallinnan välineinä, joilla hallitaan julkisen talouden ohella politiikan alaa laajemmin. Strateginen hallitusohjelma ”määrittää, mikä kuuluu politiikan alaan, mistä voidaan keskustella ja millaisin käsittein keskustelua käydään.”³

Ajatus tällaisesta strategisesta valtiosta ei tietenkään syntynyt yhdessä yössä. Strateginen hallitusohjelma oli

työvoitto Sitran hallinnon kehittämistoiminnalle, jonka managerialistisia ja ”vallankumouksellisia” tavoitteita käsitelimme jo *Konsulttidemokratiassa*. Tuolloin Sitran yliasiamies Mikko Kosonen totesi haastattelussamme demokratian ikäväksi puoliksi sen, ”että vanhat jääripäät puolustavat omia reviiirejään”⁴. Tämän vuoksi rakenne-
muutosta ei pääse syntymään.

”Voiko maalla olla strategiaa, tarvitseeko sillä olla?” kysyi Kosonen enemmän itseltään kuin meiltä ja vastasi myöntävästi. ”Tämän päivän maailmassa maatkin kilpailevat, olemme globaalissa kilpailutilanteessa. Silloin maat tarvitsevat strategian.” Strategialla kohdennetaan resursseja harvoin tarkkaan valittuihin asioihin. Tavanomainen hallitusohjelma ei Kososen mukaan sellaiseksi kelvannut, sillä se on ”poliittinen kompromissi”.⁵

Kosonen halusi politiikan jääripäistä ja kompromisseista eroon soveltamalla valtioon yritysmaailmaa varten luomaansa ajatusta strategisesti ketteryydestä. Analysoituaan 2000-luvun alussa useamman vuoden Nokian strategista ketteryyttä – ja jätettyään uppoavan laivan juuri oikealla hetkellä – Kosonen siirtyi neuvomaan valtiota. Valtion strategisella ajattelulla itsellään on siis konsulttimainen taustatarina. Kososen johtaman Sitran avulla valtion oli aika tehdä Nokiat. Tähän Sipilä tarttui, vaikka joku irvileuka voisikin ajatella Nokian epäonnistuneen nimenomaan strategisessa ketteryydessä sen jäätyä älypuhelinten kehityksessä muiden jalkoihin.

Sipilän hallitus toi Sitran managerialistiset visiot ison harppauksen lähemmäksi toteutumistaan.

Managerialistista ketteryytään hallitus onkin osoittanut monessa suuressa hankkeessaan. Harva on voinut unohtaa Sipilän täyskäännöksiä. Tällainen nähtiin esimerkiksi kättilöiden koskettavien sanojen edessä. Suunniteltuja sunnuntaityö- ja ylityökorvausten leikkauksia ei tehtykään, koska Sipilä sattumalta näki kättilöiden haastattelun televisiossa. ”A-studion kättilöiden haastattelu oli puhutteleva ja sai minutkin vielä kerran miettimään, että eiköhän tähän löytyisi kuitenkin keino ja niin se löytyi”, Sipilä sanoi *A-studiossa* syyskuussa 2015⁶. Lopulta hän löysi keinoksi sen, että kyseisten korvausten leikkaukset muutettiin lomarahojen leikkaukseksi. Näin maan johtava poliitikko tuli ylpeilleeksi paitsi kyvyllään muuttaa mieltään myös sillä, että hallituksen lakimuu-
tosten valmistelu lepää sattumanvaraisten televisiohaastattelujen varassa.

Sipilä hallituksineen onkin syventänyt konsulttidemokratiaksi nimeämäämme suuntausta managerialistisen retoriikkansa lisäksi myös lainvalmistelussaan ja suurten hankkeiden toteuttamisissa.

Jo vitsiksi muodostuneet hallituksen perääntymiset huonosti ja kiireellä valmistelluista lakiehdotuksista osoittavat, että konsulttimainen toimintatapa, jossa ratkaisuja etsitään kiireellä ilman vastuunkantoa, on uinut hallitustyön ytimeen: lainvalmisteluun. Sen sijaan, että lait valmisteltaisiin huolella eri näkemyksiä kuullen, muutoksen vaikutuksia tieteellisesti arvioiden ja perustuslaki huomioiden, niitä valmistellaan ”ketterästi” tavoilla, joiden laatu ei kestä lähempää tarkastelua. Konsulttidemokratian edetessä voidaan kysyä, missä määrin näennäisiin välttämättömyyksiin vetoava managerialistinen politiikka ylipäänsä nojaa tietoon.

Toisaalta post-poliittisesta managerialistisuudestaan huolimatta juuri Sipilä jää historiaan pääministerinä, joka teki liiton populistien kanssa ja palautti populistit hallitusvastuuseen vuosituhanvaihteen post-poliittisen kauden jälkeen. Tässä onkin ehkä hallituksen historiallisesti suurin merkitys.

Sipilän hallituksessa populismi ja managerialismi kulkevatkin rinta rinnan. Hallitus ilmentää managerialismin ja populismin liittoa, jossa talouspolitiikasta on tullut ideologiatonta hallinnointia ja poliittiset kiistat käydään identiteettipolitiikan alueella. Identiteettipolitiikkaan ripustautuva populismi on ollut hyvä kumppani managerialistiselle talouspolitiikalle ja konsulttidemokratian mukaiselle hallintokulttuurille. Oikeastaan se on ollut loistava kumppani, koska kysymykset hallinnoinnista ovat hautautuneet kiihkeän identiteettikamppailun alle.

Oikeistopopulistien ydinviesti ympäri Eurooppaa on nimittäin ollut merkittäviltä osin identiteettipoliittinen: liikkeen taustalla on ajatus siitä, että meidän elintapaamme, elinympäristöämme ja kulttuuriamme uhkaavat ulkopuoliset voimat, käytännössä esimerkiksi pakolaiset, maahanmuuttajat ja korkeasti koulutetut ”punavihreät”. Perussuomalaiset ovat käyneet loputtomia identiteettipoliittisia kamppailujaan milloin naisia, milloin punavihreitä, maahanmuuttajia ja seksuaalivä-

hemmistöjä vastaan. Symboliset kamppailut vaikkapa Yleisradion toimenkuvan monikulttuurisuus-viittauksista ovat ottaneet perussuomalaisten asialistalla usein suuremman roolin kuin monet ”perinteisille” puolueille tärkeämmät uudistukset.

Vielä kesän lopulla perussuomalaisten jo hajottua *Aamulehden* haastattelussa Soinin ainoa neuvo seurajilleen kuuluikin: hyökätäkää vihreitä vastaan⁷. Talouspolitiikan populistit sen sijaan ovat jättäneet muille, ja siinä on toimittu managerialististen mallien ja budjettikurin mukaisesti. Populistit ja managerialistit ovat olleet yhtä mieltä valtiontalouden budjettileikkausten tarpeesta ja monilta osin myös niiden kohdentamisesta. Nimensä mukaisesti oikeistopopulistiset puolueet ajavatkin tyypillisesti keskustasta oikealle sijoittuvaa talouspolitiikkaa.

Tämä koitui lopulta myös pienituloisten puolesta puhujana alunperin profiloituneen Timo Soinin kohaloksi. Kun identiteettipoliittiset kysymykset valtasivat perussuomalaisten agendan, ei Soinille ja hänen tukijoukoilleen jäänyt enää tilaa hallitusvastuun jo valmiiksi moukaroimassa puolueessa.

Oikeistopopulistit ja managerialistit löytävät intohimonsa pitkälti eri politiikan lohkoista, mutta lopputulos on yhtä kaikki saumaton liitto, jossa toiset manageroivat ja toiset identiteettipolitiikoivat. Näin Sipilän hallitus on osoittanut, mikä voi olla koko Euroopan politiikan tulevaisuus lyhyellä aikavälillä: budjettikuri ja managerialismi yhdistettyinä identiteettipoliittiseen populismiin.

Asetelmaa ruokkii osaltaan myös populistipuolueiden taustakoneistojen ohuus verrattuna perinteisiin puolueisiin. Perinteiset puolueet ovat vuosikymmenten aikana keränneet taakseen tutkijoita ja virkamiehiä, jotka voivat omilla sektoreillaan tehdä hyvinkin kauaskantoista työtä. Nuorilla ja tutkijoiden parissa epäsuosituilla populistipuolueilla tällainen tiedollinen taustatuki on lähtökohtaisesti heikompaa. Sitä ei välttämättä edes kaivata, ainakaan jos tutkijoiden tulokset kritisoivat tehtyä politiikkaa.

Nykytilannetta voidaan havainnollistaa myös vertaamalla oikeistopopulistien agendaa ja liikkeiden saamaa vastaanottoa eurooppalaisiin vasemmistopopulisteihin. Esimerkiksi Kreikassa ja Espanjassa nousseet vasemmistopopulistiset liikkeet tekivät pesäeroa näiden maiden perinteisiin vasemmistopuolueisiin haastamalla managerialismin ja talouskurin syvärakenteita.

Yhdistettynä maiden ja koko Euroopan poliittisen tilanteeseen juuri tämä fokus teki näistä puolueista vaarallisia kansallisille ja eurooppalaisille valtarakenteille. Samantyyppistä keskustelua käytiin myös Yhdysvalloissa Bernie Sandersin kampanjoissa demokraattipuolueen esivaaleissa, Britanniassa Jeremy Corbynin herättämänä.

Kummankin poliittikon talous- ja sosiaalipoliittiset näkemykset ovat lähellä aiempien vuosikymmenten valtavirran sosiaalidemokratiaa. Uuden aallon sosiaalidemokraattien luoman managerialismin jälkimainingissa tämä ajattelu näyttyy kuitenkin vähintäänkin kerettiläiseltä tai jopa vallankumoukselliselta. Työhön kannustamisen

sijaan he puhuvat sosiaaliturvan rakenteista, opintolainojen kohtuullistamisesta ja rikkaimman väestöosan ottamisesta mukaan ”talkoisiin”.

Corbynin ja Sandersin kaltaisten poliitikkojen asialistat ovat potentiaalisesti vaarallisia etenkin siksi, että ne haastavat sekä managerialistit että populistit. Rikkaita osoittelevat agendat vievät terää populistipuolueiden kansanomaisuudelta samalla, kun konkreettiset ehdotukset talous- ja sosiaalipolitiikassa nakertavat pohjaa vaihtoehdottomuuspuheelta.

Mitä siintää tulevaisuudessa?

Niin kauan kuin yksikään puolue ei onnistu haastamaan tehokkaasti

post-politiikan ideologiaa ja valtarakenteita, mikään tuskin ratkaisevasti muuttuu. Niin kauan kuin Euroopan macronit esittävät ratkaisuksi politiikan kriisiin ja populistin nousuun parlamenttien kaiventamista ja demokratian virtaviivaistamista, populismi tuskin katoaa mihinkään. Corbynin ja hänen hengenheimolaistensa menestyksestä on liian aikaista sanoa mitään lopullista.

Populismia on edelleen tarpeen tulkita ennen kaikkea reaktionä valtapuolueiden epäonnistumiseen. Se on oire siitä, että monet demokratiaa sekä sosiaalista ja taloudellista oikeudenmukaisuutta koskevat kysymykset on sivuutettu viime vuosikymmeninä hallituskoalitiosta

toiseen. Sipilän hallitus kuitenkin osoittaa, ettei populismi välttämättä tule koskaan – tai ainakaan automaattisesti – korvaamaan teknokratiaa. Päinvastoin niistä on vaarassa tulla onnellisia ja vahvoja liittolaisia, jotka kykenevät löytämään yhteisen sävelen.

Tässä liitossa molemmille on varattu puoli valtakuntaa: toisille identiteetit, toisille leikkauspolitiikka. Yhteistä niille on sokeus aidoille tyytymättömyyden syille ja demokratian vaalimiselle.

Tilanne haastaa myös tutkija- ja yliopistoyhteisöä. Kun virkamieskunta ja politiikan koneisto on konsulttiselvityksineen viritetty tukemaan managerialismia, tarvitaan vaihtoehtoja luovaa tutkimusta ja ajattelua yhä enemmän. Siitäkin huolimatta, että resursseja tähän on koulutusvihamielisen politiikan jäljiltä jatkuvasti vähemmän.

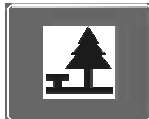
Tilasta hallinnon käytäntöjen ja sen taustalla vaikuttavien ideologioiden tutkimukselle on enemmän kuin aikoihin, vaikka hallinnon muutosvauhti tekee perässä pysymisestä välillä vaikeaa.

Tällä hetkellä suurin uhka uudelle liitolle ovat populistipuolueet itse ja niiden sisäiset ristiriidat, kun ulkoista uhkaa ei näy. Siksi se on luotava.

ravintola

Telakka

Tullikamarin aukio 3 | 33100 Tampere
03 225 0700 | fax. 03 225 0740
carneval@telakka.eu | www.telakka.eu

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Hanna Kuusela & Matti Ylönen, *Konsulttidemokratia. Miten valtiosta tehdään tyhmä ja tehoton?* Gaudeamus, Helsinki 2013.
- 2 Juha Sipilä, Suomi tarvitsee yhteiskuntasopimuksen. Blogikirjoitus 31.5.2015. www.juhasi.fi/blogi/2015/05/31/182
- 3 Anna Elomäki, Johanna Kantola, Anu Koivunen & Hanna Ylöstalo, Kampipailu tasa-arvosta: tunne, asiantuntijuus ja vastarinta strategisessa valtiossa. *Sosiologia* 4/2016, 257–275.
- 4 Kuusela & Ylönen 2013, 22.
- 5 Sama.
- 6 *Yle A-studio* 28.9.2015. Sipilä: Kättilöt käänsivät pääni. Verkossa: yle.fi/uutiset/3-8338636
- 7 Minna Ala-Heikkilä, Aamulehti tapasi perussuomalaisiin turhautuneen Timo Soinin – ”Yhteen kysymykseen Hallaaho ei ikinä vastaa myöntävästi”. *Aamulehti* 29.7.2017.

JUSSI VÄLIMAA

Yhteisiä päätöksiä vai johtajavaltaisuutta?

Kollegiaalisuus yliopistojen perustana

Yliopistojen toiminnan ytimessä on 1100-luvulta lähtien ollut akateemisten opettajien välinen yhteistyö. Perusajatuksena on ollut, että opettajat kollegoina sopivat asiat yhteistuumin. Tätä periaatetta on noudatettu niin opetuksessa ja tutkimuksessa kuin akateemisessa päätöksenteossa laajemminkin. Keskiaikainen kollegiaalisuuden periaate on kestänyt vuosisatojen testin hyvin, sillä se on edelleenkin akateemisten yhteisöiden perustana. 2000-luvulla näyttää kuitenkin siltä, että managerialismi eli tehokkuuden ja johtajavaltaisuuden korostaminen on syrjäyttämässä kollegiaalisuuden. Onko todella näin? Ennen kuin vastaan, pohdin kollegiaalisuuden luonnetta ja kehitystä yleisesti ja erityisesti Suomessa.

Kollegiaalisuuden perinteistä

Yliopistojen keskeinen piirre keskiajalla oli opettajien ja opiskelijoiden organisoituminen erilaisiksi yhteisöiksi. Niiden nimityksinä saatettiin käyttää sellaisia käsitteitä kuin kilta, *collegium*, *communitas*, *corpus*, *natio*, *societas*, *universitas*. Kilta sopi nimittäin sosiaalisena muotona hyvin akateemiseen maailmaan, sillä killoilla oli omat moraalikoodinsa ja sääntönsä sekä yhdessä sovitut päätöksentekojärjestelmänsä. Akateemisia yhteisöjä ohjattiin tasa-arvoisten jäsenten yhteistoiminnalla, jota sääтели yhteinen arvoperusta. Yliopistojen sosiaalisena rakenteena ei siten ollut hierarkkinen suhde tai alamaisuus vaan kollegoiden tasaveroisuus. Yhtä merkittävää oli yliopiston (*universitas*) organisatorisen olemassaolon korporatiivisuus. Yliopiston toiminta ei riippunut yksittäisistä henkilöistä, vaan se oli aina oppinut yhteisö, jota tavallisesti edusti sen valitsema rehtori.

Keskiajan yliopistojen ytimessä oli siis kollegiaalinen yhteistoiminta. Anthony Giddensia lainaten kollegiaalisuutta voikin pitää yliopistojen toimintaa rakenteistavana periaatteena. Kollegiaaliset käsitykset yhteistoiminnasta, kriittisestä keskustelusta ja vertaisarvioinnista ovat muokanneet yliopistojen opetus-, tutkimus- ja päätöksentekokäytänteitä läpi niiden historian.¹

Suomalaiseen käsitykseen kollegiaalisuudesta on puolestaan vaikuttanut kaksi perinnettä: angloamerikkalainen ja saksalainen. Angloamerikkalaisen korkeakoulutuksen piirre on kaikkien oppilaitoksen opettajien kuuluminen opettajakuntaan (*faculty*). Yhdysvalloissa yliopistojen opettajat ovat eritasoisia professoreita (*assistant*, *associate*, *full professor*), vaikka status ja tehtävät vaihtelevatkin suuresti. Ihannetapauksessa koko opettajakunta osallistuu *liberal arts college*issa itseään

koskevaan päätöksentekoon samanarvoisina jäseninä. Kollegiaalinen päätöksenteko on siten amerikkalaisen korkeakoulutuksen keskeinen ihanne, vaikka etenkin suurissa tutkimusyliopistoissa managerialismi on voittanut alaa.

Suomalaisten yliopistojen toimintaan on 1800-luvulta lähtien vaikuttanut voimakkaasti saksalainen sivistisyliopiston idea, kun taas angloamerikkalaisen perinteen vaikutus alkoi tuntua vasta toisen maailmansodan jälkeen. Saksalaisen kulttuuripiirin korkeakoulutuksen traditiossa akateemisen henkilökunnan väliset suhteet ovat poikenneet angloamerikkalaisesta, sillä oppituoilien haltijoina professorit ovat käyttäneet suurempaa valtaa kuin muut henkilökunnan jäsenet. Tässä kontekstissa korostuukin Tapperin ja Palfreymanin mukaan intellektuaalinen kollegiaalisuus eli kriittisen argumentoinnin ja keskustelun periaate, sillä sosiaalisesti yliopistojen akateeminen henkilökunta ei ollut (eikä edelleenkaan ole) tasa-arvoista².

Oppituoliperinteen paino

Saksalainen vaikutus on Suomessa näkynyt vahvana intellektuaalisena ja sosiaalisena perustana oppituoilaitoksen muodossa. Professorien valinta tiettyihin oppituoileihin on taannut yliopiston tieteenalojen jatkuvuuden. Saksalaisen yliopiston perinteitä kunnioittaen tapana on ollut nimittää assistentteja professoreiden avuksi. Perinteisesti professorit ovatkin statukseltaan eronneet selvästi oppiainelaitosten muusta henkilökunnasta. Oppituolirakenteen ansiosta professorit saattoivat hallita omia oppiaineitaan hyvin itsenäisesti, sillä heidän määräysvallassaan olivat myös oppiaineiden resurssit. Kollegiaalisuus toteutui pe-

”Kollegiaalinen päätöksenteko pyrkii akateemisen yhteisön konsensukseen, kun taas demokraattinen päätöksenteon malli perustuu äänestyspäätöksiin, joissa enemmistön kanta voittaa.”

rinteisessä oppituoliyliopistossa vain professoreiden keskuudessa.

Suomessa oppituolirakenne aivan ilmeisesti vahvisti yliopistojen professorikeskeistä ajattelutapaa 1960-luvulle saakka, ja sitä tuki professorivaltainen hallintomalli 1970-luvulle asti. Helsingin yliopiston tärkein hallintoelin 1640-luvulta aina 1980-luvulle oli professoreiden kollegio eli suuri konsistori (*consistorium academicum*)³. Tämä professorikollegoiden tasa-arvolle perustunut toimintaperiaate oli ajanmukainen vielä silloin, kun demokratia puuttui muusta valtiollisesta elämästä (1920-luvulle asti), ja kun yliopistoissa oli töissä pääasiassa vain professoreita (1960-luvulle saakka). Suomessa elettiin pitkään puhtaassa oppituoliyliopistossa, kunnes yliopistolaitos alkoi voimakkaasti laajentua 1960-luvulla.

Yliopistojen laajentumisen ja opetuksen massamuotoistumisen myötä suomalaisiin yliopistoihin alkoi muodostua oppituolirakenteen ohelle myös vähemmän hierarkkisia laitosyhteisöjä etenkin lehtorivaltaisilla aloilla. Tämä perinne oli alkanut jo kansakoulunopettajaseminaareissa, joissa opettajakunta sekä teki päätökset kaikista opetukseen liittyvistä asioista että vaikutti vahvasti koko oppilaitoksen toimintaan. Malli tuli tunnetuksi myös yliopistoissa viimeistään 1970-luvulla, kun opettajankoulutus integroitiin yliopistoihin ja opetustehtävät muutenkin laajenivat. Samaan aikaan myös opetuksen keskittyneiden lehtorinvirkojen määrä kasvoi. Lehtorivaltaiset yksiköt ovat siten olleet lähempänä angloamerikkalaista kollegiaalisuuden periaatetta, jossa kaikki henkilökunnan jäsenet osallistuvat tasaveroisina kollegoina päätöksentekoon.

Saksalaisen tradition professorivaltainen oppituolirakenne alkoi murtua 1990-luvulta lähtien, kun yliopistot ryhtyivät käyttämään harkintavaltaa professuurin jäädessä

tyhjäksi. Käytännössä tämä tarkoitti sitä, että professuurit muuttuivat vähitellen oppituoleistä henkilökohtaisiksi professuureiksi. Professorivaltaa on heikentänyt myös yliopistojen managerialistisen johtamisen – ja ylipäättään kaikkien johtajien – aseman vahvistuminen, sillä päätösvaltaa on siirtynyt yhä enemmän rehtoreille sekä heidän valitsemilleen dekaaneille. Toimintatavoissa on kuitenkin eroja sekä yliopistojen kesken että samankin yliopiston sisällä eri tieteenalojen ja laitoskulttuurien välillä.⁴

Mitä kollegiaalisuus on?

Kollegiaalisuuden keskeiset tunnuspiirteet voidaan määrittellä seuraavasti⁵:

(1) Kollegiaalinen toimintatapa on *prosessi*, johon osallistuvat akateemisen yhteisön jäsenet. Prosessissa on olennaista, että kaikilla yhteisön jäsenillä on oikeus tulla kuulluksi itseään koskevista asioista. Eri uravaiheissa olevien ja erilaisia näkökulmia edustavien akateemisten kansalaisten tasaveroisuus on akatemiassa myös järkevä periaate, sillä kuka tahansa voi esittää hyviä ideoita statuksesta tai kokemuksesta riippumatta. Yhteinen kriittinen keskustelu seuloa parhaat ideat esiin.

(2) Toinen keskeinen kollegiaalisuuden piirre on *avoimuus*. Kollegiaalisuuden prosesseihin voivat osallistua kaikki akateemisen yhteisön jäsenet.

(3) Kollegiaalisissa prosesseissa ja päätöksenteossa tärkein ja ratkaisevin periaate on *argumentaation logiikka* eli parhaan argumentin valta. Paras argumentti on sellainen mielipide tai käsitys, jolle on parhaaksi arvioitua perustelut. Argumentin voi esittää kuka tahansa yhteisön jäsen. Kollegiaalinen päätöksenteko pyrkii tästä syystä akateemisen yhteisön konsensukseen, kun taas demokraattinen päätöksenteon malli perustuu äänestyspä-

”Argumentaation logiikka, avoimen ja kriittisen keskustelun periaate sekä vertaisarviointi ovat yliopistojen syvä arvopohja ja sosiaalisen toiminnan perusta.”

töksiin, joissa enemmistön kanta voittaa. Tämä ero on hyvin merkittävä.

(4) Argumentaation logiikan ydintä ovat *kriittinen keskustelu* sekä *vertaisten tekemä argumentaation arviointi*. Nämä asiat tiivistyvät tieteellisten julkaisuiden arvioinneissa, mutta samat käytännöt ovat taustalla kaikessa akateemisessa päätöksenteossa, kohdistuu se sitten opetukseen, tutkimukseen tai resurssien jakamiseen.

(5) Argumentaation logiikka pohjautuu siihen todeksi havaittuun asiaan, että kriittinen keskustelu, vertaisarviointi ja julkisuus takaavat parhaiten *tiedon luotettavuuden*, sillä mielipidettä tukevia perusteluita tulee voida arvioida kriittisesti.

(6) Oleellinen seikka on myös se, että *kollegiaalisten päätösten vastuu ja toimeenpano kuuluvat päätöksentekijöille*. He valitsevat toimeenpanijat ja kunkin tehtävän vastuuhenkilön. Perinteisenä ihanteena on ollut *primus inter pares* eli paras vertaistensa joukosta. Periaatteena on ollut myös se, ettei johtajia nimitetä akateemisista yhteisöä kuulematta sen ylä- tai ulkopuolelta. Puhtaasti akateemisissa tutkimuksen ja opetuksen prosesseissa tämä on ainoa mahdollisuus, sillä sisällön johtaminen ei ole mahdollista sisältöä tuntematta. Akateeminen auktoriteetti perustuu nimittäin henkilön hyvään tieteelliseen maineeseen.

Historiaalisesti tarkasteltuna näyttää siltä, että kollegiaalisuuden ideaali on laajentunut konkreettisesta yhteistoiminnan mallista periaatteeksi, jossa kaikki akateemisten yhteisöiden jäsenet ovat tasaveroisia. He eivät kuitenkaan ole välttämättä käytännössä tasa-arvoisia, sillä tavallisesti opettajilla (etenkin professoreilla) on enemmän sekä taloudellista valtaa että kokemusta päätöksenteosta kuin nuoremmilla opettajilla tai opiskelijoilla. Yhteisön jäsenenä kaikki ovat kuitenkin samanarvoisia siksi, että kaikilla on oikeus osallistua heitä koskevaan keskusteluun

ja päätöksentekoon ja tulla kuulluksi asemastaan riippumatta. Argumentaation logiikka, avoimen ja kriittisen keskustelun periaate sekä vertaisarviointi ovat yliopistojen syvä arvopohja ja sosiaalisen toiminnan perusta.

Kollegiaalisuuden havaitsemista vaikeuttaa se, ettei se ole organisaatiokaavio tai johtamismalli vaan toimintakulttuuri, jonka periaatteiden ja arvojen mukaan akateemisissa yhteisöissä toimitaan. Akateemisten yhteisöiden kollegiaaliset toimintatavat ja arvopohja ovat siten kietoutuneet toisiinsa, sillä argumentaation logiikka voi toteutua vain yhteisössä, jossa sitä kunnioitetaan. Tästä syystä akateemisten yhteisöiden kollegiaalisuuden periaatteet ovat rakenteistuneet eurooppalaisten yliopistojen itseymmärrykseen ja toimintaan alusta lähtien. Nämä tiedeyhteisöiden periaatteet ovat syvästi muokanneet yliopistojen hallinnollisia käytänteitä sekä päätöksenteon tapoja.

Kollegiaalisuus vai managerialismi?

Miksi kollegiaalisuutta on vaikea tunnistaa suomalaisissa yliopistoissa ja korkeakoulupolitiikassa? Syynä on kenties se, että kollegiaalinen päätöksenteko rinnastettiin ensin Helsingin yliopiston suuren konsistorin (ja vastaavien elinten) vanhakantaiseen toimintaan 1960-luvulla. Sen jälkeen kollegiaalisuus rinnastui demokraattiseen päätöksentekoon 1970-luvun uudistuksissa, kun käytännöksi vakiintui kolmikantainen malli, jossa edustajat hallintolimiini valittiin professoreiden ohella muusta henkilökunnasta ja opiskelijoista.

Lainsäätäjät ja yliopiston hallintomuotoja uudistaneet koulutuspolitiikan päätöksentekijät eivät kuitenkaan ole yksin syyppäitä tähän käsitteelliseen sekaanukseen. Näyttää pikemminkin siltä, että suomalaisissa

yliopistoissa ei ole kunnolla ymmärretty kollegiaalisen toiminnan luonnetta ja sen olemusta akatemian perustana. Kun yliopistoihin 1970-luvulla luotiin demokraattisia rakenteita, vahvistettiin ajattelutapaa, jonka mukaan enemmistö on oikeassa. Samalla argumentaation logiikka heikentyi toiminnan periaatteena.

Vastaisku demokratisointipolitiikalle alkoi vuoden 1987 kehittämislaista, ja suuntausta vahvisti 1990-luvun alun lama. Ratkaisevalta näyttävän iskun antoi uusin yliopistolaki (558/2009). Laissa korostetaan johtajien valtaa sekä päätöksenteon tehokkuutta demokraattisen keskustelun ja tasajaan vastapainona. Uudistajilta jäi kenties havaitsematta, että demokraattinen päätöksenteko on ollut vain yksi mahdollisista kollegiaalisen toiminnan tavoista, sillä kollegiaalisuus perustuu keskusteluun ja yhteisön konsensukseen, kun taas demokraattinen päätöksenteko perustuu enemmistön valtaan ja äänestyspäätöksiin.⁶

Pelkästään uusinta lainsäädäntöä katsomalla voi väittää, että managerialismi on lyönyt läpi nykyisissä yliopistoissa. Rehtorista on tehty toimitusjohtaja, joka valitsee itse omat alaisensa eli dekaanit, jotka puolestaan nimittävät laitosjohtajat tai muut alemmat vastuuhenkilöt. Lainsäätjä ei ole antanut yliopiston henkilökunnalle mitään roolia tässä prosessissa. Näin yliopiston johdon lojaliteetti on suuntautunut hierarkiassa ylemmälle tasolle, yliopiston hallitukselle, kun se aiemmin oli lojaliteettia rehtoreiden ja dekaanien valitsijoille, akateemiselle yhteisölle. Tämä suunnanvaihdos on periaatteessa hyvin merkittävä käänne. Kehityskulku kertoo sekä managerialismin vahvistumisesta että valtiovallan pyrkimyksistä vaikuttaa yliopistoihin talouteen perustuvalla tulosohjauksella.

Managerialismi perustuu kuitenkin toiveajattelulle: uskotaan, että selkeä komentoketju takaa tehokkaan toiminnan, että toiminnan tuloksellisuutta parantaa sen mittaaminen etupäässä taloudellisin mittarein ja että yli-

opiston työntekijöitä motivoivat taloudelliset intressit. Managerialismi ei kuitenkaan ole ainoa vaikuttava arvo-perusta yliopiston johtamisessa ja hallinnossa, sillä yliopistoissa elää edelleen vahvana virkamiesmentaliteetti, jonka ihanteena on lakien, asetusten ja määräysten kunnioittaminen. Se onkin hyvä perusta opetusjärjestelyille ja henkilöstöhallinnolle. Akateemisen työn vahvin arvo-perusta on kuitenkin kollegiaalisuudessa, koska työ perustuu yhä argumentaation logiikkaan ja kollegiaaliseen päätöksentekoon.

On keskeinen kysymys, miten johtajat käyttävät valtaansa. Nykyinen lainsäädäntö antaa yhtäältä toimintamahdollisuuksia tyrannimaisille pikkudiktaattoreille, jotka eivät kuuntele alaisiaan päätöksenteossa. Toisaalta se luo myös mahdollisuuksia valistuneille itsevaltiaille, jotka perustavat avukseen kollegiaalisia elimiä (kuten johtoryhmiä), joiden kanssa keskustellen päätökset valmistellaan ja sovitaan yhteisesti. Todennäköisesti suurin osa akateemisista johtajista asettuu näiden ääripäiden välille. Kollegiaalinen johtajuus vetää kuitenkin pidemmän korren, sillä pikkudiktaattorit kylvävät ympärilleen konflikteja, jotka ennemmin tai myöhemmin tulevat myös yliopiston johdon tietoon ja pakottavat sen korjaustoimiin. Luottamusjärjestelmä on eräs ongelmia korjaavista mekanismeista yliopistojen sisällä.

Vankka oma kokemukseni on, että kollegiaalinen johtaminen on lopultakin tehokkain toimintatapa, sillä se kunnioittaa opetuksen, tutkimuksen ja yliopiston luonnetta paremmin kuin yksilöjohtajuus. Kollegiaalisuus tukee managerialismia paremmin myös yliopistojen tavoitteita olla korkeatasoisia kansainvälisiä oppilaitoksia. Tavoitteisiinsa yhteisesti sitoutunut yhteisö tuottaa laadukkaampia tuloksia siksikin, että akateemiset yhteisöt ovat moraalilyhteisöjä, joiden jäseniä motivoivat enemmän sisäiset palkinnot (toruuden tavoittelu ja kollegoiden arvostus) kuin ulkoiset pakotteet.

Viitteet

- 1 Giddens 1984.
- 2 Ks. Tapper & Palfreyman 2010; Välimaa 2012.
- 3 Klinge ym. 1987.
- 4 Kekäle 1997; Välimaa 1995; 2005; Ylijoki 1998.
- 5 Välimaa 2017 (ilmestyy); ks. myös Birnbaum 1988; Tapper & Palfreyman 2010; Välimaa 1995; 2005; 2012.
- 6 Välimaa 2012.

Kirjallisuus

Birnbaum, Robert, *How Colleges Work. The Cybernetics of Academic Organization and Leadership*. Jossey-Bass, San Francisco 1988.

Giddens, Anthony, *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Polity, Cambridge 1984.

Kekäle, Jouni, *Leadership Cultures in Academic Departments*. Joensuun yliopisto, Joensuu 1997.

Klinge, Matti, Knapas, Rainer, Leikola, Anto & Strömberg, John, *Helsingin yliopisto 1640–1990. 1. osa: Kuninkaallinen Turun Akatemia 1640–1808*. Otava, Helsinki 1987.

Tapper, Ted & Palfreyman, David, *The Collegial Tradition in the Age of Mass Higher Education*. Springer, Dordrecht 2010.

Välimaa, Jussi, *Higher Education Cultural Approach*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1995.

Välimaa, Jussi, Akateeminen työ – palkka-

työtä vai säätyläisyyttä. Teoksessa *Tulosohjattua autonomiaa – akateemisen työn muuttuvat käytännöt*. Toim. Helena Aitola & Oili-Helena Ylijoki. Gaudeamus, Helsinki 2005, 146–168.

Välimaa, Jussi, Yliopistojen kollegiaalisuudesta – traditio ja haasteet yhtiöyliopistoissa. Teoksessa *Toiseksi paras? Tieteentekijät ja uusi yliopisto*. Toim. Matti Vesa Volanen. Tieteentekijöiden liitto, Vammala 2012, 140–159.

Välimaa, Jussi, *Opinteillä oppineita – Suomalainen korkeakoulutus keskiajalta 2000-luvulle*. UPEF, Kuopio 2017 (ilmestyy).

Ylijoki, Oili-Helena, *Akateemiset heimokulttuurit ja uusiin sosiaalisuuteen*. Vastapaino, Tampere 1998.

PERTTI AHONEN

Muodollisen vallan katvealueet

Poliittinen valta Suomessa. Toim. Mari K. Niemi, Tapio Raunio & Ilkka Ruostetsaari.
Tampere, Vastapaino 2017. 326 s.

Olen ottanut kirja-arvostelussani huomioon sen, että julkaisuareenana on luonteeltaan filosofinen lehti. Jos olisin kirjoittanut esimerkiksi politiikan tutkimuksen tieteelliseen yleislehteen tai päivälehteen, arvostelustani olisi muodostunut toisenlainen.

Tekstini edustaa sitä etenkin suurilla kielialueilla tavallista lajityyppiä, että arvostelija omaksuu arvostelunsa selkärangaksi yhden tai useamman muotoilemansa teesin. Seurauksena on se, että arvostelusta ei muodostu ainakaan referaattia, että teesit organisoivat tarkastelua ja että taustoitus ja yleinen kommentointi jäävät vähemmälle.

Päätteenäni on odotus siitä, että tiettyä teemaa käsittelevästä kirjasta erottuisi koherenssia antava viitekehys. Kokoelmateoksessa viitekehys auttaisi sovittamaan yksittäiset artikkelit yhteen. Toissijaisen teesini mukaan tieteelliseltä tai korkeakouluoppikirjaksi tarkoitettulta teokselta tulee vaatia kohteiden ja aiheiden kattavuutta siten, ettei suurempia aukkoja jää.

Johdantoluvussa 1 toimittajat katsovat, että "[v]allankäytön empiiristä tutkimusta vaikeuttaa se, ettei ole olemassa sen enempää yleisesti hyväksyttyä valtateoriaa kuin yksimielisyyttä valtaan liittyvistä käsitteistä." (10) Tieteenfilosofisesti tilanne edellyttäisi eri peruslähtökohdista nousevan valtatutkimuksen riittävää yhteismitallistamista. Interpretativisti Weberin, hyvinkin valtavirtaisten tutkijoiden Dahlin sekä Baratzin ja Bachrachin, vasemistokriitikko Lukesin, jälkistrukturalisti Foucault'n ja jälkistrukturalismivaikutteisen Giddensin pikamarssi peräkkäin ei riitä metatason viitekehukseksi.

Toimittajien mukaan kirjan luvuissa 2–7 käsitellään poliittisten instituutioiden asemaa ja sen muutoksia Suomessa ja luvuissa 8–11 instituutioiden valtaan vaikuttaneita tekijöitä ja niiden haastetta vakiintuneille valtasasetelmille (28). Takakansitekstin mukaan teoksessa analysoitaisiin lähinnä neljää seikkaa: "tärkeimpien valtiollisten instituutioiden sekä kansalaisjärjestöjen, median ja markkinoiden vaikutusta poliittiseen päätöksentekoon." Ensimmäinen lupauksista lunastetaan, toinen rajoitustusti, kolmas osittain ja neljäs pieneltä osin.

Lupausten valossa on perusteltua tarkastella luvun 2 otsikon mukaisesti poliittisten instituutioiden valtaa talouden suhdanteissa. Ilkka Ruostetsaaren artikkelin sinänsä rikas ja kiinnostava sisältö koostuu paljolti muusta kuin otsikossa viitatusa aineksestä. Kotimainen politiikka jää suhteuttamatta globaalin talouden muutoksiin, mutta suurelta osin myös Suomen kansantalouteen sekä

julkiseen talouteen ja tulkintoihin sen tilasta. Etenkin ajatellen takakannen kysymystä "Ketkä Suomessa käyttävät valtaa?" sokeaksi pisteeksi jää vahvasti institutionalisoitunut talouselämä, mukaan lukien ulkomaiset ja kotimaislähtöiset kansainväliset yritykset, kotimarkkinayritykset sekä markkina- ja omistusrakenne. Lisäksi olisi ollut hyvä kysyä myös vähemmän individualistisesti: "Mitkä epäviralliset instituutiot, rakenteet ja prosessit sääntelevät vallankäyttöä ja sen vaikutuksia sekä vallan jakautumista Suomessa?" Ruostetsaaren suvereenisti hallitsema yleinen valtatutkimus tuloksineen olisi ansainnut yksistään oman lukunsa.

Sinänsä olen jäävi ottamaan kantaa lähikollegani Hanna Wassin kirjoittamaan lukuun 3 "Toteutuuko vaaleissa yhdenvertaisuus?". Rohkenen kuitenkin taustaa tuntevana todeta, ettei artikkeli jätä epäilystä päätelmien rakentumisesta hyvin pohjustettuun ja perusteelliseen omakohtaiseen tutkimustyöhön aiheesta, joka on tähän saakka jäänyt politiikan tutkimuksessa liiaksi marginaaliin.

Puolueaihepiiriä puntaroidaan etenkin Lauri Karvosen artikkelissa puolueiden vallasta ja sen muuttumisesta (luku 4) sekä Vesa Koskimaan artikkelissa valtasiihtymistä puolueissa kentältä eliitille (luku 5). Puolueita voidaan sinänsä pitää kansalaisjärjestöinä, mutta kansalaisjärjestön käsite ei tyhjene puolueisiin. Puolueiden tarkoitukseksi on perinteisesti ymmärretty pyrkimys vaikuttaa "valtiollisiin asioihin". Erityiseksi puolueet tekee niiden aseman poliittinen vakiintuneisuus moninaisten sovinnaisääntöjen tuella. Monessa maassa, myös Suomessa, puolueiden asemalla on puolivirallisia piirteitä. Lähes puolen vuosisadan ajan ne ovat lainsäädännön nojalla saaneet rahoitusta valtion talousarviovaroista. Jäsenistöään ne tarvitsevat nyttemmin paljon vähemmän kuin menneinä aikoina, jolloin puolueiden riippuvuus jäsenmaksutuloista oli tuntuva. Nämä muutospiirteet tuodaan mainituissa kahdessa artikkelissa hyvin esiin.

Myös puolueiden ulkopuolista järjestökenttää ja sen valtaa olisi ollut tärkeää käsitellä. Niin sanottuja vapaita kansalaisjärjestöjä toimii runsaasti terveyden ja muun hyvinvoinnin alalla, tieteen ja kulttuurin eri osa-alueilla, urheilun ja muiden harrastusten kentillä sekä uskonnollisten ja muiden maailmankatsomusten saralla. Yhdistyslain mukaan hallinnoitavia ovat niin ikään kaikki työmarkkinajärjestöt Elinkeinoelämän keskusliitosta SAK:hon, STTK:hon ja Akavaan, kukin monilukuisine jäsenjärjestöineen. Sama koskee muitakin etujärjestöjä.

Guy-Erik Isakssonin (luku 6) ja Heikki Paloheimon

(luku 7) artikkelit ovat institutionaalisine painotuksineen epäilemättä paikallaan teoksessa, joka on rakennettu siten kuin *Poliittinen valta Suomessa*. Arvioin kummankin luvun informatiiviseksi mutta totunnaisiksi: oppikirjakäyttö korostuu. Tapio Raunioin artikkeli luvussa 8 todistaa tasokkaasta perehtymisestä Suomen ja Euroopan unionin suhteisiin, mutta se saattaa tiiviyydessään muodostua aihepiiriä ennestään heikosti tuntevalle vaikeaksi ja jäädä jossain määrin irralliseksi suhteessa teoksen muihin artikkeleihin.

Tasa-arvoa käsittelevän luvun sijoittumisen kirjaan ymmärtää (Mari K. Niemen artikkeli vallan sukupuolittuneisuudesta, luku 9). Tarkasteluun olisi kuitenkin suotavaa ottaa – vaikkapa teoksen mahdollisessa jatko-osassa – myös ne tasa-arvon ulottuvuudet, jotka liittyvät etnisyyksiin, äidinkieleen ja uskontoon sekä toisiinsa monin tavoin kytkeytyviin tulo-, varallisuus-, koulutus- ja terveyseroihin. Viimeiseen eriarvoisuuksien ryhmään tosin Wass enemmänkin kuin pelkästään viittaa omassa artikkelissaan.

Kirjan artikkeleista yksi, Elina Nopparin ja Mari K. Niemen luku 10, kohdistuu ”median valtaan”. Lisäksi Maija Mattilan aineisto luvussa 11 juontuu suurelta osin medioista. Erillinen artikkeli ”someajan” politiikasta olisi ollut perusteltua sisällyttää teokseen. Oman alani eli yleisen valtio-opin kansainvälisellä kentällä puhutaan nykyisin paljon politiikan tutkimuksen ja viestinnän tutkimuksen sulautumisesta yhteen. Taustalla vaikuttavat lähes rajattomien tietomassojen hallinnan mahdollistava laite- ja ohjelmistokapasiteetin räjähdysmäinen kehitys, kaupankäynnin ja henkilökohtaisen viestinnän ohella myös politikoinnin digitalisoituminen, viestintävauhdin alituinen kiihtyminen sekä kansalaisten ja poliittisten vastustajien digitaalisten kontrollointimahdollisuuksien jatkuva lisääntyminen. Uusia lieveilmiöitä ovat vihapuheen organisoituneet verkkoareenat, joille osaavat politiikan ja viestinnän tutkijat kylläkin kykenevät vaitta anonyymisti tunkeutumaan. Poliitiikan medialisoi-

tumisen synkempiin juonteisiin kuuluvat aggressiivisten valtioiden verkkohyökkäykset demokratioiden horjuttamiseksi.

Työmarkkinaosapuolet painottuvat vasta toimittajien laatiman päätösluvun 12 viimeisessä kappaleessa. Kuten tuossa yhteydessä todetaan, ”puhe korporatistimin ja yleisemminkin konsensuksen merkittävästä heikkenemisestä on kuitenkin ennenaikaista” (310–311). Yksistään tämän muotoilun avaaminen ja perustelu olisi ansainnut oman lukunsa tai ainakin huomattavan osan järjestösektoria kartoittavasta luvusta.

Teoksessa sovellettu tapa rajata politiikan ala julkilausutuun ja julkilausumattomin inkluusioin ja eksklusioin on johtanut tiettyyn varovaisuuteen ja vaikuttanut esitettävissä oleviin tuloksiin. Jussi Teljo arvioi vuonna 1950 yleisen valtio-opin virkaanastujaisesityksessään, että valtio-oppi tarvitsee valtiota yhtä vähän kuin sielutiede sielua. Tämä huomioon ottaen poliittista valtaa nyky-Suomessa olisi toivottavaa hahmottaa siten, että muodollisten poliittisten instituutioiden tarkastelua täydennettäisiin riittävästi myös muiden tosiasiaalisesti vaikuttavien instituutioiden erittelyllä.

Väläytin edellä ajatusta jatko-osan laatimisesta teokselle *Poliittinen valta Suomessa*. Mitä sellaista kirjasta jää puuttumaan, että sille tulisi kaavailla jatkoa? Ensinnäkin tarvittaisiin yhtenäinen mutta ei orjallisen tiukka meta-teoreettinen viitekehys, joka ottaisi huomioon suomalaisen politiikan tutkimuksen piirissä edustettujen tieteenfilosofisten näkemysten kirjon neo-ellei suorastaan vanhapositivismin post-foundationalismiin. Toiseksi kotimaisten olosuhteiden ja kehityspiirteiden analyysi tulisi riittävästi kehystää globaaliyhteiskunnan ja sen vaikutusten, muutossuuntien ja riskiskenaarioiden tulkinnan tuloksilla. Kolmanneksi talous pitäisi sisällyttää poliittiseen analyysiin aivan liian tärkeänä aiheena jätettäväksi vain ekonomistien hoteisiin. Neljänneksi työmarkkinajärjestöjen, kansalaisjärjestöjen ja kansalaisten asemaa suhteessa valtaan tulisi eritellä systemaattisesti.

ROSA MERILÄINEN

Suomen poliittinen järjestelmä

Poliittinen valta Suomessa. Toim. Mari K. Niemi, Tapio Raunio & Ilkka Ruostetsaari.
Tampere, Vastapaino 2017. 326 s.

Valtio-opillisen yleisteoksen kirjoittaminen on väistämättä valintoja täynnä. Painotuoreen artikkelikokoelman *Poliittinen valta Suomessa* kolme pointtia ovat: 1) Suomen poliittisen järjestelmän muutos

puolipresidentiaalisuudesta kohti parlamentarismia, 2) Suomen poliittisen järjestelmän muutos puolipresidentiaalisuudesta kohti parlamentarismia ja 3) Suomen poliittisen järjestelmän muutos puolipresidentiaalisuudesta kohti parlamentarismia.

”Suomi on korporatistinen maa.”

Painotus ei ole huono, sillä muutos on merkittävä ja toiston avulla viesti tunnetusti menee paremmin jakeluun. Perustuslaillisten muutosten lisäksi teoksesta tulee perin hyvin esille myös, miten kekkostelu oli poliittisen tyylin kysymys.

Selvästä painotuksesta huolimatta kirja pyrkii olemaan laaja-alainen perusteos ja esittelee vähintään pikaisin viittauksin useita politiikan tutkimuksen perusteorioita. Teoriaorientoitunut lukija kaipaisi kuitenkin viereen vastaavanlaista perusteosta siitä, mitkä ovat tämän päivän kuranteimmat valtio-opilliset teoriat, joilla arvioida lukemaansa, näkemänsä ja kokemaansa.

Hyvä näyte teorioiden voimasta rakenteiden ymmärtämisessä on teoksen viimeinen itsenäinen artikkeli, Maija Mattilan ”Toimeenpanovallan erilaiset roolit – tapaus Talvivaara”. Siinä Mattila ristiinlukee Talvivaaraa poliittisena prosessina demokriateorian, agenttiteorian ja teoreettisina viitekehyksinä hahmottamiensa oikeusvaltioperiaatteen ja edustuksen poliittisuuden avulla.

Artikkelikokoelman teosnimikkeeksi on valittu *Poliittinen valta Suomessa*, vaikka se oikeammin voisi olla *Suomen poliittinen järjestelmä*. Valitettavasti näin suoraa viittausta Jaakko Nousiaisen kirjoittamaan pääsykoekirjaklassikkoon ei ole kuitenkaan tehty. Lopun yhteenve-toartikkelissa kuitenkin korostetaan Suomen poliittisen järjestelmän korporatistista luonnetta – mikä muodostikin Nousiaisen kirjan kolme pointtia: 1) Suomi on korporatistinen maa, 2) Suomi on korporatistinen maa ja 3) Suomi on korporatistinen maa.

Olen myös itse kirjoittanut valtio-opillisen perusteoksen *Valtio*, joka ilman muuta viittaa nimessään alan varhaisempaan klassikkoon. Myös minulla oli pointti: aktiivisten kansalaisten vastuu politiikan teossa. Mari K. Niemen, Tapio Raunion ja Ilkka Ruostetsaaren toimittamassa kirjassa kansalaisia ja siten laajempaa yhteiskuntatieteellistä otetta edustaa parhaiten Hanna Wassin erinomainen artikkeli ”Toteutuuko vaaleissa yhdenvertaisuus?”. Onhan poliittisen vallan jakautumisen kannalta musertavaa, miten osallistuminen periytyy ja

siten kasautuu valmiiksi hyväosaisille, jotka siten tulevat muita sosioekonomisia ryhmiä paremmin edustetuiksi poliittisessa järjestelmässä.

Muutoin poliittisen vallan jakaantumisen näkökulmasta tuntuu puutteelta, miten kansallisvaltiokeskeinen teos kokonaisuudessaan on. On toki ansiokasta, että Suomi 100 -hengessä kirja pyrkii kattamaan koko itenäisyyden ajanjakson ja samaan aikaan kuljettamaan mukanaan kansainvälistä vertailua.

Valta on kuitenkin kuin kulkurin leipä: pieninä palasina maailmalla. Yksi teoksen neljästä vakavimmasta puutteesta on se, että Euroopan unionia tarkastellaan lähinnä siitä näkökulmasta, kuinka oma poliittinen järjestelmämme käsittelee EU-asioita. Vaikka onkin syytä käydä hyvin läpi, miten poikkeuksellisen laajasti ja oikea-aikaisesti Suomen eduskunta sitoutetaan Suomen kantoihin, Euroopan unioni on käynyt läpi niin merkityksellisiä muutoksia, että ne olisivat ansainneet perusteokseksi tarkoitettussa artikkelikokoelmassa sijansa.

Jos ajatellaan vain Suomen EU-jäsenyyden aikaa, laajentuminen on vaikuttanut merkittävästi siihen, millainen integraatio on ollut mahdollista ja miten valta unionissa jakautuu. Toiveikas paneurooppalaisuus, jonka otteessa nuoruuteni Suomessa elettiin, on kokenut aimo kolauksia. Tämä kytkeytyy myös kirjan toiseen keskeiseen temaattiseen puutteeseen: monenkeskisyyden analysointiin. Vaikka ohimennen tuleekin mainituksi, miten ”kansainvälistyminen” on vaikuttanut suomalaisen politiikkaan, neuvotteluprosessien moniportaisuus, kauppaneuvottelujen liukuminen osaksi herkimpiä politiikan osa-alueita, kuten terveyspolitiikkaa, ja ylipäänsä koko kansainvälisen talouden logiikan mukanaan tuoma keskinäisriippuvuus ansaitsisivat sijansa kirjassa, joka lupaa otsikkonsa mukaisesti käsitellä valtaa.

Kolmas puute koskee niin ikään kulkurin leipää eli kuntien merkitystä vallankäyttäjänä. Suomessa on poikkeuksellisen laaja kunnallinen itsehallinto. Tämän vallankäytön tason analysointi on ymmärrettävästi vaikeaa keskeneräisen sosiaali- ja terveysuudistuksen takia, sillä järjestelmä on voimakkaassa turbulenssissa. Useimmat kansanedustajamme ovat myös kuntapäätäjää, mikä luo omanlaisensa poliittisen todellisuuden, jota ilman on vaikea ymmärtää niin sanottuun soteenkaan kytkeytyviä valtasiirtymiä.

Neljäs käsittelypuute on kansalaisjärjestöt, joilla on Suomessa niin ikään eurooppalaisittain poikkeuksellinen rooli julkisten palveluiden kehittäjänä ja tuottajana. Suomessa kansalaisjärjestöt tapaavat olla julkisrahoitteisia, ja monen hallinnossa on mukana myös puolueiden edustajia. Kuinka itsenäisiä ja vapaita poliittisen agendan muokkaajia ovat nämä vahvat, vanhat ja isot järjestöt?

Summa summarum: *Poliittinen valta Suomessa* on hyvin konkreettinen ja valaiseva katsaus poliittisen järjestelmän edustukselliseen osaan. Olisi omakin alkuni käytännön politiikan maailmassa ollut helpompi, jos olisin saanut eteeni vastaavan käsikirjan, josta olisi selvinnyt puolueiden päätöksentekojärjestelmien erot ja ministerivaliokuntien toimintatavat.

FILOSOFIANOPETUS UUSIKSI?

Oppiaineen lupaukset ja niiden lunastaminen

”

Kasvatuksen ja filosofian suhde voi osoittautua myöhäismodernissa ajassa odottamattoman merkitykselliseksi.”

TUUKKA TOMPERI

FILOSOFIANOPETUS JA PEDAGOGINEN FILOSOFIA

Filosofia oppiaineena ja kasvatuksena

niin & näin -kirjat 2017

ISBN 978-952-7189-15-3

313 s.

Hinta 37 € (kestotilaajalle -20 %)

MITÄ FILOSOFIA on oppiaineena ollut, mitä se on luvannut olla ja miten se voisi lupauksensa toteuttaa? Mitä kasvatuksellisesti arvokasta annettavaa filosofialla on? Filosofian anti opetuksessa ja kasvatuksessa on herättänyt kasvavaa kiinnostusta 2000-luvulla. Suomessa filosofiaa on ehdotettu peruskoulunkin oppiaineeksi, ja uusien lukion tuntijako tuplasi filosofian pakolliset kurssit kahteen. Eri puolilla maailmaa lasten ja nuorten pedagogisen filosofoinnin harrastus on vilkastunut.

Ajankohtainen tutkimus on ensimmäinen filosofianopetusta käsittelevä kotimainen kokonaisesitys, joka tuo yhteen lukio-oppiaineen luonteen tarkastelun ja pedagogisen filosofoinnin kansainvälisen keskustelun. Teos sisältää myös laajan katsauksen oppiaineen historiaan suomalaisessa lukiossa. Se tarjoaa tietoa ja pohdittavaa kaikille filosofian kasvatuksellisesta annista kiinnostuneille.

VILLE YLIASKA

Valtiomanagerismi ja yritystuet

– jälkiekspansiivisen hyvinvointivaltion muodonmuutoksia

Manageristinen ajattelu vaikutti Suomen valtion rakenteiden muutoksiin 1980- ja 1990-luvuilla. Uudet johtamisopit näkyivät keskus- ja paikallishallinnon vallanjaossa: valtion roolia verorahojen ohjaamisessa vahvistettiin samalla, kun kunnille annettiin valtaa päättää keinoista, joilla valtion määräämät tehtävät hoidettiin. Reformi hyödynsi uusista johtamisopeista johdettua ajatusta strategisen ja operatiivisen vallan erottelusta: manageristinen valtio määritteli strategian ja kunnat hoitivat operatiivisen osuuden. Vallanjako oli osittain seurausta toisesta muutoksesta. Valtio ryhtyi toteuttamaan teknologia- ja teollisuuspolitiikkaansa yhä vahvemmin yritystukien avulla suoran omistamisen sijaan. Uuteen teknologiapolitiikkaan toivottiin saatavan varoja muista toimista säästämällä, koska julkisen sektorin ei haluttu enää kasvavan. Tämä edellytti vallankeskitystä verovarojen osalta.

Etatismiin ja dirigismin jälkeinen valtio?

Toisen maailmansodan jälkeistä korkean talouskasvun aikaa on luonnehdittu ”kultakaudeksi”¹. Sen määritelmiin sopivat useimmissa tapauksissa ranskan kielestä lainattu *étatisme* (valtiojohtoisuus) ja siitä johdettu *dirigisme* (verbistä *diriger*, ohjata), jotka viittaavat julkisen vallan suureen ohjailevaan rooliin valtioiden talouspolitiikassa. Kasvuvuosien jälkeen sekä valtiojohtoisuus että valtion ohjaus ovat kautta linjan muuttuneet, elleivät jopa vähentyneet.

Kultakauden ja teollisen aikakauden vähittäinen päättyminen² johtivat valtioiden muodonmuutoksiin ja erilaisiin ratkaisumalleihin, joita on käsitelty monilla tieteenaloilla³. Valtioiden jälkiteollista muutosta analysoitaessa on otettava huomioon ainakin 1) rakenteelliset taloudelliset muutokset (kiristynyt globaali kilpailu, teknologian muutos, työvoiman kysynnän voimakkaampi vaihtelu osaamisen mukaan), 2) sosiaaliset muutokset (siirtolaisuus, ikä- ja perherakenne, uudet sosiaaliset riskit) ja 3) poliittiset muutokset (työväen- ja keskiluokan pienentyminen/pirstoutuminen, individualismin nousu, hyvinvointisovinismi).⁴

Raija Julkunen kokoaa ansiokkaasti keskustelua valtioiden muodonmuutoksesta tuoreessa kirjassaan *Muuttuvat hyvinvointivaltiot* (2017). Julkusen mielestä hyvinvointivaltiota ei ole lakkautettu, mutta muutoksen takia voidaan puhua ’jälkiekspansiivisesta hyvinvointivaltiosta’. Hyvinvointivaltiossa on siirrytty niukkuuden aikaan, jota leimaa kasvattamisen ja rakentamisen sijaan reformointi, tehostaminen ja säästäminen. Julkunen hyväksyy Paul Piersonin analyysin, jonka mukaan keskeinen mekanismi on ollut demografisen muutoksen ja jälkiteollisen

talouden määrittämä pysyvä tiukkuus (*permanent austerity*). Jälkiekspansiivisen hyvinvointivaltion politiikkaa ohjaavat menojen kurissapito (*cost containment*), markkinoille palauttaminen (*recommodification*) ja kehittäminen (*recalibration*).⁵ Kaiken kaikkiaan ’sosiaalinen’ on jälkiekspansiivisellä kaudella korvattu tai korvautunut eriytymisellä, yksityistämällä, privatisoitumisella tai perheistämällä, fiskalisoinnilla, funktionalisoinnilla, markkinasignaaleihin reagoivilla uusilla subjekteilla, kilpailukykyvaatimuksilla ja uudella (manageristisella) hallinnolla (*governance*).⁶

Tässä artikkelissa keskitytään kahteen viimeksi mainittuun tekijään. Kilpailukykyvaatimusten osalta käsitellessen yritystukijärjestelmän syntyä 1970-lopulta lähtien. Valtio ei tavoittele enää entiseen tapaan suoraa omistusta vaan turvautuu ennemmin yksityiselle sektorille suunnattuihin yritystukiin. Toisella tasolla tarkastellen manageristisesta ajattelusta johdettuja vallanmuutoksia sekä keskus- ja paikallishallinnon välillä että eduskunnan ja hallinnon työnjaossa. Argumenttini mukaan yritystukipolitiikan muotoutuminen vaikutti myös vallanmuutoksiin hallinnon tasolla.

Valtion rooli ja yritystuet

Valtion suoriin yritystukiin ja verotukiin on 2010-luvulla kulunut vuosittain noin 3,5 miljardia euroa. Tämän lisäksi kunnat maksavat omia tukiaan yrityksille. Niiden toimintaa tuetaan myös erilaisilla yrityspalveluilla, joissa työskenteli vuonna 2011 noin 4 400 henkeä niin valtiolla kuin kunnissa, mikä merkitsee 350 miljoonan euron palkkakustannuksia. Yhteensä tukipalvelut mak-

”Jo 1800-luvulla syntyi käsitys, että Suomi on syrjäinen ja pääomaköyhä maa.”

savat noin 700 miljoonaa euroa vuosittain.⁷ Vuonna 2017 yritystukien kokonaismäärä oli noin 4 miljardia⁸.

Yritystuet nousevat poliittiseen keskusteluun tasaisin väliajoin. Tämä johtuu osittain siitä, etteivät tutkimukset ole yksimielisiä niiden hyödyllisyydestä. Tutkimus- ja kehittämismenojen (T&K), yritystukien ja tuotannon kasvun sekä kokonaistuottavuuden välistä suhdetta on vaikea tutkia. Tutkimusten tekemistä hankaloittaa vaihtoehtoisten skenaarioiden puute ja vaikuttavien syiden yksilöinnin hankaluus.⁹

Valtion taloudellinen tutkimuskeskus (VATT) kritisoi ensi kerran Suomen yritystukipolitiikan tehottomuutta vuonna 1992. Tuissa oli VATT:n mukaan liikaa päällekkäisyyksiä, ja käyttöpääomapainotteisuus synnytti vääristymiä kilpailuun¹⁰. Myös 2010-luvulla julkisessa keskustelussa on työ- ja elinkeinoministeriön raportteihin vedoten esitetty, että yritystuet ovat tarpeettomia ja tehottomia¹¹. Useat hallitukset ovat aikoneet karsia yritystukia siinä kuitenkaan onnistumatta.

Toisaalta monet tutkijat ovat korostaneet, että 1990-luvun teknologiayritysten menestyksen taustalla oli Suomen pitkän ajan teknologiapolitiikka, jossa julkisia varoja sijoitettiin julkiseen T&K-toimintaan ja yritystukeen¹². Kansainvälisessä keskustelussa muun muassa Mariana Mazzucato on korostanut ’yritteliään valtion’ merkitystä talouskasvulle. Yritteliäs valtio auttaa yrityksiä T&K-toiminnalla, sen rahoittamisella ja suoralla riskirahoituksella eikä keskity pelkästään korjaamaan

markkinavirheitä. Esimerkiksi Mazzucato nostaa valtion tutkimuslaitokset ja niiden tuottaman teknologian, jonka valmistamiseen liittyvää riskiä yritykset eivät ole valmiita kantamaan. Mazzucaton mukaan valtiot myös luovat markkinoita ja antavat kehitykselle suunnan.¹³

Suomessa valtiollisella teknologiapolitiikalla ja valtion suurella roolilla taloudessa on pitkä historia. Jo 1800-luvulla syntyi käsitys, että Suomi on syrjäinen ja pääomaköyhä maa, minkä vuoksi julkisen vallan oli avitettava sen taloutta¹⁴. Itsenäinen Suomen valtio osti ensimmäisen yrityksensä, metsäyhtiö Ab W. Gutzeit & Co:n syksyllä 1918, kun senaatti pelkäsi metsiä ja koskia omistavan yhtiön päätyvän saksalaisiin käsiin¹⁵. Toisen maailmansodan jälkeen valtion merkittävä rooli taloudessa sopi edelleen sekä oikeistolle että vasemmistolle, mutta eri syistä. Oikeisto näki asian pragmaattisesti, koska Suomi miellettiin vieläkin syrjäiseksi ja pääomaköyhäksi. Teollistamisen mukanaan tuoman vaurauden toivottiin myös vähentävän kommunismin kannatusta syrjäseuduilla. Vasemmistossa valtion rooli nähtiin puolestaan Troijan hevosena, josta voitiin edetä sosialismiin.¹⁶ Edelleen kylmän sodan ajan Suomen taloudessa kartellit olivat voimakkaita ja politiikan, pankkien sekä teollisuuden kytkennät syviä¹⁷.

Suomessa yksi jälkiteollisen ajan reaktio on ollut painottaa 1970-luvulta lähtien yritystukia ja T&K-politiikkaa valtion suoran omistamisen sijaan¹⁸. Tämä on korostunut sitä vahvemmin, mitä enemmän markki-

”Jälkitekollisten valtioiden reformeissa on tyypillisesti liikuttu markkinoiden ohjailusta ja suunnittelusta markkinoiden tukemiseen.”

noiden toimintaa suosiva kilpailuajattelu on saanut yhteiskuntapolitiikassa sijaa. Jonathan D. Levyn mukaan jälkitekollisten valtioiden reformeissa on tyypillisesti liikuttu markkinoiden ohjailusta ja suunnittelusta markkinoiden tukemiseen. Valtio ei ole pelkästään vetäytynyt tai poistunut näyttämöltä vaan keskittynyt markkinoiden luomiseen ja tukemiseen.¹⁹ Tavoissa ja muodoissa on kuitenkin ollut eroja: esimerkiksi jotkut maat ovat yksityistäneet voimakkaammin kuin toiset, ja valtioiden omistus pohja entisissä yrityksissään vaihtelee enemmistöosakkuudesta vähemmistöosakkuuksiin²⁰.

Teknologiapolitiikassa tapahtui 1970- ja 1980-lukujen taitteessa käänne, jota on kutsuttu teknologiavetoiseksi aikakaudeksi²¹. Samalla suhtautuminen suoraan omistukseen muuttui. Valtio ryhtyi ensin liikelaitostamaan eli irrottamaan omistamansa yritykset budjetistaan ja sen jälkeen vähentämään omistustaan julkisissa yhtiöissä. Muutosta valmisteltiin 1970-luvun lopulta alkaen ja se toteutettiin vähitellen 1980-luvun lopulla²². Käänne oli osa Korpilammen konsensukseksi kutsuttua prosessia.

Korpilammen konsensus

Suomen 1970-luvun jälkeistä politiikkaa on useissa yhteyksissä kutsuttu konsensuksen ajaksi, ja tällä konsensuksella on yksi selkeä alkupiste: Korpilammen hotellilla Espoossa vuonna 1977 pidetty konferenssi, jossa Suomen

poliittinen ja taloudellinen eliitti pohti keinoja talouselämän kukistamiseksi. Tuolloin syntyneitä talouspoliittista linjaa nimitetään Korpilammen konsensukseksi.

Suomalaista konsensuspolitiikkaa lähdettiin hakemaan tilanteesta, jossa työttömyys oli öljykriisien seurauksena noussut ennätyslukemiin. Kalevi Sorsan toinen hallitus katsoi, että se tarvitsi uusille talouspoliittisille ajatuksilleen laajempaa tukea. Sorsa järjesti konferenssin sitouttaakseen eri osapuolet linjausten taakse. Taustalla oli eturyhmien huonot välit, joiden katsottiin estävän kaikki uudistukset. Jälkeenpäin Sorsa totesi, että konferenssin alkuperäiset tavoitteet eivät olleet niin kunnianhimoisia kuin ne, jotka lopulta toteutuivat. Moni aikalainen koki varsinkin jälkeenpäin, että eräänlainen konsensuksen henki onnistuttiin aidosti luomaan. Toisaalta aikalaiset puhuivat itse ennen kaikkea elvytyksestä eivätkä niinkään konsensuksesta: ilmausta ”konsensus” ryhdyttiin käyttämään vasta myöhemmin.²³ Toisaalta puhe konsensuksesta on osaksi myyttistä liioittelua²⁴.

Konsensuspuhetta voi yrittää ymmärtää vertaamalla sitä 1950- ja 1960-lukujen kiistelyihin yhteiskuntapolitiikan suunnasta²⁵. Suomen kylmän sodan aikaisen poliittisen järjestelmän tasapainoa on kutsuttu ”epäluottamuksen nelikannaksi”²⁶. Sisällissodan perinnön takia politiikkaa ei voitu rakentaa luokkasovun ympärille Ruotsin tapaan²⁷. Näin hyvinvointivaltion perustoimintoja ei luotu yksimielisyyden vallitessa, vaan oikeisto piti sosiaalipoliittisia uudistuksia kaiken aikaa taloudellisesti

mahdottomina²⁸. Yhteiskuntarauha perustui kuitenkin ajatukselle, että kaikkien osapuolten (valtiovalta, maataloustuottajien järjestöt, työnantajajärjestöt ja ammattiyhdistysliike) vaatimukset katsottiin lähtökohdiltaan legitimeiksi. Vaikka vääntö politiikan suunnasta ja hyvinvointivaltion rakentamisesta oli tiukka, vakiintuneita suhteita ei kuitenkaan koko ajan kyseenalaistettu. Kaikilla nähtiin olevan oikeus esittää oma näkökulmansa eri vaatimuksineen. Konsensuksessa muuttui juuri tämä: yritettiin määrittellä *kansankunnan yhteinen etu*. Näin eturyhmien tavoitteet olivat vähitellen menettäneet legitimitiänsä. Poliitikasta tuli kilpailua siitä, kuka pystyi määrittelemään yhteisen edun²⁹.

Myös SDP:n politiikka muuttui. Sami Outinen kiittelee, että ennen kaikkea yksityinen yritystoiminta asetettiin aikaisempaa keskeisempään asemaan. Näin yritystoiminnan edistäminen nousi politiikan ytimeen, ja sen menestys alettiin vähitellen nähdä kansankunnan yhteisenä etuna. Toinen muutos SDP:n linjauksessa oli se, että veroasteen nousu haluttiin pysäyttää. Sen sijaan sosialismista luopuminen (kuten usein on esitetty) – tai siitä puhumisesta luopuminen – oli aluksi vain lyhyen aikavälin vaalistrateginen linjaus.³⁰

Sorsan hallituksen elvytyspaketin julkilausuttuna tavoitteena oli teollisuuden toimintaedellytysten palauttaminen. Se sisälsi työnantajien sairausvakuutus-, lapsilisä- ja työeläkemaksujen määräaikaisen alentamisen sekä investointien tukemisen ja rakennustöiden nopeuttamisen. Taustan elvytyspaketille loi se, että edellisen hallituksen (Miettusen hätätilahallitus) politiikkaa pidettiin epäonnistuneena.³¹ Sen leikkauspolitiikka oli heikentänyt taloustilannetta, minkä seurauksena myös pieni ryhmä suomalaisia taloustieteilijöitä oli ryhtynyt kritisoimaan Suomen perinteistä linjaa, jossa talouslaman aikana julkisia menoja leikattiin³². Talouspolitiikka haluttiin nyt siirtää leikkauslinjalta elvyttävälle linjalle³³.

Elvytyslinja tuo vielä yhden ulottuvuuden siihen, mikä politiikassa muuttui: Korpilammella hyväksyttiin elvytys mutta myös muotoiltiin uudelleen käsite 'elvytys'³⁴. Suomen kieleen elvytyksen käsite talouspolitiikkaan liitettyä oli tullut 1930-luvun laman myötä, kun eri valtiot harjoittivat talouden elvytystä velkarakalla³⁵. Sorsan hallituksen politiikka ei kuitenkaan ollut elvytystä tässä perinteisessä keynesiläisessä mielessä. Sen sijaan hallitus aikoi harjoittaa tiukkaa menotaloutta: se kieltäytyi ottamasta velkaa ja kasvattamasta julkisen sektorin menoja. Se myös poisti keinovalikoimasta devalvoinnin, ja inflaation vähentäminen oli yksi päätavoitteista. Lainan ottaminen oli sallittua vain muutamaankin erikoistapaukseen: vientiteollisuuden investointien rahoittamiseen, tuontia korvaavan teollisuuden kehittämiseen, valtionyhtiöiden osakepääoman korottamiseen sekä energiatalousohjelman rahoittamiseen.³⁶

Suomalainen elvytys merkitsi yritysten tukemista monin eri keinoin. Konsensuksen yhtenä kehityskulkuna voidaan erottaa se, että T&K- ja yritystuki politiikan tarpeista kansankunnan yhteisenä etuna päästiin yhteisymmärrykseen. SDP lopetti puheen sosialisoinneista ja

tuki elinkeinoelämää kannattamalla yritystukien lisäämistä.

Teknologia- ja innovaatiopolitiikka

Konsensuksessa elinkeinoelämä ja sosialidemokraatit löysivät yhteisen näkemyksen yritystukipolitiikassa. Yritystukien perusteluiden taustalla on monia lähtökohtia. Yleinen näkemys edelleen oli se, että Suomi oli syrjäinen ja pääomaköyhä maa³⁷. Suomen Pankin tiukat luottoliittiset linjanvedot inflaation taltuttamiseksi 1970-luvun puolessa välissä tekivät tilanteesta elinkeinoelämän näkökulmasta entistä tukalamman³⁸. Suomen 1980-luvun vaihteen rahoitusmarkkinat olivat ”alkeelliset”³⁹. Vaikka oikeistossa valtion puuttumista talouteen pidettiin periaatteessa vääränä ja toimintaa vääristävänä, lisäpääoma nähtiin tervetulleena. Koska valtio oli tehnyt luotonantojärjestelmästä monimutkaisen ja rikkoi näin markkinatalouden sääntöjä, otti elinkeinoelämä pääomaa sieltä mistä sai. Valtion avun piti vain tulla rahoituksen, ei omistamisen välityksellä. Esimerkiksi Elinkeinoelämän valtuuskunta (EVA), joka muuten kritisoi julkisen sektorin liian suurta kokoa ja näki itsensä markkinatalouden etujoukkona, oli valmis luopumaan markkinataloudesta, kun kysymys oli yritysten tukemisesta verovaroin. EVA:n mukaan näytti olevan sellaisia tilanteita, joissa ”kansankunnan intresseissä on ohittaa markkinamekanismi”⁴⁰.

Lisäksi teknologiapolitiikka oli osa suomalaisen oikeiston, erityisesti juuri EVA:n, strategiaa poliittisissa kamppailuissa vasemmistoa ja nousevaa vihreää liikettä vastaan. EVA:n analyyseissa toistuivat muiden läntisten konservatiivisten liikkeiden esiin nostamat uhat, kuten työn arvostuksen lasku, nollakasvu filosofia ja median vasemmistolaistuminen. Järjestön tavoitteena oli kuitenkin esiintyä puolueettomana, ulkopuolisena ja pragmaattisena, joten teknologian kehittäminen nostettiin korkealle sen asialistalla. EVA siis pyrki häivyttämään tavoitteitaan keskittymällä teknologiaan, jonka kehittäminen ja yritysten tukeminen esitettiin yhteisenä etuna. Suomessa poliittinen oikeisto ei siten aktiivisesti hakenut konfrontaatiota, kuten esimerkiksi Thatcher Isossa-Britanniassa tai Reagan Yhdysvalloissa.⁴¹ SDP puolestaan oli valistusperinteensä mukaisesti edistysuskoinen: se liitti kasvun ja edistyksen toisiinsa. Näin teknologian kehittämistä ja sen mukanaan mahdollisesti tuomaa taloudellista kasvua pidettiin myönteisenä.⁴² Tämä näkyi siinä, että SDP:ssä vastustettiin laajasti puhetta nollakasvusta, joka Suomessakin nousi julkiseen keskusteluun ympäristöaatteen voimistumisen myötä⁴³.

1970- ja 1980-lukujen teknologia- ja yritystuki politiikka sai tukea myös siitä, että monet poliittiset toimijat pitivät lamaa ylituotantokriisinä. Tämän oletuksen mukaan perusteellisuuteen perustunut tuotanto oli saavuttanut saturaatiopisteensä. Esimerkiksi Kalevi Sorsan pohdintoissa teollisuusmaat olivat tulleet yhden taloudellisen kehitysvaiheen päähän ja Nikolai Kondratjevin vanha teoria pitkistä aalloista näytti pitävän paikkansa. Edessä oli kenties neljännesvuosisata hitaan talouskasvun

”Suoran omistamisen sijaan konsensuksen ajan politiikka perustui yksityisille yrityksille annettuun tukeen.”

aikaa ja koko kapitalistinen järjestelmä oli tienhaarassa. Uuden kasvuallan käynnistäminen edellytti uusia kulu-
tustuotteita, sillä autot ja kodinkoneet olivat kapasiteet-
tinsa jo tyhjentäneet. ”Nyt oletetaan, että elektroniikka
voisi olla se, joka seuraavassa nykäisee kehityksen liik-
keelle, mutta tätä ei ole tapahtunut”, Sorsa kiteytti.⁴⁴
Myös OECD:n piirissä analyysi tilanteesta oli saman-
kaltainen: ”Tietokoneista ja telekommunikaatiosta tulee
elintärkeä uusi infrastruktuuri, joka synnyttää uusia teol-
lisuusaloja. Autoteollisuuden ja muiden vanhojen teol-
lisuusalojen saturaatioilmion kontekstissa uusien teolli-
suusalojen etsimisen kiireellisyys on selvää.”⁴⁵

Teollisuusmaat olivat tämän tulkinnan mukaan
käyneet 1900-luvulla läpi ensimmäisen rakennemu-
utoksen maatalousyhteiskunnista teollisiksi yhteiskun-
niksi. 1970- ja 1980-luvuilla pohdittiin seuraavan
rakennemuutoksen sisältöä. Suosituimmista visioissa
edessä odotti jälkiteollinen tietoyhteiskunta, jossa tie-
totekniikka ja huipputeknologia käynnistäisivät uuden
kasvupyrahdyksen.⁴⁶ Niinpä julkisia varoja oli eri-
tyisesti suunnattava huipputeknologian tutkimus- ja
kehitystoimintaan. Suomen ohella etenkin Ranska
ohjasi niitä tietoyhteiskunnan rakentamiseen. Ranska
halusi huipputekniikan edelläkävijäksi: esimerkeiksi
käyvät panostukset Concorde-lentokoneeseen (yhdessä
brittien kanssa), Minitel-tietoverkkoon, sähköautoihin
ja ydinvoimaan.⁴⁷ Suomessa pyrkimystä kuvasi SDP:n
ja Sorsan ajama kuvaputkitehdas Valco ja puolueen ta-

voitteet siirtää valtion yritystoiminnan painopistettä
elektroniikka-alalle⁴⁸. Suoran omistamisen sijaan kons-
sensuksen ajan politiikka perustui yksityisille yrityksille
annettuun tukeen, varsinkin kun Valco ajautui talou-
dellisiin vaikeuksiin, mistä koitui Sorsalle henkilökoh-
tainen taakka⁴⁹. SDP:tä ajoi yritystukien taakse myös
edellä mainittu vaalitaktinen linjaus, jonka mukaisesti
se lopetti sosialismista puhumisen. Sorsan analyysissa
socialismin korostaminen oli laskenut puolueen kannat-
tusta vuonna 1975 kahdeksan prosenttiyksikköä – radi-
kalismilla ei ollut kannatusta.⁵⁰

Valtion tutkimus- ja kehitystoiminnan veturiksi pe-
rustettiin Teknologian kehittämiskeskus (Tekes) vuonna
1983. Valtion tukema T&K-toiminta ja yritystuet olivat
kestopuheenaihe koko 1980-luvun. Vaikka keskimää-
räinen talouskasvu Suomessa vuosina 1974–1985 oli eu-
rooppalaista keskiarvoa nopeammalla tasolla 2,7 prosen-
tissa, työttömyys hellitti vasta vuosikymmenen lopulla.⁵¹
Tästä syystä SDP piti yllä työttömyys- ja lamapuhetta,
ja edessä oli kaiken aikaa ”uusteollistamisen aikakausi”.
Lääkkeeksi tarjottiin T&K-panostusten kasvattamista;
riskirahaa oli yrityksillä käytössä kaiken aikaa liian vähän.
T&K-menojen BKT-osuudesta tuli mittari, jota seu-
rattiin tarkasti.⁵²

Suomen yritystuki- ja teknologiapolitiikka muuttui
ajatusten tasolla Korpilammella, mikä näkyi konkreetti-
sesti esimerkiksi Tekesin perustamisena. Muutos oli kui-
tenkin 1980-luvulla pääasiassa periaatteellinen: elinkei-

”Valtiovarainministeriö kritisoi koko 1980-luvun ajan elinkeinoelämän rinnalla sitä, että muut ministeriöt ja kunnat vain tuhlasivat rahaa ja ainoastaan valtiovarainministeriö katsoi kokonaisuuden etua.”

noelämä oli pettynyt toteutuneisiin panostuksiin. 1980-luku voidaan yleisesti mieltää vielä hyvinvointivaltiollisen sosiaalipolitiikan rakentamisen vuosikymmenenä.⁵³ Vasta 1990-luvun lama mahdollisti edellä hahmotellun muutoksen toteuttamisen laajemmin.

Julkisen sektorin katkaisuhuolto

Yritystukipolitiikalla oli vaikutuksensa budjettipolitiikkaan. Lähtökohtana oli, että julkisia varoja oli sijoitettava yritysten tueksi, mutta julkiset menot eivät kuitenkaan saaneet kasvaa – jostain oli siten vähennettävä. Ongelma oli, että monet hyvinvointivaltion sosiaalipolitiikkaan liittyvät budjettimekanismit toimivat automaattisesti. Näin yritystuilla oli yhteys budjettirakenteisiin, joita muutettiin julkisen hallinnon kehittämisen yhteydessä.

Budjettirakenteisiin kohdistunut politiikka kytkeytyi kansainväliseen keskusteluun ”liikademokratiasta”. Siinä esitettiin, että kansalaiset olivat hyvinvointivaltion rakentamisen aikana tottuneet kohtuuttomiin odotuksiin: he ja heidän eturyhmänsä vaativat kaiken aikaa liikaa etuuksia, ja tämä oli johtanut julkisen sektorin liikkasvuun. Keskustelun seurauksena useissa maissa harjoitettiin talouspolitiikkaa, jossa pyrittiin suitsimaan ”liikademokratiata” joko talousinstituutioiden (valtiovarainministeriö, keskuspankki) autonomiaa lisäämällä tai uusilla budjettilainsäädännöllä.⁵⁴

Suomessa puhe budjettirakenteista kohdistui erityisesti valtionosuuksiin. Vallitsevan budjettimekanismin vuoksi julkisia menoja oli vaikea leikata. Järjestelmä otti valtion kunnille asettamat velvoitteet huomioon siten, että valtion oli pakko huolehtia myös rahoituksesta ja kunnat saivat prosenttiosuuden menoistaan valtionosuuksina. Järjestelmän pohja oli luotu jo 1800-luvulla, jolloin prosenttiperusteisella valtionavulla haluttiin nuukien kuntien osallistuvan lakisääteisten tehtävien tuottamiseen. 1900-luvun alussa koetettiin luoda valtionapujärjestelmä, joka perustuisi kiinteisiin summiin, mutta yrityksistä jouduttiin luopumaan, koska kunnat eivät säästövimmissään enää pitäneet huolta palveluiden laadusta.⁵⁵

Keskustelu valtionosuuksien maksutavoista käynnistyi 1970-luvulla. Valtiovarainministeriön virkamiehien mukaan kunnille piti saada lisää ”omavastuuta”. Prosenttiosuuksiin perustunut järjestelmä oli heidän mukaansa johtanut menojen heikkoon hallittavuuteen. Kuntien epäiltiin teettävän palvelunsa tahallaan mahdollisimman kalliilla, jotta valtionosuudet olisivat mahdollisimman suuret.⁵⁶ Samoilla argumenteilla esiintyi elinkeinoelämä. EVA:n mukaan kunnat oli ongelman ratkaisemiseksi saatava ”katkaisuhuoltoon”⁵⁷. Lisäksi valtiovarainministeriö kritisoi koko 1980-luvun ajan elinkeinoelämän rinnalla sitä, että muut ministeriöt ja kunnat vain tuhlasivat rahaa ja ainoastaan valtiovarainministeriö katsoi kokonaisuuden etua⁵⁸. Ministeriön omassa lehdessä katsottiin,

että heidän organisaationsa oli ”myrskyävällä merellä” seilaavan Suomen kapteeni⁵⁹.

Valtiomanagerismi ja keskitetty valta

Ratkaisumalliksi valtiovarainministeriö ehdotti kehysbudjettijärjestelmää, jossa kunnat saivat rahansa könttäsummina. Kehysbudjetointi edellytti budjettivallan keskittämistä, mutta 1970- ja 1980-luvuilla erityisesti keskustapuolue ja 60-lukulainen uusvasemmisto kannattivat vallan hajauttamista autonomisiin kuntiin tai maakuntiin. 1980-luvun lopulla käytiin tiukka kamppailu hajauttamisen ja keskittämisen välillä. Vasta 1990-luvun laman syvä šokki loi tilanteen, jossa uudistus voitiin viedä läpi. Sitä ennen sille ei saatu riittävä poliittista tukea yrityksistä huolimatta.

Käytännössä poliittinen kamppailu kehysbudjetoinnista käytiin käsittekkamppailuna siitä, mitä ”hajauttaminen” tarkoittaa. Tämä johtui siitä, että 1980-luvun ilmapiirissä oli mahdotonta kannattaa vallan keskittämistä. Vielä 1980-luvun alussa hajauttaminen tarkoitti ennen kaikkea kuntien lisääntyvää autonomiaa ja lähidemokratiaa⁶⁰. Vuosikymmenen lopulla hajauttaminen merkitsi kehysbudjetoinnin yhteydessä sitä, että kunnat saivat vapauden päättää vain palveluiden tuotantotavoista. Valtio päätti siitä, mitä kuntien oli tehtävä ja kuinka paljon ne saivat rahaa. Manageristisen ajattelun mukaisesta strateginen (mitä tehdään) ja operatiivinen (miten tehdään) valta eroteltiin. Hajauttaminen tarkoitti siten lopulta keskusvallan otteen tiivistämistä, ei lisääntynyttä kuntien autonomiaa.

Ajatus strategisen ja operatiivisen vallan erottelusta tuli uusista johtamisopeista⁶¹. Ideana oli, että tietotekniikan kehitys mahdollisti operationaalisen vallan antamisen suorittavalle portaalle samalla, kun sen kontrollista pidettiin kiinni. Aikaisemmin suora käskysuhde katsottiin tiedonpuutteen vuoksi ainoaksi vaihtoehdoksi. Nyt johtoporras saattoi seurata – ainakin teoriassa – strategiansa jalkautumista erilaisilla tietotekniikan mahdollistamilla mittareilla. Tämän mukaisesti kunnille annettiin operationaalista valtaa ja strateginen valta jäi valtiolle. Samalla valtion ote kuntien rahoista tiukentui. Enää valtiovarainministeriön ei tarvinnut keskustella pitkällisesti muiden ministeriöiden kanssa. Myöskään ekspanstiivisen hyvinvointivaltion ajan keskusteluille, joissa julkiset palvelut olivat keskiössä, ei ollut enää tilaa entiseen tapaan. Valtiovarainministeriön budjettiosastolla pitkän uran 1970-luvulta 1990-luvun lopulle tehnyt Erkki Virtanen muisteli myöhemmin muutosta näin: ”Siinä [kehysjärjestelmässä] hallitus lyö lukkoon heti kautensa alussa valtiontalouden raamit koko hallituskaudeksi. Tämän myötä siihen asti vallinneeseen budjettihulinaan tuli kuri ja järjestys, ja budjettiriihet lyhenivät parin päivän pituisiksi.”⁶²

Pitkän poliittisen väännön jälkeen kehysbudjetoinnin mukainen valtionosuusuudistus toteutettiin vuonna 1993 syvimmän laman aikaan. Ilman lamaa uudistusta ei todennäköisesti olisi saatu tehtyä, sillä kaikki poliittiset

osapuolet tiesivät, että sen jälkeen kuntien valtionapuja olisi helpompi leikata. Lakiesitys ei olisikaan mennyt läpi, elleivät hallituspuolueet olisi luvanneet, että valtionosuuksia ei leikata. Tämä lupaus ei kuitenkaan pitänyt muutamaa kuukautta enempää. Näin kuntien tehtäväksi jäi 1990-luvulla pienempien resurssien uudelleen kohdentaminen, sillä valtio piti velvoitteet entisellään. Kuntapäätäjien tunnelmien mukaan valtio veti ne ”kölin ali”.⁶³

Valtionosuusuudistus ja kehysbudjetointi korostivat erityisesti valtiovarainministeriön asemaa kuntien ja sektoriministeriöiden kustannuksella, mitä kunnat ja muut ministeriöt arvostelivat.⁶⁴ Valtiovarainministeriön keskeinen rooli perustui siihen, että se oli tärkein kehysten valmistelija. Lisäksi se valvoi kehysten noudattamista sekä muiden ministeriöiden ja kuntien tuottavuuskehitystä. Sillä oli niin ikään merkittävä tehtävä valtionhallinnon tulostittareiden asettajana.⁶⁵ Ministeriön rooli kasvoi myös talouspoliittisten linjausten valmistelussa 1990-luvulla. Tämä näkyi niin ikään julkisuudenhallinnassa. Valtiovarainministeriön virkamiehet ryhtyivät 1990-luvun alusta alkaen julkaisemaan – ilman poliittista ohjausta – vaalien ja hallitusneuvottelujen alla näkemyksiään talouspolitiikan oikeasta suunnasta. Tarkoituksena on ollut ohjata vaalikeskustelua sekä hallituksen muodostamista. Poliittinen kulttuuri muuttui. Vanhoille juristivirkamiehille poliitikkojen varpaille astuminen olisi ollut mahdotonta, mutta uuden manageristisen ajattelun mukaisesti toimiville virkamiehille keskustelun ohjaus oli sen toimenkuvaan kuuluvaa työtä.⁶⁶ Budjetti uudistusten jälkeen monesta kansanedustajasta myös tuntui, ettei eduskunnalla ollut enää entisenlaista valtaa budjetointeissa. Se teki päätöksiä vain yleisellä tasolla: valta oli siirretty hallitukselle ja valtiovarainministeriöön.⁶⁷

Managerisinen ”hajauttaminen” johti näin vallan keskitykseen erityisesti resurssien osalta. Valtiontalouden tarkastusvirasto tutki uudistusta tuoreeltaan vuonna 1994 ja totesi, että lopputuloksessa eivät mitenkään toteutuneet alkuperäiset tavoitteet: palvelun parantaminen, hallinnon moniportaisuuden vähentäminen ja alueellinen itsehallinto. Päätösvaltaa ei ollut delegoitu alaspäin. Johtopäätösten mukaan päätavoitteena näytti koko ajan olleen ohjausjärjestelmän muuttaminen ministeriöiden asemaa vahvistamalla: ”Heräskin kysymys, onko organisaatiouudistusten perusteluina käytetty yleisiä kehittämisperiaatteita tai yleisesti hyväksyttävissä olevia tavoitteita, kun todelliset perusteet ovat muualla.”⁶⁸

Sosiaali- ja koulutuspalveluista yritystukiin ja T&K-toimintaan

Budjetti uudistusten avulla erityisesti kuntien valtionosuuksia leikattiin 1990-luvulla. Yritystuet olivat merkittävin leikkauksilta säästynyt julkisen sektorin osa. Käytännössä ne olivat ainoa julkisen sektorin alue, johon tehtiin merkittäviä lisäpanostuksia 1990-luvun laman aikana.⁶⁹ Kuntien valtionosuuksien leikkausten lomassa Ahon hallitus (26.4.1991–13.4.1995) lisäsi joka vuosi

panostusta tutkimus- ja kehitystoimintaan ja erilaisiin yritystukiin.⁷⁰ Pääministerin mielestä Suomi tarvitsi ”holhousvaltion” sijaan uusteollistamista⁷¹. Oikeusministeri Hannele Pokan mukaan lama-ajan politiikka herätti epäoikeudenmukaisuuden tunteita: ”Tuntui kuin kaikkien muiden etuja leikataan paitsi teollisuuden, jolle annetaan.”⁷² Laman aikana jatkettiin Korpilammella otettua linjaa: Suomen oli panostettava enemmän julkista rahaa yritystukeen. Sana ”elvytys” toistui, kun rahaa panostettiin tietotekniikka- ja teletekniikkaohjelmiin⁷³. Yritystuen kokonaismäärä kasvoi vuosina 1984–1996 2 miljardista markasta 4,5 miljardiin markkaan.⁷⁴

Samaan aikaan tavoitteena oli kuitenkin pienentää julkista sektoria tai ainakin pysäyttää sen kasvaminen. Tämä edellytti julkisten varojen karsimista muualta, ja käytännössä leikkaukset kohdistuivat kuntiin ja valtion keskushallintoon eli hyvinvointivaltion perustoimintoihin. Voidaan siis tulkita, että koko edellä kuvatulla prosessilla, jossa resurssivaltaa keskitettiin valtiolle, jotta kuntien varoja voidaan leikata, tavoiteltiin julkisten varojen siirtoa yritysten tukemiseen. Tämä linjaus oli esitetty ensi kertaa jo Korpilammen aikoihin, jolloin Kalevi Sorsan mukaan teollisuudelle annetulle tuelle on tehtävä tilaa julkisen talouden kasvua hillitsemällä. Tiukka budjettipolitiikka oli Sorsan mukaan kohdistettava erityisesti hallintoon⁷⁵. Hallinnosta voidaan säästää kuitenkin rajallisesti, minkä vuoksi niukkuuden aika koski lopulta kaikkia hyvinvointivaltion toimialoja.

T&K-toiminnan lisäksi julkisia varoja laitettiin riskirahoitukseen (*venture capital*). Julkisen riskirahoituksen vetäjänä aloitti Suomen itsenäisyyden juhlarahasto (Sitra), jonka toimenkuvaa muutettiin sen mukaisesti vuonna 1991⁷⁶. Rahoitusinstrumenteiksi se sai 400 miljoonaa markkaa ja 100 miljoonan markan arvosta valtion Nokian omistuksia. Osakkeiden arvo 40-kertaistui muutamassa vuodessa.⁷⁷ Riskirahoittaminen oli

1990-luvun alussa pääosaltaan julkista. Vuosina 1991–1992 sijoitetusta pääomasta 70 prosenttia tuli julkisista lähteistä. Suurimmat sijoittajat olivat Sitra, Kera ja sen tytäryhtiö Start Fund of Kera Oy.⁷⁸ Vuonna 1995 kauppa- ja teollisuusministeriön alaisuuteen perustettiin lisäksi Suomen Teollisuussijoitus Oy (Tesi), josta tuli lopulta valtion tärkein riskisijoittaja.⁷⁹ Valtio sijoitti Tesiin vuosina 1995–2001 noin 230 miljoonaa euroa. Erityisesti valtionyhtiöiden yksityistämisestä kertyneet varat haluttiin suunnata Tesille.⁸⁰ Ahon hallitus sosialisoi riskirahoituksen tappiota myös yksityisten rahoituslaitosten kautta⁸¹.

Valtion suuri rooli riskirahoituksessa on säilynyt nykypäivään saakka. Julkisen sektorin osuus pääomasijoituksista vuosina 2008–2012 oli kaksinkertainen eurooppalaiseen keskiarvoon verrattuna. Yksin Tesi kattaa nykyään 10 prosenttia Suomen kaikesta pääomasijoitustoiminnasta. Myös Tekes teki paluun pääomasijoitustoimintaan vuonna 2014.⁸²

Edellä kuvattu poliittinen linja, jossa hallitukset panostavat tutkimus- ja kehitystoimintaan sekä yritystukiin, on ollut pitkäikäinen. Muun muassa Lipposen, Vanhasen ja Kataisen hallitukset ilmoittivat hallitusohjelmissaan teollisuuspolitiikkansa kärjeksi julkiseen T&K-toimintaan sekä riskirahoitukseen satsaamisen. Sipilän hallituksen ohjelmassa asetettiin tavoitteeksi, että tutkimus- ja innovaatiotoiminnan laatua ja vaikuttavuutta parannetaan ja niitä kohdistetaan digitaalisten palveluiden kasvattamiseen, startup-yrityksiin, *cleantechiin* ja biotalouteen. Pieniä painopistemuutoksia ei ole mahdollista käsitellä tässä artikkelissa laajemmin, mutta esimerkiksi Tekesin vuosittain jakamia T&K-tukirahoja on vähennetty vuoden 2010 huipusta 610 miljoonasta eurosta alle 500 miljoonan euron⁸³. Näillä leikkauksilla oli suuri vaikutus erityisesti yliopistojen tutkimusrahoitukseen.

Viitteet

- 1 Toista maailmansotaa seurasi kapitalistisissa teollisuusmaissa 30 vuoden korkean talouskasvun kausi. Tällä kaudella on eri maissa eri nimiä: Ranskassa *Les Trente Glorieuses*, Länsi-Saksassa *Wirtschaftswunder*, Italiassa *Il miracolo economico*.
- 2 Ks. esim artikkelikokoelma *The State after Statism. New State Activities in the Age of Liberalization* 2006.
- 3 Useimpien hyvinvointivaltion syntyä ja jälkiteollisen ajan reaktioita käsittelevien analyysien mukaan monimutkaiset polkuriippuvuudet, institutionaaliset perinteet, historialliset kontekstit, luokkajaot ja poliittiset kulttuurit vaikuttivat siihen, millaiseksi sosiaali- ja talouspolitiikka eri maissa muodostui. Samat ilmiöt vai-

kuttavat myös tulevaisuudessa valtioiden reaktioihin jälkiteolliseen aikakauteen. Esimerkiksi Andrew Schonfeldin klassisessa modernin kapitalismin määritelmässä kulta-kauden valtiot jakaantuivat kolmeen malliin: liberaaliin markkinajohtoiseen malliin, korporatistiseen neuvottelumalliin sekä valtiollisteknokraattiseen malliin. Gösta Esping-Andersen puolestaan jakoi eri maiden talousmallit liberaaliin, konservatiiviseen ja sosiaalidemokraattiseen malliin, Levy 2006, 370, 380–381; Esping-Andersen 1990. Monimutkaisista konteksteista ks. myös Taylor-Gooby, Leruth & Chung 2017, 1. Raija Julkunen toteaa, että jälkiteollisten valtioiden reformitutkimus on monenlaisten tieteellisten otteiden leikkauksikohdassa: aihetta on käsitelty

- muun muassa institutionalismin, taloustieteen, sosiaalipolitiikan, politiikan ja eri alojen kriisintutkimuksen keinoin. Julkunen 2017, 321.
- 4 Taylor-Gooby, Leruth & Chung 2017, 7.
- 5 Julkunen 2017, 321–324. Suomen muutoksen Julkunen ajoittaa 1990-luvulle. Julkunen 2017, 59–60.
- 6 Työ- ja elinkeinoministeriö 2011; *Taloussanomien* 4.10.2016. ”Haitalliset yritystuet paisuvat: ”Tämä on hälytysmerkki””.
- 7 Työ- ja elinkeinoministeriö 2017, 2.
- 8 Berghall, Junka & Kiander 2006, 28–41.
- 9 Palokangas 1992, 12–16; *Aamulehti* 4.5.1993: ”Elinkeinotuki paisunut Suomessa”; *Aamulehti* 1.6.1993: ”Sailas ehdottaa kirvestä yritystuella”; *Aamulehti*

- 10.6.1993: ”Valtiontuki vääristää kilpailua ja rakennetta”.
- 11 Heikki Pursiainen, ”Yritystuet ovat skandaali”. *Libera.fi* 6.5.2017: www.libera.fi/blogi/yritystuet-ovat-skandaali/; *Uusi Suomi* 3.8.2017: ”Kokoomuslainen: kaikki yritystuet leikkuriin” (Juhana Vartiainen haastattelu): www.uusisuomi.fi/kotimaa/226664-kokoomuslainen-hallituksen-lopettettava-vatystely-kaikki-yritystuet-leikkuriin
- 12 OECD 2009, 86. Katsaus teknologiapoliittisesta keskustelusta, ks. Alaja 2016, 26–41.
- 13 Mazzucato 2015. Yrittäjähenkisestä valtiosta ja sen kritiikistä, ks. Alaja 2016, 26–39.
- 14 Ylikangas 1985, 119–120.
- 15 Kuisma 2016, 25–27.
- 16 Valtion omistajuus ei edes haiskahtanut enää 1930-luvulta lähtien täysin kommunismilta, sillä Yhdysvaltojen taloussuunnittelua soveltanut New Deal -politiikka tarjosi oikeistolle henkiseksi viiteryhmäksi läntisen leirin Neuvostoliiton sijaan. Ks. Jalava 2012, 37.
- 17 Talouden poliittisuudesta sekä politiikan ja talouden kytkennöistä ks. esim. Kuisma 2016; Kuisma 2004. Kartelleista ks. Jensen-Eriksen 2009, 144–145.
- 18 Käsitteellinen selvennys: julkinen T&K-toiminta sisältyy ”yritystukseen”, ks. esim. Tekesin jakamat T&K-tuet yrityksille.
- 19 Levy 2006, 381.
- 20 Ks. Musacchio & Lazzarini 2014. Suomessa valtionyhtiöiden historiasta, ks. Ranki 2012.
- 21 Lemola 2002, 467–472. Ks. myös Paju 2008, 28–30; Michelsen 1993, 261; Alaja 2016, 36.
- 22 Junka 2010, 36–41; Yliaska 2014, 198–203.
- 23 Kalevi Sorsan haastattelu 28.4.1997, s. 129, haastattelija Jorma Kallenautio. Eduskunnan veteraanikansanedustajien muistitietoarquivo, Eduskunnan kirjaston arkisto. Korpilammen konsensuksesta ks. myös Yliaska 2014, 132–140; Outinen 2015, 88–89; Wuokko 2015, 130–157; Savtschenko 2016, 201–230; ks. myös *Suomen Kuvalehti* 19.1.1990 ”Konsensus”.
- 24 Esimerkiksi SAK järjesti vielä 1980-luvun puolivälissä yhteislakon työaika-kiistelyn tiimellyksessä. Myös oikeiston silmissä hyvinvointivaltio jatkoi loputtomassa kriisissä tarpomista. Toisin sanoen sosiaalipolitiikan vastustaminen ja sen puolustaminen jatkuivat 1980-luvulla. Suhtautuminen Korpilammen konferenssissa esitetyihin talouslinjoihin oli niin ikään monilta osin kaksijakoista. Myös lehdistössä suhtautuminen oli kahtalaista. Toisaalta tutkimuksissa on erilaisia käsityksiä siitä, mitä konsensus tarkoittaa, minkä vuoksi konsensus on yhtä aikaa sekä myytti että totta. Savtschenko 2016, 203–205.
- 25 Uljas 2008.
- 26 Bergholm 2005, 18
- 27 Kettunen 2001, 227–234.
- 28 Uljas 2012, 154–183.
- 29 Kettunen 2008, 88–91.
- 30 Sosialismi pysyi pitkän aikavälin tavoitteena, mikä tarkoitti sitä, että sosialismiin voitiin siirtyä vain demokraattisesti enemmistöpäätöksillä. Tätä SDP:n perinteistä näkemystä oli vain vaikea selittää äänestäjille, minkä vuoksi sosialismista puhuminen oli hetkeksi lopetettava. Vaikka 1970-luku on jälkeensä varsinkin arkipäivän historiakulttuurissa nähty vasemmiston hegemonian kaudeksi, Sorsa laski, että SDP:llä oli mahdollisuus saada keskiluokasta enemmän äänestäjiä, jos puolue puhuisi sosialismista vähemmän. Outinen 2015, 52, 73, 79–88. Konsensuksesta yleisesti, ks. myös Sorsa 2003, 351–352, 461–462. Saari 2010, 474–476.
- 31 Pekkarinen & Vartiainen 1993, 215.
- 32 Saari 2010, 475.
- 33 Kettunen 2006.
- 34 Heikkinen 2009.
- 35 Hallitusohjelma Sorsa II, *Talous- ja työllisyyspolitiikka*; ks. myös SDP:n puolueuuevoston kokouksen pöytäkirja 24.11.1977, s. 40–45, Työväenarkisto.
- 37 Lassila 1968, 134, 142.
- 38 Kuisma 2004, 278–286.
- 39 Kari 2016, 102. Kireästä rahapolitiikasta ks. erit. 124–125.
- 40 22.9.1980 ”Näkökohtia v. 1981 budjetin ilmestyessä”. EVA:n arkisto, 6, Kansallisarkisto; ks. myös Kokous 8.5.1980, liite A, 1§. EVA:n arkisto, 6, Kansallisarkisto; Kokous 14.6.1982, liite A, 1§. ”Elinkeinoelämän puheenjohtajan, pääjohtaja Mika Tiivolan avauspuheenpuoro”, s. 3–4. EVA:n arkisto, 8, Kansallisarkisto; 13.8.1985 ”Ihmiskeskeinen markkinatalous”. EVA:n arkisto, 10, Kansallisarkisto.
- 41 Geppert 2011, 170–173; EVA:n synnyistä ja roolista, ks. Yliaska 2014, 115–116.
- 42 Ks. esim. Willy Brandtin ja Olof Palmén teknologiauskosta, Brandt, Kreisky & Palme 1976, 59, 80, 109–110.
- 43 *Ehvytyksen linjat 1977* (Kalevi Sorsa), 8; Lipponen 2009, 438; Brandt, Kreisky & Palme 1976, 109–110.
- 44 *Ajankohtainen kakkonen* 28.8.1979, toimittaja Eero Silvasti; haastattelu litteroitu: EVA:n arkisto, 86, Kansallisarkisto; Sorsan teknologia-ajattelusta, ks. myös Jakobsonin kirje Hästölle 18.9.1978, EVA:n arkisto, 38, Kansallisarkisto.
- 45 VM 1975, 11–12 (käännös VY). Ks. myös OECD 1979a, 112–119; OECD 1979b; OECD 1979c; OECD 1986, 31–32; OECD:n informaatioyhteiskuntaintresseistä, ks. myös Mattelart 2003, 64, 111–113.
- 46 Ks. esim. Webster 1995, 11, 30–32.
- 47 Ks. esim. Callon 1986, 21–25.
- 48 Valcosta, ks. Skurnik 2005, 199–200.
- 49 Esimerkiksi pilapiirtäjä Kari lisäsi Valcon salkun Sorsan käteen piirroksissaan.
- 50 Outinen 2015, 52, 73, 79–88; Sorsa 2006, 351–352, 461–462. Toisaalta on muistettava, että SDP oli alun perinkin tehnyt välttämättömyydestä hyveen, kun se katsoi, että se oli ollut keskeinen hyvinvointivaltion puolustaja. Usein kuitenkin ratkaisevassa asemassa oli SKDL, joka oli hyvinvointivaltiota koskevissa kysymyksissä usein vieläpä lähempänä Maalaisliittoa kuin SDP:tä, joka puolestaan oli kansainvälisesti vertailtaenkin hyvin oikealla 1950- ja 1960-lukujen taiteessa, ks. Sorsan puhe puolueuuevoston kokouksessa 18.8.1979, s. 15–16. Puolueuuevoston ptk 1979, Cb 22, Työväenarkisto; Uljas 2012.
- 51 Hjerppe 1988, 47, 216.
- 52 SDP:n ohjelma ”Kohti täystyöllisyyttä. Hyväksytty puolueuuevoston kokouksessa 18.11.1982.”; Kalevi Sorsan puheenvuoro, SDP:n puolueuuevoston ptk 18.11.1982, s. 15–16, Cb 25. Työväen arkisto; SDP:n Tiede- ja teknologiaryhmän kirje SDP:n puoluetuomikunnalle 15.11.1982. SDP:n puoluetuomikunnan pöytäkirjojen liitteet, liite 433, Ca 94, Työväenarkisto; SDP:n puoluetuomikunnan pöytäkirjojen liitteet, liite 443 ”Teollisuuspoliittinen työryhmä, Teollisuuspoliittinen muistio 22.10.1982”, s. 3, kotelo Ca 94, Työväenarkisto; SDP:n puolueuuevoston ptk, s. 10–11, Cb 30, Työväen arkisto.
- 53 Elinkeinoelämä pettyi heti Sorsan hallituksen elvytyspakettiin, ks. Wuokko 2015, 140.
- 54 Roberts 2017, 102–111; Hay 2007, 106–121.
- 55 Soikkanen 1966, 566–567.
- 56 Teemu Hiltunen 6.2.1975 ”Valtion suunnittelu vaikutuksista kuntiin”, s. 8. Valtiovarainministeriön budjettiosaston arkisto (VM, BO), Uaa 1. Kansallisarkisto; Hiltunen piti teemaa puheissaan yllä koko 1970- ja 1980-luvun, ks. esim. Teemu Hiltunen 7.11.1985 ”Valtion ja kuntien talouteen liittyvän päätöksenteon ja vuorovaikutuksen parantaminen”, s. 6. VM, BO, Uaa 1. Kansallisarkisto; Ks. myös KM 1976:24, 10–11; KM 1982:66, 30–41.
- 57 EVA 1981, 30–37; EVA 1983, 43–44.
- 58 Ks. esim. Teemu Hiltunen 6.6.1985, ”Katsaus lähi aikojen taloudelliseen kehitykseen”, s. 8. Valtiovarainministeriön arkisto, budjettiosasto, Uaa 1, Kansallisarkisto; ks. myös Juhana Kivellä 9.10.1991 ”Tuottavuustyö vauhtiin julkishallinnossa”. Valtiovarainministeriön arkisto, budjettiosasto, UAC 5, Kansallisarkisto.
- 59 Marjanen 1978.
- 60 Ks. esim. seuraavien komiteoiden tapa ymmärtää hajauttamisen: KM 1975:120; KM 1978:22, KM 1973:68, KM 1974:47, KM 1974:98; KM 1981:54, 1–2; KM 1982:22, 1–6; KM 1983:3, 1–3.
- 61 Fukuyama 2005, 67–76; Pollitt ym. 1997, 371–372.
- 62 Virtanen 2017.
- 63 Turkki 2002, 53–58.
- 64 Pekka Kilpi 24.4.1990 ”Kommentteja tulo- ja menoarvio-osaston muistioon”. Valtiovarainministeriön arkisto, budjettiosasto, UAC 8, Kansallisarkisto.
- 65 *Tulojohtamisen tuki* 1991, 4, 7, 11. Kri-

- tiikistä ja eduskunnan vallan vähydestä, ks. myös Taipale 1990, 2.
- 66 Heikkinen & Tiihonen 2010, 285–288; Erkkä Railo ja Sini Ruohonen ovat kirjoittaneet vuoden 2015 eduskuntavaaleista, joiden alla valtiovarainministeriö julkaisi keskustelua ohjanneen raportin, Railo & Ruohonen 2016, 237–275.
- 67 Lumijärvi & Salo 1996, 212–214. Kansanedustajien näkemyksiä eduskunnan vallasta, ks. myös: Tarja Halosen haastattelu, 163–164. Eduskunnan veteraanikansanedustajien muistitietoarkisto, Eduskunnan kirjaston arkisto; Liisa Hyssälän haastattelu, 188–190. Eduskunnan veteraanikansanedustajien muistitietoarkisto, Eduskunnan kirjaston arkisto. Virkamiesvallasta, ks. myös Tiihonen 2006, 123–125, 166–167.
- 68 Keskushallinnon organisaatiouudistukset. Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomus 198/54/94, 12, 105–106.
- 69 Ellei oteta huomioon automaattisia vakauttajia, kuten työttömyyskorvauksia, jotka kasvavat työttömyyden lisääntymisessä.
- 70 Aho 2003, 97; VM 1992, 69, 72; VM 1994, 49–50.
- 71 Esko Aho 6.10.1993 ”Holhousvaltiosta yhteisvastuun ja yrittäjyyden yhteiskuntaan”, 3. Puoluetuomisto, Dc 1987–1995. Suomen Keskustan arkisto.
- 72 Pokka 1994, 109.
- 73 *Suomi tietoyhteiskunnaksi* 1995, 32–33.
- 74 Luku ei sisällä pankkitukea, Junka 2010, 21.
- 75 SDP:n puolueuuevoston kokouksen pöytäkirja 9.3.1977, 14. Työväenarkisto.
- 76 Särkikoski 2007, 235.
- 77 Särkikoski 2007, 246–254, 273, 277–279. Osakkeet olivat tulleet valtion haltuun sen myytyä osuutensa Telenokiasta Nokialle vuonna 1987.
- 78 Särkikoski 2007, 290–294. Kehitysmäihin sijoitustoimintansa keskittänyt Finnfund perustettiin vuonna 1980.
- 79 Virtanen 1996, 172–173.
- 80 Särkikoski 2007, 291–301. Laki Suomen Teollisuussijoitus Oy -nimisestä yhtiöstä (1531/1994, 702/1996, 1352/1999); Ks. myös *Valtion erityisrahoitustoiminta* 2002, 7–9.
- 81 Ks. Hallituksen esitys 65/1992.
- 82 Valtiontalouden tarkastusvirasto 2016.
- 83 Tilastokeskus, Valtion tutkimus- ja kehittämisrahoitus jakavan organisaation mukaan vuosina 1984–2015, http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin__trtt__tkker/statfin_tkker_pxt_003_fi.px/table/tableViewLayout1?rxid=af0c7f9d-5405-49b3-a120-dd31d396bbe

Arkistot

- Kansallisarkisto
Elinkeinoelämän valtuuskunnan arkisto
Valtiovarainministeriön arkisto
Tulo- ja menoarvio-osasto (BO)
Valtiosihteeri Teemu Hiltusen kokoelma (Uua, Uaa)
Juhani Kivelän kokoelma (Uac)
- Työväenarkisto
Sosialidemokraattisen puolueen arkisto
Puolueuuevoston pöytäkirjat
Suomen Keskustan arkisto
Puoluetuomiston arkisto
Eduskunnan kirjaston arkisto
Kansanedustajien muistitietoarkisto

Kirjallisuus

- Aho, Esko, Lamatutkimuksen opetuksia. Teoksessa *Pennejä taivaasta? Talouspolitiikkakoulutusta 25 vuotta*. Toim. Tuovi Allén & Matti Karhu. Edita, Helsinki 2003, 95–99.
- Alaja, Antti, *Yrittäjähenkkinen valtio. Uusi avaus innovaatiopolitiikkaan*. Kalevi Sorsa -säätiö, Helsinki 2016. Verkossa: sorsafoundation.fi/wp-content/uploads/2016/12/2016-2-Yrittajahenkinen-valtio-web.pdf
- Berghall, Elina, Junka, Teuvo & Kiander, Jaakko, *T&K, tuottavuus ja taloudellinen kasvu*. VATT-tutkimuksia 121, Helsinki 2006.
- Bergholm, Tapio, *Sopimustyhteiskunnan synty 1. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakoon*. SAK 1944–1956. Otava, Helsinki 2005.
- Brandt, Willy, Kreisky, Bruno & Palme, Olof, *Demokraattinen sosialismi. Kirjeitä ja keskusteluja 1972–1975*. Suom. Eija Reinikainen. Tammi, Helsinki 1976.
- Callon, Michel, *The Sociology of an Actor-Network: The Case of the Electric Vehicle*. Teoksessa *Mapping the Dynamics of Science and Technology*. Toim. Michel Callon, John Law & Arie Rip. MacMillan, London 1986, 19–34.
- Elvytyksen linjat. Talouspoliittinen konferenssi 5.–6.1977*. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1977.
- Esping-Andersen, Gøsta, *Three Worlds of Welfare Capitalism*. Polity, Cambridge 1990.
- EVA, *Minne menet hyvinvointiyhteiskunta*. Elinkeinoelämän valtuuskunta, Helsinki 1981.
- EVA, *Uusi suunta vai saneeraus*. Elinkeinoelämän valtuuskunta, Helsinki 1983.
- Fukuyama, Francis, *State-Building. Governance and World Order in the Twenty-First Century*. Profile Books, London 2005.
- Geppert, Dominik, *Der Thatcher-Konsens. Der Einsturz der britischen Nachkriegsordnung in den 1970er und 1980er Jahren*. *Journal of Modern European History*. Vol. 9, No. 2, 2011, 170–194.
- Hay, Colin, *Why We Hate Politics?* Polity, Cambridge, 2007.
- Heikkinen, Sakari, Kuka keksi elvytyksen? *Kielikello* 1/2009. Verkossa: kielikello.fi/index.php?mid=2&cpid=11&aid=1974
- Heikkinen, Sakari & Tiihonen, Seppo, *Hyvinvoinnin turvaaja. Valtiovarainministeriön historia 3*. Edita, Helsinki 2010.
- Hjerppe, Riitta, *Suomen talous 1860–1985. Kasvu ja rakennemuutos*. Suomen pankki, Helsinki 1988.
- Häikiö, Martti, *Nokia Oyj:n historia. 2. Sturm und Drang. Suurkaupoilla eurooppalaiseksi elektroniikkayritykseksi 1983–1991*. Edita, Helsinki 2001.
- Jalava, Marja, *The University in the Making of the Welfare State*. Peter Lang, Frankfurt am Main 2012.
- Jensen-Eriksen, Niklas, *Kartellien maailma – Paperiteollisuuden kansainvälinen yhteistyö 1945–1973*. Teoksessa *Suuri suunnanmuutos. Suomen paperiteollisuuden tie Venäjältä maailmanmarkkinoille*. Toim. Niklas Jensen-Eriksen, Liisa Suvikumpu & Sari Förström. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja XXIII, Helsinki 2009.
- Julkunen, Raija, *Muuttuvat hyvinvointivaltiot. Eurooppalaiset hyvinvointivaltiot reformoitavina*. Sophi, Jyväskylä 2017.
- Junka, Teuvo, *Valtionyhtiöt 1975–2008*. VATTin tutkimuksia 155, Helsinki 2010.
- Kari, Markus, *Suomen rahoitusmarkkinoiden murros 1980-luvulla. Oikeushistoriallinen tutkimus*. Into, Helsinki 2016.
- Kettunen, Pauli, *The Nordic Welfare State in Finland*. *Scandinavian Journal of History*. Vol. 26, No. 3, 2001, 225–247.
- Kettunen, Pauli, *Kirkuvan harmaa vuosikymmen. Työväentutkimus* 2006, 4–11. Verkossa: tyovaenperinne.fi/tyovaentutkimus/tt2006/a_kirkuvan.htm
- Kettunen, Pauli, *Globalisaatio ja kansallinen me*. Vastapaino, Tampere 2008.
- KM 1973:68 = Hajasijoituskomitea: *Valtion virastojen ja laitosten hajasijoittaminen. Hajasijoituskomitean 1. osamietintö*. Valtioneuvosto, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1973.
- KM 1974:47 = Hajasijoituskomitea: *Virastojen ja laitosten hajasijoittaminen. Hajasijoituskomitean loppumietintö (2. osamietintö)*. Valtioneuvosto, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1974.
- KM 1974:98 = *Väliportaanhallintokomitean mietintö*. Valtioneuvosto, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1974.
- KM 1975:120 = *Valtion keskushallintokomitean 1. osamietintö*. Valtioneuvosto, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1975.
- KM 1976:24 = *Kuntien valtionosuus- ja avustusjärjestelmän kehittäminen. I Järjestelmän yleiset perusteet*. Sisäasiainministeriö, Helsinki 1976.
- KM 1978:22 = *Valtion keskushallintokomitean II osamietintö*. Valtioneuvosto, Valtion painatuskeskus, Helsinki 1978.
- KM 1981:54 = *Osallistumistoimikunnan mietintö*. Sisäasiainministeriö, Helsinki 1981.
- KM 1982:22 = *Lähidemokratiatoimikunnan mietintö*. Sisäasiainministeriö, Helsinki 1982.
- KM 1982:66 = *Kuntien valtionosuus- ja avustusjärjestelmän kehittäminen. II ehdotus*. Sisäasiainministeriö, Helsinki 1982.

- KM 1983:3 = *Kuntien itsehallintokomitean mietintö*. Valtioneuvosto, Helsinki 1983.
- Kuisma, Markku, *Kahlittu raha, kansallinen kapitalismi. Kansallis-Osake-Pankki 1940–1995*. SKS, Helsinki 2004.
- Kuisma, Markku, *Valtion yhtiöt – nousu ja tubo*. Silta, Helsinki 2016.
- Lassila, Jaakko, 1970-luvun rahoitusmarkkinat. Teoksessa *Taloutemme tienviittoa*. Toim. Jaakko Honko ym. Weilin + Göös, Helsinki 1968, 131–142.
- Lemola, Tarmo, Tiede- ja teknologiapolitiikan muotoutuminen. Teoksessa *Suomen tieteen historia 4*. Toim. Päiviö Tommila. WSOY, Helsinki 2002, 466–488.
- Levy, Jonah D., *The State after Statism. From Market Direction to Market Support*. Teoksessa *The State after Statism. New State Activities in the Age of Liberalization*. Toim. Jonah D. Levy. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2006, 367–394.
- Lipponen, Paavo, *Muistelmat 1*. WSOY, Helsinki 2009.
- Lumijärvi, Mika & Salo, Sari, *Valtiohallinnon tulosohjauksjärjestelmä parlamentaarisen ohjauksen näkökulmasta*. Vaasan yliopiston, Vaasa 1996.
- Mazzucato, Mariana, *The Entrepreneurial State. Debunking Public vs. Private Sector Myths*. PublicAffairs, New York 2015.
- Mattelart, Armand, *Informaatioyhteiskunnan historia* (Histoire de la société de l'information, 2001). Suom. Risto Suikkanen. Vastapaino, Tampere 2003.
- Marjanen, Reijo, Ystävänä myrskyävällä merellä. *Tiukka linja 3/1978*.
- Michelsen, Karl-Erik, *Valtio, teknologia, tutkimus. VTT ja kansallisen tutkimusjärjestelmän kehitys*. VTT, Espoo 1993.
- Musacchio, Aldo & Lazzarini, Sergio G., *Reinventing State Capitalism. Leviathan in Business, Brazil and Beyond*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2014.
- OECD, *Interfutures. Facing the Future. Mastering the Probable and Managing the Unpredictable*. OECD, Paris 1979a.
- OECD, *Science and Technology in the New Socio-economic Context*. OECD, Paris, 1979b.
- OECD, *Technology and the Structural Adaptation of Industry*. OECD, Paris 1979c.
- OECD, *Työmarkkinoiden joustavuus. OECD:n asettaman asiantuntijaryhmän raportti huhtikuun 1986, käännös lokakuun 1986*. MOPO-Monistamo, Helsinki 1986.
- OECD, *Policy Responses to the Economic Crisis. Investing in Innovation for Long-Term Growth*. 2009. Verkossa: oecd.org/sti/42983414.pdf.
- Outinen, Sami, *Sosiaalidemokraattien tie talouden ohjailusta markkinareaktioiden ennakointiin. Työllisyys sosiaalidemokraattien politiikassa Suomessa 1975–1998*. Into, Helsinki 2015.
- Paju, Petri, ESKOlla tehtiin tiedepolitiikkaa ja tekniikasta kansallista projektia. *Tieteessä tapahtuu 8/2008*, 27–35.
- Palokangas, Jukka, *Yritysten valtiontuet Suomessa – tuen kehitys EFTA- ja EY-maissa*. VATT, Helsinki 1992.
- Pekkarinen, Jukka & Vartiainen, Juhana, *Suomen talouspolitiikan pitkä linja*. WSOY, Porvoo 1993.
- Penttilä, Risto E. J., Tapaninen, Jaakko & Jutila, Janne, *Ultimatum isänmaalle. Nuorsuomalainen näkemys Suomen mahdollisuuksista*. Otava, Helsinki 1994.
- Pollit, Christopher ym., *Trajectories and Options. An International Perspective of the Implementation of Finnish Public Management Reforms*. Ministry of Finance, Helsinki 1997.
- Pokka, Hannele, *Porvarihallitus*. WSOY, Helsinki 1994.
- Railo, Erkkä & Ruohonen Sini, Verkon ja rahan vallassa – vaalit 2003–2015. Teoksessa *Kamppailu vallasta. Eduskuntavaalikampanjat 1945–2015*. Toim. Erkkä Railo, Mari K. Niemi, Ville Pitkänen & Sini Ruohonen. Docendo, Helsinki 2016.
- Ranki, Risto, *Niin siinä käy kun omistaa. Tarinaa valtionyhtiöistä*. Edita, Porvoo 2012.
- Rothwell, Roy & Zegveld, Walter, *Industrial Innovation and Public Policy. Preparing for the 1980s and the 1990s*. Frances Pinter, London 1981.
- Saari, Juho, *Suomalainen konsensus – Korpilammen konferenssi (1977) käännekohtana. Yhteiskuntapolitiikka 5/2010*, 469–487.
- Savtschenko, Ritva, *Kompuroiden korporatismissa. Eheytyneen SAK:n ristipaineet suomalaisessa korporatismissa 1968–1978*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2015.
- Skurnik, Samuli, *Suomalaisen talousmallin murros*. Tammi, Helsinki 2005.
- Soikkanen, Hannu, *Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia*. Maalaiskuntien liitto, Helsinki 1966.
- Sorsa, Kalevi, *Kansankoti ja punamulta*. Otava, Helsinki 2003.
- The State after Statism. New State Activities in the Age of Liberalization*. Toim. Jonah D. Levy. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2006.
- Suomi tietoyhteiskunnaksi – kansalliset linjat ja strategian perustelumuistiot*. Tikas-työryhmä. Valtiovarainministeriö, Vantaa 1995.
- Särkikoski, Tuomo, *Sitra – tulevaisuus tehtävänä*. Edita, Helsinki 2007.
- Taipale, Pekka, *Tulokellisuuden arviointi tulosohjauksen perustana*. Teoksessa *Tulosohjauksen etenee valtionhallinnossa*. Valtion kehittämiskeskus – Valtion painatuskeskus, Helsinki 1990, 71–76.
- Taylor-Gooby, Peter, Leruth, Benjamin & Chung, Heejung, *The Context. How European Welfare States Have Responded to Post-Industrialism, Ageing Populations, and Populist Nationalism*. Teoksessa *After Austerity. Welfare State Transformation in Europe After the Great Recession*. Toim. Peter Taylor-Gooby, Benjamin Leruth & Heejung Chung. Oxford University Press, Oxford 2017, 1–26.
- Tiihonen, Seppo, *Ministeriön johtaminen. Poliittisen ja ammatillisen osaamisen liitto*. Tampere University Press, Tampere 2006.
- Tulosjohtamisen tuki*. Valtiovarainministeriön työryhmämuistioita 7, 1991.
- Turkkila, Ilona, *Kunnat valtion asialla. Tapaus-tutkimus valtiolta kunnille siirtyneistä vastuista*. Suomen Kuntaliitto, Helsinki 2002.
- Työ- ja elinkeinoministeriö, *Yritystuki-selvitys 2011*. TEM-julkaisuja 7, Helsinki 2011. Verkossa: tem.fi/documents/1410877/3342347/Yritystukiselvitys+02042012.pdf.
- Työ- ja elinkeinoministeriö, *Virkamiesselvitys yritystuista ja niiden vaikutuksista*. TEM-raportteja 22, Helsinki 2017. Verkossa: julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/79863/TEMrap_22_2017_verkkokjulkaisu.pdf.
- Uljas, Päivi, *Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelyhegemonian rapautumisen, kansalaisliikehännän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina*. Into, Helsinki 2012.
- Valtion erityisrahoitustoiminta, Finnvera oyj, Suomen teollisuussijoitus Oy*. Valtiontalouden tarkastusvirasto, Helsinki 2002.
- Valtiontalouden tarkastusvirasto, *Valtion pääomasijoitustoiminta*. Valtiontalouden tarkastusviraston tarkastuskertomus 15/2016. Verkossa: vtv.fi/files/5233/15_2016_Valtion_paaomasijoitustoiminta.pdf
- Webster, Frank, *Theories of Information Society*. Routledge, London 1995.
- Virtanen, Erkki, *Budjetin puintia ennen ja nyt*. Yle 30.8.2017. Verkossa: yle.fi/uutiset/3-9795219.
- Virtanen, Kari, *Pääomasijoittaminen osana innovaatioiden rahoitusjärjestelmää – julkisen sektorin rooli pääomasijoitusmarkkinoiden kehittäjänä*. KTM tutkimuksia ja raportteja 20, Helsinki 1996.
- VM, *ATK-politiikka ja tietoliikennepolitiikka. Raportti OECD:n helmikuussa 1975 järjestämästä konferenssista COMPUTER/TELECOMMUNICATIONS POLICY*. Laatineet: Ilmari Pietarinen (VM), Jussi Sauna-aho (Liikenneministeriö) ja Ilpo Takanen (Valtioneuvoston kanslia). Valtiovarainministeriö, Helsinki 1975.
- VM, *Näkymät ja talouspolitiikan linjat vuoteen 1996*. Valtiovarainministeriö, Helsinki 1992.
- VM, *Talouspolitiikan linjat. Kansantalouden kehitys ja talouspolitiikka vuosina 1994–1998*. Valtiovarainministeriö, Helsinki 1994.
- Wuokko, Maiju, *Markkinatalouden etujoukot. Elinkeinoelämän valtuuskunta, Teollisuuden keskusliitto ja liike-elämän poliittinen toiminta 1970–1980-lukujen Suomessa*. Väit. Helsingin yliopisto, Helsinki 2015.
- Yliaska, Ville, *Tehokkuuden toiveuni. Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle*. Into, Helsinki 2014.
- Ylikangas, Heikki, *Suomen historian käännekohtat*. WSOY, Helsinki 1985.

KIMMO SARJE

Filosofian jälki kirkonkylässä

– Rolf Lagerborg ja Bromarf

Filosofi Rolf Lagerborg (1874–1959) osti läntiseltä Uudeltamaalta Bromarfista 1914 huvilan, joka sijaitsee kirkonkylän kannaksen rannassa ilta-auringon puolella. Huvila oli rakennettu 1905. Kyse ei ollut vain Lagerborgin halusta vetäytyä syrjäseudun rauhaan, sillä siihen aikaan – ja aina minimipalkkaan ja edullisiin etelänmatkoihin asti – Bromarf oli kesäseurustelun keitaita. Pensionaattien huoneet ja rannat täyttyivät lomavieraista.

Huvilansa Lagerborg nimesi Villa Buenos Airesiksi, jona se yhä tunnetaan. Se oli kompensatiota. Filosofin oli suunnitellut ystävänsä Arthur Thesleffin innoittamana muuttoa Argentiinaan, jonne oli määrä perustaa vapauden valtakunta, Colonia Finlandesa. Argentiinakuume oli tarttunut Lagerborgiin jo 1905, ja hän oli henkisesti, organisatorisesti ja taloudellisesti sitoutunut suurprojektiin. Siirtokunnan puuhamiestä Thesleffiä, kasvitieteilijää ja romanikielen tutkijaa, ajoi hänen omien sanojensa mukaan halu päästä eroon ”määdästä Euroopasta, politiikasta, afääreistä, nousukkaista, sanomalehdistä, kravateista ja manseteista”.¹

Ensimmäinen suomalaisia siirtolaisia kuljettanut alus rantautui Buenos Airesiin kesäkuussa 1906. Lagerborg lykkäsi lähtöään. Selityksensä mukaan hän oli estynyt, sillä hänen hakemuksensa Suomen Keisarikunnan Aleksanterin-Yliopiston dosentiksi oli hylätty, ja hänen täytyi matkustaa Saksaan noutamaan hakemustaan täydentävää todistusta. Lähtöä mutkisti myös se, että hänen vaimonsa synnytti kaksoset 1906 ja oli pian raskaana uudestaan. Sijastaan Lagerborg kustansi puutarhurinsa matkan Argentiinaan aloittamaan viljelykset, joiden uskottiin olevan tuottoisia.

Onnekseen Lagerborgit olivat jääneet laivoista. Colonia perustettiin sisämaahan Misionesin maakuntaan Uruguayn ja Paraguayn väliseen ryteikköiseen ja kiviseen maastoon, johon filosofi nuorikkoineen tuskin olisi sopeutunut. Maatalous oli uudisraivaajien elinkeino. Monet palasivat saman tien Suomeen. Lagerborgin puutarhuri sairastui trooppisen ilmaston ja koti-ikävän synnyttämään hermokiihotukseen ja pakeni siirtokunnasta. Naapurit ottivat Lagerborgin maa-alan omaan käyttöönsä, ja samalla filosofi menetti otteensa sijoitukseensa. Oli kai sittenkin parempi vielä vuosien kuluttua haaveilla Argentiinasta Bromarfissa kuin olla tositoimissa uudisraivaajana.

Kaukokaipuu jäi. Esseekokoelmassaan *Invita Minerva* (Minervaa kutsuen), jonka esipuhe on päivätty Bro-

marfissa kesällä 1918, Lagerborg keskittyy itseanalyysiin ja matkoihin. Kirjan alaotsikko – ”Studier i ohöljt”, ”Tutkielmia alastomana” – kertoo tekijän asenteesta. ”Onko milloinkaan sallittua puhua itsestään?” filosofi kysyy esipuheen alussa ja puolustaa itsetutkistelua ekshibitionistiksi leimautumisen uhallakin.

Vasta itsenäistyneessä kansalaissodan ja punavankileirien Suomessa Lagerborgin minäkeskeisyys herättää kysymyksiä, vaikka kirjan esseet olivatkin peräisin ”menneestä, onnellisen individualismin vaiheesta”. Bromarfin naapurikunnassa Tammisaaressa virui useita tuhansia sotavankeja, joita teloitettiin tai kuoli nälkään ja tauteihin joukoittain. ”Roskaväen terrorismi” oli saanut filosofin valitsemaan puolensa, eikä *Kamrat*-lehden entinen avustaja Lagerborg näytä tunteneen mitään sääliä. ”Jo se, että joku jaksaa askarrella itsensä kanssa tällaisina aikoina, kun brutaalit ulkoiset tapahtumat ja kollektiivi-intressit nielaisevat kaiken oman ja kaiken sisäisen elämän – eiköhän se leimaa henkilön sairaaksi tai mielenvikaiseksi?”²

Invita Minerva on eskapistinen ja nostalginen esseekokoelma – mutta ei vain sitä. Kirjoittaja kertoo nuoruuden onnellisia matkoja, jotka täyttyivät vapauden euforiasta. Hän halusi ajatuksensa pois kotimaansa lohduttomasta ja verisestä väkivallasta. Keski-ikäistyvän Lagerborgin oli kuitenkin tunnustettava, että nuoruuden huuma oli jo saavuttamattomissa. Sitä paitsi kaikki matkat eivät sujuneet kuin tanssi; oli myös vastoinkäymisiä. Ne opettivat itsetuntemusta, joka on kirjan ydintä.

Kokoelman ensimmäinen essee ”Av livets morgondrömmar” on junassa Kölnistä Pariisiin marraskuussa 1902 matkustavan nuoren rakkaudentunnustus Ranskalle:

”Aamuurinko on herättänyt matkustavat; istun kalpeasta sarastuksesta lähtien ja katselen yli Ranskan siunatun maan, yli linnojen ja puistojen ja aaltoilevien peltojen ja niittyjen. Puut ovat edelleen vain osaksi lehdettämiä, yhä ruusut ja krysanteemit kukkivat, avoimesta ikkunasta virtaa ranskalaisen maan tuoksu, hyväilevän leutoa ja lauhkeaa syksystä huolimatta. Ja syksystä huolimatta on keväistä ja lämmintä sydämessä: katso, katso satumaata, katso kuinka maailma on kaunis! Lapseniloa, lastensadun tunnelmaa. Tuijotan ja tuijotan tiedottomana, ja kiittävät haaveet vierailevat mielesäni, ja kun herään huomaan, että hyräilen junan tahtiin: ’taivasvaltakuntaan ja paratiisiin’[...]”

Julisteet: Tommy K. Lindgren

ÖPPET SOMMARSYMPOSIUM

EUTERPES ANDA

Bild: Edvard Westermarck, Helena Westermarck, Bergr Östberg, Gunne Björling och Rolf Lagerborg.

FIL. MAG JULIA DAHLBERG:
BILDNINGSKULTUR I DET MODERNA GENOMBROTTETS TID.
SYSKONEN HELENA OCH EDVARD WESTERMARCK

FIL. DR ANNA MÖLLER-SIBELIUS:
JAG VILL PLOCKA GIFTIGA BLOMMOR OCH SÅ FÖRBANNELSENS SÄD
– BERTEL GRIPENBERG, EUTERPEKRETSSENS DEKADENTA POET

FIL. DR FREDRIK HERTZBERG:
DADA OCH GAGA – GUNNAR BJÖRLING OCH ROLF LAGERBORG

LÖRDAGEN 29.7.2017 KL 13
BROMARFS BIBLIOTEK, FURUTORP
RASEBORG
VÄLKOMMEN!

Arbetsgruppen Rolf Lagerborgs arf
Information: Kimmo Sarje, 040-7576131, sarje@muu.fi

ÖPPET SOMMARSYMPOSIUM

HJÄRN, JÄRN OCH KRITIK

Bild: F. H. Hagestam 1937

FIL. DR. STEFAN NYGÅRD:
ROLF LAGERBORG OCH KULTURRADIKAL INTERNATIONALISM
SOM NATIONELL STRATEGI

FIL. DR. KIMMO SARJE:
SIGURD FROSTERUS SOM KULTURKRITIKER OCH ARKITEKT

LÖRDAGEN 25.7.2015 KL 14
BROMARFS BIBLIOTEK, FURUTORP
RASEBORG

VÄLKOMMEN!

Arbetsgruppen Rolf Lagerborgs arf
Information: Kimmo Sarje, 040-7576131, sarje@muu.fi

Lähes yhtä kauniisti Lagerborg kirjoittaa isänmaastaan Suomesta ja siitä, miksi sitä rakastamme: ”Sillä se on solmiutunut elämämme jokaiseen silmänräpäykseen. Olemme kasvaneet sen erämaaluontoon ja tämän luonnon yksinäisyyden sointu helähtää omassa sisäisyydessämme.” Rakkaus maahan, jossa olemme kasvaneet, kohdistui Lagerborgin mukaan myös toiseen isänmaahan, Ranskaan, jonka kulttuurista hän oli niin paljon ammentanut.

”Ranska vetää minua puoleensa kuin valo korentoa, tuokoon se pahaa tai hyvää”, Lagerborg tunnustaa. Hänestä Ranskassa jokainen, joka uskoo kutsumukseensa, oli tervetullut. Hän piti myös siitä, että salliva ranskalainen *esprit* ei ottanut elämää aina juhlallisen vakavasti. ”Ranska on ’ihmisoikeuksien’ isänmaa ja siksi koko ihmiskunnan. Ja Ranska on vallankumous”, Lagerborg julistaa 1902. Entä ihmisoikeydet ja vallankumous Suomessa? Näitä kysymyksiä hän ei juuri eritelty kirjoitessaan kotimaastaan 1918.

Esseessään ”En sjukhistoria” Lagerborg puntaroi, mitä merisairaus opetti hänelle sielusta. Hänen maailmankatsomuksensa luonnontieteellinen puoli vahvistui myrskyisellä merimatalla Ahvenanmaalle, kun raastava merisairaus ajoi haaksirikkoon hänen uskonsa mielen ja elämän joltiseenkin hallintaan.

”Elämän halveksunta, itsehalveksunta: sielu on kuitenkin ruumiin kuuliainen orjatar. Kuolematon hän haluaa olla, nokkava nuori – hän joka on meissä haurainta. Puhdas järki on myös illuusio. Sielunelämä, mitä se on muuta kuin ruumiillisen instrumentti, jonka heiveröiset kielet ovat aina vain alempien prosessien välittämiä, ohimeneviä harmonioita tai disharmonioita.”

”Kaiken sielunelämän romahtaminen; ajatuksen erämaa, tunteen sappi, tahdon tyhjä ei mitään. [...] Suuri jännityksen laukeaminen vailla levon hyvää oloa”, Lagerborg kuvailee oppineen ammattisairaudesta – *acedian* – oireita samannimisessä esseessään. *Acedia* on henkistä työuupumusta, kun työn ilo katoaa ja kaipaus uusiin elämänympäristöihin, ”kaukaiseen luvattuun maahan”, kasvaa. ”Locke etsi Atlantistaan Bourbonin saarelta ja sitten Carolinelta; Berkeley pani toivonsa Bermudan saarille; myös pikkuprofeetat kaipaavat; meidän filosofeistamme yhden sielu on Marokossa, toisella on aarteensa Misionessa”, Lagerborg ironisoi viitaten Edvard Westermarckiin ja itseensä. Joskus tällainen kaipaus tuli yhä hurjemmaksi ja muuttui kärsimykseksi, joka ajoi – ja tässä Lagerborg saattaa puhua puutarhuristaan – ”kulkurin kylästä kylään tai kolonistin *Tropenkoller*-koti-ikävässä kohden pohjoista”.

Villa Buenos Aires on oppineen kaukokaipuun ja uupumuksen muisto Bromarfissa. Huvilan rantaan Lagerborg rakennutti 1914–1915 hirsisen tutkijankamarin kreikkalaisen temppelin tyyliin, ja näin syntyi myös antiikin hengen salaperäinen symboli kirkonkylään. Rakennus, joka sisältä muistuttaa pikemminkin metsästysmajaa, oli todennäköisesti filosofin 1915 ilmestyneen

Den platoniska kärleken -kirjan *studiekammare* ja kulissi. Lagerborg myi Villa Buenos Airesin 1924 ja hankki perheelleen Hankoniemeltä hiljaisemmalta paikalta Löfkulla-huvilan, joka on yhä suvun omistuksessa.

Bromarfiin Lagerborg jätti itämäänsä myös muiston poleemisesta hengestään: feminismistään, uskonnon ja nationalismin kritiikistään, suvaitsevaisuudestaan ja filosofisesta uteliaisuudestaan. Kirkonkylässä on jo vuosia toiminut Arbetsgruppen Rolf Lagerborgs arf, joka toteutti Lagerborgin 1902 julkaiseman naisemansipaatiolla ladatun ja eroottisesti sävyttyneen näytelmän *Öfver bräddarna* maailman ensi-illan Villa Buenos Airesin rannassa filosofisen temppelin edustalla 2009.³ ”Skådespel i tre akter” oli uudelleen dramatisoitu yksinäytöksiseksi luku-näytelmäksi.⁴ Arbetsgruppen on myös järjestänyt kolme avointa ruotsinkielistä kesäsymposiumia Lagerborgista ja hänen piiristään.⁵

Viitteet

- 1 Lagerborg 1942, 286.
- 2 Lagerborg 1918, 10.
- 3 *Öfver bräddarna* -näytelmästä ja sen vastaanotosta Lagerborg kirjoittaa muistelmateoksessaan *I egna ögon – och andras* (Lagerborg 1942, 69–85). Tarkastelen esseessäni ”Rakkaus on ydin – Rolf Lagerborgin rakkaudenfilosofia” rakkauden teemaa Lagerborgin kirjallisuudessa (Sarje 1986, 127–156). Kirjassaan *Minä ja maailmanhenki* Marja Jalava esittelee Lagerborgin seksuaaliradikalismia (Jalava 2005, 382–427).
- 4 Näytelmä tehtiin paikallisin voimin ammattilaisten ja amatöörien yhteistyönä. Lukijoina olivat Ulla Bergström, Lars Bergström, Nicke Lignell, Peik Stenberg ja Kimmo Sarje, joka vastasi myös konseptista ja dramatisoinnista. Villa Buenos Airesin nykyiset omistajat Christel Brunberg-Lindholm ja Mikael Lindholm olivat vahvasti mukana järjestelyissä ja antoivat kesäparatiisinsa projektiin näyttämöksi. Lagerborgin näytelmä oli yhteiskunnallisesti rohkea, eikä sitä hyväksytty yhdenkään teatterin ohjelmistoon 1900-luvun alussa. Näytelmää luettiin kirjana, ja siitä keskusteltiin vilkkaasti. Teatteriesityksenä näytelmä toteutettiin ensimmäisen kerran Bromarfissa 2009. Sinna Virtasen ohjaama ja *HIS Teeman* tuottama suomenkielinen kuunnelma *Yli äyräiden* esitettiin vasta viisi vuotta myöhemmin 2014.
- 5 Kesäsymposiumien puhujina ovat olleet FM Patrik Aaltonen ja prof. Matti Klinge, 2013; FT Stefan Nygård ja dos. Kimmo Sarje, 2015; FM Julia Dahlberg, FT Fredrik Hertzberg ja Anna Möller-Sibeli, 2017.

Kirjallisuus

- Jalava, Marja, *Minä ja maailmanhenki. Moderni subjekti kristillis-idealisisissa kansallisajattelussa ja Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismissa n. 1800–1914*. SKS, Helsinki 2005.
- Lagerborg, Rolf, *Öfver bräddarna. Skådespel i tre akter*. Stockholm 1902.
- Lagerborg, Rolf, *Den platoniska kärleken*. Albert Bonniers, Stockholm 1915.
- Lagerborg, Rolf, *Invita Minerva. Studier i ohöjlt*. Albert Bonniers, Stockholm & Holger Schildt, Helsingfors 1918.
- Lagerborg, Rolf, *I egna ögon – och andras. En bok om att känna sig själv*. Söderström & C:o, Helsingfors 1942.
- Sarje, Kimmo, *Usko, touhu, rakkaus – ajatusmuotojen arkeologiaa Suomessa*. Tutkijaliitto, Helsinki 1986.

”

Taide ansaitsee mietityimmän ja tinkimättömmän käsittelyn. *Kuva ja ajatus* tekee rupeamasta nautittavan.

FREDRIK LÅNG KUVA JA AJATUS

(Bild och tanke, 1999)

niin & näin -kirjat 2017

277 sivua

Suom. Jarkko S. Tuusvuori

ISBN 978-952-7189-17-7 (nid.)

39€

(kestotilajalle -20 %)

Suomenruotsalainen Fredrik Lång (s. 1947) on arvostettu kirjailija ja terävä aikalaiskriitikko. Sanataiteen lisäksi Lång on laatinut väitöskirjan filosofiasta. Hänen ei-fiktiivinen pääteoksensa *Kuva ja ajatus* (Bild och tanke, 1999) pohtii visuaalisia teoksia eri aikakausien ja yhteiskuntien merkitysten kantajina.

Lång johdattaa lukijat muinaisuudesta renessansseitse modernismiin. Hän lukee yhtä tarkasti tekstejä kuin katsoo maalauksia ja veistoksia. Syyniin pääsevät niin

Giotta kuin Duchamp, keskustelukumppaneiksi niin Aristoteles kuin Cusanus. Pohditaan antiikin sisintä, kristillisyyden ydintä ja porvarillisuuden syntyä.

On yksi asia todeta niin kuin Lång toteaa. ”Kunkin ajan olennaisin kuvamuotoinen taide tuo esille syvimmän mahdollisen ymmärryksen ajastaan.” Toinen asia on kyetä hänen tapaansa myös tulkitsemaan sitä viitteestä ja palkitsevasti.

Karolina Kuisma, *Kuvokellunta* (2014), öljy kankaalle, 90 X 105 cm

Estetiikan tiedollinen merkitys

Estetiikkaa pidetään usein vähemmän tärkeänä filosofian alana, jonka parissa vanheneva filosofi voi puuhailla kulutettuaan luovat voimavaransa loppuun esimerkiksi metafysiikan, tieto-opin tai logiikan kaltaisten filosofian ydinalueiden parissa. Näkemys kulkee käsi kädessä sen oletuksen kanssa, että estetiikka itse rajoittuu taiteen (sen olemuksen ja vaikutusten), esteettisten ominaisuuksien (kuten kauneus, ylevyys tai ilmaisevyys) ja maun tarkasteluun. Pyrkinessään vastaamaan tähän suppeaan kysymysten joukkoon estetiikan myös oletetaan nojaavan näkemyksiin, jotka on jo muotoiltu oletettavasti vakaammalla pohjalla olevien filosofian alojen piirissä. Taide ja kaunis rajataan siis omaksi pikku sopeeseen filosofian laitamille, esimerkeiksi, joita voidaan tarkastella, kun filosofian ydinkysymykset on jo ratkaistu.

Filosofian historiassa on toki ajattelijoita, jotka antavat taiteille roolin potentiaalisena tiedon lähteenä. Esimerkiksi Platonin *Valtiossa* taiteilla on merkittävä, joskin ambivalentti tehtävä. Platonin mukaan taiteilla on tiedollista sisältöä, sillä ne jäljittelevät ilmiömaailmaa. Koska taide ilmiöiden jäljittelyä ei kuitenkaan tavoita totuuden mittapuuta, ideoiden valtakuntaa, se on ”kaukana totuudesta, ja se pystyy tuottamaan kaikkea nähtäväksi siitä syystä, että se tavoittaa kustakin kohteesta vain vähäisen osan, joka sekin on pelkkää kuvajaista”.¹ Myös Aristoteles ymmärtää taiteen jäljittelyä mutta uskoo runouden voivan tavoittaa universaaleja totuuksia partikulaarisuuteen sidottua historiaa paremmin.²

Schopenhauer vie taiteen tiedollisen ja filosofisen relevanssin äärimilleen väittäessään, että musiikki kaikkien taiteiden kruununa on suorastaan metafysisen tahdon itseilmaisua.³ Oman aikamme esteetikoista esimerkiksi Jerrold Levinson argumentoi, että musiikilliset teokset voivat ilmaista käsitteellisiä sisältöjä ja olla mahdollisesti tosia, mikäli musiikillisiä muotoja vastaavat tunteet seuraavat toisiaan tavalla, joka vastaa tunteiden esiintymisen keskinäisiä suhteita tosielämässä.⁴

Kaikki edellä mainitut näkemykset kuitenkin olettavat, että mitä tahansa tietoa taiteet tai esteettiset arvostelmat tarjoavatkaan, sitä on arvioitava propositionaalisen tiedon standardia vasten. Taideteoksen sisältö samastetaan johonkin ei-taiteelliseen, ja sen totuudellisuuden kriteerinä on teoksen uskollisuus esittämälleen sisällölle. Ei siis ole yllättävää, että parhaimmillaankin estetiikan tiedollinen arvo näyttäytyy rajallisena tai varsinaista tiedon kenttää täydentävänä ilmiönä. Taiteen itsensä näkökulmasta ongelmallista on myös se, että taiteen ominaislaatu ja itseisarvo tällöin helposti sivuutetaan. Taiteen esteettinen tai taiteellinen muoto palvelee näin jotakin taiteen ulkopuolista päämäärää, kuten propositionaalista tietoa tai psykologista hyvinvointia.

Immanuel Kantin näkemys estetiikasta poikkeaa dramaattisesti edellä kuvatuista. Kant käyttää estetiikkakäsitettä Alexander Baumgartenin tavoin erottamaan aistimellisuuden alan käsitteiden määrittämästä logiikan alasta. *Puhtaan järjen kritiikissä* Kant argumentoi, että molemmat ulottuvuudet ovat tiedon näkökulmasta välttämättömiä: ”ajatukset ilman sisältöä ovat tyhjiä”.⁵ Ymmärryksen käsitteet eivät myöskään kykene luomaan sidosta aistimellisuuden alaan omin voimin, vaan ne nojaavat tiedonmuodostuksessa arvostelmakykyyn, joka toimii välittäjänä aistimellisen kuvittelukyvyyn ja käsitteellisen ymmärryksen välillä.⁶

Arvostelmakyvyn kritiikissä Kant pyrkii osoittamaan, että arvostelmakyky on korkeampien tietokykyjen joukkoon laskettava kyky, jolla on oma *a priori* periaatteensa. Kantin strategia on analysoida niin kutsuttua reflektioivaa arvostelmaa. Toisin kuin tiedollinen arvostelma, jossa aistimellinen alistetaan tunnetun käsitteen alle, reflektioiva arvostelma pyrkii löytämään annetuille intuitioiden moninaisuudelle käsitteen. Mielenkiintoista kyllä, Kantin esimerkki *puhtaan* reflektioivasta, ei-käsitteellisestä arvostelmasta on kauneusarvostelma. Argumentoimalla, että subjektiivisesta perustastaan ja ei-käsitteellisyydestään huolimatta kauneusarvostelmaa voidaan oikeutetusti pitää universaaliksi pätevänä, Kant pyrkii siis osoittamaan, kuinka kaikelle tiedolle välttämätön ymmärryksen ja aistimellisuuden yhteispeli on lopulta mahdollinen.⁷

Näin Kant sitoutuu autonomistiseen ja formalistiseen näkemykseen, jonka mukaan kauniilla ei ole käsitteellisesti määriteltävää tarkoitusta. Kauneusarvostelmat eivät nojaa eivätkä johda tiedollisille arvostelmille välttämättömiin käsitteisiin. Sen sijaan subjekti kontemploi aistimellisen representaation muotoa vapaana käsitteistä ja intresseistä. Kauneusarvostelma kuitenkin väittää, että representaation muoto on tarkoituksenmukainen tiedollisille kyvyille. Tiedon kannalta välttämättömät kyvyt eli

”Kaikki näyttää lopulta palautuvan tietoon ja totuuteen.”

ymmärrys ja kuvittelukyky, jotka tiedollisissa arvostelmissa vetävät eri suuntiin, nimittäin antautuvat kauneusarvostelmassa harmoniseen leikkiin, minkä arvostelman subjekti kokee mielihyvän tunteena. Juuri mielihyvän tunne paljastaa Kantin mukaan kaikelle tiedolle välttämättömän subjektiivisen ehdon, ja sen on oltava universaalisti kommunikoitavissa, jotta ei ajauduttaisi skeptisismiin.⁸ Kantin argumentti estetiikan roolista tiedossa poikkeaa huomattavasti angloamerikkalaisesta tavasta alistaa taide ja kaunis niistä riippumatta muotoillun tietokäsityksen palvelijoiksi. Hänen tapansa ymmärtää estetiikka filosofialle ja myös tieto-opille välttämättömänä alana elää edelleen filosofian saksalaisessa perinteessä.

Ehkä totuuttakin arvokkaampaa, mutta ei totuutta

Filosofien loogis-käsitteelliset välineet eivät aina ole suuressi auttaneet esteettisten ilmiöiden ymmärtämisestä. Esimerkiksi loogisten positivistien tekemä erottelu tieteen symbolis-referentiaaliseen ja taiteen emotiiviseen (taiikka merkityksettömään) kielenkäyttöön osoittautui pian epätydyttäväksi, sillä se ei taipunut selittämään monien taideosten älyllistä kiinnostavuutta ja ajatuksellista painavuutta. Filosofien oli – ja on yhä – vaikea puhua asioiden merkityksestä ilman episteemisiä tai episteemisjohdannaisia käsitteitä. Esimerkiksi taidekritiikin termit, kuten ”pinnallinen”, ”tunteellinen”, ”vakava” ja ”aito”, ajoivat filosofit kysymään vertailun kriteerejä ja viitepisteitä. Kaikki näyttää lopulta, viimeistään taideluumien kognitiivisia sisältöjä penäävien skeptikoiden painostuksesta, palautuvan tietoon ja totuuteen.

1900-luvun alkupuolen angloamerikkalaisessa filosofiafiassa väittely taiteellisen tiedon olemassaolosta ja luonteesta kävi kiivaana. Dorothy Walsh toteaa 1940-luvulla

debattia summatessaan, kuinka ”[t]aiteita on tavattu pitää *älyllisen ravinnon lähteenä*. Ne on hyväksytyt *oivalluksen, paljastamisen ja laajentuneen ymmärryksen ilmaisuvälineiksi*.” Walsh jatkaa muistuttamalla ”ajoittain kuuluvista soraäänistä”, jotka närkästyneenä kieltävät ”taiteen arvon välineenä mihinkään *asianmukaiseen tietoon*”.⁹ Toiset tarkoittivat kognitiolla oivallusta tai ymmärrystä, toiset propositionaalista tietoa. Tietokäsityksen kahtalaisuus jakoi myös esteetikkoja leireihin ja näkyi runouden puolustuspuheissa. Esimerkiksi filosofi Theodore Meyer Greene puolusti 690-sivuisessa teoksessaan *The Arts and the Art of Criticism* (1940) väitettä, että ”taideteoksessa (a) *todellisuus* on (b) *tulkittu* ja (c) *ilmaistu erityisellä tavalla*”¹⁰. Greene kirjoitti seikkaperäisesti taiteilijan ja tieteilijän erilaisista tehtävistä sekä taiteellisen ja tieteellisen totuuden eroista, mutta väitti lopulta taiteellisten oivallusten voivan olla tosia tai epätosia. Seurasi analogioita: käsitteellisen ajattelun konsistenssi vastaa taiteessa tyyliä, korrespondenssi taas oivallusta. Kollegan W. T. Stacen mielestä vertaukset olivat ”pääasiallisesti epä-määräisiä” ja ”hämäriä”. Stacen kanta on jyrkkä:

”Käsitykseni mukaan on olemassa vain yhtä totuutta, ja se koostuu predikaatin tai relaation oikeasta liittämisestä subjektiin. Niin muodoin jokainen taiteellinen totuus on arvostelma tai sisältää sellaisen. Jos asia ei ole näin, silloin sitä ei ole oikeutettua kutsua ’totuudeksi’. *Se saattaa olla, sikäli kuin asiaa yhtään ymmärrän, jotain hyvin tärkeää, ehkäpä jopa jotain totuutta arvokkaampaa. Mutta totuutta se ei voi olla, koska vain se, mikä voidaan esittää arvostelmana, voi olla tosi tai epätosi.*”¹¹

Esteettisen *epistemen* teoriat eivät vakuuttaneet skeptisiä filosofeja; toisaalta epäiltiin, tarvitseeko taide välttämättä teknisten filosofien puolustuspuheita¹². Huomautettiin

”Taide voi olla hyvin monenlaisen tiedon lähde.”

myös, että teoksen esteettinen arvo (taikka merkityksellisyys) ei ole sidoksissa teoksen totuudellisuuteen¹³.

Oma teollisuudenalansa olivat filosofien ja taideteoreetikkojen kehittämät propositionaaliseen tietoon palautumattomasta taiteellisesta tai poeettisesta totuudesta. John Hospersin sanoin taideteokset saattoivat olla ”tosia ihmiselämälle”; Dorothy Walshin mukaan taiteilija paljasti, esitti tai loi ”ihannemahdollisuuksia”, vaihtoehtoisia todellisuuksia; William K. Wimsattille runouden kohde oli ”konkreettinen universaali”; Morris Weitzille taiteen totuudet olivat sen sijaan ”syvämerkityksiä”.

Teknisen analyysin vaatimukset tuntuivat vetävän teoreetikon kauas taiteellisen ymmärryksen ääreltä. Kognitiokeskustelua käsitellessään Monroe C. Beardsley pidättäytyi käyttämästä teoreettisista positioista ”niitä barbaarisia nimiä, joita filosofinen eksaktius vaatisi, kuten Revelaatioteorian Universalistisen Version Essentialistinen Tyyppi”¹⁴. Beardsley sanoi löytävänsä esteettisistä objekteista sellaista, mitä ei muualta saa, ja hakevansa taiteesta asioita, joita se yksin tarjoaa. Alaviitteessä hän kuitenkin mietti, ”missä merkityksessä R. G. Collingwood käyttää [totuus-]termiä väittäessään merkillisessä argumentissaan, että esteettinen objekti on tosi, jos se on hyvä”¹⁵.

Banaliteetteja vai monenlaista tietoa?

Vuosisadan edetessä kysymys taiteen tiedollisesta arvosta alkoi kehittyä angloamerikkalaisessa estetiikassa yhä systemaattisemmaksi keskusteluksi. Nykyisin debatti tavataan jakaa kahden ryhmittymän, ”kognitivistien” ja ”antikognitivistien”, väliseksi kiistaksi. Tärkeä vedenjakaja on Jerome Stolnitzin artikkeli ”On the Cognitive Triviality of Art” (1992), jossa hän varsin ironisella otteella yrittää osoittaa aiemmassa estetiikassa esiintyneen

puheen erityisistä taiteellisista totuuksista suurelliseksi hötöksi. Vastaavasti ei ole mielekäs ajatus, että taideteokset tieteellisten teorioiden tavoin joko vahvistaisivat tai kumoaisivat aiempien taideteosten tietosisältöjä, kuten ei ole Stolnitzin mielestä myöskään oletus tiedollisesta ristiriidasta taideteosten välillä. Mutta missä ei ole ristiriitaa, siellä ei voi hänen mukaansa olla totuuttakaan.

Stolnitz lisää kierroksia väittämällä, että romaaneista johdetut totuudet ovat yleensä hyvin yleisluontoisia, banaaleja väitteitä, joiden saavuttamiseksi ei tarvitse kahlata läpi monisatasivuisia kirjoja. Kaiken lisäksi taideteoksista on vaikea löytää ainakaan kovin selkeitä perusteita niistä johdetulle tiedolliselle sisällölle. Taideteoksia siis luonnehtii tiedollisesta näkökulmasta vakava oikeutusvaje. Stolnitz jatkaakin formalismin perinnettä siinä suhteessa, että hänestä tiedollista sisällön esiin kavamisessa huomio kiinnittyy taideteoksessa väärin asioihin: rikkaiden yksityiskohtien sijaan arkiseen propositionaaliseen sisältöön.

Stolnitzin skeptisismien taustalla on ajatus propositionalisesta tiedosta ainoana tiedon muotona ja tieteestä tiedon hankkimisen esikuvana. Oikeastaan kaikille taiteen tiedollista merkitystä korostaville nykykognitivistille on tyyppillistä laajentaa tiedon käsite kattamaan muun muassa niin sanottu praktinen tieto. Tällä tarkoitetaan esimerkiksi sellaista ei-propositionaalista mutta aivan aitoa tietoa, jonka varassa pystymme toimimaan menestyksekkäästi erilaisissa käytännön yhteyksissä. Kaikkea tiedoksi kelpaavaa ei ole mahdollista pakata yksiselitteisten propositioiden muotoon, eikä kaikkea tietoa voida (täydellisesti) kielellä ilmaista.

Samalla on korostettu, että taide voi olla hyvin monenlaisen tiedon lähde. Taiteen on ajateltu kykenevän tuottamaan tietoa muun muassa mahdollisuuksista, valaisemaan abstraktien käsitteiden sisältöä sekä ihmis-

luonnon universaaleja piirteitä, paljastamaan uudenlaista merkitystä asioissa ja selventämään ymmärrystämme inhimillisten tunteiden rakenteesta. Myös niin sanottua eksperimentaalista eli kokemuksellista tietoa on pidetty taiteelle keskeisenä tiedon lajina. Varsinkin kertovat taiteet kuten kirjallisuus ja elokuva voivat monen kognitiivistin mukaan luoda syvempää ymmärrystä siitä, miltä tietyn tapahtuman läpikäyminen tuntuu tai miltä ylipäänsä maailma näyttää jostakin näkökulmasta. Kokemuksellinen tieto onkin hyvä esimerkki tiedosta, jota ei voida palauttaa jäännöksettä joukoksi propositioita.

Antikognitiivistit ovat haastaneet kognitiivistit kiinnittämällä huomiota siihen, että monen kognitiivistin käsissä tiedon käsite tuntuu venyvän jo liian laajaksi. Kognitiivistien katsotaan myös usein sortuvan häilyvään puheeseen, jonka mukaan taidekokemus kehittää ymmärrystä ja mielikuvitusta. Mistä ilmiössä on oikein kysymys ja miten se mahdollisesti näkyy ihmisten toiminnassa? Toisaalta antikognitiivistien mukaan ei ole vakuuttavaa näyttöä siitä, että romaaneja ahmivat ja sinfonioita kuluttavat ihmiset todella ymmärtäisivät maailmaa paremmin kuin sellaiset, joilla ei ole kosketusta taiteeseen. Myös Martha Nussbaumin tunnettu käsitys kaunokirjallisuuden moraalialueita kehittävästä vaikutuksesta on kyseenalaistettu samanlaisin perustein. Esimerkiksi Richard Posner on väittänyt, ettei Nussbaum ole pystynyt todistamaan kaunokirjallisuuden parantaneen yhdenkään ihmisen moraalista kyvykkyyttä.

Empatian ja kirjallisuuden suhde ei liioin ole yksiselitteinen. Monen kognitiivistin mukaan empatiakyky kehittävät fiktiiviset teokset, kuten romaanit, voivat kertoa enemmän kuvitelman tekijästä kuin kuvitelman kohteesta. Millä oikeudella kirjailija tarjoaa kuvitelmiaan tietynlaisen ihmisen tai ihmisryhmän elämästä, johon

hänellä ei välttämättä ole minkäänlaista omakohtaista kosketusta?

Stolnitzin huomio taidetta vaivaavasta oikeutusvaajeesta on edelleen ajankohtainen. Yksikään kognitiivisti ei ole perusteellisesti selittänyt, mikä oikeuttaa uskomaan vaikkapa romaanista saatuun kokemukselliseen tietoon. Miten voin lukijana tietää, että Isaac Bashevis Singer antaa romaanissaan *Varjoja Hudsonin yllä* (1957) historiallisesti tarkan kuvan juutalaisemigranttien mielenmaisemasta toisen maailmansodan jälkeisessä Amerikassa? Vaikka Singerillä voidaan ajatella olevan asiassa jonkinasteinen auktoriteetti, mikään kirjan sisäinen seikka ei kuitenkaan oikeuta lukijaa uskomaan hänen maalaimansa kuvan oikeellisuuteen. Ehkä taiteen tiedollinen ulottuvuus jää aina hypoteesien tasolle: viime kädessä ne on todistettava taiteen ulkopuolisella kokemuksella. Näin on esittänyt esimerkiksi Hilary Putnam.

Filosofisten lähestymistapojen rinnalle on viime aikoina vaadittu myös yhä vahvemmin tutkimusta, joka yrittää empiirisin keinoin selvittää taideteosten todellista vaikutusta. Esimerkiksi Gregory Currien mukaan filosofien on mahdotonta käsitellä kysymystä taiteen tiedollisesta arvosta kunnolla pelkästään nojatuolista käsin vetoamalla omiin intuitioihinsa ja taidekokemuksiinsa. Vallitsevasta empiirisestä tutkimuksesta on kuitenkin vaikea tehdä kovin vahvoja päätelmiä suuntaan tai toiseen. Empiiriset näkökulmat eivät myöskään voi täysin syrjäyttää filosofisia tarkastelukulmia. Empiiriset menetelmät vaativat kriittistä metodologista ja käsitteellistä tarkastelua, jota juuri filosofia voi tarjota. On mahdotonta sivuuttaa myös sitä perustavanlaatuaista estetiikan kysymystä, mitä kirjallisen tai muun taideteoksen lähestyminen nimenomaan taideteoksena eikä pelkkänä tiedollisena välineenä oikein tarkoittaa.

Viitteet

- 1 Valtio 598b.
- 2 *Runousoppi* 1451a38–1451b10.
- 3 Schopenhauer 1958, 261.
- 4 Levinson 1990; Levinson 1981.
- 5 *PJK* A51.
- 6 *PJK* A133.
- 7 *KU* 5:219.
- 8 *KU* 5:239.
- 9 Walsh 1943, 433; kursivointi lisätty. Walshin nimeämiä aikalaiskiistelijöitä olivat ”militantit sanataiteilijat ja kirjallisuudentutkijat” (taiteellisen tiedon puolesta) ja ”antiseptisyydestä ja sterililydestä viehättyneet loogiset positivistit” (taiteellista tietoa vastaan), sama 433–434.
- 10 Greene 1940, 229.
- 11 Stace & Greene 1938, 656; kursivointi lisätty.
- 12 Ks. Edman 1940, 453–454.
- 13 Ks. Price 1949, 291.
- 14 Beardsley 1981, 384.
- 15 Sama, 391.

Kirjallisuus

- Aristoteles, *Runousoppi*. Teoksessa *Teokset IX*. Suom. Paavo Hohti. Gaudeamus, Helsinki 1997.
- Beardsley, Monroe C., *Aesthetics. Problems in the Philosophy of Criticism*. 2. p. Hackett, Indiana 1981.
- Edman, Irwin, Professor Greene’s ”Critique of Art”. *The Journal of Philosophy*. Vol. 37, No. 17, 1940, 449–459.
- Greene, Theodore Meyer, *The Arts and the Art of Criticism*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1940.
- Kant, Immanuel, *Puhtaan järjen kritiikki* (PJK; Kritik der reinen Vernunft, 1781). Suom. Markus Nikkarla & Kreetta Ranki. Gaudeamus, Helsinki 2013.
- Kant, Immanuel, *Kritik der Urteilkraft* (KU; 1790). Georg Reiner, Berlin 1908.
- Levinson, Jerrold, Truth in Music. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*. Vol. 40, No. 2. 1981, 131–144.
- Levinson, Jerrold, Hope in the Hebrides. Teoksessa *Music, Art, and Metaphysics*.

- Cornell University Press, Ithaca 1990, 336–375.
- Platon, *Valtio*. Teoksessa *Teokset IV*. Suom. Marja Itkonen-Kaila. Otava, Helsinki 1981.
- Price, Kingsley Blake, Is There Artistic Truth? *The Journal of Philosophy*. Vol. 46, No. 10, 1949, 285–291.
- Schopenhauer, Arthur, *The World as Will and Representation*, Vol. I (Die Welt als Wille und Vorstellung, 1819). Falcon’s Wing Press, Indian Hills 1958.
- Stace, W. T. & Greene, Theodore M., Comments and Criticisms. *The Journal of Philosophy*. Vol. 35, No. 24, 1938, 656–661.
- Stolnitz, Jerome, On the Cognitive Triviality of Art. *British Journal of Aesthetics*. Vol. 32, No. 3, 1992, 191–200.
- Walsh, Dorothy, The Cognitive Content of Art. *The Philosophical Review*. Vol. 52, No. 5, 1943, 433–451.

HANNE APPELQVIST

Taide yhteiskunnan peilinä

Haastattelussa Lydia Goehr

Lydia Goehrilla (s. 1960) on Arthur Danton seuraajana ja Columbian yliopiston estetiikan oppituolin haltijana ainutlaatuinen näköalapaikka estetiikan rooliin filosofian kentällä. Vieraillessaan syksyllä Tampereella The Cognitive Relevance of Aesthetics -konferenssissa hän pohti Danton perintöä, taiteen yhteiskunnallista merkitystä sekä taiteen sisällön ja muodon keskinäistä suhdetta. Filosofin mukaan vain todella oudossa yhteiskunnassa voidaan kysyä, onko taiteella väliä.

Monroe Beardsleyn mukaan estetiikkaa pidetään ”filosofian perheen jälkeenjääneenä lapsena”. Kuinka kuvaisit estetiikan asemaa filosofiassa: kuinka se ymmärretään ja kuinka se tulisi ymmärtää?

En välttämättä osaa vastata siihen, kuinka estetiikan asema pitäisi ymmärtää, mutta voin kertoa siitä, kuinka se ymmärretään tai on ymmärretty. Nähdäkseni on kaksi ongelmaa. Ensimmäinen on taiteiden asema kulttuurissa ylipäätään. Mitä enemmän taiteet ymmärretään pelkkänä viihteenä, sitä vähemmän taidefilosofiaa arvostetaan. Toisaalta esimerkiksi Saksassa, missä kulttuuri on merkittävä sosiaalisen ja poliittisen elämän muoto, estetiikkaa pidetään äärimmäisen tärkeänä. Taiteen arvostus siis ikään kuin määrittää sen, pidetäänkö taidetta filosofisen tutkimuksen arvoisena. Toinen ongelma on, että kun filosofit – ennen kaikkea angloamerikkalaiset filosofit – tarkastelevat taidetta, he yrittävät selittää sen arvoa osoittamalla sen muistuttavan sellaisia vakavasti otettuja asioita, kuten kieli, tiede tai matematiikka. Ja tämä tarkoittaa, että he eivät keskity siihen, mitä taiteet juuri taiteena antavat yhteiskunnalle tai filosofialle. Näin estetiikasta sitten tulee, kuten Beardsley totesi, filosofian lapsi tai onneton sisar, jota ei oteta kovin vakavasti.

Arthur Danton mukaan taidetta ei voida tunnistaa taiteeksi sen ulkomuodon perusteella – Duchampin *Suihkulähde* ja pisuaari eivät ulkomuotonsa puolesta eroa toisistaan mitenkään vaan ovat *indiscernible*. Danto määrittelee taiteen objektina, (i) jolla on aihe ja (ii) joka ruumiillistaa merkityksensä. Esittämäsi tulkinnan mukaan Danton määritelmällä on kuitenkin myös laajempi, poliittinen taivote. Mitä tarkoitat tällä?

1700-luvun estetiikassa uskottiin, että harjaannuttamalla ihmisten makua ja tunteita pääsisimme kirjaimellisesti yksimielisten tai yhdenmukaisesti tuntevien ihmisten yhteiskuntaan. Tämä oli *estetiikan* periaate. Danton 1900-luvun argumentti oli mielenkiintoisella

Kuva: Jaakko Belt

tavalla erilainen. Hänen mukaansa historia osoittaa, että tunteet jäävät väistämättä puolueellisiksi. Tuntemme kyllä puhtaan makuarvostelman ehdot, mutta jopa Kant kyseenalaistaa, onko kukaan koskaan muodostanut sellaista arvostelmaa. Danton mukaan onkin parempi, että emme etsi ratkaisua tunteiden harjaannuttamisesta (vaikka hän olisi sen periaatteessa hyväksynytkin), vaan suuntaamme katsemme makuarvostelman sijaan taiteen objekteihin.

Jos voimme olla suvaitsevaisia objektien suhteen eli sallia kaikille taideteoksille sisäänkäsyn taidemaailmaan – ennen kuin alamme tapella siitä, mikä on hyvää ja huonoa taidetta – silloin tämä kaiken sisällyttävä taiteen määritelmä voisi toimia mallina kaikki sisällyttävälle yhteiskunnalle. Tällainen yhteiskunta ottaisi piiriinsä kaiken väriset ja rotuiset ihmiset, koska *huolimatta heidän ulkomuodostaan* heitä pidettäisiin määritelmän mukaan ihmisinä. Ja vaikka emme voisi sanoa mitään siitä, mikä tekee jostakusta ihmisen – aivan kuten emme voi sanoa mitään siitä, mikä tekee jostakin taidetta, paitsi että sen on oltava taidetta (Danton määritelmä ei ole erityisen informatiivinen) – taidemaailman malli voisi antaa mallin pluralistisesta, kaikki sisällyttävästä yhteiskunnasta. Tämä oli Danton utooppinen ele. Ja oli uskomatonta yrittää tätä 1960-luvulla. On joka tapauksessa tärkeää huomata, että Danton projekti oli osa taidefilosofiaa, ei maun esteetiikkaa. Tämä on Danton ratkaiseva siirto.

Danto tosiaan tunnetaan siitä filosofisesta huomiosta, jonka hän kohdistaa taideteoksiin esimerkiksi niin sanotussa *indiscernibles*-ongelmassaan. Itse olet puolestasi tunnettu teos-käsitteen kritiikistäsi kirjassa *The Imaginary Museum of Musical Works* (1992). Miten kommentoisit tätä eroa?

Danto tarvitsi tarkkarajaisia objekteja synnyttääkseen *indiscernibles*-ongelman. Ongelma on seuraava. Näytän sinulle kymmenen tarkkarajaista objektia, jotka kaikki näyttävät samalta, mutta osa niistä on taideteoksia, osa ei. Jos otetaan esimerkiksi punaisten neliöiden kuvia, osa niistä on rakentajien laattoja, osa lasten värittämiä papereita, osa Malevitšin suurenmoisia monokromeja. Käsiteltävien objektien täytyy olla tarkkarajaisia ja ne on voitava identifioida ongelmitta. Toki Danto tiesi, myös minun työhöni perustuen, että teos-käsite on suhteellisen myöhäinen kehitemä taidefilosofiassa, mutta hän ei voinut ottaa asiaa huomioon *indiscernibles*-argumenttinsa vuoksi. Danto sanoi aina, että hänen taidefilosofiansa täytyi perustua äärimmäisen laskelmoituun ajatuskokeeseen, jotta se nostaisi esiin oikean filosofisen ongelman. Tästä syystä Danto ohitti installaatiotaiteen, performanssitaiteen, katoavan taiteen, taiteen, josta puhuttaessa on totisesti epäselvää, onko se taidetta vai ei. Hän siis valitsi selkeimmän esimerkin.

Sanoisitko, että Danton teoria on näyte filosofisten esimerkkien voimasta? Johtivatko siis hänen valitsemansa esimerkit hänet ajattelemaan tietynlaisia ongelmia ja tarjoamaan niihin tietynlaisia ratkaisuja?

Filosofien käyttämien esimerkkien voima on ollut oman työni tärkeimpiä teemoja. Kun valitaan tietty

esimerkkien joukko, näyttää puolustettu teoria seuraavan esimerkeistä vaivattomasti. Jos sitten muutetaan esimerkkejä, teoria näyttäytyykin kyseenalaisena. Tästä syystä esimerkkejä on käytettävä huolellisesti ja tietoisesti. Monet filosofit eivät kuitenkaan toimi näin vaan tekevät asiat aivan liian helpoiksi itselleen. Jos vielä pohditaan Danton ajatuskoetta, se on lopulta varsin yksinkertainen: voidaanko vain katsomalla punaisia neliöitä kertoa, mitkä niistä ovat taidetta ja mitkä eivät. Tietenkään ei voida, koska ne kaikki näyttävät samalta. Johtopäätös on, että taidetta ei voi määritellä sen ulkomuodon perusteella. Mutta jos tämä olisi Danton ainoa päätelmä, sanoisimme, että esimerkit ovat laskelmoituja, että ajatuskoe on laskelmoitu ja että ratkaisu on kovin tylsä – miksi Danton teosta pitäisi tällöin edes vaivautua lukemaan? Siksi on kysyttävä, miksi Danto kehitti ajatuskokeensa. Miksi oli tärkeää vapauttaa taide ulkomuodostaan? Jos taide näyttää siltä, miltä ihmiset ajattelevat taiteen kuuluvan näyttää, he ovat valmiita sanomaan yllättävistä esimerkeistä: ”Tuo ei näytä taiteelta, siksi se ei ole taidetta.” Danto ei luota tähän näyttämiseen tai siihen, kuinka ihmiset näkevät asiat – hän suhtautuu kartesiolaisen epäluuloisesti aisteihin. Ja tässä estetiikan ja taidefilosofian tiet erkanevat. Huomaatko, kuinka mielenkiintoinen Danton näkemys on? Se nostaa esiin kaikki estetiikan ongelmat yhdellä iskulla!

Oma lähestymistapani esimerkkeihin on erilainen. Jos kysytään – kuten minä ensimmäisessä kirjassani tein – millainen asia on musiikkiteos, esimerkiksi Beethovenin *Ensimmäinen sinfonia*, seuraavaksi on kysyttävä, miksi juuri *tämä* esimerkki on valittu, kun pohditaan teosten ontologista statusta. Jälkimmäinen kysymys pakotti minut tarkastelemaan asiaa historiallisemmalla kannalta. Vasta Beethovenin *Ensimmäisen sinfonian* aikoihin klassisen musiikin käytäntö alkoi nimittäin keskittyä teoksen idean ympärille. Vaikka ihmiset olivat ennen Beethovenia tehneet suurin piirtein samoja asioita, he eivät olleet ajatelleet asiaa tarkkarajaisen teosten näkökulmasta. Musiikin esityskäytäntö oli ollut paljon monimutkaisempi ja epämääräisempi. Tavallaan siis seurasin wittgensteinilaista elämänmuoto-linjaa: katsotaan käsitteitä, jotka dominoivat tai säätelevät käytäntöä, ja kehitetään sosiaalinen ontologia tai ontologia, joka kumpuaa käytännöstä. Tällainen ontologia ei ole valmiiksi annettu vaan seurausta siitä, kuinka käytäntö on historiallisesti kehittynyt. Danto ei olisi voinut omaksua tällaista näkökulmaa, koska hän oli vahvemmin sitoutunut ontologiseen realismiin. Hän halusi sanoa, että taideteokset ovat todella olemassa oleva asioiden laji. Tässä suhteessa Danto oli puhdas metafysikko.

Tulkintasi mukaan Danto siis eteni taiteen määritelmästä kohti estetiikan yhteiskunnallista relevanssia. Toinen tutkimasi filosofi, Theodor Adorno, yhdistää taiteen politiikkaan, mutta tekee sen eri tavalla.

Toisin kuin Danto, Adorno ei lokeroinut filosofiaa eri aloihin. Kriittisen teorian edustajana Adorno ajatteli,

”En ole koskaan kutsunut itseäni vain esteetikoksi tai taidefilosofiksi.”

että taideteos pitää jo sisällään sosiaalisen tuotannon, vastaanoton ja esitysten välisten suhteiden kentän. Adorno kuvaa taideteosta tavallaan monadina: se on ikkunaton, autonominen, oma yksikkönsä. Ja kuitenkin se on sosiaalisten suhteiden voimakenttä. Jos tuotannon ja vastaanottamisen suhteet eivät sisältyisi teokseen – ja tässä voi kuulla marxismin äänen – ajatus teoksesta olisi mieletön. Adornolle kaikilla objekteilla on kaksoisluonne: ne ovat sekä sosiaalisia entiteettejä että esteettisiä tai taiteellisia entiteettejä. Tästä syystä yhteiskunta voidaan lukea taideteoksesta. Taideteos myös näyttää yhteiskunnan tietystä näkökulmasta riippuen siitä, mitä se tekee: jotkut taideteokset menevät mukaan Hollywood-skeemaan, jotkut popmusiikkiskeemaan; jazz myötäilee tällaista kulttuuria, taidemusiikki tuollaista. Toisin kuin Danton lokeroiva filosofinen lähestymistapa, Adornon malli on paljon kompleksisempi, dialektisesti yhteen punottu. Oma työni seuraa tässä suhteessa enemmän Adornon mallia.

Useimmat estetiikan jatko-opiskelijat valitsevat estetiikan uskoen estetiikan olevan tämä lokeroitu onneton sisar. He myös saavat kuulla muilta filosofian jatko-opiskelijoilta, että heidän valitsemansa ala ei ole kovin vakavasti otettava. Toisaalta kaikki suuret ajattelijat – vaikkapa Platon, Aristoteles, Kant tai Hegel – tekivät estetiikkaa. Ei voida sanoa, että tämä olisi ollut kompromissi heidän filosofisen integriteettinsä kannalta tai että he olisivat olleet jossakin mielessä tyhmiä. Estetiikan

marginalisoituminen on itse asiassa varsin viimeaikainen ilmiö, ja nähdäkseni siitä on suurelta osin vastuussa angloamerikkalainen traditio, joka 1900-luvun alkupuolella kyseenalaisti arvoteorian. Itse edellytän omilta opiskelijoiltani, että he ovat valmiita työskentelemään kaikilla filosofian alueilla eivätkä ajattele estetiikkaa omana lokeroon. En ole myöskään itse koskaan kutsunut itseäni vain esteetikoksi tai taidefilosofiksi. Pysin parhaani mukaan olemaan filosofi ja opettamaan filosofiaa, vaikka käytänkin taidetta esimerkkinäni. Tästä seuraa, että teen yhteiskuntateoriaa, historian filosofiaa, kaikenlaisia asioista. Ja näin estetiikka ei enää olekaan marginaalista.

Liittykö taiteen ja estetiikan marginalisoituminen osaltaan propositionaalisen tiedon arvostukseen tiedon ensisijaisena lajina?

Jos tieto redusoidaan joukoksi propositionaalisia väitteitä tai uskomuksia, käsitys tiedosta on mahdollisimman rajoittunut. Tieto tulee monissa muodoissa. On ymmärrystä, kokemusta, viisautta, tietotaitoa, käytännöllistä tietoa, tietoa siitä miten käytäntö pelaa, tietoa kuinka seurata sääntöjä (*à la* Wittgenstein) ja niin edelleen. Jos tällaiset tiedon lajit marginalisoidaan suhteessa propositionaaliseen muotoon puettavaan tietoon, voidaan luonnollisesti kysyä, tarjoavatko taiteet tietoa. Onko niillä suhdetta kognitioon? Oletus, että tätä tarvitsee edes kysyä ja mahdollisesti todistaa, osoittaa koko kysymyksen naurettavuuden.

”Jatkuvasti kuullaan hassuja väitteitä: ’Lue kirjallisuutta, niin muutut paremmaksi ihmiseksi.’ Mitä kirjallisuutta? Millä perusteella? Kenen kirjallisuutta? Ja kuka on oikeastaan oppitunnin tarpeessa?”

Onko taiteilla väliä? Näin voidaan kysyä todella oudossa yhteiskunnassa, jossa ajatellaan, että taiteilla ei ole väliä. Ei siis pitäisi kysyä, ”voimmeko saada taiteista tietoa”, vaan pikemminkin, kuinka taiteet liittyvät moninaisesti tietämisen lajeihimme. Vasta sitten voidaan nähdä, mitä taide voi antaa. Ja jos päädytään sanomaan, että taide ei ole erityisen hyvä tuottamaan propositionaalista tietoa, voidaan kiittää Luojaamme, sillä monet muut asiat tuottavat sellaista tietoa. On mielenkiintoista, että konferenssissa kukaan – minua itseäni lukuun ottamatta – ei keskittynyt kysymykseen relevanssista. Relevanssi mille tai kenelle? Tämä kysymys kytkeytyy siihen, onko taiteilla meille mitään sanottavaa tänä päivänä.

Kuitenkin usein kohdataan taiteen puolustuksia, jotka nojaavat taiteen oletettuihin kognitiivisiin tai psykologisiin hyötyihin. Pidätkö tällaisia puolusteluja harhaanjohtavina?

Nähdäkseni ne ovat harhaanjohtavia, jos oletetaan taiteen tekevän meistä parempia ihmisiä. Minua on kauan kiinnostanut se, että taidetta voidaan käyttää äärimmäisen väkivaltaisilla ja vastenmielisillä tavoilla. Musiikkia käytettiin keskitysleireillä, ja sen avulla voidaan kiduttaa ihmisiä. Kirjallisuudella voidaan luoda väärä luottamus omaan empatiakykyymme. Mutta on kysyttävä, miksi ylipäätään pitäisi kääntyä kirjallisuuden puoleen. Ja onko mahdollista, että kirjallisuutta voitaisiin käyttää tekemään meistä täysin suvaitsemattomia. Voiko

kirjallisuus esimerkiksi luoda illuusion jonkinlaisesta yhteiskunnallisesta harmoniasta, joka johtaa useimpien ihmisten – esimerkiksi lukutaidottomien tai niiden, jotka eivät pääse käsiksi kirjallisuuteen – ulkopuolelle jättämiseen? Kun jotkut sanovat ”Käytä taiteita luodaksesi *sensus communis* tai harmoninen yhteiskunta”, käykin niin, että vain noin kymmenen prosenttia ihmisistä – ja he sattuvat olemaan valkoisia miehiä – kuuluvat tuohon yhteiskuntaan. Kysymys on siis aina taiteen käyttämisen kontekstista, josta riippumatta on järjetöntä kysyä, mitä taiteesta opimme. Jatkuvasti kuullaan hassuja väitteitä: ”Lue kirjallisuutta, niin muutut paremmaksi ihmiseksi.” Mitä kirjallisuutta? Millä perusteella? Kenen kirjallisuutta? Ja kuka on oikeastaan oppitunnin tarpeessa? Filosofit kysyvät tällaisia kysymyksiä usein liian abstraktissa muodossa voidakseen sitten esittää helpon ja harmonisen vastauksen.

On myös mielenkiintoista, että taiteen tiedollisesta merkityksestä puhuttaessa malliesimerkiksi nostetaan useimmiten kirjallisuus, mutta hyvin pian on liu’uttu puhumaan taiteista ylipäätään. Onko taiteissa mielestäsi tässä suhteessa eroja?

Uskoakseni eri taiteenlajit tekevät filosofiset ongelmat meille helpommiksi tai vaikeammiksi. Kuten totesit, jos haluat todistaa, että taiteesta voi oppia, katso kirjallisuutta ja eritoten moralistista kirjallisuutta – taidetta, jolla on viesti, kuten Brecht sanoi. Tämä on helppoa.

Mutta kokeilepa sitten puhtaasti instrumentaalista musiikkia ja kysy, kuinka musiikki tosiasiaassa mahdollistaa oppimisen. Tarkastelun on otettava huomioon muoto, liike ja rytmi. Voimmeko oppia vuorovaikutuksesta sellaisen teoksen kanssa, jolla ei ole eksplisiittistä tai verbaalista merkitystä?

Viime aikoina olen ollut kiinnostunut siitä, miksi antiikista saakka taiteet ovat kilpailleet keskenään paremmuudesta ja tiedollisesta arvosta. Tätä historiaa katsottaessa huomataan, että kilpailu käydään usein argumentein, jotka pyrkivät osoittamaan taiteenlajin hyväksyttävyyden teologialle tai uskonnolle. Nämä kappailut ovat siis ulkoisesti motivoituneita ja pyrkivät osoittamaan taiteet filosofisen tai teologisen huomion arvoisiksi.

Halusinkin kysyä autonomian ja formalismin ajatuksista. Uhkaako taiteen tiedollisen arvon korostaminen taiteen autonomiaa?

Tämä on vaikea kysymys, koska pidän autonomiaa erityisenä konstruktiona. Tapana tehdä teoksesta tarkkarajainen entiteetti artikuloimalla sitä määrittävät rajat – Adornon monadin tapaan. Adornolle musiikillinen teos oli monadi, joka sisälsi kaikki sosiaaliset suhteet. Sanoisin marxilaisten tavoin, että autonomia on aina suhteellista. Se on autonomiaa suhteessa ympäröivään heteronomiseen kulttuuriin. En siis usko puhtaaseen autonomiaan, kuten en myöskään usko puhtaaseen formalismiin lähestymistapana filosofiseen tai esteettiseen ongelmaan. Sekä formalismi että autonomia ovat aina suhteessa siihen, mistä ne on rajattu. Syntyy siis erottelu sisäpuolen ja ulkopuolen välille, eikä pelkän sisäpuolen tarkastelua voida oikeuttaa ulkopuolen kustannuksella. Rajalla on aina kaksi puolta. Siksi olenkin puhunut kaksipuolisesta autonomiasta ja suhteellisesta autonomiasta. Autonomia muistuttaa tässä vapauden käsitettä. Mikään ei ole ehdottoman vapaata. Vapaa voi olla vain jossakin tai jostakin. Ja se, mihin vapaus suhteutuu, on otettava mukaan kuvaan. Tällä tavoin ajateltuna formalismista tulee mielenkiintoinen ja kompleksinen käsite: keskitytään muotoon pikemminkin kuin mihin? Ja kun sanotaan ”muotoon, pikemminkin kuin”, on pakko katsoa rajaa, joka erottaa sisäpuolen ulkopuolesta. Jotkut kutsuvat tätä dialektisuudeksi, mutta yhtä hyvin voidaan puhua kaksipuolisuudesta.

Usein käy joka tapauksessa niin, että puolustettaessa taideteosten tiedollista arvoa teoksen taiteellinen tai esteettinen ominaislaatu tai sitä koskevat esteettiset arvostelmat putoavat tarkastelusta pois.

Ihmiset tosiaan tarttuvat taiteen ”kognitiiviseen ongelmaan” sivuuttaakseen kysymyksen muodosta. He redusoivat taideteokset teorioidensa kuvitukseksi tai etsivät teosten sisältöä ikään kuin se jo olisi teoksissa valmiina. He unohtavat, että sisällöllä on tietty muoto. Monilta filosofeilta kuitenkin puuttuu muodon käsite, eivätkä he siksi kiinnitä siihen huomiota. Ja kuitenkin myös filosofialla on muoto – tämä oli yksi Adornon suurista oivalluksista. Jos katsotaan vaikka yhtä sinun

lempikirjoitustasi eli Wittgensteinin *Tractatusta*, kirjoituksen muoto vastaa sen sisältöä. Mitä se sanoo ja mitä se näyttää – sen sisältö ja muoto – liittyvät saumattomasti toisiinsa. Jos siis keskityt vain siihen, mitä *Tractatus* sanoo, tavoitat tasan puolet kirjasta. Tämä pitää paikkansa myös taideteosten kohdalla. Jos katsot vain sisältöä, tavoitat puolet teoksesta.

Kertoisitko lopuksi kirjastasi *Red Sea, Red Square. Picturing Freedom, Liberating Wit*, jota parhaillaan viimeistelet?

Kiinnostuessani taiteiden välisestä kamppailusta päädyin tarkastelemaan tapaa, jolla maalausten kuvaaminen tai kuvittelemineen oopperoissa on vaikuttanut näihin oopperoihin. Kiinnostuin ennen muuta viittauksesta Dürerin maalaukseen Wagnerin *Mestarilaulajien* alussa ja ryhdyin pohtimaan maalauksen statusta: onko se kuviteltu vai todellinen. Tarkoitukseni oli kirjoittaa kirja *ekfrasiksesta*, jossa sanoja tai librettoa käytetään viittaamaan johonkin toiseen taiteeseen, ja *paragonesta* eli taiteiden välisestä kamppailusta.

Tietyn esimerkin johdattamana ajauduin kuitenkin sivuraiteelle. Minua kiehtoivat se huomiota vaille jäänyt seikka, että Puccinin *La bohèmen* alussa esiintyy Punaisenmeren ylittämistä kuvaava maalaus. Kysymykseni oli yksinkertainen: Mitä tekemistä *La bohèmella* on Punaisenmeren ylittämisen eli eksoduksen kanssa? Sitten huomasin, että Dantonin ensimmäinen lause hänen teoksessaan *Transfiguration of the Commonplace* (1982) viittaa tuohon samaan Punaisenmeren ylittämistä kuvaavaan tauluun. Ja koska olin aina halunnut kirjoittaa Puccinista ja Dantosta – Dantohan syntyi samana vuonna kuin Puccini kuoli ja sitä paitsi Danto rakasti Puccinin musiikkia – halusin tietää, viittasivatko hänen ensimmäinen lauseensa ja Puccinin oopperan avaus tuohon samaan tauluun. Tiedämme, että Danto nappasi taulunsa Kierkegaardilta. Tiedämme myös, että Puccini sai omansa pariisilaiselta näytelmäkirjailijalta Henri Murgerilta, joka kirjoitti teoksen *Scènes de la vie de bohème*. Lopulta päädyin kirjoittamaan kirjan Punais-tamerta kuvaavaa taulua koskevasta vaeltavasta tarinasta, 1700-luvun Lontoosta, Kööpenhaminasta ja Kierkegaardista, Pariisista ja *La vie de bohèmesta*, Puccinista, Milanosta ja Italian itsenäisyystaistelusta, ja lopulta Dantosta ja New Yorkista 1960-luvulla. Viisi ajattelijaa tai taiteilijaa viidessä kaupungissa, kaikki puhumassa saman taulun tarinasta – josta sivumennen sanoen on noin 250 muutakin versiota.

Kirjani ei siis ole vain pitkä, se on myös eräänlainen jännäri vaeltavasta anekdootista. Anekdootista tekee kiinnostavan se, että se on vapautta koskeva ele, jota on käytetty lukuisilla erilaisilla tavoilla erilaisten filosofisten ja esteettisten näkemysten puolustamiseksi. Kertomalla tämän vapausnarratiivin historian taiteiden historiassa 1100-luvulta alkaen voin kertoa estetiikan historian. Ja voin tehdä kaiken tämän pienen tarinan avulla, jota kukaan ei edes ota vakavasti, koska se on pieni anekdootti. Näin olen oikeastaan toiminut aina. Olen ottanut pienen yksityiskohdan ja luonut siitä kokonaisen maailman.

JUKKA MIKKONEN

Uskonkappaleiden epäilijä

Haastattelussa Gregory Currie

”Jos fiktio lisää empatiakykyä, se ei välttämättä ole aina hyvä asia.” Brittifilosofi Gregory Currien (s. 1950) filosofiaa ja psykologiaa yhdistävän työn ytimessä ovat taiteiden ja ihmismielen mutkikkaat suhteet. Ajattelun ankaruutta arvostava Currie on viime vuosina äänekkäästi arvostellut leväperäistä, optimistista puhetta fiktion kehittävistä vaikutuksista.

Olette kirjoituksissanne puolustanut taiteen episteemistä arvoa. Mitä voimme oppia taiteesta? Onko oppiminen mielekäs motiivi lähestyä taiteoksia?

Uskoakseni on hyvä aluksi erottaa kolme tiedon muotoa: propositionaalinen tai faktatieto, tieto siitä miten asioita tehdään ja tieto siitä mitä kokemukset ovat. Niiden välillä on monimutkaisia ja kiistelyjä suhteita, mutta kuvittelen, että ne ovat kolme erillistä tietämisen muotoa eivätkä ne palaudu toisiinsa. Filosofisessa kirjallisuudessa taiteesta on sanottu saatavan näitä kaikkia. Puhun seuraavassa vain kaunokirjallisesta, fiktiivisestä taiteesta. Se hiukan yksinkertaistaa asiaa.

Oletan, että voimme joissakin tapauksissa saada fiktioista faktuaalista propositionaalista tietoa, jos kohta yhtä lailla tietämättömyyttä ja harhakäsityksiä. Saattaa olla, että tarvitsemme todisteita kirjailijan luotettavuudesta, ennen kuin voimme väittää, että teoksesta omaksumamme, vaikkapa Napoleonin aikaa koskevat, todet uskomukset ovat aitoa tietoa. Fiktioista puhuttaessa tällainen ei kuitenkaan ole kiinnostava tiedon muoto – historiateos tarjoaisi saman tai enemmänkin.

Kun puhutaan miten-tiedosta, ilmiselvänä tarjokaana ovat sosiaaliset taidot, erityisesti empatia. Psykologit ovat väittäneet löytäneensä todisteita siitä, että fiktion lukeminen kehittää empatiaa. Olen skeptinen. Viimeaikaisista tutkimuksista alalla ei ole toistettu, ja on vaikea tietää, kuinka pitkään vaikutukset kestävät, sikäli kuin niitä on. Epäilen myös kokemuksellista tietoa. Ihmiset sanovat oppineensa Stendhalin *Parman kartusiaaniluostarista*, millaista on olla taistelussa. Kuinka testaisimme tätä väitettä? Pitäisikö nämä ihmiset laittaa todelliseen Napoleonin aikaiseen taisteluun ja selvittää, oliko kokemus todella sellainen kuin he ajattelivat sen olevan? Sellainen koe tuskin on mahdollinen. On silmiinpistävää, että kun ihmiset sanovat oppineensa sitä tai tätä fiktiosta, he eivät etsi näitä uskomuksia tukevia todisteita taikka koettele uskomusten totuutta. Tällaiset uskomukset näyttävät enemmänkin tunteellisen sitoumuksen ilmaisuilta, kuten uskonnolliset ja poliittiset näkemykset usein ovatkin.

Kuva: Gregory Currie

Millaisia eroja on taiteiden välillä tässä suhteessa? Ovatko toiset taiteet toisia episteemisesti arvokkaampia?

Varmasti kerronnalliset taiteet – kirjallisuus, draama, elokuva – ovat parhaat ehdokkaat tiedon lähteiksi. En tiedä, miten musiikki voisi tarjota tietoa (tietysti saamme musiikkia kuuntelemalla tietoa musiikista, mutta en katso sen liittyvän tähän). Jos siirrymme absoluuttisesta musiikista oopperaan ja sellaiseen, sitten kaikki kertomuksen mahdollisuudet tulevat mukaan. Kuvataiteet ovat vaikeampi tapaus. Voimme kertoa tarinoita kuvilla, ja joku voisi oppia evankeliumien tarinat kuvista, kunhan saisi kuvien lisäksi (ehkä jo tuttua) informaatiota siitä, mitä kuvat esittävät. Erityisesti valokuvat voivat opettaa asioiden ulkomuodosta. Jälleen kerran kysymykset luotettavuudesta tietysti nousevat esiin, mutta todistanlausunto on yleisesti hyväksytty luotettavaksi tiedon lähteeksi, vaikka se onkin joskus epäluotettava. Kuvien luotettavuudelle ei pitäisi asettaa sen tiukempia vaatimuksia. Tietynlaiset kuvat näyttäisivät erityisen arvokkailta tiedon lähteinä. Esimerkiksi diagrammit voivat auttaa ymmärtämään monimutkaista insinööritekniikkaa tavoilla, joihin kirjallinen kuvaus ei pysty. Lähikuva tiikeristä antaa paljon parempaa informaatiota eläimestä kuin sen näkeminen turvalliselta etäisyydeltä. Ehkä nämä eivät kuitenkaan kuulu taiteellisiin tapoihin välittää tietoa. Varsinaisen taiteen alalla näyttää asianmukaisemmalta puhua kuvista saaduista emotiivisista tai henkisistä oivalluksista. Varmasti kukaan kristinuskoa tunteva ei voi katsoa Zurbaránin *Agnus Deit*ä huomaamatta vahvaa tunneyhteyttä Kristuksen kärsimyksiin, vaikka paradoksisesti mitään siihen liittyvää ei suoranaisesti kuvata teoksessa.

'Kognitio' on taidekeskustelussa hyvin laaja-alainen termi, jota käytetään monin eri tavoin. Kuinka se tulisi ymmärtää (ja rajata sen käyttöä)? Uskotteko esimerkiksi, että kognitio voi olla tiedostamatonta?

'Kognitio' ei ehkä ole kovin hyödyllinen termi, koska on epäselvää, mitä se ei sisällä. Jos otamme tosissamme ajatuksen fiktiosta tiedon lähteenä, pysytään 'tiedossa'. Mutta sekin hiukan laajentaa alaa. Olettakaamme, että taide ei kuunaan antaisi meille tietoa, vaan tarjoaisi sen sijaan jokseenkin luotettavan toden uskomuksen, joka ei täytä tiedon standardeja. Se olisi silti episteemisesti arvokasta. Minulla ei ole vahvaa käsitystä siitä, voisiko kognitio olla tiedostamatonta – en näe, miksi se ei voisi olla.

Nykyään taidetta ja taidekasvatusta puolustetaan hyötypuheella, erityisesti empatian ja sosiaalisen kognition edistämisellä. Mitä ajattelette hyöty- ja tuotopuheesta ja siihen liittyvästä välineellisestä ajattelusta?

Tämä vie takaisin ensimmäiseen kysymykseen. Jos ihmiset väittävät hyötyvänsä taiteesta, heidän tulee myös esittää todistusaineistoa väitteelleen, ja uskon sen olevan vaikeaa. Ei käy päinsä syyttää ihmisiä moukiksi, jos he kyseenalaistavat väitteen, että fiktio tarjoaa meille tietoa; näkemys ei voi olla uskonkappale. Mutta olisi väärin olettaa, että jos fiktio ja taide yleisemmin ei tarjoa meille

”Jos ihmiset väittävät hyötyvänsä taiteesta, heidän tulee myös esittää todistusaineistoa väitteelleen.”

tietoa, se on arvotonta. Taiteen merkiteoksille altistuminen on taatusti arvokasta, vaikka se ei johtaisi tietoon missään erittelemässäni merkityksessä (tai missään muusakaan merkityksessä).

Olette esittänyt, että väitteitä taiteen hyötyvaikutuksista pitäisi arvioida tieteellisellä ankaruudella. Kuinka esimerkiksi kaunokirjallisuuden lukemisen kognitiivisia vaikutuksia voitaisiin tutkia? Voidaanko taiteiden kognitiivista merkitystä puolustaa humanistin välinein?

Uskoakseni on vaikea kehittää todella luotettavia kokeita taiteen hyötyvaikutuksista. Toistaiseksi tehdyt tutkimukset näyttäisivät minusta olevan vaarassa sekoittaa oppimisen ja pohjustuksen [*priming*]. Ihmisten kognitiivisia kykyihin voidaan tunnetusti tuottaa lyhytkestoisia muutoksia yksinkertaisesti luettamalla heille tiettyjä sanoja ja fraaseja. On koko joukko kokeita, joiden tekijät väittävät havainneensa (tyypillisesti koehenkilöiden omien raporttien perusteella) muutoksia ihmisten empaattisuudesta välittömästi tarinan lukemisen jälkeen. Mutta pitäisi varoa päätelmää, jonka mukaan tämä olisi todiste siitä, että fiktio oikeasti tekee ihmisistä empaattisia kestäväällä tavalla. On myös kysyttävä, missä määrin empaattisuus on moraalisesti toivottavaa, se kun saa meidät keskittymään yksilöiden ahdinkoon eikä parhaaseen tapaan käyttää rajalliset resurssit mahdollisimman monen ihmisen tehokkaaseen auttamiseen. Jos fiktio lisää empatiakykyä, se ei välttämättä ole aina hyvä asia.

Millaisena näette estetiikan merkityksen tutkimusalana?

Vaikka estetiikka-termillä on paikkansa, on luultavasti hyvä erottaa tässä muutamia asioita: (taiteellisen ja luonnollisen) kauneuden filosofiat; kritiikin filosofia; mielen- tai aivotieteiden sekä taiteeseen ja taiteen tuotantoon liittyvän evoluutiohistorian tutkimus. Näistä jokaisella on omat metodinsa, vaikka alat voivat toki käydä yhdessä. Minun näkökulmastani ehkä kiehtovin asia estetiikassa on, että se todella tarjoaa luonnollisen kodin työlle, joka pyrkii yhdistämään humanistiset ja luonnon-tieteet.

RISTO PITKÄNEN

Kauneus ja tieto Kantin *Arvostelukyvyn kritiikissä*

Immanuel Kant linjaa *Puhtaan järjen kritiikin* usein lainatussa alaviitteessä, että ainoastaan sak-salaiset käyttävät sanaa estetiikka ilmaisemaan sitä, mitä muut kutsuvat maun kritiikiksi¹. Kant rajasi estetiikan kohteeksi aistien ja aistimelli-suuden roolin tiedon muodostamisessa. *Puhtaan järjen kritiikin* toisessa painoksessa hän tosin teki sellaisen myönnytyksen, että estetiikka voitaisiin ymmärtää toi-saalta transsendentaalisessa mielessä – siis siten kuin *Puhtaan järjen kritiikin* ”Transsendentaalisessa esteti-kassa” – ja toisaalta psykologisessa merkityksessä².

Psykologisella estetiikalla Kant varmaankin tarkoitti brittiläisten empiristisesti suuntautuneiden filosofien pohdintoja kauneuden ja ylevyyden herättämien tun-teiden luonteesta. Jos makuarvostelmien – ”Tämä on kaunis” tai ”Tämä on ylevä” – peruste on totutun käsi-tyksen mukaisesti vain koettu mielihyvän tunne, ne ovat ensinnäkin perustavasti subjektiivisia ja toisekseen niillä voi olla yleisempää pätevyyttä vain sen nojalla, että ih-miset ovat psykologialtaan empiirisesti samankaltaisia. Ne eivät eroaisi sellaisista arvostelmista kuin ”Huone on lämmin”, joita Kant kutsuu *Prolegomenassa* havaintoar-vostelmiksi³. Tämä oli pitkään Kantin kanta esimerkiksi hänen vuodesta 1765 alkaen pitämillään logiikan luen-noillaan⁴.

Puhtaan järjen kritiikin toinen painos ilmestyi 1787. *Käytännöllisen järjen kritiikki* julkaistiin seuraavana vuonna. Vielä toistakin kritiikkiä kirjoittaessaan Kant uskoi käsitelleensä tyhjentävästi synteettisten aprio-risten arvostelmien tyypit. Makuarvostelmat eivät tähän joukkoon kuuluneet, koska niillä ei ollut apriorista periaatetta, jonka nojalla ne olisivat voineet vaatia yleistä pä-tevyyttä. Kantia vaivasi kuitenkin sama asia kuin David Humea. Makuarvostelmat perustuvat subjektiiviselle tunteelle, mutta emme ole hevin valmiita hyväksymään, että makuasioissa kaikki ovat yhtä oikeassa. Hume rat-kaisi ristiriidan empiirisesti vuonna 1757 julkaistussa es-seessään.

Humen ratkaisu oli lyhyesti se, että maun pysyvä standardi on pätevien arvostelijoiden yksimielinen tuomio ”kaikkina aikoina ja kaikissa paikoissa”⁵. Hume uskoi, että hänen standardinsa ei rikkonut hänen kuu-luisaa periaatettaan (giljotiiniaan), jonka mukaan tosi-asioista ei voi johtaa arvoja. Jerrold Levinson osoittaa nokkelasti Humen standardin normatiivisuuden ja sam-malla normatiivisen sitovuuden puutteen esittämällä

kysymyksen: vaikka hyväksyisimme Humen standardin, mikä pakottaisi meidät noudattamaan sitä?⁶

Maun paradoksaalinen luonne vaivasi Kantia pitkään. Jos makuarvostelmat eivät olleet puhtaasti subjektiivisia vaan vaativat jonkinlaista yleisempää pätevyyttä, niissä ei voinut olla kysymys vain siitä, miten ihmiset arvostelevat, kuten Hume esittää, vaan siitä, miten heidän pitäisi arvos-tella. Kant hyväksyi siis pitkään psykologisen selityksen, mutta kehitti sitten kriittisen filosofiansa viimeistelyvai-heissa paremman ratkaisun. Joulukuussa 1787 hän kirjoitti nuorelle Jenan professorille Karl Leonhard Reinholdille löytäneensä apriorisen periaatteen myös maulle ja ennakoi optimistiseen tapaansa, että saisi pääsiäiseen (1788) men-nessä painoon käsikirjoituksen otsikolla ”Maun kritiikki”. *Arvostelukyvyn kritiikki* ilmestyi Kantin kriittisen filosofian kolmantena ja viimeisenä osana huhtikuussa 1790 ja si-sälsi maun eli ”Esteettisen arvostelukyvyn kritiikin” lisäksi toisena osana ”Teleologisen arvostelukyvyn kritiikin”. Kant sovittelee teoksen johdannoissa arvostelukyvylle paikkaa kriittisen filosofian välttämättömänä lohkona, joka tekee mahdolliseksi ylittää teoreettisen (luonnon)tiedon ja tah-donvapauden käytännöllisen tiedon erottava kuilu⁷.

Maun ja teleologian ensi hätään omituiselta kuu-lostava yhdistelmä juontuu siitä, että Kant esittelee kol-mannessa kritiikissä uuden tietokyvyn, reflektoivan ar-vostelukyvyn⁸. Makuarvostelmien ohella organismeja ja niiden osia koskevat teleologiset arvostelmat ovat Kantin mukaan reflektoivan arvostelukyvyn arvostelmia.

Määrittävä arvostelukyky, jota Kant kutsuu *Puhtaan järjen kritiikissä* yksinkertaisesti arvostelukyvyyksi, asettaa käsitteen rinnalle intuition. Reflektoivan arvostelukyvyn on sen sijaan määrä löytää annetulle intuitiolla sitä vas-taava käsite⁹. Reflektoivalla arvostelukyvyyllä on toisin kuin määrittävällä arvostelukyvyyllä apriorinen periaate: luonnon muotojen tarkoituksenmukaisuus meidän tie-tokyyvillemme. Makuarvostelmat ja teleologiset arvos-telmat ovat empiirisinä, synteettisinä arvostelmia, joilla on kuitenkin oikeutus vaatia yleistä pätevyyttä ja tietynlaista välttämättömyyttä, eli ne täyttävät apriorisen arvos-telman tuntomerkit.

Luonnonmuoto on meidän tietokyyvillemme tar-koituksenmukainen, kun sen tarkastelu saattaa kuvit-telukyvyn ja ymmärryksen, jotka leikittelevät vapaasti, keskinäiseen sopusointuun, joka aistitaan kauniiden muotojen tarkastelussa mielihyvän tunteena. Vapaalla lei-killä Kant tarkoittaa sitä, että kuvittelukyky ja ymmärrys

eivät tee tavallista tiedonmuodostamisen työtä, jossa kuvittelukyky yhdistää aistivaikutelmat intuitioksi, jolle ymmärrys puolestaan toimittaa käsitteen. Sen sijaan kuvittelukyky ja ymmärrys saavuttavat harmonisen suhteen, joka on Kantin mukaan kaiken tiedonmuodostamisen subjektiivinen ehto. Kant tarjoaa episteemisen selityksen sille, miksi tiedonmuodostamisen subjektiivisen ehdon täytyminen herättää mielihyvää. Selityksen pääpremissi on, että päämäärän saavuttaminen synnyttää aina mielihyvän tunteen¹⁰. Jos kauneuden kokemuksessa täytyy tiedonmuodostamisen päämäärä (subjektiivinen ehto), sen voi päätellä synnyttävän mielihyvää.

Selityksessä on ongelma, josta Kant oli hyvin tietoinen. Havaintojen yhteen sopimisella ymmärryksen kategorioiden kanssa ei ole pienintäkään vaikutusta mielihyvän tunteeseen. Näin pitää väistämättä ollakin, sillä muutoin kaikki tiedonmuodostamisen kohteet olisivat kauniita. Mutta mikä sitten selittää sen, miksi juuri kauneuden kokemukseen liittyy mielihyvää? Kant tarjoaa yllättäen selitykseksi empiirisen tiedon systemaattisuutta. Hänen mukaansa havainto yksittäisen empiirisen lain niveltyemisestä lajien ja sukujen hierarkkiseen järjestelmään synnyttää ”sangen huomattavan” mielihyvän. Otaksoma luonnon meidän tietokyvyillemme tarkoituksenmukaisesta systemaattisuudesta on uskottava heuristinen ohjenuora empiirille tutkimukselle, mutta sen yhteys esteettiseen mielihyvään on ongelmallinen.

Kantin makuarvostelman analyysin seuraava askel on määrittellä erityinen transsendentaalinen kyky tunnistaa tietokykyjen harmoninen suhde mielihyvän aistimuksena. Kant kutsuu tätä kykyä nimellä *sensus communis*, yhteinen aisti, ja sille perustuu makuarvostelman deduktio, sen yleisen pätevyyden vaatimuksen oikeuttaminen.

Makuarvostelmat eli esteettiset reflektoivat arvostelmat eroavat teleologisista siinä, että luonnon (tai taiteen)

muodon esteettinen tarkoituksenmukaisuus ei perustu minkään tarkoituksen käsitteelle, kun taas organismi tai sen osa arvostellaan tarkoituksenmukaiseksi suhteessa johonkin tiettyyn tarkoitukseen – silmä näkemiseen, linnun siipi lentämiseen ja näin edelleen. Teleologisiin arvostelmiin ei liity mielihyvän tunnetta, koska niiden perustana on käsite, eikä käsitteestä ole Kantin mukaan koskaan siirtymää mielihyvään. Kantin ajattelumalli kummassakin tapauksessa on artefakti, joka on kirjaimellisesti valmistettu tarkoituksen mukaisesti. Mallia heijastaa Kantin ajatus luonnon tekniikasta, joka tarkoittaa luonnon ajattelemista ikään kuin jokin meidän ymmärrystämme suurempi ymmärrys olisi sen suunnitellut.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 *Puhkaan järjen kritiikki* (Kritik der reinen Vernunft, 1781/1787). Suom. Markus Nikkarla & Kreetta Ranki. Gaudeamus, Helsinki 2013, A 22.
- 2 Sama, B 36.
- 3 Immanuel Kant, *Prolegomena eli johdatus mihin tahansa metafysiikkaan joka vastaisuudessa voi käydä tieteestä* (Prolegomena zu einer Jeden Künftigen Metaphysik, 1783). Suom. Vesa Oittinen. Gaudeamus, Helsinki 2005, 101–108 (§18–20).
- 4 Ks. *Logik. Ein Handbuch zu Vorlesungen*. Toim. Gottlob Benjamin Jäsche. Friedrich Nicolovius, Königsberg 1800, A 46–47.
- 5 David Hume, Maun standardista (Of the Standard of Taste, 1757). Suom. Lauri Mehtonen. Teoksessa *Estetiikan klassikot I*. Toim. Ilona Reiners, Anita Seppä & Jyri Vuorinen. Gaudeamus, Helsinki 2009, 278–293.
- 6 Jerrold Levinson, Hume’s Standard of Taste: The Real Problem. *Journal of Aesthetics and Art Criticism*. Vol. 60, 2002.
- 7 *Kritik der Urteilskraft* (1790). Akademieausgabe, Werke, Bd. V. Königlich Preußische Akademie der Wissenschaften, Berlin 1908. Ks. Johdanto IX, Johdannon ensimmäinen versio IX.
- 8 Sama, Johdanto IV, Johdannon ensimmäinen versio V.
- 9 Sama, Johdanto IV.
- 10 Sama, Johdanto VI.

IMMANUEL KANT

Luonnon tarkoituksenmukaisuuden loogisesta mielteestä

(*Arvostelukyvyn kritiikki, johdanto VIII*)

Kokemuksessa annettu objekti voidaan mieltää tarkoituksenmukaiseksi kahtalaisin perustein. Perusteet ovat puhtaasti subjektiiviset silloin, kun tarkoituksenmukaisuus mielletään objektin vastaanottamisessa (*apprehensio*) ennen minkään käsitteen soveltamista sen muodon yhteen sopimisena tietokykyjen kanssa

niin, että intuitio yhdistyy käsitteiden kanssa tiedoksi yleensä. Perusteet ovat objektiiviset silloin, kun tarkoituksenmukaisuus mielletään objektin muodon yhteen sopimisena itse objektin mahdollisuuden kanssa sellaisen edeltävän objektin käsitteen mukaisesti, joka sisältää tämän muodon perustan. Olemme nähneet, että edellisentyyppisen tarkoituksenmukaisuuden mielle perustuu objektin

muotoon suuntautuvaan välittömään mielihyvään objektia pelkästään refleктоitaessa. Jälkimmäisentyyppisen tarkoituksenmukaisuuden mielle ei liitä objektin muotoa subjektin tietokykyihin muodon itsensä vastaanottamisessa vaan tiettyyn objektia koskevaan tietoon annetun käsitteen alla. Sillä ei ole siksi mitään tekemistä objektien synnyttämän mielihyvän kanssa, vaan se liittyy ymmärrykseen tämän arvostellessa niitä. Jos objektin käsite on annettu, tiedon muodostamiseen käytettävän arvostelukyvyn tehtävänä on *esittäminen (exhibitio)*. Sen tehtävä on toisin sanoen asettaa käsitteen rinnalle sitä vastaava intuitio. Taiteen tapauksessa tämä tapahtuu oman kuvittelukykymme avulla, [5:193] kun toteutamme ennalta mielletyn käsitteen tarkoituksena olevasta objektista. Kun asetamme tarkoituksen käsitteemme luonnon tuotteiden arvostelun perustaksi, esittämisestä vastaa luonnon tekniikka (kuten organismien tapauksessa). Tällöin ei mielletä pelkästään luonnon *tarkoituksenmukaisuutta* objektin muodossa, vaan kyseinen luonnontuote mielletään *luonnon-tarkoituksena*. – Käsitteemme luonnon subjektiivisesta tarkoituksenmukaisuudesta sen empiiristen lakien mukaisissa muodoissa ei ole mihinkään kohteeseen viittaava käsite, vaan pelkästään arvostelukyvyn periaate, jonka avulla se hankkii itselleen käsitteitä luonnon ylettömän moninaisuuden keskellä (voidakseen orientoitua siinä). Liitämme silti luontoon ikään kuin viittauksen tietokykyymme tukeutuen tarkoituksen analogiaan. Näin voimme pitää *luonnonkauneutta* muodollisen (pelkästään subjektiivisen) tarkoituksenmukaisuuden käsitteen *esityksenä* ja *luonnon-tarkoituksia* todellisen (objektiivisen) tarkoituksenmukaisuuden käsitteen *esityksenä*. Edellistä arvioimme maulla (esteettisesti, mielihyvän tunteen välityksellä), jälkimmäistä ymmärryksellä ja järjellä (loogisesti, käsitteiden mukaisesti).

Tälle perustuu arvostelukyvyn kritiikin jakaminen *esteettisen* ja *teleologisen* arvostelukyvyn kritiikkiin niin, että edellisellä ymmärretään kykyä arvostella muodollista tarkoituksenmukaisuutta (jota nimitetään myös subjektiiviseksi) mielihyvän ja mielipahan tunteen kautta, jälkimmäisellä taas kykyä arvostella luonnon reaalista (objektiivista) tarkoituksenmukaisuutta ymmärryksen ja järjen avulla.

Arvostelukyvyn kritiikkiin kuuluu olennaisesti osa, joka sisältää esteettisen arvostelukyvyn, koska vain se sisältää periaatteen, jonka arvostelukyky asettaa täysin *a priori* perustaksi luonnon reflektiolle, nimittäin sen periaatteen, että luonto on yksittäisten empiiristen lakiensa puolesta muodollisesti tarkoituksenmukainen tietokyvyllämme. Ilman tätä periaatetta ymmärrys ei löytäisi tietään luonnossa. Sen sijaan ei voida osoittaa mitään apriorista perustaa sille, että täytyisi olla olemassa objektiivisia luonnon tarkoituksia, siis olioita, jotka ovat mahdollisia vain luonnontarkoituksina. Edes tämän mahdollisuus ei valkene luonnon käsitteestä, tarkoitettiinpa luonnolla kokemuksen kohdetta sitten yleisesti tai erityisesti. Sen sijaan arvostelukyky, jolla ei ole omasta takaa tähän vaadittavaa apriorista periaatetta, sisältää (tiettyjen tuotteiden kohdalla) tapauskohtaisen säännön tarkoitusten käsitteen käyttämiselle [5:194] järjen tar-

peisiin sen jälkeen, kun kyseinen transsendentaalinen periaate on jo valmistanut ymmärryksen soveltamaan tarkoituksenmukaisuuden käsitettä luontoon (ainakin sen muodon osalta).

Mutta transsendentaalinen peruslause, jonka mukaan luonnon subjektiivinen tarkoituksenmukaisuus meidän tietokyvyllämme on mielletävä olion muodossa luonnon arvostelun periaatteena, jättää täysin avoimeksi sen, milloin ja missä tapauksissa minun on arvosteltava jotakin tuotteena tarkoituksenmukaisuuden periaatteen mukaisesti eikä pikemminkin vain yleisten luonnonlakien mukaisesti. Näin se jättää makuasiana *esteettisen* arvostelukyvyn ratkaistavaksi tämän tuotteen (sen muodon) sopivuuden meidän tietokyvyllämme (sikäli kuin nämä eivät päättä sen perusteella, sopiiko muoto yhteen käsitteiden kanssa, vaan sen sijaan tunteen perusteella). Teleologisesti käytetty arvostelukyky ilmaisee sen sijaan täsmällisesti ehdot, joiden nojalla jokin (esim. organismi) on arvosteltava luonnon tarkoituksen idean mukaisesti. Mutta se ei pysty johtamaan käsitteestä luonnosta kokemuksen kohteena mitään peruslausetta oikeuttamaan sitä, että luontoon liitettäisiin *a priori* kytkentä tarkoituksiin ja otaksuttaisiin, vaikka vain epämääräisesti, sellainen kytkentä tosiasiallisesta kokemuksesta. Tämä johtuu siitä, että täytyy koota yhteen monta erityistä kokemusta ja tarkastella niitä niiden periaatteen yhtenäisyyden alaisuudessa, jotta voitaisiin muodostaa edes empiirisesti tietoa tietyn objektin objektiivisesta tarkoituksenmukaisuudesta. – Esteettinen arvostelukyky on siis erityinen kyky arvostella olioita säännön mutta ei käsitteiden perusteella. Teleologinen arvostelukyky ei ole erityinen kyky vaan pelkästään refleктоiva arvostelukyky ylimalkaan. Arvostelukyky toimii kaikkialla teoreettisen tiedon piirissä käsitteiden mukaisesti, mutta tiettyjen luonnon objektien kohdalla se noudattaa objekteja määrittävän arvostelukyvyn periaatteiden sijasta pelkästään refleктоivan arvostelukyvyn ominaisperiaatteita. Näin se kuuluu käyttönsä osalta filosofian teoreettiseen osaan, ja sen täytyy muodostaa kritiikin erityinen osa, koska sen ominaisperiaatteet eivät ole määrittäviä – toisin kuin tulee olla oppijärjestelmässä. Sen sijaan esteettinen arvostelukyky ei tuo mitään lisää tietoon kohteistaan, ja se täytyy siis laskea *vain* arvostelmia muodostavan subjektin ja tämän tiedonmuodostamiskykyjen kritiikkiin sikäli kuin nämä kykenevät apriorisiin periaatteisiin, olipa niiden käyttö muutoin mikä hyvänsä (teoreettinen tai käytännöllinen). Tämä kritiikki on kaiken filosofian propedeutiikka.

Suomentanut Risto Pitkänen

(alun perin: *Kritik der Urteilskraft* (1790). Akademieausgabe, Werke, Bd. V. Königlich Preussische Akademie der Wissenschaften, Berlin 1908, VIII.)

Suomennettu pykälä sisältyy teokseen Arvostelukyvyn kritiikki (Kritik der Urteilskraft, 1790). Suom. Risto Pitkänen. Gaudeamus, Helsinki 2018 (ilmestyy).

TUUKKA TOMPERI

Kriittisen ajattelun opettaminen ja filosofia

Pedagogisia perusteita

Politiikan ja sosiaalisen median ajankohtaiset ilmiöt ovat havahduttaneet kriittisen ajattelun tarpeellisuuteen niin älyllisen itsepuolustuksen ja maailmankuvan muodostamisen kuin yhteiskunnallisen osallistumisen kannalta. Ajattelu- ja argumentaatiotaitoja tähdennetään myös nykyisessä koulupuheessa ja opetussuunnitelmissa. Etenkin filosofia on lupautunut oppiaineeksi, jossa näitä taitoja harjoitellaan. Lupauksen lunastaminen ei ole kuitenkaan helppoa, kuten huomataan tarkasteltaessa, mitä kriittinen ajattelu on ja miten sitä voisi opetuksessa käytännössä edistää.¹

Kriittisen ajattelun tärkeys pilkahtaa puheessa ”totuudenjälkeistä” ajasta. Ei ole syytä kuvitella, että totuuden vaaliminen olisi ollut vaikkapa politiikassa tai talouselämässä aiemmin nykyistä hartaampaa. Sosiaalinen ja muu verkkomedia ovat kuitenkin tarjonneet uudenlaisen levikin ja tehon yrityksille sekoittaa rationaalista keskustelua ja tietoperustaista viestintää sekä lietsoa vastaanottajissa harkitsemattomia reaktioita.

Huoli tieteellisen tutkimuksen ja asiantuntijoiden arvostuksen rapautumisesta ei sekään ole aiheutonta. Psykologisista tutkimuksista tiedetään, että ihminen on yksilönä taipuvainen harhauttamaan itseään ja jättämään huomiotta rationaalisen ja tiedollisen perustan puutteet. Ihmisten kollektiivisesti kehittämät instituutiot ja käytännöt ovat kuitenkin toimineet ajattelun ja tiedonhankinnan laadukkaiden kriteerien kirittäjinä ja ylläpitäjinä. Sankarinerojen ja yksilöilyn sijaan tiedollisen ja yhteiskunnallisen edistymisen avain on ollut juuri näissä yhteisissä käytännöissä. Siten tiedeyhteisöjen, professionaalisten asiantuntijapiirien ja koulutuksen instituutioiden integriteetti ja yhteiskunnallinen vaikuttavuus ovat ihmiskunnan kohtalonkysymyksiä.

Sosialisaation ja kasvatuksen näkökulmasta kaikki riippuu siitä, ottavatko uudet sukupolvet nämä instituutiot ja käytännöt omikseen vaaliakseen järkipärisyyden ja tietämyksen arvostusta. Kriittiseen ajatteluun kannustaminen ei ole vain yksilöiden valmistamista elämään myöhäismodernissa mediavälitteisessä yhteiskunnassa, vaan sillä on myös keskeinen yhteisöllinen tehtävä arvokkaiden kulttuuristen käytäntöjen puolustamisessa. Filosofianopetuksella voi olla tässä painava kasvatuksellinen rooli, mutta sitä on pohjustettava psykologisen tutkimuksen ja pedagogisen teorian näkökulmista.

Kriittis-reflektiivinen ajattelu

Ajattelun ’kriittisyydellä’ viitataan usein merkityksiin, joista on syytä irtautua kriittisen ajattelun opettamisessa. Ensinnäkin poliittisessa keskustelussa termi tarkoittaa usein torjuvaa asennetta ja typistyy jopa mustavalkoisen kielteisyyden synonyymiksi². Kriitikillä on yleinen arkimerkitys jonkin aiheen ongelmien ja vikojen osoittamisena, mutta käsitteen tieteellinen sisältö ja historia ovat moniulotteisempia.

Toisaalta kriittinen ajattelu samaistetaan etenkin psykologisissa esityksissä toisinaan kaikkeen ”taitavaan ajatteluun”, jolloin käsite uhkaa laventua liiaksikin³. Jos ihmisilyn harjoittama tehokas kognitiivinen prosessointi on aina kriittistä ajattelua, silloin sellaista esiintyy kaikkialla nykykulttuurissa, joka on täynnä informaation käsittelyyn ja symbolisiin operaatioihin perustuvia instituutioita ja asiantuntijakäytäntöjä. Ei ole kuitenkaan perusteltua nimittää esimerkiksi yhtälöiden, koodien, ristikoiden tai sudokujen ratkomista kriittisyydeksi. Myöskään esimerkiksi älykkyystestit eivät mittaa kriittisen ajattelun taitoja tai rationaalisuuden tasoa.⁴ On siten syytä aloittaa huomautuksista, jotka auttavat määrittämään, mitä ajattelun kriittisyys on riittävän moniulotteisessa mutta samalla rajatussa merkityksessä.

Kriittisen ajattelun (*critical thinking*) filosofinen ja psykologinen teoria kehittyi vilkkaaksi keskustelun- tai etenkäin Yhdysvalloissa 1980-luvulla. Jo tuolloin käsitteen väljentymisen vuoksi koettiin tarpeelliseksi määrittellä se yhteisesti tavalla, joka edistäisi aiheen käsittelyä ja kriittisen ajattelun opettamista. Yhdysvaltain filosofisen yhdistyksen (APA) asettaman asiantuntijajaneelin konsensus kuului seuraavasti:

”Ymmärrämme kriittisen ajattelun olevan tietoista, itseään säätelevää arvostelmien muodostamista, joka etenee tulkin-

”Kriitikko on arvioija, ei syyttäjä.”

nan, analyysin, arvioinnin, päättelyn ja selittämisen keinoin todistusaineistoa, käsitteistöä, metodologiaa, kriteerejä ja konteksteja koskeviin tarkasteluihin, jotka pohjustavat kyseisten arvostelmien muodostamista.”⁵

APA:n raporttiin on sittemmin viitattu paljon.⁶ Keskeiset teoreetikot ovat toki ennen ja jälkeen esittäneet monia variaatioita ja usein päätyneet lyhyempiin käyttömääritelmiin⁷:

”Kriittinen ajattelu on järkipäistä reflektiivistä ajattelua, joka keskittyy ratkaisemaan, mitä pitäisi uskoa tai miten pitäisi toimia.”⁸ (Robert Ennis)

”Ajattelijana on kriittinen, kun perusteet vaikuttavat häneen asianmukaisella tavalla.”⁹ (Harvey Siegel)

”[Kriittinen ajattelijana ajattelee rationaalisella tavalla, joka] (1) edistää arvostelukykyä, (2) tukeutuu kriteereihin ja (3) on itseään korjaavaa sekä (4) kontekstittietoista.”¹⁰ (Matthew Lipman)

John Deweyn monipuoliset kuvaukset reflektiivisen ajattelun luonteesta ovat toimineet useimpien teoreetikoiden varhaisena lähteenä joko suoraan tai perinteen välittäminä¹¹. Usein lainataankin Deweyn kiteytystä: ”Reflektiivinen ajattelu on uskomuksen tai tiedoksi oletetun käsityksen aktiivista, sitkeää ja huolellista harkitsemista sen suhteen, millaiset perusteet sillä on ja millaisiin jatkopäätelmiin se johtaa.”¹²

Kuten edeltävistä lainauksista huomataan, aihe avaa erittäin laajan problematiikan, jonka supistaminen ”kriittisen ajattelun teorian” puitteisiin on lisäksi historiallisesti jopa harhaanjohtavaa. On nimittäin selvää, että määritelmiin tiivistyvä hyvin paljon koko länsimaisen

ajattelun filosofisista, tieteellisistä ja kulttuurisista perinteistä ja pyrkimyksistä.

Kriittistä ajattelua on kutsuttu myös *reflektiiviseksi skeptisyydeksi* eli ”skeptisyyden arvostelukykyiseksi soveltamiseksi”¹³. Se alkaa *pidättäytymisellä* arvostelmista, kunnes aihetta on tarkemmin analysoitu ja tutkittu. On siis siedettävä epävarmuutta. Lopullinen arvostelma on avoimen, ennalta määräämättömän prosessin tulos. Prosessiin ei kuulu sen paremmin kielteinen kuin myönteinen ennakoasenne tarkasteltavaa aihetta kohtaan. Osuvana käyttöyhteytenä onkin vakiintunut tapa kutsua taiteellisten esitysten ja teosten journalistista arviointia juuri kriitikiksi: teatteri-, musiikki- tai kirjallisuuskriitikon tehtävänä on esittää punnittu arvio jonkin kokemansa, kuulemansa tai lukemansa luonteesta ja laadusta. Arvioon voi sisältyä yhtä lailla moittivia (tässä merkityksessä ”kriittisiä”) kuin kiittäviäkin arvostelmia. Etymologinen alkuperä antiikin kreikassa viittaa juuri tähän sanassa *krinō* (erittelen, arvioin, ratkaisen, tuomaroin), josta juontuu muun muassa *kritikos* (kriittinen eli arvostelu- tai harkintakykyinen). Kriitikko on arvioija, ei syyttäjä.

Kasvatuksellekin sopivana lähtökohtana voinee pitää sitä, että ’kriittisyydellä’ tarkoitetaan taitavaa ja vastuullista *harkinta- ja arvostelukykyä*, joka kohdistuu *sisällöllisesti (tai kokemuksellisesti) merkityksellisiin ajattelun kohteisiin*. Näin määritelty kriittinen ajattelu erottuu symboliopeeraatioita suorittavasta – matemaattisesta tai loogisesta – formaalista ajattelusta ja esimerkiksi tietoteknologian ohjaavasta koodaamisesta. Samalla se irtaantuu psykologisesti ja laveasti kuvatun ”taitavan ajattelun” välineellisyydestä. Kriittinen ajattelu tietysti pyrkii noudattamaan loogisuutta muodollisesti pätevässä päätte-

”Eettisesti vastuullinen ihminen pyrkii perustamaan moraaliarvostelmansa parhaan mahdollisen tiedon ja ymmärryksen varaan.”

lyssä. Kasvatuksellisesti se kytkeytyy kuitenkin laajemmin ajattelijan persoonaan ja toimintaan: itsearviointiin, maailmankuvan muodostamiseen, eettisiin, poliittisiin ja oikeudellisiin kantoihin, toiminnan oikeuttamiseen ja niin edelleen. Kriittis-reflektiivinen ajattelu syvenee perusteita, oikeutuksia, päämääriä ja arvostuksia koskeviin kysymyksiin, joten se ei jää välineelliseksi ongelmanratkaisuksi annettujen tavoitteiden saavuttamisessa.

Kriittisen ajattelun pyrkimys mahdollisimman vankasti perusteltuihin arvostelmiin yhdistyy tietysti suoraan myös argumentaatiotaitoihin – kunhan nämä ymmärretään argumentaation analysoinniksi ja rakentamiseksi eikä vain kyvyksi kamppailla siitä, kuka voittaa väittelyn millä tahansa retorisella keinolla.¹⁴ Hyvä argumentaatio on kriittisen ajattelun taitavaa ilmaisua. Dialoginen ja deliberatiivinen demokratia eli laajaa monenkeskistä julkista harkintaa korostava demokratiamalli on puolestaan perustavanlaatuisesti riippuvainen kansalaisten valmiuksista osallistua tällaiseen argumentoivaan kommunikointioon.¹⁵

Kun arvostelmia ja käsityksiä muodostetaan tavalla, joka on (itse)reflektiivinen ja jossa perusteet kriteereineen sekä ajattelun seuraukset pyritään tiedostamaan ja tarvittaessa ilmaisemaan, omaksutaan samalla älyllistä vastuuta omista näkemyksistä. Myös tämä rationaalisen ja episteemisen vastuullisuuden ulottuvuus erottaa kriittisen ajattelun merkityksen kognitiivisten taitojen puhtaasti teknisestä ja välineellisesti soveltamisesta. Vastuunotto maailmankuvan rakentumisesta ja omaan toimintaan vaikuttavien käsitysten oikeuttamisesta on myös moraalisesti perustavanlaatuista.¹⁶ Tietämys ei johdata suoraan hyveellisyyteen, eikä tosiseikoista voi johtaa arvostuksia, mutta eettisesti vastuullinen ihminen pyrkii perustamaan

moraaliarvostelmansa (ja ihannetapauksessa niitä seuraavan toimintansa) parhaan mahdollisen tiedon ja ymmärryksen varaan.

Kriittisellä ajattelulla on pysyvästi *fallibilistinen* luonne: mikään arvostelma ei ole ajattelun päätepiste, vaan siihen kuuluu tietoisuus erehtymisen mahdollisuudesta sekä valmius koetella ja korjata omaksuttuja käsityksiä. Keskeisellä sijalla on itsearviointi, ajattelun suuntaaminen kriittisesti itseään kohti. Toisin kuin termi arkikielessä tai politiikassa ilmaisee, kriittisyyden on oltava aina myös *oman ajattelun* vakiintuneiden oletusten kyseenalaistamista ja uudelleenarviointia. Psykologiassa tähän viitataan metakognitiivisina taitoina, jotka edistävät oman ajattelun prosessien ja tottumusten tiedostamista ja kehittämistä. Aivan erityisesti juuri filosofian voi mieltää yleisestikin itsereflektiiviseksi ajattelemiseksi, oman ajattelun ajattelemiseksi ja oman tietämyksen kyseenalaistamiseksi. Tällä on pitkät juurensa jo Sokrateen opetustaktiikaksi kuvatussa käsityksiä kumoavassa *elenkhoksessa* sekä viisaudessa tiedostaa tietämättömyytensä.

Itse-reflektiivisyys ja -kriittisyys – joilla tavoitellaan muun muassa arvioinnin puolueettomuutta, ennakoasenteiden tiedostamista ja valmiutta luopua aiemmista käsityksistä – on epäilemättä kaikkein vaativin ajattelun pyrkimys. Ilman sitä taitavan ajattelun opettaminen voi juuri välineellistyä vain tarjoamaan tehokkaampia keinoja toisten manipuloimiseen ja omien ennakkoluulojen puolustamiseen.¹⁷ Perusteita, päämääriä ja oikeutuksia peräjävinä itsereflektiona ja -kriittisyytenä kriittinen ajattelu voi sen sijaan edetä *emansipatoriseksi* ajatteluksi.

Yksilön maailmankuva on aina sidoksissa hänen omaan aikaansa, yhteisöönsä ja sosialisatioonsa sekä niiden kulttuuriin ja ideologiaan piirteisiin. Oma ke-

hitystään, yhteiskunnallista asemaansa ja omaksumiaan vaikutteita refleктоimalla yksilö kasvattaa ajattelunsa ja toimintansa liikkumatilaa, tavoittelee suhteellista itsenäisyyttä ja vapautumista eli emansipoitumista sosioliisaationsa puitteista. ”Tiedostaminen” ja ideologiakriittikki saattavat kuulostavat vanhahtavilta termeiltä. Käsitteiden muutokset eivät kuitenkaan kumoa sitä perusasiaa, että yksilön ajattelun ja toiminnan vapaus edellyttävät sosiokulttuurisen kontekstin kriittistä hahmottamista. On siten perusteltua ajatella, että kriittisen ajattelun idea johtaa kasvatuksessa myös joihinkin niin sanotun kriittisen pedagogiikan edustamiin kantoihin.¹⁸

Ihminen ajattelijana ja toimijana

Kriittisen ajattelun kuvaileminen ei kuitenkaan riitä kuin alkuaskeleeksi käytännön kasvatuksessa. Ajattelun periaatteita voidaan jäsenellä yleisinä malleina tai kaavioita algoritmeiksi, mutta taitojen oppiminen edellyttää *aktiivista omakohtaista ajatteleamista*. Selviön tähdentäminen kuulostaa lattealta, mutta sillä on kauaskantoisia pedagogisia seurauksia. Omakohtaisesti merkitykselliseen kriittiseen ajatteluun kannustaminen on paitsi filosofian oppiaineen myös pohjimmitaan kaiken kasvattavan opetuksen mutkikkain haaste. Tälle tavoitteelle on teorianhistoriassa annettu perusteellisia muotoiluja esimerkiksi valistusajattelun, sivistysteorian ja nykyisen kasvatusfilosofian piirissä.

Kannustaminen muistuttaa jo sanana siitä, ettei kriittis-reflektiivinen ajattelu ole tyhjiössä sovellettu tekninen taito. Valmiuksia käytetään vain, jos siihen on mahdollisuuksia, halua, taipumuksia ja tottumuksia. Ihminen ei toimi pelkästään rationaalisen ja kognitiivisen ajattelun varassa. Läpi historian tämä on tiedostettu monissa filosofisissa ihmiskäsityksissä Platonista 1800-luvun filosofiseen sielutieteeseen, joka vähitellen muuttui empiiriseksi psykologiaksi.¹⁹

Nykypsykologian näkemykset eroavat varhaisemmasta filosofisesta, teoreettisesta ja introspektiivisestä psykologiasta kuitenkin muun muassa siinä, että enää ei pidetä kohdallisena kognitiivis-rationaalisten (tieto), affektiivis-emotionaalisten (tunne) ja konatiivis-volitionaalisten (tahto) tajunnallisten osatekijöiden erottelua ihmisen kolmeksi erilliseksi ”sieluksi” tai fakulteteiksi eli mielenkyvyksi, kuten oli tavallista vielä 1900-luvun alussa.²⁰ Niiden on todettu sekoittuneen toisiinsa monin tavoin jo aivojen neurologisista prosesseista lähtien²¹. Johtavissa tunneteorioissa on edelleen eroja kognitiivisesti ja neuropsykologisesti orientoituneiden tutkijoiden välillä, mutta emotionoiden ja kognitoiden yhteispelin merkitys on yleisesti tunnustettua²².

Jo 1960-luvulla kognitiivisen psykologian läpimurron keskeisiin havaintoihin kuului se, miten kognitiot ja tulkinnat vaikuttavat emotionoiden kokemiseen. Viime vuosikymmeninä on lisääntyvästi tutkittu, miten puolestaan mielialat tai tunnetilat vaikuttavat esimerkiksi havaintoihin, rationaaliseen päätöksentekoon sekä moraalisten ja poliittisten katsomusten muodostumiseen. Yksi kriit-

tisen ajattelun ja filosofianopetuksen kannalta kiinnostavimmista tutkimuskentistä on moraalipsykologia, jossa on selvitetty muun muassa moraalintuutioita, empatiaa ja vakaumuksia.²³

Niin filosofian historiassa kuin arkiajattelussa on ollut tyyppillistä olettaa, että tunteet vaikuttavat rationaaliseen ajatteluun vinouttavasti, joten ratkaisuna olisi ajattelun ”puhdistaminen” tunteista tavalla tai toisella. Kun emotionoiden ja kognitoiden yhteispeliin oli psykologiassa kiinnitetty lisääntyvästi huomiota, kehittyi kuitenkin pian myös uudenlainen rationaalisuuden tutkimus, jossa ihmisen ajattelutapojen osoitettiin itsessään tekevän rationaalisuudesta monin tavoin rajallista, vaikka päätöksentekotilanteet olisivat koeasetelmiksi abstrahoituja ja vailla tunnelatausta. Tämä sidotun tai rajoitetun rationaalisuuden (*bounded rationality*) tutkimus haastoi perinteisen rationaalisen valinnan teorian *homo economicus*-oletuksen ja herätti huomiota aluksi juuri käyttäytymistaloustieteen piirissä.²⁴

Koska reaalielämän valintatilanteissa vallitsee aina niukkuus niin informaatiosta, ajasta kuin kognitiivisesta kapasiteetista, ihminen ei todellisuudessa ole optimaalisesti laskelmoiva valitsija. Osin näiden puutteiden kompensoimiseksi ihmisillä on toisaalta niin myötäsytisiä kuin opittuja taipumuksia nopeaa päätöksentekoa avittaviin intuitioihin, assosiaatioihin ja peukalosäätöihin. Merkittävä suuntauksensa kehittyi tutkimuksista, jotka kohdistuivat näihin ajattelun heuristiikkoihin ja siihen, miten ne ovat yhteydessä rationaalisuuden vinoutumiin.²⁵

Valintatilanteissa heuristiikka antaa tukensa ajattelulle ja toiminnalle. Vastaavasti emotionot mahdollistavat arvostelukyvyyn toiminnan nopeaa reagointia vaativissa tilanteissa muun muassa tuottamalla preferenssejä. Samalla ne ovat välttämättömiä toiminnan suuntaajia pohjustaessaan motivaatioita. Heuristiikka ja tunteet ovat siis päätöksenteon ja toiminnan resursseja, eivät yksilolotteisesti kognitiivista kyvyttömyyttä.²⁶

Niistä seuraa kuitenkin harhauttavia taipumuksia ja jälkikäteen virhearvioiksi paljastuvia ratkaisuja, joiden ongelmallisuus korostuu sitä enemmän mitä mutkikkaammaksi myöhäismoderni, medioitunut ja tietoteknologinen ympäristö muuttuu. Tässä suhteessa erityisen merkille pantavia ovat lukuisat tutkimukset käsityksiä ja päätöksentekoa vinouttavista ryhmäajattelun ilmiöistä, kuten vahvistusharhasta (*confirmation bias*) ja kaikukammioista (*echo chamber*) seuraavasta puolueellisuudesta ja polarisoitumisesta. Ne hankaloittavat yksilön rationaalisen päätöksenteon lisäksi myös älykästä julkista keskustelua sekä järjenkäyttöön ja tietoon perustuvaa poliittista harkintaa, etenkin yhdistyneenä yksilöllisiin metakognitiivisiin puutteisiin, jotka tuottavat katteetonta itseluottamusta omaan tietämykseen (Dunning-Krugerin efekti²⁷).²⁸

Heuristiikan ja päätöksenteon tutkimuksen piirissä lukuisat psykologit ovat päätyneet jakamaan kognitiivisen prosessoinnin kahteen pääkategoriaan: intuitiiviseen nopeaan ajatteluun ja reflektiiviseen hitaaseen

ajatteluun²⁹. Automaattinen intuitiivinen prosessointi on välttämätön ja ensisijainen prosessoinnin muoto, jota tarvitaan jatkuvasti arjessa. Reflektiivinen ajattelu on siihen verrattuna energiää ja aikaa vievää sekä toisinaan emotionaalisesti raskasta. Kriittisen ajattelun opetuksen tehtävänä on tästä näkökulmasta toimia eräänlaisena *interventiona*, joka auttaa tunnistamaan, milloin ja miten olisi syytä pysähtyä ja hidastaa ajattelun spontaaneja prosesseja sekä reflektoida niiden suhdetta omaan maailmankuvaan, asenteisiin, arvostuksiin ja tunteisiin.

Lähtökohtia kriittisen ajattelun harjoittelulle

Nykyisenä sosiaalisen mediakulttuurin aikakautena kriittisen reflektion potentiaalisesti tarpeellisia kohteita on loputtomasti. Arkemme on ennen kokemattoman täynnä paitsi tahattomia vinoutumia myös tarkoituksellisia piiloisen harhaanjohtamisen, peitellyn suostuttelun tai avoimen vaikuttamisen muotoja mainonnasta ja markkinoinnista politiikkaan ja mielipiteenmuokkaukseen. Monet tiedonkriitikin perusasiat ovat tuttuja jo filosofian historiassa esitetyistä varoituksista, kuten Francis Baconin idolikriitikoista³⁰. Viestinnän määrä ja laadullinen moninaisuus ovat kuitenkin sittemmin massiivisesti lisääntyneet ja tuottamisen ja jakamisen välineet ovat mullistuneet. Ympäristön mutkistuessa taustatekijät katoavat näköpiiristä. Esimerkiksi sosiaalisen median sovelluksia maailmanlaajuisesti hallitsevilla yrityksillä on mittavasti piiloon jäävää valtaa muokata kokemuksia ja maailmankuvia käyttäjiltä kerätyn datan ja algoritmien avulla.

Samassa ajassa ihmislajin biopsykologiset ominaisuudet ovat pohjimmiltaan pysyneet muuttumattomina. Vaikka sosiokulttuuristen välineiden kehittyminen on radikaalisti vahvistanut yksilön käytännöllistä kognitiivista toimintakykyä, sen rajallisuuskin tulee silti jatkuvasti ilmeiseksi. Ajattelemisen on aikaan ja paikkaan sidottua toimintaa, johon vaikuttavat kontekstit, temperamentti ja persoonallisuus, kokemukset ja muistot, sosiaaliset suhteet, identiteetit, roolit, normit ja odotukset. Reaaliseen yhteyteensä asetettuna kriittisen ajattelun pyrkimykseen kannustaminen ei onnistu yksinkertaisesti niin, että ikään kuin teknisesti korjattaisiin ajattelun puutteita tarjoamalla lisää välineitä, tietoja ja mediataitoja.

Jonkin asian oppiminen tai taidon harjaannuttaminen edellyttää motivaatiota oppia ja harjaantua, ja jonkin kyvyn tai valmiuden harjoittaminen käytännössä riippuu omaksutusta taipumuksesta eli dispositiosta toimia sen mukaisesti, kunhan sosiaalinen tilanne sen mahdollistaa. Jo edellä lainattu APA:n asiantuntijajapaneeeli sisällytti kriittisen ajattelun määritelmään kognitiivisten taitojen (*cognitive skills*) ohella affektiivisten taipumusten (*affective dispositions*) ulottuvuuden tiivistettyinä piirteiksi, joita voitaisiin kutsua myös ajattelun hyveiksi:

”Ihanteellinen kriittinen ajattelija on totumuksiltaan kyselevä, tietämystä tavoitteleva, järjekylluottava, avarakatseinen, joustava, arvioissaan tasapuolinen, henkilökoh-

taisten ennakkoluulojensa tunnistamisessa vilpittömän, arvostelmissaan harkitsevainen ja halukas harkitsemaan uudelehen, ongelmanasettelussa selkeä, monimutkaisia aiheita käsitellessään järjestelmällinen, relevanttia informaatiota etsiessään huolellinen, kriteerejä asettaessaan järkipärisäinen, tutkimuksissaan asiaan keskittynyt ja sinnikäs pyrkiessään tuloksiin, jotka ovat niin täsmällisiä kuin aihe ja tutkimuksen olosuhteet sallivat.”³¹

Dispositioiden, psykologisten näkökulmien ja ajattelun emansipatorisuuden myötä kysymyksenasettelu siirtyy ulkokohtaisesti kuvatussa kriittisestä ajattelusta ihmisen kasvuun *kriittisenä ajattelijana*. Huomattava osa kriittisen ajattelun teoreetikoista onkin lähestynyt aihetta kokonaisvaltaisen kasvatuksellisesti niin taitojen, dispositioiden kuin moraalikehityksen kannalta.³²

Tarkastelu on syytä ulottaa yksilöllisten dispositioiden lisäksi myös yhteisöllisiin käytäntöihin tai elämänmuotoihin, jotka näitä taipumuksia sosialisaatiossa tuottavat. Sosiaalinen ympäristö kannustaa kehittämään ja ylläpitämään erilaisia kykyjä ja taitoja. Vakiintuessaan ne ovat yksilön näkökulmasta juuri tottumuksia ja taipumuksia (tai hyveitä ja luonteenlaatua, kreik. *ethos*), joilla on yhteisöllinen taustansa normiperustaisissa tavoissa (lat. *mores*). Jotkin kulttuuriset tavat ja perinteet tukevat yksilöiden taipumuksia kriittiseen ajatteluun, monet puolestaan ovat omiaan tukahduttamaan niitä.

Seuraavassa kutsun yksilöllisiä taitoja ja taipumuksia useimmiten *valmiuksiksi*. Valmiuden käsite muistuttaa siitä, että oppimisessa on olennaista myös pyrkiä pitämään suhde niihin reflektiivisenä ja tahdonalaisena, jottei tottumus toistu eikä taipumus aktivoitu refleksinomaisesti vaan ne ovat ajoittaisen tietoisien harkinnan ja uudelleenarvioinnin piirissä. Samasta syystä sosiaalista taustaa voi puolestaan pedagogisessa kontekstissa nimittää tapojen sijaan *käytännöksi*, koska tavoitteena ei ole jonkin sosiaalisen konvention sokea toistaminen vaan käytännön tietoinen yhteinen reflektiivinen arviointi ja kehittäminen.

Edeltävistä huomautuksista saadaan olennaisia aineksia kriittisen ajattelun opettamisen lähtökohdiksi. Kriittisen ajattelun harjoittelu edellyttää psykologista ja sosioemotionaalista itsetuntemusta, jonka tuella yksilö kykenee itsekriittisesti ja jossain määrin etäännytetysti arvioimaan ajattelutottumuksiaan ja maailmankuvaansa sekä niiden taustatekijöitä. Valmiudet kehittyvät sosiaalisessa ja kielellisessä vuorovaikutuksessa, joten ne edellyttävät sosiaalista tukea ja niillä on tilannesidonnainen luonne. Yksilön kyky kriittis-reflektiiviseen ajatteluun ei ole itseriittoinen vakio vaan riippuvaista muista psyykkisistä resursseista, sosiaalisesta ympäristöstä, tilanteesta ja ajattelun kohteesta.

Ajattelemista on tuettava opiskelijoiden aktiivisena *omakohtaisena pyrkimyksenä*. Ajattelulla on oltava sellainen *kohde* ja *puitteet*, jotka mahdollistavat *motivoitumisen* ajattelemisen pyrkimykseen. On muistettava *tunteiden* ja *tottumusten* merkitys ja kannustettava myös niiden reflektointiin. On pidettävä harjoittelussa

”On suunnattava ajattelua rekursiivisesti ajatteluun itseensä.”

mukana *sosioemotionaalinen* ulottuvuus ja tehtävä siitä osa oppimiskokemusta tietämyksen, taitojen ja tunteiden yhteisessä. On tarjottava *sosiaalista tukea* ajattelemisen pyrkimyksille eli edistettävä ajattelemista yhteisenä *käytäntönä*. Ja on suunnattava ajattelua rekursiivisesti ajatteluun itseensä, pyrittävä *reflektoidaan kulttuurisesti omaksuttuja ajattelun perinteitä*, rajoja ja sokeita kohtia sekä *yhteisten ajattelu- ja keskustelupyrkimysten luonnetta*.³³ Kriittis-reflektiivisen ajattelun harjoittelu kohdistuu tällöin kolmitasoisen (itse)kriittisesti omaan ajatteluun ja maailmankuvaan, yhteisöllisen ajattelun ja keskustelun sosiaaliseen käytäntöön sekä laajempaan sosio-kulttuuriseen kontekstiin ja sen ideologisiin piirteisiin.³⁴

Kriittisen ajattelun harjoittelu pedagogisena filosofointina: kysymyksistä vastausyrityksiin

Olen edellä eritellyt kriittistä ajattelua psykologisine ja sosiokulttuurisine reunaehtoineen sekä näistä juontuvia kriittisen ajattelun opettamisen lähtökohtia. Opetuksen käytännön kysymyksiin voi tämän jälkeen siirtyä yksinkertaisella huomautuksella: edellä esitetty vastaa samalla paljolti käsitystäni niin sanotun *pedagogisen filosofoinnin* luonteesta. Pedagoginen filosofia ja filosofointi tarkoittavat kasvatus- ja opetuskäytäntöä, jossa harjoitellaan itsenäistä ajattelua ja dialogista keskustelua syventymällä tutkimaan osallistujia itseään kiinnostavia filosofisia kysymyksiä.³⁵

Filosofinen dialogi voi toimia kriittisen ajattelun paradigmaattisena muotona, sillä juuri filosofiassa käsitellään aiheita, jotka ovat samalla kertaa sekä ihmiselle

yksityisesti ja omakohtaisesti merkityksellisiä että kulttuurisesti kaikkein laajimmin yhteisesti jaettuun ihmisen yleisiä ongelmia. Filosofiset kysymykset tulevatkin väijäämättä vastaan, kun edetään riittävän syvälle edellä mainitussa kolmitasoisesti itsekriittisessä reflektiossa. Kysyttäessä perusteiden, oikeutusten, päämäärien ja arvostusten perään kohdataan lopulta aina filosofisia käsitteitä ja teemoja: esimerkiksi kokeminen ja merkityksellisyys, kieli ja ymmärtäminen, olemassaolo ja kuolema, kasvatus ja kehitys, minuus ja toiseus, tietäminen ja todellisuus, hyvä elämä ja oikea toiminta, oikeus ja hyvä yhteiskunta, luonto ja kaikkeus.³⁶

Kriittisen ajattelun ja filosofian kiinteä yhteys oli myös filosofianopetuksen tunnetuimman kehittäjän Matthew Lipmanin lähtökohta:

”Kriittisen ajattelun käytännössä ei ole mitään, mitä ei jo esiintyisi jossakin filosofian harjoittamisen muodossa, vaikka filosofiaan kuuluukin valtavasti myös muuta kuin kriittistä ajattelua. Kasvattajien olisi oivallista ymmärtää näiden välinen suhde. Oman näkemykseni mukaan ehdottomasti paras tapa opettaa opiskelijoille kriittistä ajattelua on tarjota heille kurssi filosofiaa – ei tosin perinteistä akateemista filosofiaa yliopisto-opintojen tapaan vaan kertomuksellista filosofiaa, joka korostaa dialogia, yhteistä harjoitusta sekä arvostelukykyisyyden ja yhteisöllisyyden vahvistamista.”³⁷

Kuten Lipman toteaa, on paljon filosofianopetusta ja filosofian oppiainesältöjä, joilla ei ole juurikaan tekemistä kriittisen ajattelun oppimisen kanssa. Tietty määrä tietopalikoiden muistinvaraista yhdistämistä toisiinsa (kuka–koska–väitti mitä–millä käsitteillä) voidaan aja-

”Pienikin harjoite voi olla kokonaisten virhelistausten muistamista hyödyllisempi käytännön oppi.”

tella osaksi akateemista yleissivistystä. Opettajat joutuvat opetussuunnitelmien ja etenkin oppikirjojen pohjalta käytännössä ratkomaan, kuinka paljon filosofian historiaa ja instituutioita koskevaa tietoa mahtuu oppitunteihin. Filosofian historian ja käsitteiden opetteleminen ei silti ole välttämättä yhteydessä kriittisen ajattelun harjoitteluun, vaikka se voikin tukea sitä parhaimmillaan olennaisella tavalla.

Ulkokohtaiseksi kriittisen ajattelun kannalta voi jäädä myös tutustuminen niin sanottuihin loogisiin argumentaatiovirheisiin tai virhepäätelmätyyppeihin (*fal-lacies*).³⁸ Virheiden listat ovat luonnollisesti yhteydessä edellä mainittuihin kognitiivisiin vinoutumiin: jälkimmäiset ovat usein psykologisesti virheiden taustalla. Silti niitä voi opetella erilaisten virhetyyppien nimityksinä, määritelmänä ja kuvauksina muistinvaraisesti ilman omaa ajatuksellista työskentelyä niiden parissa. Kriittiseen ajatteluun niillä on varsinaista annettavaa vasta, kun ne yhdistyvät käytännölliseen harjoitukseen niin toisten kuin omankin ajattelun analysoimisessa.

Tässä mielessä pienikin harjoite voi olla kokonaisten virhelistausten muistamista hyödyllisempi käytännön oppi. Esimerkkinä voi toimia yksinkertainen dialektinen harjoitus, joka kannustaa useidenkin potentiaalisten ajatteluvirheiden torjumiseen: kun luet (tai kuuntelet) sellaista näkemystä, jonka esittäjän kanssa tiedät ennakolta olevasi eri mieltä, etsi siitä hyviä väitteitä ja kohdallisia perusteita; mutta jos oletat olevasi ennakolta sisällöllisesti ja moraalisesti esittäjän kanssa samalla puolella, etsi puolestaan virheitä ja heikkouksia. Harjoite aktivoi sekä rationaalista ajattelua että tunteita ja johdattaa käytännössä kokemaan ja pohtimaan, millaista emotionaalista vastusta reflektiivisessä ajattelussa toisinaan kohdataan.

Tämän jälkeen voi jatkaa tunnistamalla, mitä argumentaatiovirheitä tai ajatteluvirheitä näin voidaan yrittää ehkäistä (tai millaisiin toisiin mahdollisesti voidaan sortua).

Ajatusten omakohtainen työstäminen ja aktiivinen harjoittelu kulkevat parhaimmillaan aina yhdessä sisältöjen opetteluun kanssa – ja kysymykset tulevat ennen vastauksia. Opetuksessa käy herkästi päinvastoin.

Monesti on nimittäin tapana aloittaa filosofian kurssi tai oppikirja – monien muiden reaaliaineiden tapaan – jäsentelemällä filosofiaa osa-alueisiin instituutiona, perinteenä ja tieteenalana³⁹. Siitä edetään ”käymällä läpi” aihealue kerrallaan: ne pilkotaan edelleen alateemoihin ja niitä jäsennetään käsitteillä, teoreettisilla positioilla ja havainnollistuksilla. Lopulta päädytään (esimerkiksi oppikirjan luvussa) esittämään pohdintakysymyksiä, joissa käsitteellistyksiä ja teorioita on tarkoitus soveltaa – näin koetetaan herättää opiskelijoiden omaa ajattelua.

Etenemistavalle on ilman muuta oppimispsykologisia perusteita. Kognitiivinen psykologia kehittyi rinnan oppimisen tutkimuksen, opetuksen teorian ja uuden opetussuunnitelma-ajattelun kanssa 1960-luvulta alkaen. Vaikutusvaltaiseksi suuntaukseksi muodostui pyrkimys kytkeä oppiaineet eri tieteenalojen tietorakenteisiin ja tutkimustapoihin. Oppimiselle tärkeät kognitiiviset rakenteet sidottiin tieteenalojen kehittyneisiin käsitteellisiin ja teoreettisiin tietorakenteisiin ja tutkivan opiskelun etenemistapaa mallinnettiin tieteellisen tutkimuksen perusteella.⁴⁰

Monelta osin nämä näkemykset ovat nykyään arkea akateemisissa oppiaineissa, kuten lukion reaaliaineissa. Tutkiva oppiminen, tietokokonaisuuksien jäsentäminen laajoiksi käsitteellisiksi rakenteiksi ja hierarkioiksi sekä

oppiaineiden ja tieteenalojen läheinen suhde ovat eittä-mättä aineenopetuksen peruspääteitä. Ongelmana on kuitenkin se, että jos opetus etenee aina aloittamalla val-miiksi jäsenneyistä tietokokonaisuuksista, filosofian pe-rinteen ja instituution muodostamasta disiplinaarisesta ja kognitiivisesta rakenteesta, silloin se ei vielä toteudu kriittiseen ajatteluun kannustamisena. Omakohtaisen ajattelun pyrkimyksiä saatetaan pikemminkin lannistaa.

Kun näkökulmaa vaihdetaan, on osuvaa huomata filosofian institutionaalisten käsitehierarkioiden ja jäsen-nysten kehittyneen alun perin nimenomaan vastauksina yhä uusien kysymysten haarautumiseen. Ne ovat olleet fi-losofian perinteissä vähitellen muotoutuneita jäsenneyksiä siitä, millaisiin kysymysalueisiin ihmisen olemassaolo ja suhde maailmaan jakautuvat, kun aiheita analysoidaan syvemmälle ja kun esitetyt ratkaisut synnyttävät uusia kysymyksiä. Ne ovat siis seurausta siitä, että ihmiset ovat yhdessä pohtineet heitä jaetusti koskettavia perustavan-laatuisia kysymyksiä ja edenneet yhä syvemmälle kysy-mysten erittelyssä. Filosofian instituutio nykyisine osa-aluejakoineen ja käsitehierarkioineen ei ole ollut valmis lähtökohta, vaan se on kehittynyt historian varrella *filoso-fisia ongelmia käsiteltäessä*.

Samoin jäsenneykset ovat *opettajan kannalta ratkaisuja aitoihin toiminnallisiin ongelmiin*: Miten tiivistän tehokkaasti filosofian kurssin sisältöalan omaksi apuväli-neekseni? Miten itse opin ja muistan sen tietorakenteen, jota ryhdyn opettamaan? Miten esitän käsitejärjestelmän muille? Tässä mielessä jäsenneykset ovat ensi sijassa ope-tajan opiskelun ja muistin apuvälineitä – aivan kuten kalvot, powerpointit ja muut tiivistelmät ovat aina olleet. Opettaja itse oppii eniten laatiessaan ja opettaessaan uutta kurssia, koska hän muotoilee jäsenneykset oman toiminnallisen tarpeensa vuoksi.

Oppihistoriallinen prosessi ja opettajan opiskelupro-ssessi etenevät kysymyksistä vastauksiin. Opetuksessa ja oppimateriaaleissa opiskelijan eteen asetetaan usein kui-tenkin jo heti aluksi vastauksia eli valmiita jäsenneyksiä. Mihin kysymykseen tai ongelmaan kaaviot olisivat vas-tauksia opiskelijalle? Miksi hän kokisi mitään tarvetta jäsenneyksille? Miten kukaan asiaan vihkiytymätön voisi aluksi nähdä niissä muuta kuin suuren joukon käsittä-mättömiä, mihinkään liittymättömiä vaikeita sanoja? Jos mielekkäät kysymykset puuttuvat, ajattelun ja toiminnan motivaatiota ei synny. Kytkeä aiemmin tiedettyyn sekä omiin kokemuksiin ja arkiajatteluun puuttuu. Ajattele-misen pyrkimys ei herää, ajattelun harjoittamiselle ei ole syytä eikä sen prosessiluonne toteudu.

Kriittisen ajattelun harjoittelu edellyttää etenemis-järjestystä, jossa myös opiskelijoiden näkökulmasta aloi-tetaan kysymyksistä ja ongelmista ja edetään jäsentelyihin ja vastauksiin. Lipman nimitti edeltävässä lainauksessa täl-laista opetusta ”kertomukselliseksi filosofiaksi” viittauk-sena P4C-lähestymistapaan (*philosophy for children*), jossa filosofoivan ryhmädialogin yhteisenä aineistona ja virikkeenä ovat lapsille ja nuorille kirjoitetut pienoisro-maanit⁴¹. Ne pyrkivät fiktion esteettisiin ja draamallisiin keinoin synnyttämään ongelmien kokemuksellista uskot-

tavuutta, tilanteiden monitulkintaisuutta ja näkökulmien vuoropuhelua. Kysymykset ja ongelmat avaavat useita mahdollisia, keskenään vaihtoehtoisia tai ristiriitaisia näkökulmia, joiden välinen vuoropuhelu alkaa jo kerto-muksen sisällä. Tällöin fiktio toimii samalla esidialogina, joka mallintaa refleктоivan opetuskeskustelun dialogia:

”Tehokkainta filosofiselle dialogille on kertomus, joka esi-tää kahden tai useamman henkilön antautumista filosofi-seen keskusteluun. Mutta keskustelua voi olla myös inhi-millisen ja ei-inhimillisen hahmon välillä tai ei-kielellisenä vuorovaikutuksena ihmisten ja luonnon välillä. Pääasia on, että mukana on vuorovaikutusta, jossa useita näkökulmia pääsee esille: ristiriitoja ei vältellä mutta vastakkaisten kan-tojen välillä voidaan käydä keskustelua.”⁴²

Vastaavaa tehtävää voivat kuitenkin toteuttaa monet muunkinlaiset virikkeet, jotka herättävät avoimia ja fi-losofiin ongelmiin syveneviä kysymyksiä: uutiset, taide-teokset, valokuvat, dilemmat, musiikki, tietokonepelit, mielipidekyselyt ja niin edelleen⁴³. Lipmanin mainitsema P4C-menetelmän kertomuksellisuus ei ole välttämä-töntä, kunhan työskentely saa alkunsa yhteisistä viri-keistä, jotka ovat opiskelijoille itselleen kiinnostavia, ko-keemuksellisesti mielekkäitä ja mahdollisesti tunteisiinkin vetoavia, mielellään monitulkintaisia tai sisäisesti ristiriit-aisia ja ainakin useita erilaisia näkökulmia avaavia.

Lipmanin mukaan filosofoiva opetus seuraa dewey-laista reflektiivistä ja tutkivaa käytäntöä. Opiskelu alkaa kognitiivis-affektiivisesta kokemuksesta, joka herättää ajattelupyrkimykset. Tulkinnallinen valta kuuluu aluksi opiskelijoille: he asettavat tarkastelun agendan eli esittävät ja valikoivat tutkailtavaksi otettavat kysymykset. Ajat-telussa edetään yhdessä tutkivasti keskustellen ja asioi-den välisiä suhteita, yhteyksiä ja eroja jäsentäen. Käsi-teitä tutkitaan, näkemyksiä vertaillaan ja omaa ajattelua rakennetaan toisten ajatusten varaan. Lopuksi pysäh-dytään metareflektiivisesti pohtimaan yhteisen ajattelun sujumista sekä osallistujien kykyä kuunnella toisia ja ottaa heidän näkemyksensä huomioon.⁴⁴

P4C-opetussuunnitelmassa tutkivan dialogin pe-rusvaiheet on esitetty seuraavasti: (1) tunnistetaan vi-rikkeen herättämät ja tavoitteisiin sopivat aiheet, (2) muotoillaan ja jäsennellään asiaankuuluvat kysymykset, (3) muotoillaan ja jäsennellään hypoteeseja kysymyksiin vastaamiseksi, (4) selkeytetään ja koetellaan hypoteeseja keskustellen, testataan niitä argumenteilla ja todistusai-neistolla sekä vahvistetaan tai hylätään ne, (5) testataan oletuksia käytännössä tai ajatuskokeissa koetellen, ja oi-keutetaan, tarkistetaan tai hylätään ne lopullisesti, (6) py-ritään ottamaan käyttöön päätelmien pohjalta uudistetut toimintatavat.⁴⁵ Eteneminen muistuttaa paljossa Deweyn kuvauksia reflektiivisen ajattelun ongelmalähtöisestä pro-ssista hypoteesien koettelemiseen.⁴⁶

P4C-oppaissa työskentelytapa on kuvattu perusteelli-sesti ja osin opettajalle myös melko vaativasti. Ideoiltaan ja aineistoiltaan P4C-oppimateriaalit sekä monet muut lasten ja nuorten filosofoinnin resurssit ovat monipu-

lisiä, mutta suomalaisen aineenopetuksen näkökulmasta ne ovat hankalia englanninkielisyyden lisäksi myös siksi, että niitä on tarjolla enemmän nuoremmille ikäluokille kuin suunnattuina ylempään toisen asteen nuorisoikäluokan koulutukseen. Toisaalta aineenopetus on joka tapauksessa eklektistä, joten pedagogisen filosofoinnin resursseihin kannattaa suhtautua avoimina ja muokattavina ideoina. Ajattelu- ja keskustelustunnon rakenne voi muistuttaa filosofoinnin tutkivaa dialogia, mutta vaiheisiin voi sisällyttää monenlaisia työtapoja. Pääasia on eteneminen mielekkäistä pohdinnan aiheista vastausyrityksiin, vaikkapa seuraavanlaisella perusrungolla: virike → kysymyksiä ja yhteisen teeman tarkentamista → alustavaa keskustelua → lisätiedon tarpeen tunnistamista ja tiedon etsimistä → jäsentelevää ja analyttistä työskentelyä → vastausehdotuksia → syventävää, arvioivaa ja debatoivaa keskustelua → vastausehdotusten osuvuuden ja toimivuuden arviointia ja yhteenvedoa → yhteisen työskentelyn etenemisen metareflektiota.⁴⁷

Ajattelevan ja keskustelelevan käytännön tukeminen

Opettajat miettivät usein ensinnä opetuksen *sisältöjä* (mitä pitäisi opettaa) ja sen jälkeen *menetelmiä* (miten sisältö parhaiten opettaisi). Jos *tavoitteena* on kriittiseen ajatteluun kannustaminen eikä jonkin sisältökokonaisuuden sisäistäminen, pedagoginen haaste kannattaa mieltää toisin. Sisältöjen ja menetelmien sijaan ensisijaisia ovat *virikkeiden* ja niistä heräävien kysymysten ja *ongelmien mielekkyys* sekä yhdessä ajattelevan *ryhmän muodostaminen* ja *filosofoivan käytännön tukeminen*. Kriittisen ajattelun opettamisesta ja dialogiopetuksesta tehdyissä empiirisissä tutkimuksissa toistuvat tietyt perushavainnot, joissa korostuvat etenkin toimiva ryhmädynamiikka ja hyvä ilmapiiri, ryhmän itsereflektio, keskustelun sääntöjen ja tavoitteiden tiedostaminen, opiskelijoita itseään kiinnostavat virikkeen sekä opettajan kyselevä opetusstrategia⁴⁸. Pedagoginen toiminta saa tällöin toisenlaisia painotuksia kuin oppikirja- tai tiivistelmäjohtoisessa opetuksessa.⁴⁹

Perusasiat, pohjustaminen ja käynnistäminen:

(1) Ryhmäyttäminen, ilmapiirin luominen, toisia kunnioittavan turvallisen vuorovaikutustilanteen tuottaminen. Tehtävää ei voi korostaa liiaksi, sillä on ratkaisevaa, millaiseksi opiskelijat kokevat mahdollisuutensa ajatella ja keskustella ryhmäopetuksen tilanteessa. Ilmapiiri pohjustaa sen, kuinka hyvin yhteinen työskentely voi palvella kriittisen ajattelun ja demokraattisten taipumusten kehittymistä: olennaisena mittarina eivät ole luokan parhaiden oppisaavutukset vaan se, mitä heikoimmin kiinnostuvat ja panostavat ottavat oppikokemuksistaan mukaansa. Hankalat kysymykset ryhmädynamiikasta, kulttuurisista odotuksista ja normeista – esimerkiksi sukupuolilinnien mahdollisesti tuottamista eriytyvistä keskusteluasemista – sekä etuoikeuksista tai sivuuttamisesta on otettava vakavasti.⁵⁰

(2) Työtapojen ja mahdollisten keskustelun sääntöjen pohjustaminen, niistä neuvottelemineen ja metakeskustelut käytännöstä. On syytä ottaa eräänlaisella metapuheella opiskelijat mukaan suunnitteluun, jotta he tiedostavat, millaista työskentelyä opettaja koettaa edistää. Ajattelevan ja keskustelelevan käytännön luominen on yhteinen tehtävä ja keskustelutaitojen oppimiselle on keskeistä, että opiskelijat itse oppivat kiinnittämään huomiota työskentelyn etenemiseen ja keskustelun piirteisiin. Tästä syystä ajoittaiset yhteiset meta(itse)reflektiot ovat olennainen osa työskentelyä.⁵¹

(3) Virikkeiden mielekkyys, kiinnostavuus ja osuaminen opiskelijoiden elämämaailmaan, arki- ja ajatteluun ja mielikuvitukseen eli kysymysten ja keskustelujen motivoiminen. Opettaja tarvitsee opiskelijoidensa ja yleisemmin nuorten kokemuspiirin tuntemusta, sillä filosofiset kysymykset ja näkökulmat sekä potentiaalisesti toimivat virikkeen on tunnistettava myös muualla kuin ”filosofia”-nimisen instituution piirissä. Tällaisia asiayhteyksiä ovat muun muassa populaarikulttuurit, verkkosisällöt, ajankohtaisviihde, televisio ja suoratoistopalvelujen tarjonta, sosiaalinen media sekä esimerkiksi nuorille tyypilliset elämäntilanteet ja tunne-elämän vaiheet.

Mainitut kolme kohtaa, etenkin kaksi ensimmäistä, ovat tavallisesti aineenopettajille haastavia (esimerkiksi luokanopettajiin verrattuna). Aineenopettajien pedagoginen koulutus ja harjoittelu ovat lyhyitä, joten monet kokevat joutuvansa mukavuusalueensa ja taitojensa tuolle puolen yrittäessään vaikuttaa ryhmädynamiikan sosioemotionaalisiin tekijöihin. Juuri näille pohjustaville, ilmapiiriä rakentaville ja metatasoa työstäville opettajan toimille ei kuitenkaan ole korviketta. Opetusta voi toteuttaa hyvin erilaisia toimintamalleja noudattaen, mutta ryhmän yhteistoiminnan perusta tarvitaan aina.

Ajattelun ja keskustelun eteneminen:

(4) Keskustelun ohjaaminen filosofiin kysymyksiin syvenevästi ja käsitteiden, positioiden, teorioiden ja perinteen tuominen mukaan sen perusteella, mihin suuntaan keskustelut ovat edenneet. Parhaassa tapauksessa opettaja seuraa joustavasti oppituntien aikana ja etenkin niiden ketjussa sinne, minne opiskelijat ovat ajatuksineen ja keskusteluineen liikkuneet. Opettajaa helpottaa, jos rohkenee pitää (vastoin oppikirjoja) etenemisen tahdin rauhallisena ja ajattelun kaaret pitkäjänteisinä. Tällöin ei ole tarvetta reagoida uusiin avauksiin ja suuntiin yhden oppituntin puitteissa vaan voi itsekin etsiä lisätietoa ja antaa ideoiden kypsyä tuntien välissä.⁵²

(5) Ajattelun ja analyysin välineet, ajattelun ja argumentaation hyödylliset jäsentelevät. Menetelmien ja välineiden etsimistä voi edesauttaa, jos mieltää prosessin jakautuvan hieman erilaisiin vaiheisiin: ajattelun luova ja ideoiva vaihe → ajattelun jäsentelevä ja analyttinen vaihe → ajattelun koetteleva ja arvioiva vaihe. Opetusmenetelmä- ja ajattelutaitokirjallisuus tarjoaa resurssia ja vinkkejä, jotka sopivat parhaiten erilaisiin ajattelun tavoitteisiin. Palaan välineisiin vielä seuraavassa alaluvussa.

(6) Kestävä ja jatkuva harjoittelu, jossa opettaja pitää yllä tietoisuutta ajattelun etenemisestä, periaatteista ja muodoista. Jos filosofisen ajattelun muotoja, analyysin välineitä tai esimerkiksi mainittuja argumentaatiovirheitä käsitellään opetuksessa ikään kuin aihealueina ja sisältöinä, joiden jälkeen siirrytään muihin aiheisiin, tällöin oletetaan juuri virheellisesti, että ajattelemista opittaisiin sisäistämällä tietoa siitä, millaista on hyvä tai huono ajattelu. Ajattelun prosessia on avattava näkyville ja ajattelun muotoja kokeiltava läpi opetuksen erilaisten sisällöllisten aiheiden. Kaikissa reaaliaineissa ajatellaan ja opitaan ajattelemalla, ja jo kauan on opetuksen teoriassa pidetty tärkeänä, että opiskelijat tiedostavat tietämyksen lisääntymisen ja tutkimuksen prosesseja. Ajattelemisen tekeminen näkyväksi on kuitenkin juuri filosofianopetukselle erityisen tärkeä vaade. Filosofisen ajattelun ja argumentaation luonnetta ei pidä ohittaa oppikirjan ja kurssin alussa yhtenä sisältönä muiden joukossa (ja niitä ennen) ja siirtyä sen jälkeen opiskelemaan tietosisältöjä filosofian historiasta, käsitteistä ja positioista.

Näissä jälkimmäisissä kolmessa kohdassa aineen- ja luokanopettajien osat vaihtuvat etenkin edettäessä filosofisiin käsitteisiin ja positioihin: on tavallista, että luokanopettajat kokevat filosofisen perehtyneisyytensä puutteelliseksi ja siksi arastelevat omia valmiuksiaan pedagogisessa filosofoinnissa. Toisaalta vahvempi ja pidempi pedagoginen koulutus voi kehittää oppimispsykologista ymmärrystä ja käytännön pedagogista tahdikkuutta, kasvatuksellista tilannetajuja, jotka ovat ajatteluprosessien avaamisessa tarpeen.

Ajattelun avaaminen näkyville on konkreettisesti myös sitä, että filosofian opettaja kysyy yhä uudestaan kurssin aikana seuraavanlaisia perusasioita: onko jokin kysymys filosofinen, meneekö se riittävän syvälle; saadaanko sillä oikeutukset, perustelut, päämäärät, arvotukset ja ajatusten seuraukset esiin; onko jokin vastausehdotus tai väite hyvin argumentoitu; ovatko sen perusteet asiaankuuluvia ja vankkoja; onko päättely- ja perusteluketju ajattelun taustalla johdonmukainen. Tämänkaltaisten ajattelun laatua koskevien metakysymysten lausuminen ääneen ja reflektointi yhdessä on tarpeen, sillä niiden merkityksen tajuaminen on kriittisen ajattelun oppimisessa tärkeämpää kuin se, mihin lopputulokseen päädytään kulloisessakin aiheessa.

P4C-toimintaan liitetään vahvasti mielikuva piirissä istuvasta opetusryhmästä, joten on ehkä paikallaan korostaa, ettei pedagoginen filosofointi rajaudu vain yhteiseksi ryhmäkeskusteluksi. Nykyaikaisessa aineen- ja luokanopetuksessa prosessi voi edetä monissa muodoissa pareittain, pienryhminä, ajatusten itsenäisenä kirjaamisena, luovana työskentelynä, verkkovälineitä hyödyntäen, väittelyitä soveltaen tai esimerkiksi draamallisia tai toiminnallisia vaiheita ja valintoja sisältäen. On toki tarpeen tehdä myös ryhmän yhteisiä yhteenvetoja, jotta kaikki pysyvät mukana ja aiheessa ja jotta ajattelun yhteiskehittelyn prosessinomaisuus käy ilmi. Samoin on palattava aika ajoin mainittuihin metareflektiivisiin pohdintoihin siitä, kuinka prosessi on edennyt.

Totesin alussa, ettei kriittisen ajattelun oppiminen voi olla ajattelun ”puhdistamista” tunteista. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että tunteet tulisi hyväksyä sellaisenaan tai nostaa ne erityisarvoon, että laadukas ajattelu olisi erityisen ”tunnepitoista” tai että tunteita ei pitäisi käsitellä kriittisesti. Tunteisiin on suhtauduttava itsereflektiivisesti kriittistä ajattelua harjoiteltaessa. Reaalielämän ajattelu ja toiminta perustuvat emootioiden ja kognitioiden yhteispeliin, joten opetuksessa kannattaa tukea sellaisia tunteeresursseja, jotka edistävät ajattelun mahdollisuuksia.⁵³ Edeltävän listan kohdista etenkin 1.–3. sekä 6. liittyvät selvästi emootioiden merkitykseen kriittisen ajattelun harjoittelussa.

Käytännössä tämä tarkoittaa etenkin monia sosio-emotionaalisia valmiuksia: seurata toisten ajatuskulkuja ja vastata niihin asiallisesti ja ystävällisesti myös erimielisyyden vallitessa; huomata ja tunnustaa toisten ajattelun ansiot; ottaa vastaan kritiikkiä omista ajatuksistaan; myöntää erehtyväisyytensä sosiaalisessa tilanteessa; sietää epävarmuutta; muokata omaa maailmankuvaa ja -katso- musta yhdessä toisten kanssa – ja niin edelleen. Mikään näistä ei ole yksinomaan kognitiivis-rationaalinen taito, vaan ne ja monet vastaavat kriittiseksi ajattelijaksi kasvamisen edellytykset ovat paljolti sosioemotionaalista kehitystä.

Esimerkiksi omien erehdysten myöntäminen vaatii huomattavaa rohkeutta ja luottamusta toisiin – tunteiden pohjustamia valmiuksia. Niitä on saatava kehittää tilanteessa, jonka ilmapiiri on turvallinen, jonka säännöt ovat selvät ja jossa muut osallistujat ovat riittävän tuttuja, jotta pelko häpeästä ja muut negatiiviset tunteet eivät muodosta ylipääsemättömiä esteitä. Parhaassa tapauksessa ajatusten dialektinen ja dialoginen leikki, purkamisen ja rakentamisen vuorottelu avoimessa argumentaatioissa, voi puolestaan tuottaa mielihyvää ja muita myönteisiä tuntemuksia, joiden tuella kriittinen ajattelu omaksutaan taipumuksiksi tai jopa elämänsentteiksi, Deweyn sanoin ”filosofiseksi mielenlaaduksi” (*philosophical disposition*)⁵⁴.

Ajattelun ja keskustelun strategioista

Filosofisen ajattelun historialliset ja nykyiset muodot ovat moninaisia, eikä ole syytä ajatella, että jokin tietty tapa mieltää filosofia kriittisenä ajatteluna olisi muihin nähden ensisijainen. Kielen vaikutusvallan pohtiminen ja kielitajun herkistäminen, käsiteanalyysi ja kielenkäytön pragmatiikka, argumentaatioanalyysi, loogiset harjoitukset, kokemuksen ja elämismailman eksistentiaalifilosofinen tai hermeneuttinen pohdinta, yhteiskunnallinen ideologiakritiikki, filosofisten tekstien tulkinta ja analyysi, dilemmat ja ajatuskokeet sekä monet muut käsitteilytavat voivat sisältyä opettajan työkalupakkiin aivan hänen omasta taustastaan ja kiinnostuksistaan riippuen. Olennaista on kiinnittää huomiota siihen, miksi ja miten erilaisia etenemistapoja on käytetty. Niillä on usein pyritty kysymään, analysoimaan, selkiyttämään ja ilmaisemaan ihmiselämän kanalta perustavanlaatuisia ongelmia.

I. Keskustelun ohjaajan strategioita dialogissa

- Kannusta kysymään kysymyksiä ja havaitsemaan ongelmia
- Auta tunnistamaan ja määrittelemään keskustelun aiheita
- Houkuttele esiin näkemyksiä tai mielipiteitä
- Auta ilmaisemaan, selkeyttämään ja muotoilemaan uudelleen väitteitä
- Pura auki esitettyjä näkemyksiä
- Tulkitse sanottua ja tarkista, vastaako tulkinta puhujan tarkoitusta
- Perää johdonmukaisuutta
- Vaadi määritelmiä, havainnollistuksia ja esimerkkejä
- Etsi ennako-oletuksia
- Osoita virhepäätelmiä
- Pyydä perusteluja
- Pyydä puhujaa kertomaan, kuinka hän tietää tietämänsä
- Kannusta keksimään vaihtoehtoja ja ohjaa vertailemaan niitä
- Ryhmittele ideoita
- Viittaa mahdollisiin yhteyksiin, eroihin ja ristiriitoihin ideoiden ja näkemysten välillä
- Kuljeta keskustelua yleisemmälle tasolle ja syvemmälle filosofisiin kysymyksiin

(Ks. yksityiskohtaisesti erilaisia keskustelun ohjaamisen strategioita, interventioita, kysymysten muotoiluja esim. Fisher 2013, 123–150; Gregory ym. 2009, 23–34, 39; Lipman ym. 1980, 102–128.)

2. Esimerkkejä ajattelemiseen ohjaavista tehtävänannoista

- Muotoile (esiin tullut) ongelma omin sanoin ainakin kahdella eri tavalla. (Eri näkökulmien etsiminen, ongelmien moniulotteisuuden havaitseminen.)
- Mitä tietoa tarvitset/haluat ryhdyttäessä käsittelemään havaittua ongelmaa? (Ongelmien luonteen hahmottaminen, informaation puutteiden tunnistaminen.)
- Mikä (esim. luetussa) informaatiossa on tärkeintä ja mikä vähiten tärkeätä? Perustele. (Informaation tason ja arvon punnitseminen.)
- Ryhmittele havainnot/informaatio jollakin perustellulla tavalla muutamiin eri ryhmiin. (Informaation kategorisointi, rakenteiden etsiminen informaatiosta, erilaisten jäsentelyperusteiden etsiminen.)
- Esitä ainakin kaksi erilaista ratkaisua ongelmaan. (Näkökulmat, ideointi, luovuus.)
- Esitä kaksi perustetta, jotka tukevat väitettä/päätelmää/ratkaisua ja kaksi perustetta, jotka voivat horjuttaa sitä. (Väitteiden/päätelmien vahvuuden punninta.)
- Etsi (esim. tekstistä, somekeskustelusta) tavat, joilla teksti (tai kirjoittaja) pyrkii vakuuttamaan lukijan (Kriittinen lukutaito, retoriikan ja argumentaation analyysi.)
- Etsi (tekstistä tms.) mielestäsi virheelliset oletukset ja/tai päätelmät. (Kriittinen lukutaito, argumentaation analyysi, logiikka.)
- Selitä, miksi päädyit (esim. monivalintatehtävässä tai ratkaisuvaihtoehtoja punnitessa) valitsemaasi vaihtoehtoon. Mikä olisi ollut toiseksi paras vaihtoehto? (Perusteleminen, vaihtoehtojen hahmottaminen ja arviointi.)
- Millaista uutta todistusaineistoa tai lisätietoa tarvitaan, jotta käsillä oleva ongelma voitaisiin ratkaista? Tai millaista uutta tutkimustietoa (jota ei siis vielä ole olemassa) tarvittaisiin, jotta ongelman käsittelyssä voitaisiin edetä? (Tietämyksen rajallisuuden tunnistaminen, tiedon lähteiden tiedostaminen ja tieteellisen tutkimuksen muotojen tuntemus.)

(Ks. lisää esim. Halpern, 1998; 2007; Fisher 2011; Fisher 2013.)

Filosofinen ajattelu ja keskustelu ovat oikeastaan argumentaatiota puhtaimmillaan, sillä juuri argumentoiva ajattelu on keskeisin etenemistapa filosofian perinteestä riippumatta. Eri näkökulmistakin ajattelu ja argumentaatio voivat edetä hyvin samankaltaisin siirroin. Näiden siirtojen ja laajempien ajattelustrategioiden avustamiseen on pedagogisia menetelmiä ja välineitä. Niihin tutustuminen tarjoaa opettajille mahdollisuuksia uudistaa opetustaan, mutta niitä on mahdotonta lyhyesti esitellä käyttökelpoisella tavalla riittävän yksityiskohtaisesti. Ajattelevan ja keskustelevan filosofisen prosessin pedagogista tukea kannattaa etsiä lasten ja nuorten filosofoinnin oppaista sekä muusta ajattelutaitokirjallisuudesta. (Ks. kirjallisuusluettelon alussa verkkolinkki lähdevinkeihin.)

Monia hyödyllisiä ajatteluliikkeitä tai -strategioita voi myös luetella tehtävänantojen vinkkeinä tai opettajalle käyttökelpoisina kysymysmuotoina⁵⁵. (Ks. luettelo 1 ja 2.) Dialektisuuden ja dialogisuuden periaatteisiin tiivistyy paljon filosofioivan keskustelun kulusta: fallibilismi ja valmius muuttaa omia käsityksiä; pyrkimys sekä rakentaa että purkaa ajatuksia; useiden erilaisten näkökulmien vertaaminen; omien näkemysten eksplikointi ja argumentatiivinen oikeuttaminen siten, että myös muut voivat ne käsittää ja harkita niitä.⁵⁶

Tällaisessa filosofoinnissa limittyvät oman ajattelun muotoileminen, ilmaiseminen ja toisten kuunteleminen. Pienenä mutta olennaisena käytännön seikkana on tällöin rytmityksen toimivuus. Keskusteluun käytettävää aikaa ei esimerkiksi pidä ylikorostaa kunkin omaan ajatteluun käyttämän ajan kustannuksella. Ajatusten ilmaisemisen ja kuuntelemisen ohella on huomattava, että ajatusten muodostaminen (ja muuttaminen) vaatii riittävästi aikaa hiljentymiselle. Jos yhteinen keskustelu alkaa aina hyvin pian pohdittavaksi annetun virikkeen jälkeen, tällöin nopeimmat kommentoijat eivät dominoi pelkästään keskustelua vaan ehkäisevät myös muiden mahdollisuuksia muodostaa rauhassa omia ajatuksiaan. Omat ajattelutuotokset myös unohtuvat nopeasti, jos niitä on ylläpidettävä työmuistissa samalla kun koettaa kuunnella toisten näkemyksiä, mikä sekään ei silloin onnistu hyvin. Yksinkertainen ratkaisu on omien ajatusten, ehdotusten ja päätelmien kirjaaminen ylös tai jokin muunlainen ajattelun ulkoistettu tuotos vaikkapa luovasta ilmaisusta toiminnallisiin valintoihin, ennen kuin ryhdytään keskustelemaan yhdessä.

Syventyvää ajattelu-aikaa ei kannata tyypistä myöskään jatkuvalla vuorovaikutuksella, johon nykyiset sosiokonstruktivistien ihanteiden mukaiset tutkivan oppimisen yhteistoiminnalliset menetelmät saattavat joskus liiaksi johtaa. Opettajan näkökulmasta yhteinen puuhastelu voi pitää yllä vaikutelmaa, että jotakin hyödyllistä tapahtuu. Siitä voi tulla vain korvike opettajan monologille, joka on perinteisesti tuottanut (yhtä lailla harhaanjohtavaa) mielikuvaa siitä, että oppiminen etenee. Kriittisen ajattelun oppimisessa jos missä on ilmeistä, että opetus toteuttaa tarkoitustaan ja etenee tavoitteellisesti vain silloin, jos jokainen tai mahdollisimman moni opiskelija todellakin *ajattelee itse* ennen kuin tekee ajatte-

luun näkyväksi ja jakaa ajatuksiaan toisten kanssa. Opiskelijoiden ajattelu ei näy välittömästi ulospäin. Opettajalta vaaditaan luottamusta prosesseihin, joista hänellä ei ole suoraa havaintoa, jotka edellyttävät hiljentymistä ja jotka sisältävät aina sen mahdollisuuden, että opiskelijat tekevät tai ajattelevat jotain aivan muuta kuin opettaja kuvittelee.

Viimeksi mainittu ongelma säilyy työtavoista riippumatta. Sitä voidaan tietysti koettaa torjua perinteiseen tapaan kontroleilla ja pakkokeinoilla, joihin autoritäärisessä pedagogiikassa liitettiin arviointisanktioita, rangaistuksia ja nöyryytyksiä eli häpeän pelkoa. Jos kuitenkin tavoitteena on kriittiseen ajattelemiseen *kannustaminen* ja *myönteisten tottumusten* tukeminen, sosiaalisen paineen ja auktoriteetin uhkan synnyttämä ulkoinen motivaatio toimii vastoin tarkoitusta.⁵⁷ Niinpä ainoa kestävä keino on koettaa johdattaa koko opetusryhmää yhdessä sellaiseen käytäntöön, jossa läsnäolijoiden on hyvä olla ja jossa he voivat oppia nauttimaan ajattelemisen harjoittamisesta ja harjoittelusta.

Filosofia on kriittisenä ajatteluna monia asioita, useita toisistaan poikkeavia perinteitä ja erilaisia lähestymistapoja. Dialektiikan ja dialogin hengessä filosofian voi kuitenkin mieltää pohjimmiltaan julkisen harkinnan ja argumentaation perikuvaksi, jossa omakohtainen yksityinen merkityksellisyys kohtaa yleisimmät ja perustavimmat yhteiset kysymykset. Jos koulussa saadaan kannustavia kokemuksia tällaisesta kollektiivisesta pyrintöstä, on päästy yksilöllisen ja yhteiskunnallisen sivistysprosessin ytimeen.

Viitteet

- 1 Artikkelin hyödyntää ja jatkaa väitöstutkimuksessani ja teoksessa Tomperi 2017 koostettuja tarkasteluita filosofianopetuksen ja pedagogisen filosofoinnin luonteesta.
- 2 Ks. perusteellinen erittely Tuusvuori 2017.
- 3 Vrt. esim. Halpern 2014, 8; Sternberg 1987.
- 4 On tunnetusti hankala kysymys, voiko kriittistä ajattelua testata ja mitata kohdallisesti. Ajattelutaitojen psykologisia testejä on joka tapauksessa olemassa lukuisia jo vuosikymmenten takaa. Perusteellisin uudempi kehitelmä on psykologi Keith Stanovichin kollegoineen muotoilema jäsenyys rationaalisen ajattelun testiksi (erotuksena perinteisistä älykkyystesteistä), ks. esim. Stanovich 2009; 2016. Ajattelutaitojen testit voi rinnastaa myös kognitiivisten oppimistavoitteiden psykologiseen tutkimukseen ja teoriaan, kuten esimerkiksi Bloomin taksonomiaan, jolla on jäsennetty kognitiivisen käsittelyn syvyyttä, ks. esim. Kratwohl 2002.
- 5 Facione 1990, 3. Delfoi-menetelmällä toteutettuun paneeliin osallistui 46 professoria ja tutkijaa eri aloilta, tunnetuista kriittisen ajattelun teoreetikoista mm. Arthur Costa, Robert Ennis, Matthew Lipman ja Richard Paul, ja tulokset koosti Peter Facione.
- 6 Esim. Abrami ym. 2015 ottavat sen lähtökohdaksi tuoreessa ja tähän mennessä kattavimmassa meta-analysissä kriittisen ajattelun opetustulosten empiirisistä tutkimuksista.
- 7 Ks. esim. Lipman 2003, 28–63, erit. 56–58.
- 8 Esim. Ennis 1989, 4.
- 9 Siegel 1988, 32.
- 10 Lipman 2003, 62, 212 (laajemmin 56–62, 205–226).
- 11 Esimerkiksi kriittisen ajattelun varsinaisen teoreettisen perinteen edelläkävijä psykologi Edward Glaser omaksui Deweyn määritelmän lähtökohdaksi, ks. esim. Fisher 2011, 3. Glaser tunnetaan myös ensimmäisestä ja laajalevikkisimmästä yrityksestä

- kriittisen ajattelun operationalisoimiseksi psykologiseksi testiksi. *Watson-Glaser critical thinking appraisal* (WGCTA, alun perin 1937) on edelleen suosittu psykometrinen testi etenkin Yhdysvalloissa asiantuntijoiden ja johdon rekrytoinneissa.
- 12 Dewey 1933, 119.
- 13 McPeck 1981, 7.
- 14 Kriittistä ajattelua tarkastelevat argumentaatiotaitojen näkökulmasta mm. Govier 2012; Walton 1989. Ks. myös Kuhnin (1991) uraauurtava empiirinen tutkimus siitä, miten ihmiset käytännössä järjkelevät ja argumentoivat käsitteensä yhteiskunnallisista ongelmista. Nykyisen argumentaatioteorian avajana ks. Toulmin 2015 (1957); suomeksi ks. myös *Argumentti ja kritiikki* 1998; Siitonen & Halonen 1997. Ks. myös Kurki & Tomperi 2011 kriittisen ajattelun opettamisesta väittelyn ja argumentaation keinoin.
- 15 Alhanen 2016; Gutmann & Thompson 1996; Juuso 2008; Lipman 2003; Ritola 2015; Tomperi 2017, 252–253.
- 16 Vrt. esim. Lipman ym. 1980, 203–204; Tomperi 2017, 234–238.
- 17 Tämän ongelman tunnettu varhainen muotoilu on Richard Paulin (1982) erottelu 'heikon' (teknisesti taitavan) ja 'vahvan' (persoonaan vaikuttavan) kriittisen ajattelun välillä; ks. myös Paul 2012.
- 18 Ks. Burbules & Berk 1999; Tomperi 2017, 226–234.
- 19 1800- ja 1900-luvun vaihdetta edeltäneen filosofisen psykologian ja myöhemmän empiirisen psykologiantutkimuksen välillä ei ole jyrkkää katkosta, vaikka näin usein oletetaan. Monet 1900-luvun psykologian pääteoreetikot myös hyödynsivät varhaisten edeltäjiensä käsitteitä ja niin ikään tunnustivat velkansa näille; ks. esim. Solomon 2008. Lukuisat psyykkisiä ilmiöitä koskevat perusoivalukset voi paikantaa filosofian historiaan; ks. esim. psykologian emeritusprofessori Nummenmaan (1998) tutkimus Platonin tunneteoriasta.
- 20 Esimerkiksi Suomessa Thiodolf Reinin *Sielutieteen oppikirjan* (1884) viides ja viimeinenkin tarkistettu painos (1934) yhä jäsenyi "sieluntoiminnan" kolmen pääalueen mukaisesti. Kolmijaon juuret ovat varhaisemmassa filosofiasa, mutta käsityksen kiteytti yli vuosisadaksi ennen kaikkea Immanuel Kant mullistaessaan filosofiaa kolmella kritiikillä, joista *Puhaan järjen kritiikki* (1781) keskittyy tietämiseen, *Käytännöllisen järjen kritiikki* (1788) tahtoon ja *Arvostelukykyyn kritiikki* (1791) kokemuksellisiin (mielihyvän ja mielipahan) tuntemuksiin.
- 21 Esim. Izard 2009, 4–6; Keltner & Lerner 2010, 313–321.
- 22 Ks. esim. Myers 2013, 458–467; Keltner & Lerner 2010; Robinson ym. 2013. Neuropsykologisista tunneteorioista ks. esim. Damasio 2001; 2003; Franks 2006; Panksepp 2008. Kuten lähteiden erilaisesta tavasta soveltaa tunneil-
- miöiden terminologiaa voi huomata, psykologialle tyypillisesti käsitteet esiintyvät eri suuntauksissa ja teoreetikoilla hieman eri merkityksissä. Tässä yhteydessä tunneteoreettinen katsaus ei ole tarpeen, joten viitataan artikkelissa tunneilmioihin ja affektiivis-emotionaalisiin piirteisiin vaihdellen ja erotelematta esimerkiksi affektin, emotionin ja tunteen käsitteitä.
- 23 Esim. Haidt (2012) sosiaalisten moraalintuutioiden ja poliittisten maailmankuvan perustasta, Bloom (2016) empatian, myötätunnon ja moraalisen järjenkäytön suhteista, ja Skitka (2014) moraalisten ja poliittisten vakaumusten psykologiasta.
- 24 Filosofian tai psykologian opettajan käyttöön hyvin sopiva lyhyt esittely tästä tutkimussuunnasta (mukana myös muutama helposti luokassakin sovellettava esimerkki ajatteluvuonousta) on esimerkiksi Bazerman 2017.
- 25 1970-luvulla käynnistyneestä *Heuristics and biases* -tutkimusohjelmastaan tunnetaan parhaiten Daniel Kahneman ja Amos Tversky. Uudemmasta käyttäytymistaloustieteen psykologisesta tutkimusperinteestä Nobel-palkinnon ovat Kahnemanin (v. 2002) ohella saaneet myös rajatun rationaalisuuden käsitteen esitellyt Herbert Simon (v. 1978) sekä juuri hiljattain Richard Thaler (v. 2017). Ks. esim. klassikkoartikkeli Tversky & Kahneman 1974, julkaistu uudelleen mm. Kahnemanin (2012) pääteoksessa; tutkimusohjelman katsauksena ja uudelleenarviona Fiedler & von Sydow 2015. Ks. myös Lipman 2003, 127–132.
- 26 Kruger & Dunning 1999; Ehrlinger ym. 2008.
- 27 Yleisesityksinä Kahneman 2012; Sutherland 2013. Eryyisesti 2000-luvulla on syntynyt suoranainen populaari-psykologinen kirjallisuusboomi, jossa koostetaan tutkimusten havaitsemia 'vinoumia' (*bias*), 'harhoja' (*fallacy*), 'efektejä' (*effect*), 'illuusioita' (*illusion*) ym.; ks. esim. Wikipedia-artikkeli "List of cognitive biases".
- 28 Parhaiten tunnettaneen Kahnemanin (2012) jako "nopeaan" ja "hitaaseen" ajatteluun, jossa hän seuraa etenkin Stanovichin dualiprosessiteoriaa (järjestelmä 1 ja järjestelmä 2), mutta Stanovich (2012) luettelee vastaavia kategorisointeja kolmattakymmenettä eri psykologeilta päätyessään itse nyttemmin kognitiivisen prosessoinnin kolmijakoiseen jäsenyykseen: autonomiseen, algoritmiseen ja reflektiiviseen mieleen. Ks. myös Evans & Stanovich 2013.
- 29 Bacon esittää kritiikkiä ajattelun harhakuvia (*idola mentis*) kohtaan teoksessa *Novum Organum* (1620; eng. *New Organon*, Book I, XXXVIII–LXVIII): heimon idolit (*idola tribus*) harhauttavat mieltämään luonnon inhimillistettynä, koska ihmislajin havaintokäyky kuvitellaan yleispäteväksi; luolan idolit (*idola specus*) ovat yksilön ajatteluun pinttyneitä ennakkokäsityksiä, jotka juontuvat kasvatuksesta, yhteisöstä ja omista ajattelun taipumuksista; torin idolit (*idola*
- fori*) viittaavat siihen, miten kieli ohjaa ajattelua ja sanat oletetaan asioiksi itseksien; ja teatterin idolit (*idola theatri*) tarkoittavat ajattelun auktoriteetteja ja dogmeja, jotka omaksutaan kyseenalais-tamatta uskonvaraisesti.
- 31 Facione 1990, 2, 11–14. Paneelin jäsenistä enemmistö halusi liittää affektiiviset ulottuvuudet kriittisen ajattelun määrittelmään, kun taas loput katsoivat, että kriittinen ajattelu itsessään määritteliään kognitiivisina piirteinä, mutta affektiiviset ulottuvuudet voidaan sisällyttää siihen silloin, kun tarkastellaan kriittistä *ajattelijaa* ja opetetaan kriittistä ajattelua.
- 32 Dispositioiden ja moraalikehityksen merkitystä kriittisen ajattelun opettamisessa korostavat tunnetuista kasvatustutkijoista mm. Israel Scheffler, Richard Paul, Matthew Lipman, Michael Scriven ja Harvey Siegel. Ks. esim. Holma 2013; Lipman 2003, esim. 56–63; Paul 2012, esim. 182–188; Siegel 1988.
- 33 Osan näistä lähtökohdista voisi koota yhtä lailla viittaamalla nykyaikaisiin sosiokonstruktivistisiin opetuksen teorioihin ja oppimisen kognitiiviseen psykologiaan niiden taustalla, vrt. esim. Hakkarainen ym. 2004; 2005. Näiden lähtökohtien myötä ei ole kuitenkaan tarpeen sosiokonstruktivistiseen tapaan esittää ajattelun kehittyminen ja tietämyksen lisääntyminen tieteelle analogisena tutkimisena, tai oppiminen "tiedon rakentamisena" ja "tuottamisena", saati luudentaa aloittelijoiden ja asiantuntijoiden ajattelun välistä eroa, eikä etenkaan sitoutua epistemologiseen konstruktivismiin. Tutkivasti ja meta-kognitiivisesti etenevä opiskelutapa ei ole myöskään sinänsä uusi keksintö vaan monet tutkivan työskentelyn suosituksat ovat esiintyneet lukuisten pedagogien ideoissa 1900-luvulla.
- 34 Ks. myös Tomperi 2017, erit. 53–58, 221–226, 234–238.
- 35 Tomperi 2017, erit. 211–257; myös Tomperi & Juuso 2014; Tomperi 2016.
- 36 Tomperi 2017, 234–239.
- 37 Lipman 2003, 229–230.
- 38 Listauksia löytyy myös P4C-kirjallisuudesta, mutta yhdistettynä laajempaan ajattelutaitojen kehukseen sekä ajatteluharjoituksiin, ks. esim. Gregory ym. 2009, 88–91; Lipman 2003, 230–241.
- 39 Havainnollistuksen voi katsoa esimerkiksi seuraavia verkkosivuja käsittejärjestelmien: Karla Pierce, Concept Maps in Philosophy Courses: insocrateswake.blogspot.fi/2011/03/concept-maps-in-philosophy-courses.html; Darren Brierton, Map of the major branches of philosophy: cas.umkc.edu/philosophy/vade-mecum/branches.htm; Barry Vaughan, Philosophy 101, Introduction to Western Philosophy: mc.maricopa.edu/~barsp59601/text/101/notes/notes.html.
- 40 Näkemys kiteytyi mm. *structure of the disciplines* -nimityksen saaneeseen opetussuunnitelma-ajatteluun ja opetuksen

- teoriaan; ks. esim. Schiro 2012, 15–55.
- 41 P4C-ohjelman oppimateriaaleihin kuuluu lasten ja nuorten romaaneja sekä opettajan aineistoja alkaen 3–6-vuotiaista ja päättyen *high school* -ikäisiin (yli 16-vuotiaisiin); ks. Gregory ym. 2009; Juuso 2008.
- 42 Gregory ym. 2009, 48.
- 43 Ks. myös Lipman 2001; Juuso 2008; Tomperi 2016; 2017, 102–113; Tomperi & Juuso 2014. Filosofoinnin virikkeitä ja opetusresursseja on kehitelty runsaasti myös muista kuin perinteisen P4C-lähestymistavan viitekehystä; ks. verkkolinkki lähdevinkeistä kirjallisuusluettelon alussa.
- 44 Lipman 2014, 11. Lähestymistavan teoreettinen yleiskuvaus Lipman 2003; opas käytännön soveltamisesta Gregory ym. 2009.
- 45 Näiden päävaiheiden sisällä on menettelmässä alavaiheita sekä etenemistapoja ja strategioita, ks. esim. yksityiskohtainen kuvaus Gregory ym. 2009, 21–34.
- 46 Esim. Dewey 1916, 157–158; 1933, 199–209.
- 47 Vrt. esim. Fisher 2013, 59–63; Gregory ym. 2009; Haynes 2008, esim. 27–38; Lone & Burroughs 2016, 17–26, 53–63; McCall 2009, 80–92.
- 48 Samansuuntaisia havaintoja on tehty hieman erilaisen lähestymistapojen piirissä, ks. esim. Abrami ym. 2015; Gorard ym. 2015; Hannula 2012, 101–105; Mercer ym. 1999; Michaels ym. 2007; Millett & Tapper 2012; Poikkeus ym. 2013; Resnick ym. 2010; Trickey & Topping 2004.
- 49 Tomperi 2016.
- 50 Esim. Haynes 2008, 15–24, 79–104, 153–177; Lone & Burroughs 2016, 209–218; Vuorikoski & Kiilakoski 2005. Kriittisen ajattelun teoreetikoista näitä pulmia käsittelee erityisesti Thayer-Bacon 2000.
- 51 Pedagogisen filosofoinnin oppaissa tarjotaan metakeskustelun tueksi erilaisia menetelmiä ja kysymyksiä, ks. esim. Gregory ym. 2009, 53–69; Fisher 2013, 53–63, 80–86; Haynes 2008, 63–71.
- 52 Ks. esim. Fisher 2013, 123–150; Juuso 2008; Lipman ym. 1980, 82–128; McCall 2009, 113–130; Tomperi 2016.
- 53 Lipman 2003, 127–138, 261–271.
- 54 Dewey 1916, 335–336.
- 55 Ks. myös esim. Fisher 2013, 123–150.
- 56 Kriittisen ajattelun teoreetikoista Paul (2012) tiivistää näkemyksensä juuri dialektiikan ja dialogin periaatteisiin. Sisäisen ja ulkoisen motivaation keskinäinen dynamiikka on kuitenkin joustava, eikä motivaatioryppien erotelua ole syytä jyrkästi korostaa. Jokainen opetusrealisti ymmärtäneen, että masamuotoinen, paljolti välinearvoinen ja tutkintotavoitteinen koulutus tarvitsee niin sisäisen kuin ulkoisenkin motivaation muotoja. Myös itsenäiseen ajatteluun voi ja pitää usein ohjata pakoilakin, kunhan ne eivät synnytä vastenmielisyyttä itse asiaa kohtaan. Psykologisesta näkökulmasta katsottuna
- valistuksen dilemma siitä, voidaanko ”vapauteen johdattaa pakolla” (voiko auktoriteetti johdattaa vapautumaan auktoriteeteista), on osin näennäisongelma. On esimerkiksi tyypillinen inhimillinen piirre, että opimme nauttimaan asioista, joita aluksi pidämme vastenmielisinä. Samaan tapaan kriittisen ajattelun tottumusten muodostuminen on pitkä prosessi, jonka varrella on niin työntäviä kuin vetäviä, niin pakottavia kuin houkuttelevia tekijöitä.

Kirjallisuus

Ks. lähteitä ja oppaita kriittisen ajattelun opettamisesta: www.netm.fi/lehti/niinain-417/kriittinenajattelu

- Abrami, Philip, Bernard, Robert, Borokhovski, Eugene, Waddington, David, Wade, Anne & Persson, Tonje, Strategies for Teaching Students to Think Critically. A Meta-Analysis. *Review of Educational Research*. Vol. 85, No. 2, 2015, 275–314.
- Alhanen, Kai, *Dialogi demokradiassa*. Gaudeamus, Helsinki 2016.
- Argumentti ja kritiikki. Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot*. Toim. Marja-Liisa Kakkuri-Knuuttila. Gaudeamus, Helsinki 2011.
- Bazerman, Max H., Judgment and Decision Making. Teoksessa *Noba Textbook Series. Psychology*. Toim. R. Biswas-Diener & E. Diener. DEF, Champaign 2017. Verkossa: nobaproject.com/modules/judgment-and-decision-making
- Bloom, Paul, *Against Empathy. The Case for Rational Compassion*. Ecco, New York 2016.
- Burbules, Nicholas & Berk, Rupert, Critical Thinking and Critical Pedagogy. Relations, Differences, and Limits. Teoksessa *Critical Theories in Education*. Toim. T. S. Popkewitz & L. Fendler. Routledge, New York 1999, 45–65.
- Damasio, Antonio, *Descartesin virhe. Emootio, järki ja ihmisen aivot* (Descartes' Error. Emotion, Reason, and the Human Brain, 1994). Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita, Helsinki 2001.
- Damasio, Antonio, *Spinozaa etsimässä. Ilo, suru ja tuntevat aivot* (Looking for Spinoza. Joy, Sorrow and the Feeling Brain, 2003). Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita, Helsinki 2003.
- Dewey, John, *Democracy and Education* (1916). The Collected Works of John Dewey. Middle Works Volume 9. Toim. J. A. Boydston. Southern Illinois University Press, Carbondale & Edwardsville 1978.
- Dewey, John, *How We Think* (1933, varhaisempi versio 1910). The Collected Works of John Dewey. The Later Works Volume 8. Toim. J. A. Boydston. Southern Illinois University Press, Carbondale & Edwardsville 1986.
- Ehrlinger, Joyce, Johnson, Kerri, Banner, Matthew, Dunning, David & Kruger, Justin, Why the Unskilled Are Unaware:

Further Explorations of (Absent) Self-insight Among the Incompetent. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. Vol. 105, No. 1, 2008, 98–121.

- Ennis, Robert, Critical Thinking and Subject Specificity. Clarification and Needed Research. *Educational Researcher*. Vol. 18, No. 3, 1989, 4–10.
- Evans, Jonathan & Stanovich, Keith, Dual-Process Theories of Higher Cognition: Advancing the Debate. *Perspectives on Psychological Science*. Vol. 8, No. 3, 2013, 223–241.
- Facione, Peter, *Critical Thinking. A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction*. The Delphi Report, Executive Summary. California Academic Press, Millbrae 1990.
- Fiedler, Klaus & von Sydow, Momme, Heuristics and Biases. Beyond Tversky and Kahneman's (1974) Judgment under Uncertainty. Teoksessa *Cognitive Psychology. Revising the Classical Studies*. Toim. Michael W. Eysenck & David Groome. Sage, London 2015, 146–161.
- Fisher, Alec, *Critical Thinking. An Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge 2011.
- Fisher, Robert, *Teaching Thinking. Philosophical Enquiry in the Classroom*. Bloomsbury, London 2013.
- Franks, David, The Neuroscience of Emotions (Chapter 2). Teoksessa *The Handbook of the Sociology of Emotions*. Toim. Jan E. Stets & Jonathan H. Turner. Springer, Boston 2006, 38–62.
- Gorard, Stephen, Siddiqui, Nadia & See, Beng Huat, *Philosophy for Children. Evaluation Report and Executive Summary*. Education Endowment Foundation, London 2015.
- Govier, Trudy, *A Practical Study of Argument*. Wadsworth, Belmont 2012.
- Gregory, Maughn ym., *Filosofiaa lapsille ja nuorille. Käytännön käsikirja* (Philosophy for Children. Practicioners Handbook, 2008). Suom. Jarkko S. Tuusvuori. niin & näin, Tampere 2009.
- Gutmann, Amy & Thompson, Dennis, *Democracy and Disagreement*. Belknap, Harvard 1996.
- Haidt, Jonathan, *The Righteous Mind*. Pantheon Books, New York 2012.
- Hakkarainen, Kai, Lonka, Kirsti & Lipponen, Lasse, *Tutkiva oppiminen. Järki, tunteet ja kulttuuri oppimisen syyttäjänä*. WSOY, Helsinki 2004.
- Hakkarainen, Kai, Bollström-Huttunen, Marianne, Pyysalo, Riikka & Lonka, Kirsti, *Tutkiva oppiminen käytännössä. Matkaopas opettajille*. WSOY, Helsinki 2005.
- Halpern, Diane, Teaching Critical Thinking for Transfer Across Domains. *American Psychologist*. Vol. 53, No. 4, 1998, 449–455.
- Halpern, Diane, *Thought and Knowledge. Introduction to Critical Thinking*. Psychology Press, New York 2014.
- Hannula, Marja, *Dialogia etsimässä. Pienryhmäkeskustelua luokassa*. Väit. Jyväskylän

- yliopisto, Jyväskylä 2012.
- Haynes, Joanna, *Children as Philosophers. Learning Through Enquiry and Dialogue in the Primary Classroom*. Routledge, London 2008.
- Holma, Katariina, Kriittinen ajattelu kasvatuspäämääränä. *niin & näin* 3/2013, 97–103.
- Izard, Carroll E., Emotion Theory and Research. Highlights, Unanswered Questions, and Emerging Issues. *Annual Review of Psychology* 60, 2009, 1–25.
- Juuso, Hannu, Ajatteleva koulu. Matthew Lipman ja P4C. Teoksessa *Sokrates koulussa. Itsenäisen ja yhteisöllisen ajattelun edistäminen opetuksessa*. Toim. T. Tomperi & H. Juuso. *niin & näin*, Tampere 2008, 97–117.
- Kahneman, Daniel, *Ajattelu, nopeasti ja hitaasti* (Thinking, Fast and Slow, 2011). Suom. Kimmo Pietiläinen. Terra Cognita, Helsinki 2012.
- Keltner, Dacher & Lerner, Jennifer S., Emotion (Chapter 9). Teoksessa *The Handbook of Social Psychology*. Toim. S. Fiske & D. Gilbert. Wiley, Hoboken 2010, 312–347.
- Kratwohl, David, A Revision of Bloom's Taxonomy. An Overview. *Theory Into Practice*. Vol. 41, No. 4, 2002, 212–218.
- Kruger, Justin & Dunning, David, Unskilled and Unaware of It. How Difficulties in Recognizing One's Own Incompetence Lead to Inflated Self-Assessments. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 77, No. 6, 1999, 1121–1134.
- Kuhn, Deanna, *The Skills of Argument*. Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- Kurki, Leena & Tomperi, Tuukka, *Väittely opetusmenetelmänä. Kriittisen ajattelun, argumentaation ja retorikan taidot käytännössä*. *niin & näin*, Tampere 2011.
- Lipman, Matthew, *Dramatizing Philosophy. Critical and Creative Thinking. The Australasian Journal of Philosophy in Education*. Vol. 9, No. 2, 2001, 10–15.
- Lipman, Matthew, *Thinking in Education*. Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Lipman, Matthew, The Educational Role of Philosophy. *Journal of Philosophy in Schools*, Vol. 1, No. 1, 2014, 5–14.
- Lipman, Matthew, Sharp, Ann Margaret & Oscanyan, Frederick, *Philosophy in the Classroom*. Temple University Press, Philadelphia 1980.
- Lone, Jana Mohr & Burroughs, Michael, *Philosophy in Education. Questioning and Dialogue in Schools*. Rowman & Littlefield, Lanham 2016.
- McCall, Catherine, *Transforming Thinking. Philosophical Inquiry in the Primary and Secondary Classroom*. Routledge, London 2009.
- McPeck, John E., *Critical Thinking and Education*. Martin Robertson & Co., Oxford 1981.
- Mercer, Neil, Wegerif, Rupert & Dawes, Lyn, Children's Talk and the Development of Reasoning in the Classroom. *British Educational Research Journal*. Vol. 25, No. 1, 1999, 95–111.
- Michaels, Sarah, O'Connor, Catherine & Resnick, Lauren, Deliberative Discourse Idealized and Realized. Accountable Talk in the Classroom and in Civic Life. *Studies in Philosophy and Education*. Vol. 27, No. 4, 2007, 283–297.
- Millet, Stephan & Tapper, Alan, Benefits of Collaborative Philosophical Inquiry in Schools. *Educational Philosophy and Theory*. Vol. 44, No. 5, 2012, 546–567.
- Myers, David G., *Psychology*. 10 p. Worth, New York 2013.
- Nummenmaa, Tapio, *Divine Motions and Human Emotions in the Philebus and in the Laws. Plato's Theory of Psychic Powers*. Väit. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki 1998.
- Panksepp, Jaak, The Affective Brain and Core Consciousness. Teoksessa *Handbook of Emotions*. Toim. Michael Lewis, Jeanette Haviland-Jones & Lisa Feldman Barrett. The Guilford Press, New York 2008, 47–67.
- Paul, Richard, Teaching Critical Thinking in the Strong Sense. A Focus on Self-Deception, World Views, and a Dialectical Mode of Analysis. *Informal Logic Newsletter*. Vol. 5, No. 2, 1982, 2–7.
- Paul, Richard, *Critical Thinking. What Every Person Needs to Survive in a Rapidly Changing World*. Toim. Jane Willson & A. J. A. Binker. Foundation for Critical Thinking, Tomales 2012.
- Poikkeus, Anna-Maija, Lerkkanen, Marja-Kristiina & Rasku-Puttonen, Helena, Ohjauvuorovaikutus. Tunteita, organisointia ja oppimisen tukea. Teoksessa *Yhdessä parempaa pedagogiikkaa. Interaktiivisuus opetuksessa ja oppimisessa*. Toim. P. Jääskelä, U. Klemola, M.-K. Lerkkanen, A.-M. Poikkeus, H. Rasku-Puttonen & A. Eteläpelto. Koulutuksen tutkimuslaitos, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2013.
- Resnick, Lauren, Michaels, Sarah & O'Connor, Catherine, How (Well-Structured) Talk Builds the Mind. Teoksessa *Innovations in Educational Psychology. Perspectives on Learning, Teaching, and Human Development*. Toim. D. Preiss & R. Sternberg. Springer, New York 2010, 163–194.
- Ritola, Juho, Deliberative Democracy, the Deliberating Agent, and Critical Thinking. An Ideal Picture and Some Empirical Challenges. *Studier i Paedagogisk Filosofi*. Vol. 4, No. 1, 2015, 29–54.
- Robinson, Michael, Watkins, Edward & Harmon-Jones, Eddie, Cognition and Emotion. An Introduction. Teoksessa *Handbook of Cognition and Emotion*. Toim. Michael D. Robinson, Edward R. Watkins & Eddie Harmon-Jones. The Guilford Press, New York 2013, 3–16.
- Schiro, Michael, *Curriculum Theory. Conflicting Visions and Enduring Concerns*. SAGE, London 2012.
- Siegel, Harvey, *Educating Reason. Rationality, Critical Thinking and Education*. Routledge, New York 1988.
- Sitonen, Arto & Halonen, Ilpo, *Ajattelu ja argumentointi*. WSOY, Helsinki 1997.
- Skitka, Linda, The Psychological Foundations of Moral Conviction. Teoksessa *Advances in Moral Psychology*. Toim. J. Wright & H. Sarkissian. Bloomsbury Academic Press, New York 2014, 148–166.
- Solomon, Robert, The Philosophy of Emotions. Teoksessa *Handbook of Emotions*. Toim. M. Lewis, J. Haviland-Jones & L. Feldman Barrett. The Guilford Press, New York 2008, 3–16.
- Stanovich, Keith, *What Intelligence Tests Miss. The Psychology of Rational Thought*. Yale University Press, New Haven 2009.
- Stanovich, Keith, On the Distinction Between Rationality and Intelligence. Implications for Understanding Individual Differences in Reasoning. Teoksessa *The Oxford Handbook of Thinking and Reasoning*. Toim. Keith Holyoak & Robert Morrison. Oxford University Press, Oxford 2012, 343–365.
- Stanovich, Keith, The Comprehensive Assessment of Rational Thinking. *Educational Psychologist*. Vol. 51, No. 1, 2016, 23–34.
- Sternberg, Robert, Teaching Critical Thinking. Eight Easy Ways to Fail Before You Begin. *Phi Delta Kappan*. Vol. 68, No. 6, 1987, 456–459.
- Sutherland, Stuart, *Irrationality. The Enemy Within*. Pinter & Martin, London 2013.
- Thayer-Bacon, Barbara, *Transforming Critical Thinking. Thinking Constructively*. Teachers College Press, New York 2000.
- Tomperi, Tuukka, Lukiofilosofia, pedagoginen filosofointi ja aineenopettajan ammattitaito. *niin & näin* 1/2016, 82–101.
- Tomperi, Tuukka, *Filosofianopetus ja pedagogisen filosofian filosofia. Filosofia oppiaineena ja kasvatuksena*. *niin & näin*, Tampere 2017.
- Tomperi, Tuukka & Juuso, Hannu, (Lasten) pedagoginen filosofia. Kasvatuksen historiallinen mahdollisuus. *niin & näin* 1/2014, 95–105.
- Toulmin, Stephen, *Argumentit. Luonne ja käyttö* (The Uses of Argument, 2003). Suom. Tapani Kilpeläinen. *niin & näin*, Tampere 2015.
- Trickey, Steve & Topping, Keith, Philosophy for Children. A Systematic Review. *Research Papers in Education*. Vol. 19, No. 3, 2004, 363–378.
- Tuusvuori, Jarkko S., Maahanmuuttajien vastustaminen ei ole kriittisyyttä. *niin & näin* 2/2017, verkkoteksti: netn.fi/artikkeli/maahanmuuttajien-vastustaminen-ei-ole-kriittisyytta
- Tversky, Amos, & Kahneman, Daniel, Judgment Under Uncertainty. Heuristics and Biases. *Science, New Series*. Vol. 185, No. 4157, 1974, 1124–1131.
- Vuorikoski, Marjo & Kiilakoski, Tomi, Dialogisuuden lupaus ja rajat. Teoksessa *Kenen kasvatusta? Kriittinen pedagogiikka ja toisinkasvatuksen mahdollisuus*. Toim. T. Kiilakoski, T. Tomperi & M. Vuorikoski. Vastapaino, Tampere 2005, 309–334.
- Walton, Douglas, *Informal Logic. A Handbook for Critical Argumentation*. Cambridge University Press, Cambridge 1989.

SIRKKA AHONEN

Aika haastaa suomalaisuuden myytit

Historia ei ole vain tietoa, jota tutkijat tuottavat ja yleisö käyttää. Historian tuottamisen kentistä akateeminen tutkimus on alaltaan pienin, sillä laajassa merkityksessä historia on myös julkisten ja kaupallisten tahojen luomaa historiakulttuuria ja ihmisten toisilleen välittämiä muistoja, jotka ovat osa ihmisten rajatonta elämismailmaa.

Historiakulttuurin tuotteissa ja yhteisön muistissa historia esiintyy myytteinä. Suomalaiset vaalivat omakuvassaan muun muassa selviytyjäkansan, vapaan talonpojan ja Goljat-jättiläistä vastaan itseään puolustavan nuoren viattoman Daavidin myyttejä.

Myytit eivät ole tiedon vastakohta vaan sen laji. Myyteillä ei ole korrespondenssiteorian mukaista totuusarvoa, vaan niiden takeena on yhteisön jakama luottamus. Myytit voivat olla todistusaineiston valossa tosia tai epätosia, mutta ero ei ole niiden kestävyuden kannalta olennainen. Myytteihin uskotaan, koska ne ovat tärkeitä yhteisölle. Yhteisö saa myyteistä itsetuntoa ja tulevaisuudenuskoa. Onnettomuuden kohdatessa suomalaiset voivat muistuttaa itseään siitä, että historia osoittaa heidän olevan selviytyjäkansa. ”Tämä on meidän talvisotamme”, saattaa poliitikko puhua syvän laman keskellä.

Myytit ovat kertomuksia, ja historianfilosofi Frank Ankersmitin mukaan nimenomaan kertomukset ovat mielekkäitä historian esityksiä. Dataan pohjautuvat yksittäiset tosiseikat eivät sinänsä ole merkityksellisiä, vaan ne saavat merkityksensä vasta, kun historiankirjoittaja yhdistelee ne kertomuksiksi. Kertoja, olkoon hän sitten historian ammattilainen tai amatööri, tekee 1710-luvulla järveen upotetusta kirkonkellosta tai puuhun veistetyistä aapisesta selviytyjäkansamyytin symbolin. Suomen sodassa sillanpääasemaa hartiavoimin puolustaneesta sotilaasta tulee torjuntavoiton ikoni.

Myyttiset kertomukset kestävät, vaikka menneisyyden todisteet ja tutkijoiden päätelmät sosisivat niitä vastaan. 2000-luvun alun joukkokyselyt suomalaisten omakuvasta osoittivat vanhojen, kansakunnan rakentamiseen käytettyjen suomalaisuuden myyttien vielä elävän. Yrjö-Sakari Yrjö-Koskisen *Suomen kansan historiassa* (1881) vakiinnuttaman suuren kansallisen kertomuksen mukaan suomalaiset olivat homogeeninen kansa, joka lähti yhteisestä alkukodista, vaelsi Uralilta Suomenniemelle ja oli ennalta tarkoitettu muodostamaan kansallisvaltion. Tämä kansa osoittautui vainon ja sodan kurimuksessa selviytyjäksi, vaali talonpoikaista vapautta, kasvoi vahvojen naisten helmoissa ja kunnostautui kuninkaan puolesta taistelevina satureina. Myytit elivät koulukirjoissa sata vuotta ja ovat osin edelleen suomalaisten historiallisen identiteetin viitekohtia.

Kuva: Veikko Somerpuro

Geneettisesti yhtenäisen kansan ja vääjäämättömän kansallisvaltiokohtalon myytit kaatuivat toisen maailmansodan jälkeisen historian tutkimuksellisen objektivismin paineessa. Historiankirjoittajat lakkasivat tuijottamasta yksipuolisesti kielitieteen oletuksiin ja totesivat arkeologian ja genetiikan todistavan, että alkukodin ja yhteisen vaelluksen sijasta ihmisryhmät olivat liikkuneet muuttuvien tilanteiden mukaan sinne ja tänne, verkostoituneet ja lainailleet toisiltaan niin geenejä kuin kulttuurisia innovaatioita. Kansallisvaltio syntyi jälkinationalistisesta näkökulmasta katsoen vuoden 1917 tilanteen eikä kansan vuosisataisen tahdon ansiosta. Soturimyytti puolestaan oli uusissa oloissa poliittisesti sopimaton, joten yhteisö opetteli näkemään itsensä kansainvälisen rauhanvartijana.

Myyteistä selviytyjäkansan omakuva kesti tutkijoiden kritiikin ja jäi toisen maailmansodan jälkeenkin käyttöön. Yhteiskunnallisen tasa-arvon myytti pysyi niin ikään voimassa, vaikka Ruotsin ajan talonpoika ei arkistolähteiden valossa näyttänyt kovin vapaalta. Euroopan integraation edetessä historiapuheessa vahvistui eurooppalaisen perinnön myytti. Silti oppikirjojen tekijät eivät yksittäisissä tapauksissa aina jaksaneet muistuttaa Suomen historian ilmiöiden olevan eurooppalaista tartuntaa. Esimerkiksi naisten äänioikeus esitettiin suomalaisena innovaationa eikä yleiseurooppalaisen naisasialiikkeen saavutuksena. Suomen historia kerrottiin edelleen omana kansallisena kertomuksenaan.

Kansallisvaltio on nationalismin aikakaudelta 1800-luvulta lähtien toiminut eri maissa historiankirjoituksen kehyksenä. Historian esitykset ovat yleensä olleet kansallisvaltiokohtaisia, ja maailmanhistorian nimellä julkaistut teoksetkin ovat jäsentyneet suurten valtioiden kuten Venäjän, Saksan, Ranskan ja Iso-Britannian kertomuksiksi. Tapa kirjoittaa historiaa kansallisvaltion kehityksessä säilyi, vaikka kansallisuusaate toisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa ainakin väliaikaisesti menetti yhteisöjen luottamuksen.

Vasta aikamme uuden, maailmanhistoriaa kirjoittavan historioitsijasukupolven edustajat kuten William ja J. R. McNeill ovat kategorisesti lakanneet tuijottamasta kansoihin historian toimijoina ja nostaneet niiden sijaan esiin alituisessa liikkeessä olevat ihmisryhmät ja niiden välillä kulttuurilainoja kuljettavat kauppiat, kisällit ja maahanmuuttajat. Teoksessaan *A Human Web. A Bird's Eye View of World History* (Verkottunut ihmiskunta, 2005) he kuvaavat yhteisöjen ikaikaista ja välttämätöntä verkottumista. McNeillien tapaiset historioitsijat kirjoittavat todellista maailmanhistoriaa.

Kansallisten myyttien kestävyys kansallisuusaatteen konkurssin jälkeenkin todistaa niiden yhteisöä koossa pitävästä potentiaalista ja moraalisesta käyttökelpoisuudesta. Selviytyjämyyttiin vedoten suomalaiset voivat katsoa ennenkin nousseensa sodan ja puutteen kurimuksesta, joten lama tai rakenteiden romahdus ei vastakaan näyttäydy kaiken loppuna. Vaikka kolmannes väestöstä 1600-luvun lopussa menehtyi nälkään ja tauteihin ja jäljelle jääneet joutuivat pian isovihan jal-

koihin, ponnistivat suomalaiset rauhan palattua taloudelliseen ja kulttuuriseen nousuun. Selviytyjäkansan myytti tuntuu hyvältä säilyttää. Tasa-arvon myytti puolestaan tarjoaa todistuksen siitä, että vähäosaiset ovat jo vanhoina aikoina osanneet nousta eliittiä vastaan puolestamaan elinehtojaan. Myytti kertoo myös niin sanottujen tavallisten suomalaisten historiallisesta toimijuudesta. Maattomille ei 1900-luvulla ”annettu” maata, eivätkä naiset ”saaneet” äänioikeutta, vaan asianosaiset hankkivat itse oikeutensa.

Kansallisten myyttien vikana on kuitenkin sisäänlämpävyys. Kun suomalaiset kokoontuvat onnittelemaan itseään kriiseissä osoittamastaan resilienssistä tai talonpoikaisen vapauden vaalimisesta, he lukitsevat itsensä kaikukammioon, jossa he kuulevat vain oman äänensä. Ympäriävän maailman häly on kuitenkin tarkoitettu kaikkien kuultavaksi, koska mikään yhteisö ei ole suojassa maailmalta. Kaikukammiossa ei ole turvallista pysyä.

Todellinen maailmanhistoria vastaa suuriin kysymyksiin ajassa tapahtuvasta muutoksesta. Poliittisen vallan jakautuminen, väestöliikkeet, joukkotuhon uhka, elinehtojen epätasainen jakautuminen ja ympäristönmuutos edellyttävät maapalloista tarkastelua näyttäytyäkseen koko laajuudessaan. Digitaalisen vallankumouksen ansiosta koostunut iso data antaa pohjan tulkittavalle maailmanhistorian kirjoittamiselle. Toisiinsa limittyvät ja yhdessä käsiteltäväksi antautuvat tiedot eri aloista, ajoista ja toimijoista mahdollistavat oletusten tekemisen ja keskustelun koko maapallon kehityksestä. Iso data kuvaa kvantifioitavien ilmiöiden lisäksi myös ihmisten aikeita ja ajatuksia. Antroposeenin historia ei ole pelkästään fysikaalisten indikaattoreiden varassa vaan ammentaa mieltä ihmistoimijoiden valinnoista.

Korvautuvatko kansalliset myytit maapalloisilla myynteillä? Viimeksi mainittuja on ollut olemassa ammoisista ajoista lähtien. Uskontojen ikivanhoissa kertomuksissa esiintyi luojia, jotka eivät välttämättä olleet antropomorfisia mutta loivat maailman noudattaen paitsi fyysistä myös inhimillistä moraalista järjestelmällisyyttä. Myynteihin sisältyi usein moraalista kaaosta seuraava ja siitä johtuva maailmanloppu. Myöhemmissä, ideologisissa maailmanhistorian esityksissä esiintyi sekä edistyksen että rappion myyttejä. Maailmaa kokonaisuutena käsittelevät vanhat myytit olivat kuitenkin niin abstrakteja, etteivät ne houkuttelleet ihmispoloja samaistumaan itseensä samalla tavoin kuin 1800-luvulla seipitetyt kansalliset myytit. Kansalliset myytit toimivat yhteisöjen identiteetin perustana jopa performatiivisuuteen asti; myytit pönkittivät nousevaa kansallismielistä poliittista toimintaa.

Uudet maapalloisesti orientoituneet historioitsijat tarjoavat 2000-luvun ihmisille kansallisten myyttien sijaan laajasti inklusiivisia kertomuksia sukupolvien kokemuksista ja valinnoista. Suomalaisetkin voivat ehkä jättää Lallin, Sven Dufvan ja Antti Rokan itsenäisyyspäivän lämpimäisiksi ja samaistua tosissaan Mahatma Gandhin, Nelson Mandelan ja Malala Yousafzain myynteihin.

VELI-MATTI HUHTA

Historian häikäisevä laakso

Merkintöjä Abel Gancen elokuvasta *Napoléon*

Israel saa asua turvassa, Jaakobin jälkeläiset omassa rauhassaan viljan ja viinin maassa, missä taivaskin tihkuu kastetta. [...] Herra sanoi Moosekselle: ”Tämä on se maa, josta olen puhunut Aabrahamille, Iisakille ja Jaakobille ja jonka olen vannonut antavani heidän jälkeläisilleen. Minä olen antanut sinun nähdä sen, mutta sinä et pääse sinne”.

5. Moos. 33:28 ja 34:4

Huhtikuussa 1796 Ranskan vallankumousarmeija avaa Montenottessa, Savonan ja Genovan välissä, Italian portit. Italian armeijan ylipäällikkönä palveleva kenraali Napoleon Bonaparte lupaa sotilailleen kukoistavia kaupunkeja ja viljavia tasankoja: ”Kallioiden keskellä kituminen ei lupaa kunniaa. Minä tahdon johtaa teidät maailman hedelmällisimmille maille.” Kenraali julistaa sanaansa kalliion laelta, ja Piemonte lepää hänen kantapäidensä juuressa – tai ei lepää, se odottaa ja vapisee. Napoleon kääntyy, ja Italia lankeaa hänen syliinsä.

Jorge Semprún kertoo kirjassaan *Hyvästi, kesiemme aurinko...* (1996) ranskalaisen vasemmistokato-lisen Esprit-ryhmän kokouksesta. Filosofit Paul-Louis Landsberg tuo ’historiallisuuden’ käsitteen mainittuun kokoukseen ja ryhmän kielenkäyttöön (ja 16-vuotiaan Semprúnin ajatusmaailmaan). Käsite, ”tunteen ja veren kuormittama, symboloi oivallusta: politiikan ja historian todellisen maailman paljastumista. Sekava manner, melkein kuin labyrintti, jonka valtaan piti antautua ruumiineen ja sieluineen silläkin uhalla, että joutuisi sen nielaisemaksi”¹. Vuosi on 1939.

Mutta olkoon historiallisuudella kolme olomuotoa niin kuin vedellä.

Ensinnä tosiasioiden ja -tapahtumien faktuaalisuus: ranskalaiset tunkeutuvat Italiaan ja perustavat lyhytikäisen Alban tasavallan. Vaikka valloitetut alueet palautetaan pian Sardinian kuninkaalle, on ranskalaisten vaikutusvalta Pohjois-Italiassa tosiasia. Perustetaan Lombardian, Cisalppinen ja Ligurian tasavallat; jälkimmäinen liitetään osaksi Ranskaa 1805. Vaikutusvalta jatkuu ainakin Napoleonin ensimmäisen valtakauden loppuun (1813).

Toisena on historian kerronnallisuus: Ranskan armeija vaeltava erämaassa kuin Israelin kansa. Se kärsii ja taistelee. Sillä on omat epätoivon ja epäuskon hetkensä, mutta lopussa seisoo kiitos ja palkinto. Historia saa juonen niin kuin elokuva, elokuva saa juonen niin kuin historia eli kertomus.

Ja kolmantena historian runollis-filosofinen merkitys: se on taiteen, tässä tapauksessa nimenomaan elokuvataiteen, aluetta (viihde-elokuvalla riittää historian kerronnallisuus). Todellisuutensa valkokankaalle tai kuvatuudulle tämä hengen historia tuntuu vaativan vasta-

kohtaansa: luontoa, materiaalisuutta, aineen elementtejä ja tyyppillisesti näiden elementtien yhteen liittämistä.

Napoleon näyttää nääntyneelle armeijalleen (kansalleen) Italian niin kuin Mooses näyttää nääntyneelle kansalleen Luvattuun maahan. Eräässä merkittävässä suhteessa Napoleon kuitenkin kumoaa ja ylittää Mooseksen: Mooses ei itse pääse Luvattuun maahan, Napoleon pääsee Italiaan. Sieltä hän joutuu myös lähtemään ”raamit kaulassa”, mutta se on niin sanotusti toinen tarina.

Ennen kuin tähän kuvaan on päästy, on tarvittu 111 vuoden etäisyys Piemonten tapahtumiin. On tarvittu 332 minuuttia elokuvaa.

Historian vanki ja vankien historia

Abel Gance (1889–1981) oli ranskalainen elokuvaohjaaja, tuottaja, näyttelijä ja kirjoittaja, elokuvataiteen pioneereja (hän oli syntynyt samana vuonna kuin Chaplin). Ensimmäisen elokuvansa Gance ohjasi 1911. Varhaiskauden teoksista kuuluisin lienee ensimmäisestä maailmansodasta kertova *J'accuse* (1919), josta tuli kansainvälinen menestys ja joka teki Gancesta yhden merkittävimmistä eurooppalaisista ohjaajista.

Gance kokeili onnistuneesti leikkauksella, montaa-silla ja valaistuksella (*La Roue*, 1923) ja teki yhteistyötä muun muassa koomikkoruhtinas Max Linderin kanssa (*Au secours!*, 1924). Parhaiten, käytännössä pelkästään, Gance muistetaan nykyään vuonna 1927 valmistuneesta monumentaalisesta *Napoléonista*. Suunnitelmassa oli tehdä kuusiosainen spehtaakkeli (Napoleonin kuolemasta oli 1921 kulunut sata vuotta), mutta vain ensimmäinen osa valmistui – sekin siis pituudeltaan 332 minuuttia, viisi ja puoli tuntia.

Valmistuessaan *Napoléon* oli vallankumouksellisen elokuvatekniikan runsaudensarvi, ja sellaisena se on omalla tavallaan pysynytkin: siinä on käytetty uraauurtavalla tavalla kuvakulman äkillistä muutosta, käsivara-kuvausta, vedenlaista kuvausta, kuvan jakamista, filmin värittämistä ynnä muuta. *Polyvision* oli tekniikka, joka luotiin varta vasten *Napoléonin* esittämistä varten.

Gancen *Napoléonin* jälkeinen ura olikin sitten karkeasti luonnehtien alamäkeä; asiaa ei liene sodanjälkeisessä Ranskassa auttanut ohjaajan sodanaikainen sitoutuminen marsalkka Pétainin politiikkaan. Napoleon-aiheeseen Gance palasi osallistumalla saksalaisen *Napoleon auf Sankt Helena* -elokuvan käsikirjoituksen laatimiseen (1929), tekemällä ääniversion omasta klassikostaan (1935) ja vielä 1960 ohjaamalla spehtaakkelin *Austerlitz – keisarikruunun ihannuus ja kurjuus*.

Napoleonia näytteli ikimuistoisella tavalla Albert Dieudonné (1889–1976). Tai oikeastaan ei näytellyt – vaikuttaa kliseiseltä, mutta Dieudonné oli Napoleon: hänen ilmeensä, erityisesti silmät, kertovat täydellisestä samastumisesta. Rooli jätti jäljet: Dieudonné puhui ja luennoi Napoleonista loppuelämänsä. Omasta toivomuksestaan hänet haudattiin rooliasussaan, elokuvan valmistumisesta oli silloin kulunut puoli vuosisataa (olisiko Dieudonné lähtökohta kaikille vitsien hulluille Napoleoneille?). Nykyaika tunnistaa elokuvan näyttelijöistä Dieudonné ja

Gancen itsensä (Louis de Saint-Just) lisäksi avantgarden kulttihahmon Antonin Artaudin (Jean-Paul Marat).

Gance ja Dieudonné jäivät siis *Napoléonin* vangeiksi. *Napoléon* puolestaan jäi historian vangiksi. Mammutti-maisen eepoksen esittäminen oli teknisesti äärimmäisen vaativaa ja taloudellisesti mieletöntä, ja mykkäfilminä se jäi äänielokuvan jalkoihin. Kokonaisuus alkoi hajota ja hävitä. Elokuvahistorioitsija Kevin Brownlow ryhtyi pelastamaan elokuvaa, ja ensimmäinen restauroitu versio valmistui parinkymmenen vuoden työn tuloksena 1981. Kaikkiaan eri versioita on yhdeksänkymmenen vuoden aikana kertynyt nelisenkymmentä; muutama vuosi sitten KAVI esitti Francis Ford Coppolan editoiman version 1980-luvun alusta.

Brownlow jatkoi työtä yhteistyökumppaneidensa kanssa, ja 2016 British Film Institute julkaisi uuden ”täydellisen” restauroinnin. Teknisenä suorituksena jälki hämmästyttää. Englannissa uusi versio oli teatterileivityksessä, ja nyt kaikkialla saatavissa DVD- ja Bluray-formaateissa. Kenties kysymyksessä sitten on 2010-luvun elokuvatapaus: *Napoléon* on vapaa historian vankilasta.

Vesikäärme

Historian faktuaalinen Napoleon syntyi ja kuoli saarella. Elokuvan historianfilosofisen Napoleonin elämää ja aja-

tusta ympäröi vesi. Gancen (tuleva) keisari on kaikkivaltias; hänen valtansa ja voimansa rajat ovat veteen piirretyt, mutta vedessä ne viimeistään kulkevat.

Euroopan maanosaa vallassaan pitävän keisarin nialaisee yhtäältä Venäjän vielä suurempi, käytännössä loputon maa ja toisaalta Englannin yhtä loputon merivalta. Britannian merimahti kiertyy maan ja keisarin ympärille kuin vesikäärme. Tätä Gance ei ehtinyt tai jaksanut näyttää, mutta hänen katsojilleen – silloin ja nyt – se tietenkin on ilmeistä.

Nuori Napoleon on köyhä ja korsikalainen. Hän kävelee Pariisin katuja, ja hevosen vetämä katupesulaite sylkee vesisuihkun hänen pahvista leikatuille saappailleen. Paikalle ajavissa vaunuissa matkaa, tietenkin, tuleva puoliso Joséphine de Beauharnais, joka virnuilee pahvinriekaleita jaloistaan kaapivalle upseerille.

Köyhä ja korsikalainen: nuorella Napoleonilla ei ole pääsyä *Urbanitätin* – hienostuneisuuteen, hyviin tapoihin, kaupunkilaisuuteen. Hän on maalainen, ja Pariisi, Kaupunki, näyttää vesisuihkulla hänelle hänen paikkansa, valtansa rajat.

Veden käärme piinaa Napoleonina. Kun hän pakenee Korsikalta yön selkään, pienessä veneessä ja Ranskan lippu purjeenaan, nousee siroccomyrsky ja on hukuttaa hänet.

Pariisissa touko-kesäkuun vaihteessa 1793 girondistit häviävät kansalliskonventissa jakobiineille ja vuoripuolueelle (*Montagnards*), ja kehitys kohti vallankumouksellista terroria alkaa. Napoleon ja hänen perheensä pakenevat Korsikalta viikkoa myöhemmin, mutta Gance sijoittaa kummankin tapahtuman samaan yöhön. Hän järjestää ja manipuloi menneisyyden mykkiä tapahtumia, ei vain antaakseen niille äänen, vaan soittaakseen niillä historian kontrapunktia: yksityinen ja yleinen tapahtuvat rinnakkain, ja viimeistään tässä vaiheessa Napoleonin kohtalondraaman ohella alkaa toinen näytelmä, Ranskan vallankumouksen yleinen historia. Sitä draamaa

Napoleon seuraa, taputtaakin sille, mutta saa jossain vaiheessa tarpeekseen ja käskee sulkea koko teatterin.

Aallot vellovat merellä Korsikan ja Ranskan välissä. Aallot vellovat kansalliskonventin ihmiseressä. Kuvaus synnyttää visuaalisen aaltoliikkeen, historiallisen meripahoinvoinnin. Jos *Välskärin kertomuksissa* Topelius sanookin, että meri, ”joka ei ole suonut Ruotsin rannikoille nousu- ja pakovettä, on sen sijaan asettanut vuoksen ja luoteen mainitun maan historiaan”, laittaa Gance puolestaan meren riehunnan elokuvaansa luodakseen siitä yhtäpitävän itsensä historian kanssa².

Koko elokuva, sen valmistunut osa, loppuu kuvaan yöryvästä vedestä. Mihin muuhunkaan se loppuisi?

Vallankumouksen pätsi

Paitsi myrsky ja aallokko, vallankumouksellinen historia (tai historiallinen vallankumous) on myös niiden vastakohta: tuli, vallankumouksen pätsi, jossa taotaan Ranskan tulevaisuus, Gancen ja katsojan perspektiivistä sen nykyisyys. Napoleonina siinä ei kuitenkaan taota; hän on aina jo valmis, luonnonvoima. ”Hän on tehty tulivuoressa karkaistusta graniitista”, laittaa Gance erään Napoleonin opettajan sanomaan.

Sekä menneisyys että tulevaisuus asuvat tulella. Korsikalle palannut Napoleon kuuntelee takkatuleen tuijottavaa vanhusta, joka kertoo saaren ja sen kansan ahdingosta: sorrosta, kansallistunteen puutteesta, liian höllistä siteistä Ranskaan. Vanhus noutaa katseellaan tulesta menneisyyden aaveita, mutta dialektisesti myös tulevaisuuden hahmon, Ranskan ja Korsikan suuruuden. Tuli on materialisoitunutta aikaa, sanoo Hegel.

Jos Napoleon on kiveä, ei tuli häntä vahingoita. *Hölderlin*-kirjassaan (1975) Mikael Enckell löytää kiinnostavan paralleelin Napoleonin ja häneen ainakin uransa alkuvaiheessa fiksoituneen Hölderlinin välillä:

molemmat sitoutuvat aurinkoon ja tuleen. Hölderlin antoi ainoalle romaanilleen auringonjumalan nimen (*Hyperion*). Auringonjumalan toisen hahmon, Apollonin, viimeinen inkarnaatio oli puolestaan Nietzschen mukaan juuri Napoleon. Häneen liitettiin muun muassa käsite *le soleil d'Austerlitz*, ja St. Helenalla keisari kertoili mieltymyksestään uskonnolliseen auringonpalvontaan.

Keisarin ja runoilijan auringolla on paljon eroa, mutta ”sekä bonapartistisella että holderliniläisellä auringolla on kuitenkin eräs yhteinen funktio”, kirjoittaa Enckell ja jatkaa: ”ihmisen syvimässä hädässä se tarjoaa jumalallisen pelastuksen mahdollisuuden”.³

Ikuinen taistelu: kuivaako aurinko veden vai painuuko päivä mereen, lopullisesti?

Elementit sulautuvat mahdiksi

Gancen eepos on rytmitetty suurten taistelujen mukaan. Elokuvan tapahtumat alkavat talvella 1783, jolloin Napoleon on kolmetoistavuotias ja oppilaana kuninkaallisessa sotilasakatemiassa. Opettajat kannustavat oppilaita suurimittaisiin lumisotiin. Tässä niin kuin muissakin taistelukupauksissa Gance sulauttaa yhteen eri elementtejä: lumen, tulen, höyryn, veren, kiven ja ilman.

Lumipallo lentää koulun keittiön ikkunasta sisään ja osuu kuumalle hellalle: syntyy höyrypilvi. Sen antiteesi on kivi, jonka Napoleonin joukkuetta vastustava poika-lauma leipoo lumipallon sisään. Kivi tekee verihaavan Napoleonin otsaan. Höyry ja kivi, sattuma ja suunnitelma, luonto ja historia. Luonnon kanssa Napoleonilla ei ole ongelmaa, hän on itse osa sitä, hänen taistelunsa tullaan käymään historiassa ja historian kanssa.

Lumisodasta lähtien Gance tekee Napoleonista strategian neron, joka näkee tulevat sotaliikkeet sielunsa silmin ennakoita. Napoleon ei ehkä ole riehuvan taistelun jumala (Ares), pikemminkin hän on riehuvan taistelun runoilija, taiteilija, jonka materiaalia on elämä ja kuolema.

Ilmaa edustaa koulupojan lemmikki, kotka. Sen hahmossa vallan, taistelun ja kunnian ajatukset irtoavat maasta ja muuttuvat aineettomiksi. Lumisodassa häviölle joutuneet epärehelliset vastustajat päästävät kotkan karkuun, ja lumisodan jälkinäytöksenä seuraa välienselvittely, tyynysota. Höyhenten leijaillessa ovat jälleen aine ja aineettomuus vastakkain.

Toisen kerran elementit sulavat yhteen 1793 Toulonin piirityksessä, johon Napoleon osallistuu tykistön kapteenina. Gance näyttää hiekka- ja pölypilvet, rankkasateen, tykkien tulen, sotilaan uppoamisen mutaan, rakeet. Kolmas näytös onkin sitten elokuvan päättävä Italian armeijan taistelu. Jälleen sotaa käyvät sotilaiden lisäksi luonnonvoimat: kivi ja pöly, salamat, ilma uudelleen ilmaantuvan kotkan hahmossa ja lopulta edellä mainittu vyöryvä vesi.

Eräs taistelu ottaa Napoleonin kuitenkin niin valtoihinsa, että hän muuttuu runoilijasta runon materiaaliksi. Taistelu käydään Joséphine de Beauharnais’in ja rakkauden kanssa. Gance kuvaa luonnonvoimia, kokoaa ne yhteen suurenmoiseksi mahdiksi ja ”majoittaa” ne ajallisesti eri instansseihin – ensiksi sanaan: Napoleon toteaa olevansa vallankumous samaan tapaan kuin hän sanoisi olevansa tuli tai luonto.

Sitten luonnonmahti siirtyy kronologisesti väkijoukkoon. Jakobinistinen terrori loppuu heinäkuussa 1794 ja alkaa *La Convention thermidorienne*. Hallinnon vaihtumisen tuoma helpotuksen tunne manifestoituu muun muassa ”hirmuhallintobileissä”, joissa terrorilta säästynyt yläluokka juo ja juhlii terrorin vaarattomiksi tulleiden symbolien (valegiljotiinien, näytösvangitsemisten) ympäröiminä. Eräät tällaiset juhlat järjestää Joséphine, ja vieraaksi saapuu myös uransa rakettimaisessa vaiheessa oleva Napoleon.

4/2017 NIIN & NÄIN 119

Gance koristelee juhlihan väkijoukon villinä riemuitsevan luonnon tunnuksilla: suihkulähteillä, seppeleillä, lehti- ja kukkasateilla. Napoleon ei juhlista perusta, mutta iskee silmänsä peruuttamattomasti Joséphineen ja Joséphine Napoleoniin. Alkaa luonnonmahdin kohaaminen rakkauteen ja rakkaudeksi. Siinä kaikkivoivasta kenraalista tulee lempeä ja lemmeäs hupsu.

Sana on vapaa?

Napoléonin tarkastelu pelkkänä veden, tulen, maan ja ilman muodostamana luonnon oopperana kaventaisi kuitenkin teoksen laveutta. On otettava huomioon myös historiallisuuden käsitteellinen puoli; teoksensa keskivaiheen Gance omistaa nimenomaan historian ja *sanan* liitolle.

Kuuluisassa kohtauksessa ”Vallankumouksen lämpömittari” seurataan giljotiinituomioita vahvistavan viraston kuumeista työskentelyä. ”Tarvitsen 300 päätä päivässä”, vaatii stressaantunut esimies. ”Lämpömittari” on huimaavien asiakirjapinojen keskellä eräänlaisen keinun varassa ylös ja alas liikkuva virkamies. Eräs virkailija, La Bussièrre, syö humaaniuttaan dokumentteja ja tietenkin pelastaa näin sekä Napoleonin että Joséphinin.

Vaikkei tässäkin ottaisi kantaa historialliseen todellisuuteen – siihen, oliko jakobiinien terrori kuvatus kaltaista teollista kuolemantuottamista ja mikä oli sen kiihkeys ja uhriluku – piirtää Gance silti ylittämättömän kuvan sanan (asiakirjojen) alistamisesta vallan palvelukseen, sanan välinpitämättömyydestä ja kylmyydestä. Ainoa vastavoima on mitä inhimillisin, luonnollisin toiminta, syöminen, mutta kun nämä kaksi vastakkaista asiaa La Bussièrren hahmossa törmäävät, syntyy absurdi-teetti, *sanan syöminen*.

Kun historialliset suhdanteet muuttuvat ja jakobiini-johtajat joutuvat syytettyjen penkille, pelastaa vallankumousjohtaja, ”kuolemanenkeli” ja ihmisoikeusjulistuksen ideologi Louis Antoine de Saint-Justen kaunopuheisuus hänet itsensä ja Robespierren väkijoukon välittömältä lynkkaukselta. Jälleen valta, kuolema ja *sana* – tällä kertaa julkisen puheen muodossa.

Kun jakobiinien hallinto sitten lopullisesti kukistuu (heinäkuussa 1794) ja terrori loppuu, leviävät uutiset ja määräykset kuolemantuomioiden peruuttamisesta ja vankien vapauttamisesta optisen lennättimen välityksellä: näin myös Antibesin saarella vangittuna ollut Napoleon vapautetaan.

Optisen lennättimen (Chappe-järjestelmä) kehitti ranskalainen keksijä Claude Chappe 1790-luvun alussa, ja sitä käytettiin nimenomaan viranomaispäätösten levittämiseen Pariisista aina syrjäkyliin saakka. Systemillä oli tärkeä rooli Ranskan historiassa aina 1800-luvun puoliväliin ja sähkölennättimen keksimiseen saakka. Samalla kun lennättimessä sana on ikään kuin riisuttu aineellisuudestaan (kirjoituksesta ja puheesta), se on riisuttu myös yhteydestään kuolemaan. Nyt sana vapauttaa ja pelastaa elämään!

Sana-jaksoksi ristimäni episodin päättää ja huipentaa Napoleonin jo edellä siteerattu oma sana, joka saa suo-

rastaan raamatullista vakuuttavuutta. Torjuttuaan kuningasmielisten aseellisen ”uhan” ja palautettuaan ”järjestyksen” Pariisiin Napoleon julistaa: ”Tästä päivästä lähtien minä olen vallankumous.” Nyt hänellä on sana hallussaan, sekín.

Historian maailma

Samassa *Hyvästi, kesiemme aurinko...* -romaanin luvussa, jossa Semprún kuvaa Esprit-ryhmän kokousta, hän marsittaa näyttämölle myös Henrik IV:n lyseon hegeliläisen luokkatoverinsa. Koulupoika arvostelee André Giden kriittistä suhtautumista Neuvostoliittoon: vaikka Gide sanoisikin totuuden, se on *bedelmätön* totuus.

”Vaikuttavana ja majesteettisena kuin kreikkalainen patsas, mutta viekkaana kuin kettu, elävänä ja hentona kuin nuori nymfi tarrautuen todellisuuden karkeuksiin muuttaakseen ne loistaviksi käsitteiksi; yleisluontoinen ja yksityinen väitely, yleisestä yksityiseen, ruumiillistui minun sokaistuneitten silmiäni edessä.”⁴

Näin kuvaa Semprún tätä Hegelin *Hengen fenomenologian* ”hyökkäystä” (Semprúnin oma ilmaisu) elämäänsä.

Mutta voimmeko katsoa *Napoléonia* viattomina Napoleonin jälkeen? Onko meillä oikeutta ”tarttua todellisuuden karkeuksiin muuttaaksemme ne loistaviksi käsitteiksi” – meillä, joiden silmiä painavat kuvat paitsi Napoleonin itsensä myös *Napoléonin* jälkeisistä sotilas-diktatuureista? Tämänkin kysymyksen elokuva pakottaa nykykatsojan mieleen.

Viimeisen sanan saa Hölderlin ja saksalainen idealismi. Kirjeessään Karl Gockille tammikuun ensimmäisenä 1799, kaksi ja puoli vuotta Piemonten tapahtumien jälkeen, Hölderlin kirjoittaa: ”Kant on kansakuntamme Mooses, joka Egyptin velttoudesta vie sen spekulatiionsa vapaaseen, autioon erämaahan ja noutaa pyhäältä vuorelta voimallisen lain”⁵. Mikä merkillinen ajankohdan, teeman ja filosofisen näkökannan yhteneväisyys: ei maailma sokea ole.

Ja Mooseksen hahmolle jää vielä yksi, arkistunut, jopa surkastunut käyttö. Tämä Mooses ei enää sen paremmin johda kansaa kuin nouda sille vuorelta lakia; nojatuoli-Mooseks katsoo elokuvaa ja tuijottaa siihen historian laaksoon, jonka mahdollisuuksilla Gance hänet sokaisee.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Jorge Semprún, *Hyvästi, kesiemme aurinko...* (Adieu, vive clarté, 1996). Suom. Irma Koistinen. Like, Helsinki 2003, 107.
- 2 Zacharias Topelius, *Välskärin kertomuksia 5* (Fältskärns berättelser 5, 1867). Suom. Juhani Aho. WSOY, Helsinki 1974, 321.
- 3 Mikael Enckell, *Hölderlin*. Söderström, Helsinki 1975, 40. Lainauksen ruotsista suomentanut VMH.
- 4 Semprún 2003, 80.
- 5 Mirjam Irene Tuominen, *Hölderlin. En inre biografi*. Söderström, Helsinki 1960, 74. Lainauksen ruotsista suomentanut VMH.

HETA KAISTO

Lisa Blackman ja äänten paino

Äidin kuulemat äänet opettivat nuorelle Lisa Blackmanille, kuinka kuunnellaan toista ja toiseutta. Halu kuulla tarkemmin johti psykologin uralle ja lopulta tutkimaan viestintää tieteiden rajoja ylittäen. Hän oli mukana perustamassa ”Hearing voices” -ryhmää, jonka tarkoituksena oli auttaa sairastuneita ja heidän läheisiään kohtaamaan kuulemansa äänet ja parantamaan suhdettaan niihin. Nyt Blackman jäljittää työssään tarinoita ja tutkii, millaiset kertomukset jäävät kuulematta.

Viime syyskuussa Taideyliopisto järjesti viidennen CARPA-kollokvion, jonka aiheena olivat ilmiöt tiedon ja kokemuksen rajoilla. Luennoilla ja työpajoissa aiheet vaihtelivat neljänestä ulottuvuudesta paranormaaliiin ja kuoleman ja hurmion kokemukseen. Pääosassa olivat taiteellisen tutkimuksen keinot. Vaikka taiteellinen tutkimus on käsitteenä vielä verrattain nuori, se on vakiinnuttanut asemansa erityisesti Pohjoismaissa.

Taiteellinen tutkimus tarttuu usein asioiden välisyyksiin ja poikkeamiin, eikä sen ensisijainen tarkoitus ole tuottaa uutta tietoa vaan tarkastella henkilökohtaisen taiteellisen työskentelyn käytäntöjen pohjalta tietämisen tapoja yleensä. Humanististen tieteiden tavoin taiteellinen tutkimus ei niinkään tuota tuloksia vaan perusteltuja näkemyksiä. Kollokvion moniääninen ohjelma saikin pohtimaan, kuvaako kaikkien tieteiden kypsyyttä lopulta parhaiten kyky toimia erilaisista näkemyksistä

Kuva: Laura Curch

”Äänet olivat enemmän kuin sairauden oire: ne vastasivat johonkin elettyyn kokemukseeni ja tietämisen tapaan.”

käsin ja sen osoittaminen ja sietäminen, ettei lopullisia totuuksia ole. Tässä työssä taiteellisen tutkimuksen rooli voi kasvaa merkittäväksi.

Yksi kollokvion pääpuhujista oli median ja viestinnän professori Lisa Blackman Goldsmithsin yliopistosta. Heti luentonsa alkuun hän totesi, että oli vaihteeksi varsin mukavaa osallistua tapahtumaan, jossa ei ole ”se outo”. Blackman on tehnyt pitkän uran tutkimuskohteinaan kehollisuus, affekti ja subjektiivisuus. Hän aloitti psykologina, mutta siirtyi lopulta tutkimaan viestintää laajemmin tarinan kerronnan ja kokemuksen kontekstissa. Luennollaan hän purki erilaisia tarinoita kokemuksista, jotka on tavalla tai toisella mielletty epämääräisiksi ja poikkeaviksi ja siitä syystä jätetty huomioimatta perinteisten tieteiden käsittelyssä. Laajan otoksen esimerkkejä hän valikoi ensi vuonna ilmestyvästä kirjastaan *Haunted Data. Transmedia, Affect, Weird Science and Archives of the Future* (2018).

Tarinoiden läheisyyteen

Haastattelin Blackmania Teatterikorkeakoulun korkeassa aulassa. Taustallamme kuului hiljaisen aulan humina ja järjestäjien puuhastelu. Puolivälissä haastattelua mies tarttui julistetelineeseen ja veti sen pitkän aulan halki. Katsoimme Blackmanin kanssa toisiamme ja vaikeimmille hymyillen hetkeksi. Kuunnelllessani metallisten pyörien hakkaavan pitkin kivistä lattiaa mietin, olisiko mahdollista jatkaa keskustelua enää tismalleen samalla tavalla kuin hetki sitten.

Kertoisitko hieman taustastasi. Miksi valitsit juuri psykologian?

Tämä on hyvä kysymys. [Tauko.] Erittäin henkilökohtainen kysymys. Kuten mainitsin eilen luennossani, äitini kuulee ääniä. Ollessani suunnilleen 16-vuotias äitini lääkäri suositteli minulle tapaamista oman sairastumisriskini vuoksi. Tuohon aikaan ajateltiin, että mielisairas vanhempi lisää lapsen riskiä sairastua. Ajatus pelotti minua valtavasti. Menin kirjastoon ja luin jokaisen psykiatrisen

oppikirjan, jonka vain sain käsiini. En pitänyt perusteluja kovinkaan vakuuttavina – tuolloin oli vallitsevana ajatus, että mielisairaus on vahvasti biokemiallista alkuperää – joten aloin etsiä tarinoita. Psykologia alkoi tuntua mielekkäältä ja kiehtovalta tavalta lähestyä tarinaa.

Äitini äänet kävivät minulle tutuiksi jo lapsena, sillä kyselin häneltä niistä paljon. Kuuntelemalla hänen ääniään opin myös tuntemaan äitini paremmin. Äänet olivat enemmän kuin sairauden oire: ne vastasivat johonkin elettyyn kokemukseeni ja tietämisen tapaan. Tällä tavoin löysin psykologian luokse: halusin ymmärtää paremmin ja tietää toisin tavoin.

Päädyn vuonna 1987 toimimaan tuolloin hyvin radikaalilla laitoksella, jossa luimme rinnakkain feministisiä psykologeja, tieteen filosofiaa ja kriittistä psykologiaa ja pohdimme, millä tavoin psykologia luo oman subjektinsa. Tämä avasi minulle kriittisen ajattelun. Minusta alkoi kuitenkin tuntua, että myös psykologia pyrki normalisoimaan asioita psykiatrian lailla, ja lopulta minun oli jätettävä psykologia. Tällainen oli siis minun tieni psykologiaan pariin ja sieltä pois.

Neljän tai viiden vanhana olin mukana, kun isäni haastatteli sodankäynnyttä ystävänsä. Kun heidän puheensa siirtyi sotaan, molempien ääni muuttui erilaiseksi, jollain tapaa vieraaksi. Vaikka en ymmärtänyt, mistä he puhuivat, muistan tarkasti muutoksen äänensävyssä. Sota tarkoitti jotakin vakavaa ja hiljaista. Jälkeenpäin olen miettinyt, että tuo sävy saattaa olla vahvin kokemukseni sodasta.

Tunnistan kokemuksen. Muistan yhä, millä tavoin äitini muuttui ääniä kuullessaan, ja opin tuntemaan hänet ääniensä kanssa. Minulla on hänestä valokuvia hänen kuullessaan ääniä, ja hän näyttää niissä erilaiselta. On kiinnostavaa, kuinka hän herkistyy ja hänen koko kehonkielensä muuttuu, onhan äänten kuuleminen hyvin kehollinen kokemus.

Tätä nykyä koen, että psykologiasta on kehittynyt vielä reduktionistisempi ja deterministisempi ala – erityisesti neurotieteiden tultua osaksi sitä. Lisäksi kriittisen

ajattelun perinne on vähentynyt entisestään. Kognitiivisen psykologian perusta on koko ajan tiiviimmin kytköksissä positivistisiin luonnontieteisiin humanististen tieteiden tai taiteiden sijaan.

Totutusta poiketen

Tieteenfilosofiassa subjektiivinen ja objektiivinen asetellaan usein vastakkain, vaikka voisi ajatella, että objektiivisen vastakohta ei ole subjektiivisuus vaan puolueellisuus, kuten olen jonkun kuullut osuvasti luonnehtivan. Millä tavoin ajattelet tai koet kysymyksen totuudesta kiinnittyvän työhösi?

Tämä [tauco] on vaikeaa. Olen työssäni käyttänyt ajatusta 'fiktioista, jotka toimivat totuuksissa'. Minusta on luontevaa ajatella, että on fiktioita, joilla on samanlainen status ja arvo ja jopa vaikutus kuin totuudella. Työssäni minua ei kiinnosta vahvistaa totuuden tai epätoden hierarkioita, vaan Michel Foucault'n jalanjäljissä haluan tarkastella totuuden, vallan ja subjektin välisyyksiä ja suhteita. Tämä on erityisen tärkeää kuuntelemisen tapahtumassa. Kun kuuntelee toisen tarinaa, on tärkeää kuulla, millä tavoin 'fiktio toimii totuudessa'. Toisin sanoen: millaisia asioita jää sanotun ulkopuolelle, ja miten läsnäolon ja poissaolon dynamiikka toimii. Tauot, välit ja hiljaisuudet ovat yhtä lailla osa tarinaa.

Äitini kohdalla muistan, kuinka äänen kuunteleminen muutti ajan kuluessa niiden tarinaa. Toistot alkoivat vahvistaa fragmentteja, jotka eivät avautuneet irrallisina; aiemmin käsittämätön muuntui uudessa yhteydessä joksikin muuksi.

Tieteellinen totuus on oikeastaan aina yhteydessä tilastolliseen totuuteen, joka on taas tulos jostain määrittelystä mitasta ja kokeesta – ehkä en vain pidä tällaista lähestymistapaa kiinnostavana. [Nauraa.] Jo opiskeluaikani suhteeni tilastolliseen tietoon oli vaikea. En pitänyt tilastollista lähestymistapaa lainkaan hyvänä mittana lähestyä subjektiivisuutta. Tarvittiin toisenlaisia, laadullisia tapoja, kuten kerronnan keinoja tai representaation ja ei-representaation tarkastelua. Minua kiinnostaa, mitä tapahtuu, kun totuus saa jonkin statuksen. Se määrittää niin paljon, mitä saa ja mitä ei saa sanoa, mistä tulee ymmärrettävää ja mistä ei.

On edelleen yleistä ajatella totuuden pakenevan, jos se esitetään totutusta poiketen – varsinkin perinteisillä aloilla. Ja tosinpäin: esittämisen keinot saattavat vakuuttaa vahvemmin kuin totuus taustalla. Ihmistä on valitettavan helppo huijata. [Nauraa.] Erityisesti tieteiden maailmassa esittelemäsi poikkeavat kokemukset ja tarinat tarkoittavat vallitsevan diskurssin ja totuusrakenteiden häiritsemistä ja horjuttamista.

Näiden erilaisten poikkeamien tarkastelu häiritsee sitä, mikä menee todesta tieteiden alalla. Samalla nämä luonteeltaan ratkaisemattomat poikkeamat ja kiistan kohteet nostavat uudelleen käsiteltäväksi jotain sellaista,

mikä on kerran ratkaistu ja arvotettu yhdellä tavalla ja yhdestä totuuden näkökulmasta. Nyt sama poikkeama uudessa yhteydessä ja uudelleen tarkasteltuna saa uuden muodon. Kertomattakin jääneet tarinat ovat kuitenkin aina läsnä, ja jos tästä lähtökohdasta katsotaan tieteitä, niin minä pidän siitä ja se on minusta mielenkiintoista. Myös tieteet ovat tarinankerrontakoneita.

Kuinka paljon teet yhteistyötä perinteisten tietentekijöiden kanssa?

Yritän kyllä. [Tauko.] Työskentelen yleensä sellaisten tietentekijöiden kanssa, jotka ovat avoimia humanistisille ja taiteellisille lähestymistavoille, vaikkakin usein koen, että suhde on hierarkkinen. Ikään kuin humanistiset tieteet ja taiteet olisivat ennen kaikkea havainnollistamisen keinoja, tai niiden avulla pyrittäisiin vahvistamaan jotakin kantaa tai lisäämään uskottavuutta. Kun tieteiden ja taiteiden yhteistyö on todella onnistunut, molemmat muuntuvat prosessin aikana. Kuitenkin perinteisten tieteiden aloilla muutosta tapahtuu vain harvoin. [Tauko.] Tai tämä on minun kokemukseni.

Toisaalta halu todentaa omaa työtä, juurruttaa ja vahvistaa asemaansa, on hyvin inhimillistä. Saman ilmiön voi nähdä myös taiteessa, tosin hieman erilaisessa muodossa.

Ehkä taas palaamme totuuteen. Tieteissä on pakko olla sitoutunut tieteellisen totuuden rakenteisiin, faktuaalisuuteen ja arvoon, koska se on myös osa koko koulutusta.

Ja samalla tavalla myös tuloksen merkittävyttä voi pitää yhdenlaisena tiedettä määrittävänä ja ohjaavana tekijänä: aina on päädyttävä johonkin tulokseen.

Näin juuri. Kyse on vaikuttavuudesta. Tulos on tieteiden vaikuttavuuden mitta. Tästäkin syystä sellaiset tietentekijät, jotka toimivat oman alansa rajoilla ja ulkopuolella ovat niin kiinnostavia, kuten Karen Barad (s. 1956) tai Donna Haraway (s. 1944). Heillä on luonnontieteiden koulutus, mutta he ymmärtävät tieteiden mytologiaa ja ovat avoimia filosofian ja kulttuuriteorioiden näkökulmille. He tarkastelevat alansa uusin silmin ja kehittävät uusia tapoja lähestyä ja tehdä tiedettä. On tärkeää kunnioittaa eri lähestymistapoja ja perinteitä, ja haluan osaltani olla luomassa pohdiskelevaa tapaa tehdä tiedettä, joka ei kuitenkaan perustu tarpeeseen tuottaa yhdenmukaista "totuutta".

Osoittamalla poikkeamia puratte samalla hienovaraisesti tieteen mystifikaatiota, ja mystifointi koskettaa kaikkia aloja, myös taiteita. Se on mielestäni radikaalia työtä.

Niin minunkin mielestäni. Tutkijoilla on usein taipumusta kehittää uusia teorioita, siinä missä minun lähtökohtani on ollut pikemminkin osoittaa poikkeamia historiassa: kuinka asiat ovat olleet toisin ja kuinka ne voivat olla toisin. Toivoisinkin työni avaavan mahdollisuuksia toisenkaltaiselle ajattelulle teoretisoinnin rinnalla.

LUE AINAKIN NÄMÄ

TILAA KUUMIMMAT OPUKSET NETTIKAUPASTAMME: WWW.INTOKUSTANNUS.FI

Anto Leikola

SAMMAKOIDEN NAHKEA TODELLISUUS

Kirjoitukset käsittelevät ihmistä ja sen evoluutiota mutta myös biologisen tieteen synnyttämiä filosofisia ongelmia ja ihmisen suhdetta muihin eläimiin.

24⁹⁰

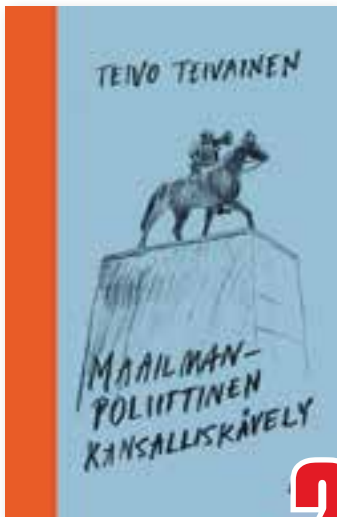

Hanna Nikkanen & Työryhmä
HYVÄN SÄÄN AIKANA

Mitä Suomi tekee, kun ilmasto muuttaa kaiken?

KANAVA-
PALKINTO

26⁹⁰

Teivo Teivainen

MAAILMANPOLIITTINEN KANSALLISKÄVELY

Terävä kirja kansallisista symboleista

24⁹⁰

Lauri Nurmi

PERUSSUOMALAISTEN HAJOAMISEN HISTORIA

Tiukalla ammattitaidolla kirjoitettu kirja nykyaikamme kovimmasta poliittisesta kamppailusta.

22⁹⁰

PSST! KUN LIITYT INNON YSTÄVÄKSI, SAAT 20 % ALENNUKSEN KAIKISTA KIRJOISTAMME.

into
10 vuotta!

NOORA TIENAHO

”Kuin mystillinen jumaluus on kissan itsetietoisuus”

Vuonna 1981 ensi-iltansa saanut megamusikaali *Cats* rantautui Tampereelle pienin paikallisin vivahtein. Kattimainen akrobatia, vauhdikas yhteislaulu ja tanssi saivat unohtamaan räntäsateen ja maailman murheet. Katsojakin toivoi olevansa kissa ja pääsevänsä leikkiin mukaan.

Sir Andrew Lloyd Webber (s. 1948) on aikamme menestyneimpiä musikaalisäveltäjiä. *Catsin* lisäksi hän on säveltänyt suursuosikkeja, kuten *Jesus Christ Superstar* (1971), *Evita* (1978) ja *Oopperan kummitus* (1986). *Cats* on nähty Suomessa vain kaksi kertaa aiemmin: Helsingissä 1986 ja Lahdessa 2007. Lokakuussa pääkaupungissa ehti piipahtaa myös alkuperäistä West End -sovitusta toteuttava kiertue.

Tampereen Teatterilla *Catsiä* luotsaa Georg Malvius, joka ohjasi myös muutaman vuoden takaisen megamusikaalin *Les Misérables* (1985). Musiikinjohdosta vastaa Martin Segerstråle, eikä bändiä käy moittiminen. Toisaalta siihen ei juuri ehdi paneutua karvaisten otusten melskatessa lavalla.

Kissat tanssivat, laulavat, heittävät voltteja ja seisovat etutassuillaan. Katteja laskeutuu katosta ja kiipeilee naruissa. Ne lekottelevat kissamaisen itsetietoisina pyrkimättä varsinaisesti mihinkään. Välillä tempaudutaan teatteriesitykseen: Vanhan Deuteronomin kunniaksi näytellään legendaarinen koiratappelu, teatterikissa Gus muistelee rooliaan hurjana merikapteenina.

Teknisiä termejä

T. S. Eliotin (1888–1965) runokirjaan *Old Possum's Book of Practical Cats* (1939) pohjaavassa tarinassa Jellikki-kissat esittelevät ominaisuuksiaan, ammattejaan ja luonteenpiirteitään. Lopuksi yksi heistä saa jälleensyntymisen lahjan. Musikaali ei etene lineaarisen juonen

Kuva: Harri Himikka

mukaan vaan tarkastelee kissana olemista erilaisista näkökulmista. Termi 'konseptimusikaali' (*concept musical*) sopiikin teokseen. Käsitettä 'konsepti' ei tule tässä yhteydessä liittää paikasta toiseen siirreltävään tuoteideaan tai toiminta-ajatukseen. Pikemminkin se on jokin ajatus tai metafora, jota pyöritellään laulun ja tanssin keinoin.

Toinen *Catsiin* liittyvä tekninen termi on 'megamusikaali'. New Yorkin Broadwayta pidetään megamusikaalien kehtona, mutta ilmiön juuret ovat Englannissa. Varsinkin Lloyd Webber on vaikuttanut lajin syntyyn. Musiikintutkija Jessica Sternfeld kertoo, että megamusikaaleissa suurta ovat sekä juoni, musiikki ja lavasteet että markkinointikoneisto¹. Elämää suuremmat tarinat sijoittuvat usein menneisyyteen, josta käsin kuvataan rakkautta, sota, kärsimystä ja pelastusta. Yleismaailmallinen eppisyys, itkuinen emotionaalisuus ja ajoittain purkautuva vapauttava nauru kuvaavat genreä.

Tyypillisesti megamusikaali on läpilaulettu. Laulunumerot eivät katkaise tarinaa kuljettavaa dialogia, vaan tarina on musiikissa. Megamusikaalin ja oopperan välinen raja onkin häilyvä. Sanomattakin on selvää, että lavasteet ovat mahtipontisia ja tehosteet hivelevät silmiä. Logoineen ja tuttuine teemalauluineen megamusikaalit ovat helposti myytäviä tuotteita – toisin sanoen konseptiteja tuoteidean mielessä. Usein ne esitetäänkin tismalleen samaan tapaan joka paikassa.

Yleisö rakastaa megamusikaaleja. Pitkään jatku-neista esityksistä tulee turistikohteita, ja sama musikaali halutaan nähdä yhä uudelleen. (West Endissä *Cats* soi taukomatta 21 vuotta, Broadwaylla 18.) Samaan aikaan kriitikot kavahtavat megamusikaalien pinnallisuutta ja pitävät niitä loukkaavan tylsämielisinä rahakoneina. Taiteellisesti ja taidollisesti *Catsin* esittäminen voi olla suurikin riski, mutta taloudellisesti se ei sitä ole.

Mikään megamusikaali ei tietenkään täytä kaikkia Sternfeldin kuvaamia piirteitä. Esimerkiksi kissojen tarina ei ole megamusikaalien tapaan eppinen. Tampereen esityksessä lavasteet eivät sykhdytä massiivisuudellaan (kenties salin pienuuden vuoksi) eikä koreografia ole alkuperäinen. Juontakin on hiukan muutettu.

Möhlätyt muutokset

Malvius on saanut erityisluvan juonen muuttamiseen, ja esiripun teksti kehystää musikaalin uudella tavalla: ”Olipa kerran rotta, joka unelmoi olevansa kissa...” Alkusoiton soidessa Rotta (Risto Korhonen) pesee hampaat, höylää häntänsä ja käy maate. Esityksen mittaan hän hääriä erilaisissa rooleissa: tarjoilijana, erotuomarina, kapellimestarina – kaikki onkin jyräjän unta!

Muutos herättää kysymyksiä: Mitä rotta antaa lisää? Korostaako se erilaisuudellaan kissojen kissamaisuutta, vai haittaako se esitystä? Rotta on toki hauska yksityiskohta ja paikallinen vivahde, mutta hieman yhdentekeväksi sen rooli kokonaisuudessa jää.

Toinen suuri muutos on esityskieli: Tampereella lauletaan Jukka Virtasen suomennoksen tahtiin². Virtasella on hetkensä. Esimerkiksi ”Niin fantastista taikomista on

tempullista tuon maagisen Mister Mistofeleen” on käännöksenä nerokas ja iskevä³. Harmittavan monessa kohtaa sanoitukset tuntuivat kuitenkin kömpelöiltä. Sisällöllinen hölynpöly ei haittaa, se kuuluu asiaan, mutta laulujen sanat eivät istu rytmiin. Tämä hankaloittaa laulamista ja tarvelee paikoin musiikin poljennon.

Jo monien kissojen nimet on käännetty (tai jätetty kääntämättä) hankalasti. Jengamurri (*Mungojerrie*) ja Rämppäntinti (*Rumpelteazer*) ovat kiperiä kaksoiskonsonanteissaan, Deuteronomi (*Deuteronomy*) vaatii ääntäjältään jumppaa. Eivätkö suomentajat ole kuunnelleet musiikkia, vai onko nokkeluus mennyt laulettavuuden edelle?

Lisäksi urbaani alkuperäislavastus on Tampereella vaihtunut agraariseksi: lavaa hallitsee rapistunut vaja heinäpaaleineen. Tässäkin mennään vähäsen vikaan, sillä sanoituksissa viitataan klubeihin, pubeihin ja tiettyihin paikkoihin Lontoossa. Lukemattomia kertoja esitettyyn ja testattuun klassikkomusikaaliin on hankala tehdä muutoksia.

Mieleenpainumia

Yhteislaulunumeroiden valtava energia ja iloisuus välittyvät yleisöön. Tekee mieli lähteä tanssiin mukaan. Yksilösuorituksista mieleen jää oopperatenori Tero Harjuniemi, joka onnistuu jokaisessa roolissaan (Murr-Rooper, teatterikissa Gus, Toppa-Roy). Hänen laulaessaan ei tarvitse jännittää. Myös tanssija Aleksi Seppäsen esittämä Mr. Mistofeli tekee vaikutuksen kissamaisen notkealla tanssillaan ja taianomaisella valospektaakkelillaan.

Lienee syytä mainita myös Grizabella (Irina Milan), hohtonsa menettänyt glamour-kissa, jonka ristinä on laulaa musikaalin tunnetuin balladi. Kun kuolleeksi luultu Grizabella ontuu lavalle, muut Jellikit sähisevät hänelle. Leidin rappiosta tunnutaan olevan mielissään. Onko Grizabella nuorena ja kauniina ollut ylpeä ja kevytkenkäinen? Paloiko hän kirkkaalla liekillä? Yhtä kaikki, pelkkiä muistoja on jäljellä. Milanin tulkinta ei häikäise, mutta vertailukohtat ovatkin kovia.

Välillä musikaali antaa vihjeitä syvällisemmästä merkityksestä. Syvällisyys saattaa olla päälleliimattua, mutta hatara tunne siitä, ettei kaikki olekaan niin yksinkertaista, luo sielukkuutta. Esimerkiksi kissojen kutsuminen niiden salaisilla nimillä ja menneen onnen muistot haastavat katsojaa rakentamaan ja tulkitsemaan kissojen maailmaa moniulotteisemmaksi. Kyllä tämän voisi katsoa uudelleen.

Juonipaljastus: ”Jää, jää, jää, taakse Lontoo jo jää”, kissat laulavat Grizabellan noustessa taivasta kohti.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Jessica Sternfeld, *The Megamusical*. Indiana University Press, Bloomington 2006, 1–4.
- 2 Suomennoksen ovat vaikuttaneet myös Päivi Kinnunen ja Ville Repo.
- 3 Englanniksi: *Oh! Well I never! Was there ever a cat so clever as magical Mr. Mistoffeles.*

JARKKO HALKONEN

Hyvän perässä Kalliossa

Elokuun lopulla järjestetty Todellisuuden tutkimuskeskuksen mysteerinäytelmä *Platonin Valtio* ei päästänyt katsojiaan helpolla vaan juoksutti joukkoa ympäri Helsingin Kalliota. Osallistujien tehtäväkään ei ollut yksinkertainen: esityksen nimateoksen tavoin tarkoituksena oli syventyä hyvän valtion olemukseen.

Ensimmäinen näytös – Tori

Syksyinen viima lyö vasten kasvojani elokuisena torstai-aamuna kävellessäni Hakaniemen torille. Kaksikymmentä osallistujaa on kerääntynyt torilla sijaitsevaan Kahvisis-kojen teltaan. Pöydillä on lehtiömäisiä kirjoja. Jotkut juttelevat, toiset ovat hiljaa. Pian jokainen on tarttunut kirjaansa ja alkanut lukea: ”Tervetuloa Platonin Valtio -mysteerinäytelmään”. Käännän sivua: ”Tämä on näytelmän käsikirjoitus”. Käsikirjoitus sanoo, että maailma on kuva ja käskää katsomaan sitä kuvana. Läpinäkyvä telttakangas muuttuu maalaukseksi, sen takana olevat ihmiset ovat osa sitä, samoin kuin leipää syövät pulut ja kerrostalot, jotka näkyvät torin laidalla. Hiljennyn. Mieleeni nousee Platonin luolavertaus. Onko katsomani kuvan takana jotain, vai onko se kaikki mitä on?

Alkujäykkyys on kadonnut ja alamme keskustella. Käsikirjoitus käskää kuvailemaan muille näkemäänsä ja vastaamaan kysymykseen, miten hyvyys näkyy. Lopulta olemme ensimmäisen näytöksen viimeisessä kysymyksessä: mitä hyvyys on?

Ajatukset lentelevät kiireettömässä tilassa. Kuuntelen. Toisten puheenvuorot herättävät ajattelemaan hyvää eri näkökulmista. Hyvyys ei tunnu vaativan poppakonsteja.

Näytöksen jälkeen ihmettelen, miten nopeasti toisilleen vieraiden ihmisten välille voi syntyä luottamus, joka mahdollistaa avoimuuden. Näytelmän aiheuttama ajatustenvaihto tuntuu *hyvältä*.

Toinen näytös – Ruumis

Seuraavan päivän iltana kokoonnumme Kallion uimahallin aulaan ja saamme ohjeet siirtyä suihku- ja saunatiloihin. Löydämme käsikirjoitukset suihkujen luota. Otamme kirjaset mukaan ja asetumme saunan lauteille lukemaan. Käsikirjoitus kertoo, että sinussa virtaa veri, elämänvoima. Ajattelen ruumiini sisäistä virtausta. Muutaman sivunvaihdon jälkeen teksti käskää siirtymään suihkuun veden alle. Vedenvirran koskettaessa ruumistani sisäinen ja ulkoinen yhdistyivät: vesi luo tilan, jossa tunnen sisäisen ja ulkoisen virran sulautuvan.

Siirrymme allasosastolle. Huomaamme olevamme jumalten katseiden alla: hyppytornissa seisoo kaksi tooga-asuista henkilöä. Laskeudumme veteen. Otamme toistemme käsistä kiinni ja painumme pinnan alle. Vesi tekee ruumiilliset ja erilliset olennot yhdeksi. Saman veden alla, yksin ja kuitenkin yhdessä, saattaa melkein kuulla toisten sydämenlyönnit. Virrat yhtyvät: olemme ruumiidemme kautta yhtä.

Eräs osallistujista huomauttaa jumalten huumorintajusta: suoritamme käsikirjoituksen ohjeistamaa syvälle sukeltamista lastenaltaassa.

Uimahallitehtäviin on helppo heittäytyä, koska olemme jo ehtineet tutustua muiden osallistujien kanssa. Tunnelma on kuitenkin erilainen kuin ensimmäisessä näytöksessä: keskusteleavuus on vaihtunut hiljaisuudeksi. Tyhjä uimahalli ja saunatilat, arkiympyröistä eroavat paikat, helpottavat tehtäviin uppoutumista. Myös saunan tuoma rentous vaikuttaa.

Kolmas näytös – Sielu

Lauantaina keskipäivällä tapaamme Paavalinkirkon aulaan. Saamme kehotuksen siirtyä tyhjäan kirkkosaliin, ja huomaamme toogajumalien katselevan meitä urku-parvelta. Löydämme käsikirjoitukset kirkonpenkeiltä. Teksti käskää hiljentymään, etsimään yhteyttä sieluun. Nautin hetken pysähtyneisyydestä. Edellisissä näytöksissä vaivannut jännittyneisyys väistyy. Jo kohta käsikirjoitus käskää nousemaan ja liikkumaan laajassa tilassa.

Katson ylös ja pyhäkön katon maalatut hahmot katsovat minua. Nousen saarnatuoliin ja katson muita osallistujia. Olen sekä katsoja että katseen kohde. Pohdin, onko sieluni kosketuksissa toisiin sieluihin.

Istumme takaisin kirkonpenkeille. Teksti kehottaa unohtamaan ympäröivän muuttuvaisten todellisuuden, jotta ajatus pääsisi kosketukseen hengen kanssa. Minun on kuitenkin hankala olla ajattelemaan itseni ulkopuolista tilaa, kirkon massiivisuutta. Katseeni osuu auki olevaan käsikirjoitukseen ja siinä olevaan kuvaan: musta neliö kehysten ympärillä. Tuijotan kuvaa ja tunnen sukeltavani siihen. Ulkopuolinen unohtuu.

Pian nousen nykyhetkeen ja käänän sivua. Käsikirjoitus ilmoittaa henkien olevan kuoro. Alan kuulla ympäriltäni heleää ääntä. Laitan silmät kiinni ja annan äänen vaeltaa ulos suuni onkalosta. Pohdin, kuinka hyvyys on uskallusta heittäytyä muiden sielujen muodostamaan virtaan.

Ääni vaimenee ja astelemme hiljaisuuden vallitessa ulos kirkosta. Hetkeen keskittymisen herpaannuttua huomaan miettiväni tilankäytön yllätyksättömyyttä: hiljentymisen ja yhdessä laulamisenhan ovat juuri sitä, mitä kirkossa yleensäkin tehdään.

Neljäs näytös – Mieli

Neljäntenä päivänä kohtaamme Kallion kirjaston edessä. Toisiinsa tutustuneet osallistujat keskustelevat jo varsin vapautuneesti. Menemme sisälle tyhjään kirjastoon ja meidät ohjeistetaan istumaan kupolin alle. Sieltä löydämme käsikirjoitukset.

Jumalat istuvat parvella nenät kiinni kirjassa. Käsikirjoitus kertoo, että Hyvä Valtio rakentuu sanalle, ja siksi olemme sanojen keskellä. Sanat kehottavat nousemaan sanan luokse, menemään kirjahyllyjen luo ja löytämään sen, mikä on minulle tarkoitettu.

Hyllyjen välissä kävellessäni pohdin tehtävän vaikeutta. Katseeni hakee jotain tuttua, mutta muistan, että tehtävä tulee tehdä ennakkoluulottomasti, valikoiden. Laitan silmät kiinni. Avaan silmäni ja tartun ensimmäiseen kirjaan, jonka katseeni kohtaa. Vapaudun heittäytyessäni sattuman varaan. Onhan kaikissa sanoissa totuutta, kunhan osaa katsoa?

Palaamme vähitellen takaisin kupolin alle. Käsikirjoitus kehottaa lausumaan ajatuksen kirjan pohjalta: ”Valtiolle on hyvää, että...”. Valitsemani kirja käsittelee pienen tytön elämää Neuvostoliiton miehittämässä Virossa.

Voiko kahlitun elämässä olla mitään hyvää? Onnistun löytämään vastauksen: tytön ajattelua ei ole kahlittu. Ihmisen mieli on aina vapaa vaeltamaan minne haluaa. Se on toisaalta myös sidottu tuntemaan ruumiin kärsimykset.

Esitän ajatuksen: ”Valtio on hyvä, kun vapaat mielet ovat sopusoinnussa hyvinvoivan ruumiin kanssa.”

Kun jokainen on lausunut oman lauseensa, olemme jo näytöksen lopussa. Jätän kirjan paikoilleen ja kävelen ulos raikkaaseen ulkoilmaan. Näytös olisi saanut olla pidempi: aikaa oli kulunut vain vajaa tunti. Myös toisteisuus alkoi painaa, olihan tämä jo neljäs pääpiirteissään samalla kaavalla etenevä tilaisuus.

Viimeinen näytös – Valtio

Yhden välipäivän jälkeen saavumme pimenevässä tiistai-illassa odottamaan Valtimonteatterin sisäpihalle. Tunnelma on jännittynyt: laskeutuvatko jumalat vihdoinkin kansalaisten pariin? Sisällä jumalat ohjaavat meidät esityssaliin ja poistuvat. Edellisistä näytöksistä poiketen kä-

sikirjoitus heijastuu valkokankaalle. Luemme sitä kollektiivina. Teksti käskää tekemään näyttämön. Kasaamme sen kuin alttariksi valkokankaalla vilkuileville Platonille ja Aristoteleelle. Päättämme vihkiä näyttämön käyttöön: humisemme yhteen ääneen ja kukin suorittaa vuorollaan haluamansa vihkimisperformanssin. Omalla vuorollani menen näyttämölle selin muiden eteen ja levitän käteni. Humina reagoi käsieni liikkeeseen, ja tunnen olevani yleisöä huudattava rock-laulaja.

Käsikirjoitus noudattelee edellisten näytösten rakennetta: jokaisen tulee kertoa, mikä minussa, teissä ja lopulta meissä on hyvää. Sanat täyttävät tilan. Joku sanoo, kuinka ”meissä on hyvää se, että olemme täällä pohtimassa hyvyttä”. Toinen rohkaistuu tokaisemaan: ”minussa on hyvää se, että olen täällä teidän kanssanne”. Lopulta valkokankaalle ilmestyy kehotus: ”tee teko, joka on Hyvä”.

Miten tehdä hyvää? Harmistuneena mietin: olenko edelleen näin kaukana hyvydestä? Viimeinen tehtävä eroaa aiemmista, joissa tuli ainoastaan todeta, mikä jo olemassa oleva hyvä on hyvää. Nyt tulisi luoda hyvyttä.

Alamme yhdessä meditoida ja mieleni matkaa rauhalliseen hiljaisuuteen. Tunnen oloni lämpimäksi. Ilmenämme hyvyttä myös halauksin, tervehdyksin ja parantavien kosketuksin. Joku kertoo tarinan, laulamme ja nauramme yhdessä. Näemme valon erään katsojan avatessa tilaa ympäröivät verhot.

Havainnollistukset rohkaisevat minua: hyvä ei ole jotain ihmeellistä taikavoimaa vaan yhteishengestä syntyvä lämmin ja rohkaiseva ilmapiiri. Haluaisin synnyttää hyvyttä, joka ulottuisi hetkellisen tilanteen ulkopuolelle. Astelen näyttämölle ja alan puhua hyvyyden ilmentymisestä arkipäiväisissä toimissa. Lupaan, että vastedes huomioin toisia paremmin päivittäisessä kanssakäymisessä. Hyvyttä on syntynyt!

Hyvä ei tule ulkopuolelta eikä sitä voi vain passiivisesti tarkkailla. Olemme löytäneet sen sisältämme ja keskeltämme. Platonin ajatus sisäisten totuuksien ensisijaisuudesta ulkoisen ja muuttuvaisen sijaan osoittautuu todeksi.

Lopuksi

Kuten Eleusiin mysteereissä antiikin Kreikassa, *Platonin Valtio* -mysteerinäytelmän salaisuus paljastui vähitellen. Vasta viimeinen näytös paljasti, että katsojat ovat katsottuja. Osallistujat noudattivat käsikirjoitusta ja jumalat seurasivat toimiamme. Etukäteissuunnittelulla oli suuri rooli siinä, että kokonaisuus onnistui. Käsikirjoitus tarjosi tarkkoja ohjeita, mutta jätti myös riittävästi tilaa katsojien omalle aktiivisuudelle.

Mielestäni näytöksien välillä olisi voinut olla enemmän vaihtelua: ainakin tämä ryhmä olisi suuremmistakin haasteista selvinnyt. Kokonaisuudessaan näytelmä tarjosi kuitenkin unohtumattoman elämyksen. Passiivisen katsojan roolin rikkoutuessa tarjoutui myös mahdollisuus tutustua uusiin ihmisiin.

MIISSA RANTANEN

Tottelematonta kipua

Hiljattain alavatsani vasemmalla laidalla viilsi kiristävä kipu. Joskus aristus siirtyi nivusten alapuolelle lähemmäs reittä, joskus kolotti ylempää, joskus vihlaisit säteilivät selästä. Oli vaivalloista kävellä.

Tein hakuja:

alavatsakipu
alavatsakipu + syöpä
alavatsakipu + tyrä
kipu nivusissa
klamydia
endometriooosi
endometriooosi ilman oireita
kysta + munasarjat
kohtu + syöpä

Susan Sontag kirjoittaa terveyden ja sairauden valtakunnista. Meillä kaikilla on kaksoiskansalaisuus molempiin ja vaihtelevasti asumme milloin kummassakin. Esseessään ”Sairaus vertauskuvana” Sontag haluaa riisua ylimääräisen mystiikan sairauden valtakunnan ympäriltä. Hän purkaa tuberkuloosiin ja syöpään liitettyjä kuristavia, syyllistäviä, romantisoivia ja kauhistuttavia vertauskuvia, jotta jäljelle jäisi pelkkä sairaus ilman turhaa lisälastia.¹

Tuberkuloosiin ja syöpään tarrautuneet mielikuvat ylettyvät pitkälle historiaan. Tuberkuloosia on pidetty 1700-luvulta asti intohimoisen ihmisen sairautena. Tuberkuloosipotilaan elämänjanon uskottiin olevan niin voimakas, että tyydyttämättöminä jäytävät kiihko ja aistillisuus rapisuttavat lopulta ruumiin kuolemaan. Kun tuberkuloosille löytyi selitys ja lääke, syöpä otti keuhkosairauden paikan salaperäisiä spekulatioita keräävänä tautina. Mutta jos tuberkuloosin ajateltiin johtuvan ylitsevuotavasta tunteellisuudesta, syöpä miellettiin intohimottoman ihmisen sairaudeksi. Sontag hakee kulttuuri- ja yhteiskuntahistoriasta vuosikymmenten mittaisen todistusaineiston siitä, kuinka syöpää on pitkin kirjallisuutta ja lääketiedettä pidetty estyneisyyden ja tukahduttujen tunteiden seurauksena.

Sontagin mielestä tuberkuloosiin ja syöpään liitetyillä metaforilla ei ole perää. Sairaus ei kerro kantajastaan, eikä ihmistä kuuluisi leimata tautien tai tartuntojen perusteella.

Kävin mahakipujeni takia lääkärillä, jonka mukaan olin terve. Kävin varmuudeksi toisellakin, hän sanoi samaa. Kahdet kädet tunnustelivat vatsaani mahdollisia epämuodostumia ilman tuloksia. Verikokeitten mukaan en ollut tulehtunut eikä minulla ollut klamydia- tai HIV-tartuntaa.

Silti sattui.

Freud puhuu ahneista pikkutyöistä, jotka sairastavat saadakseen rakkautta. Kun lapsena oppii saavansa hoivaa ja huomiota kipeänä, sairastelu voi jäädä alitajuisiksi tavaksi reagoida rakkauden puutokseen. Tällä tavoin oi-rehtivat monet Freudin tutkimista hysteerisistä naisista, joilla psyykinen kipu kääntyy fyysiseksi ongelmaksi.²

Freud löytää myös toisenlaisen taustan fyysiselle sairastamiselle, jolla on mentaalinen lähde: monet hysteriapotilaat ovat toimineet omaishoitajina. Hoivatyössä omat tarpeet ja tunteet on jätettävä taka-alalle. Kiireen keskellä omaishoitaja ei pysty vapauttamaan psyykkistä taakkaansa, ja raskas taakka muuttuu kivuksi. Joskus kipu imitoi sairastavan läheisen oireita, ja mikäli sairas tervehtyy, hysteerikonkin vaivat katoavat. Jos sairas puolestaan kuolee, voi vaivoista kehkeytyä monisäikeinen sotku.

Nykyisin hysteriaa kutsutaan konversioksi, ja sen tiedetään johtuvan traumasta. Trauma kasaantuu rasitteeksi, jos sitä ei saa ulos.

Trauman voi päästää pihalle puhumalla, mutta toisaalta afonia eli puhekyvyttömyys on yksi mahdollinen konversion oire. Sellainen vaivasi Doraa, josta Freud teki tunnetun tapaustutkimuksen³. Puhekyvytön hysteerikko on kuin Muumien Näkymätön lapsi, joka tarvitsee lämpöistä huolenpitoa ja hyväksyntää tullakseen näkyväksi⁴.

Konversiossa sairaus on vertauskuva.

Kyllästyin odottelemaan, että kivistys mahassani lakaisi, ja hakeuduin hierojalle. Lantioni reunalta löytyi kireä lihasjumi, koska olin jännittänyt keskivartaloani tauotta parin viikon ajan. Samat kaksi viikkoa paras ystävänä ramppasi Naistenklinikalla. Häntä hoidettiin munasarjakystan takia.

Tänään kärsin viidettä päivää painostavasta päänsärystä. Vaihtoehtoisia syitä on monia, mutta todennäköisimmin tunnistamaton tunnevyöhytti kuormittaa kallonpohjassa, primitiivisten pelkojen kauhupesäkkeessä.

Juuri viisi päivää olen odottanut paniikissa treffejä, ja päässäni jäytävät negatiiviset tunteet. Pitkä aika katkea-

matonta huolen mustaamaa jännitystä vaikuttaa vastustuskykyynkin. Huomaan ensimmäisten flunssan oireiden hiipivän.

Poden flunssaa kerran tai pari kuukaudessa. Entistä esimiestäni heikot voimani kyllästyttivät. Kerran hän tiuskaisten toivoi, että kiinnittäisin enemmän huomiota ruokavalioon. Alkaisin kuulemma voida paremmin, jos kuluttaisin vähemmän sokeria.

Olinhan tosiaan syönyt kaksi palaa kakkua. Oli syntymäpäiväni.

Sontagin sairaustekstin kriittisin kärki osuu erityisesti syöpään liitettyihin vertauskuviin, jotka syyllistävät yksilöä itseään sairastumisesta. Kun sairauden takaa kaivellaan milloin minkäkinlaisia psykologisia syitä, annetaan vaikutelma, että kärsimys olisi ansaittua.

Erityisesti Sontag lyttää itävaltalaisen psykiatrin Wilhelm Reichin ajatukset, joiden mukaan syöpää aiheuttaa tukahdutettu seksuaalisuus. Reich, joka kyseenalaisten syöpätutkimuksiensa vuoksi vangittiin puoskaroinnista, koetti uransa aikana osoittaa, että psykologisilla häiriöillä on yhteiskunnallinen perusta.⁵ Tästä Sontag ei kuitenkaan tunnu piittaavan, sillä hän tarttuu Reichin ajattelussa vain siihen puoleen, joka on tulkittavissa yksilöä syyllistäväksi psykologisoinniksi. Samalla Sontag tulee repineeksi ruumiin irti mielestä ja siten myös yhteiskunnasta.

Sontagille ruumis on kuin mikä tahansa laite, joka viedään korjaamolle, mikäli vika yllättää. Sairaus eristetään sosiaalisista valtahierarkioista, ja sairas jätetään yksin.

Sairausvertauskuvien purkamisen lisäksi olisi tarpeellista pohtia myös, onko jonkun intresseissä syyllistää yksilöä sairauksistaan. Kenellä on tarve paeta sosiaalista vastuuta? Tilanteesta riippuen velvollisuuksiaan voi vältellä äiti, opettaja, lääkäri tai terveysministeri, mutta katseen voi nostaa myös rakenteisiin, joita jokainen meistä kannattelee. Olemme loppujen lopuksi monimutkaisesti toisiimme ja ympäristöömme kietoutuneita: sukulaisuus- ja ystävyysiteinemme, materiaalisesti ja taloudellisesti, niin koulu- kuin työpuiteissa. Siksi terveytemme vaikuttavat myös keskinäiset riippuvuussuhteemme.

Petite hystérie on nimitys pienimuotoiselle hysterialle. Se on päänsärkyä, huimausta, puutumia, hengenahdistusta, köhää ja satunnaista kipua. Ehkä masennusta, ehkä sosiaalista pelkoa, joskus yleistä tylsistyneisyyttä. Sanotaan, että lääketieteelliset edistysaskeleet ovat hävittäneet hysterian kokonaan tai ainakin siirtäneet sen kunnollisten diagnoosien piiriin. Vanhan koulun voimakkaita epileptisen oloisia kohtauksia näkee kuitenkin edelleen. Niitä kohdataan vastaanottokeskuksissa. Kun ambulanssi kutsutaan paikalle, hoitohenkilökunnan analyysi tilanteesta on ”taas näitä” ja ”se vaan esittää”.

Se, mitä ennen pidettiin naisten oireiluna, on nykyisin pakolaisnaisten oireilua. Traumata jakaantuvat epätasaisesti, ja niistä kärsitään alakynnessä.

Ei tarvitse ajatella reichilaisittain, että jokainen syöpäkasvain on seksuaalisen turhautumisen osoitus. Eikä tarvitse ajatella, että jokaisesta tukahdetusta tunteesta

seuraa sairastumisen riski. Mutta samoin kuin ylenpalttinen psykologisointi johtaa omituisiin ylilyönteihin, myös ruumiin irrottaminen mielestä ja yhteiskunnasta tekee terveydestä ja sairastamisesta yksilöotteista.

On ikävää, jos syyllisiä ei löydy. Mukavampaa olisi kaataa kaikki roska samaan osoitteeseen. Reichin, Freudin tai Sontagin piikkiin, kapitalismin piikkiin, isäsuhteen piikkiin tai pelkästään sattumanvaraisesti sairastuvan fysiologian piikkiin. On kamala ajatus, että terveyteen ei voisi itse vaikuttaa. Yhtä kamala ajatus on, että lääketiede ei pystykään selittämään kaikkea.

On kaoottista velloa sairaudessa, johon ei löydy selkeää lähdeä ja vielä vähemmän parantavaa hoitoa. Sellainen tekee epävarmaksi.

Antti Nylén ehdottaa Sontagia seuraten, että terveyttäkin tulisi pitää vertauskuvana. Ei samanlaisena vertauskuvana kuin sairautta, joka kantaa itsessään ylenmääräistä merkitysten taakkaa. Terveyden vertauskuvallisuus on kuvaa ihanteesta, johon verrataan.

Terveyden ihanteesta luopuminen on keskeneräisyyden, epämääräisyyden ja vaillinaisuuden hyväksymistä. Nylén kirjoittaa: ”Sairaus on todellisuutta, terveys pelkkä ihanne. Pitää valita todellisuus!”⁶

Hélène Cixous ja Catherine Clément lukevat Freudia nurinpäin. He juhliivat hysteriaa. *La jeune née* on kirja, jossa osoitetaan hysterian oireiden olevan kamppailua epäoikeudenmukaisia yhteiskunnallisia rakenteita vastaan. Hysteria on perinteisesti naisten sairaus, historiallinen jatke noitavainoille. Kun hysteerinen oireilu nähdään häiriönä, katseessa on Freudin, miehen ja patriarkaatin projektiio. Freudin murheenkimpulla Doralla on ongelma vain sellaisen silmissä, joka ei kestä säröä vallitsevassa järjestyksessä. Doralle itselleen ongelma oli Freud, joka ei kuunnellut, mitä hänellä oli sanottavanaan.⁷

Hysteerikko on nainen, joka ei taivu annettuihin sosiaalisiin odotuksiin. Hän voi huonosti, koska yhteiskunta on huono, ja siksi kipu tuntuukin niin hyvältä⁸.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Susan Sontag, *Sairaus vertauskuvana & Aids ja sen vertauskuvat* (Illness and Metaphor, 1978 & Aids and Metaphors, 1988). Suom. Osmo Saarinen. WSOY, Helsinki, 2010.
- 2 Joseph Breuer & Sigmund Freud, *Tutkielmia hysteriaista* (Studien über Hysterie, 1895). Suom. Markus Lång. Books on Demand, Helsinki 2012.
- 3 Sigmund Freud, Erään hysteria-analyysin katkelma ”Dora” (Bruchstück einer Hysterie-Analyse, 1905). Teoksessa *Tapauskertomukset*. Suom. Seppo Hyrkäs. Teos, Helsinki 2006, 15–127.
- 4 Tove Jansson, *Näkymätön lapsi ja muita kertomuksia* (Det osynliga barnet och andra berättelser, 1962). Suom. Laila Järvinen. WSOY, Helsinki 1999.
- 5 Wilhelm Reich, *The Cancer Biopathy* (Die Entdeckung des Orgons, Bd. 2: Der Krebs, 1948). Käänt. Andrew White ym. Farrar, Straus and Giroux, New York 1973.
- 6 Antti Nylén, Terveys vertauskuvana. *Nuori Voima* 4–5/2009, 74–76.
- 7 Hélène Cixous & Catherine Clément, *Newly Born Woman* (La jeune née, 1975). Käänt. Betsy Wing. University of Minnesota Press, Minneapolis 1993.
- 8 Sama.

JOUNI AVELIN

Luonne vai aate?

Marraskuun ensimmäisessä *The New Yorker*issa Keith Gessen kysyy, miten gruusialaisesta Ioseb Besarionis dze Jughasvilista eli Stalinista tuli stalinisti¹. Tarina on toki tuttu mutta silti kertaamisen arvoinen. Gessenin essee pohjautuu pitkälti historioitsija Stephen Kotkinin Stalin-elämäkertaan. Kotkinin trilogiasta on ilmestynyt kaksi tuhatsivuista järkelettä.²

Kiistojen kestoosuus halki aikojen on ollut kysymys Stalinin (ven. teräs) terrorista. Johtuiko se vainoharhaiseksi tiedetyn diktaattorin luonteesta vai ovatko sen siemenet jo bolševismissa? Simon Sebag Montefiore korostaa teoksessaan *Nuori Stalin* Stalinin kyynisyyttä, joka olisi peruja hemmottelevan äidin ja väkivaltaisen, alkoholisoituneen suutari-isän synnyttämästä risti-riidasta³. Kotkin sen sijaan toteaa, että kaikkine ikävine puolineenkin Stalinin lapsuus oli omassa ympäristössään jokseenkin tavallinen. Stalin oli loistava oppilas, lauloi kuoroissa ja rustaili runojakin. Läpi elämänsä hän oli innokas lukutoukka.

Vallankumousliikkeelle Stalin pätevytyi organisaattorina, kovista otteistaan tunnettuna aatteeseen sitoutuneena pankkirosvona, joka toi puolueelle tarpeellista tuohtia ja istui vielä pyttynsäkin ohranan leireillä Siperiassa. Rivakkaliikkeisen ”Koban” jäljiltä jäi pitkin maita ja mantuja liuta äpärälapsia ja onnettomia naikkosia. Kokemattomalta Molotovilta *Pravdan* ohjaksiinsa napannut Stalin nousi Trotskin rinnalle, mutta Leninin silmissä hän oli – kuin suorana lainauksena populaarin mafiakulttuurin klišeistä – otteissaan turhan karski gangsteri, joka oli syytä pitää ruodussa.

Aivan yhtä hyvin narratiivien standardeihin sopii myös rillipäinen oraattori Lev Trotski, joka ei ansioistaan – puna-armeijan perustaja, sisällissodan voittaja – huolimatta

inspiroinut Leninin näkökulmasta massoja. Trotskilta uupui *managementiä*, auktoriteettia. Siten Vladimir Iljitš Uljanov haksahdi, valitsi Stalinin ja rätälöi tälle vuonna 1922 puolueen pääsihteerin vakanssin.

Vallankumousliikkeille ominainen epäily oli kylvetty. Trotskin fraktio ei väsynyt rummuttamasta, että lokakuun tapahtumissa Stalinilla oli ollut toissijainen rooli. Lisäksi eräs kirje oli hyvin raskauttava...

Näin päästään Gessenin (ja Kotkinin) keskeiseen pointtiin: Leninin testamenttiin. Joko loppuvuodesta 1922 tai seuraavan vuoden alussa kolmannen sydänkohtauksen saanut Lenin vajosi toimintakyvyttömäksi ja kirjoitti (tai luultavimmin saneli) kirjeen, jossa hän totesi, että toveri pääsihteeriksi oli haalinnut käsiinsä rajattoman vallan. Lenin ei ollut varma, kykenisikö Stalin käyttämään harkintaa, jota tällainen auktoriteetti-asema vaati. Stalin olisi poistettava postistaan. Omiensa joukossa mukinmenevästä toverista oli virassaan tullut ”liian karkea” ja ”sietämätön”.

Leninin kuoltua kirjettä ei kuitenkaan julkaistu. Ykkösketju Kamenev–Zinovjev–Stalin onnistui pitämään testamentin poissa vuoden 1924 puoluekokouksesta. Valta siirtyi pääsihteerille. Vuonna 1926 Stalin joutui lukemaan kirjeen ääneen keskuskomitean kokouksessa, mutta selitti sen parhain päin: Lenin arvosteli muita virheistä mutta Stalinia vain *luonteesta*.

Leninin testamentista ja sen tulkinnasta syntynyt eripura jatkui. Se osoitti, että puolue oli jakaantunut ja että Stalinilla oli syynsä epäillä Trotskia ja muitakin. Talousvaikeuksissa kamppailevan neuvostovaltion pelastukseksi Lenin oli lanseerannut vuonna 1922 ”valtiokapitalismin” aihion, ”uuden talouspolitiikan” (NEP), joka salli sekatalouden. Stalinin näkökulmasta NEP johti kulakkien nousuun ja kapitalistiluokan syntyyn neuvostovaltion sisällä. Seu-

rauksena oli terrori sekä kulakkeja että ”oppositiota” vastaan. Tästä alkoi kierre: Stalinin oli murhattava aina vain lisää, koska terrori synnytti epäilyä häntä kohtaan – ja siihen Stalinin oli vastattava terrorilla eli pelolla. Likvidoinnit olivat Stalinin *oman turvallisuuden* ehto.

Stalinia on pidetty vastuullisena 10–12 miljoonan ihmisen kuolemaan. Teloitukset saavuttivat piikkensä vuosina 1937 ja 1938. Huipussaan teloituksia oli päivässä 1 500. Puna-armeijan korkeimmista upseereista piippujen eteen joutui 90 prosenttia. Vankileireiltä selvinneet kertoivat sittemmin, että leirillä jokainen kommunisti uskoi muiden olevan syyllisiä: ”vain minä olen syytön”. Öisin selleissään ”he uneksivat Stalinista, että tapaisivat johtajan ja vakuuttaisivat hänet syyttömydestään”, kirjoittaa Gessen. Toisaalta itsensä uhraamista pidettiin jopa kommunistin viimeisenä palveluksena aatteelle...

Entäpä tuo kysymys: luonne vai aate? Kotkinin vastaus on sekä että. Lenin loi perintönään eripuraa. Valtio totalisoi yksityiselämää. Kaikkeen tähän Stalinin epäileväinen luonne istui kätevästi mutta tunnetuin seurauksin.

Siinäkö kaikki? Ei aivan. Kotkinin mukaan Leninin leski Nadežda Krupskaja väärensi Leninin testamentin...

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Keith Gessen, How Stalin Became Stalinist? *The New Yorker* 6.11.2017. Verkossa: newyorker.com/magazine/2017/11/06/how-stalin-became-stalinist
- 2 Stephen Kotkin, *Stalin. Vol. I. Paradoxes of Power, 1878–1928 & Stalin. Vol. II. Waiting for Hitler, 1929–1941*. Penguin, London 2014 & 2017.
- 3 Simon Sebag Montefiore, *Nuori Stalin* (Young Stalin, 2007). Suom. Seppo Hyrkäs. WSOY, Helsinki 2008.

ARTO LAITINEN

Kipua tunteva kone?

Pentti O. A. Haikonen, *Tietoisuus, tekoäly ja robotit*. Art House, Helsinki 2017. 295 s.

Tekoäly- ja robotiikkakeskustelussa on erotettavissa karkeasti pelkistään kahdenlaisia lähestymistapoja. Arkinäkökulmasta robotit ovat koneita, joilta puuttuu lukuisia persoonuuteen vaadittavia piirteitä tietoisuudesta itsetietoisuuteen, kivun kokemuksista välittämiseen ja moraalituntoihin ja aidosta ymmärryksestä autonomiaan. Kybernetiikan ja kognitiotieteen näkökulmasta robotit ja ihmispersoonat ovat tietojenkäsittelysysteemejä, joilla on representaatioita ympäristöstään ja itsestään sekä kyky jossain mielessä autonomisesti saada aikaan haluamiaan muutoksia ympäristössä. Arkinäkökulmasta täytyy tapahtua laadullinen hyppy, jotta tulevaisuuden robotit voisivat olla tietoisia ja kokevia ihmispersoonien tapaan. Vaikka tällainen hyppy olisikin periaatteessa tulevaisuudessa mahdollinen, ainakaan nykyiset koneet eivät ole tietoisia. Kybernetisestä näkökulmasta mitään laadullista hyppyä ei tarvita: tietojenkäsittelysysteemit ovat erilaisia ja niillä on eri vahvuuksia, eikä fenomenaalinen, koettu tietoisuus ole välttämätöntä älykkäille funktioille.

Tekniikan tohtori Pentti O. A. Haikosen *Tietoisuus, tekoäly ja robotit* yhdistelee näitä tuttuja lähestymistapoja. Teoksen mukaan kokemuksellinen tietoisuus on tavoittelemisen arvoista, mutta se vaatii uudenlaista lähestymistapaa; digitaaliset symboliset koneet eivät tule tietoisiksi. Haikonen on väitellyt aiheesta vuonna 1999 ja julkaissut siitä englanniksi kolme kirjaa ja lukuisia artikkeleita. Hän on työskennellyt parikymmentä vuotta Nokian tutkimuskeskuksessa ja vuodesta

2009 alkaen ollut filosofian dosentti Illinoisin yliopistossa Springfieldissä.

Tietoisuus, tekoäly ja robotit käy mukaansatempaavasti läpi tekoälyn syntyhistoriaa, suuria odotuksia ja aiempia pettymyksiä. Haikonen ei usko nykyisenkään tekoälyn eksponentiaalisen kasvun jatkuvan vaan ajattelee sen taittuvan S-kuvion kaltaiseksi: edessä on taas nousun laantumisen vaakaosuudeksi. Haikosen asianhallinta näkyy hienosti esimerkiksi silloin, kun kirjassa esitellään erilaisia käsityksiä aivoista: Puhelinkeskus? Tietokone? Luokittelija? Sääntösystemi? Sisäinen internet ja hakukone? Ennustaja ja simulaattori? Kartesiolainen teatteri homonculuksille?

Tavoitteena suora havainto ilman symbolista tulkintaa

Haikoselle olennaista on symbolisen merkityksen ja alisymbolisen suoran merkityshavainnon välinen erottelu.

Mielihyvän tai kivun tunnistamiseen tai ulottuvilla olevan ruoan etäisyyden havaitsemiseen ei tarvita symboleja eikä tulkintaa. Tietoinen olento voi kokea ne suoraan (neuronien ja neurosignaalien synnyttäessä tietoisesta elämyksestä). Nämä alisymboliset, suoraan tunnistettavat sisällöt ovat tietoisuudelle keskeisiä. Symboliset, digitaaliset tietokoneet eivät kuitenkaan ole tietoisia, eivätkä ihmisäivot puolestaan ole digitaalisia tietokoneita. Vaikka tietokoneet, tekoäly ja robotit simuloisivat ihmisten toimintoja ja läpäisisivät Turingin testin, ne eivät itse olisi tietoisia. (Turingin testissä ihminen yrittää kysymyksiinsä saamiensa vastausten avulla erottaa, onko vastaaja ihminen vai tietokone.) Silti tietoisia robotteja voitaisiin Haikosen mukaan rakentaa, jos niiden toimintaperiaatteet sisältäisivät alisymbolista tiedonkäsittelyä.

Haikonen on rakentanut oman lähestymistapansa pohjalta robotin, joka kirjassa mainitaan kuin ohimennen. XCR-1-robotti perustuu puhtaasti neuroverkkoihin ja alisymboliseen tiedonkäsittelyyn. Jos sitä paukauttaa, se raportoii kivusta. Onko se tietoinen? Haikonen ei aivan suoraan kiellä tätä, mutta sellainen käsitys kirjasta syntyy: ”XCR-1-robotin jonkinasteisten todellisten tuntemusten olemassaolo vaatii vielä jatkotutkimuksia. Joka tapauksessa XCR-1 lienee tietävästi ensimmäinen robotti, jossa kipu esiintyy alisymbolisena systeemitilana.” (236)

Ei ole aivan selvää, ajatteleeko Haikonen jatkotutkimuksen ratkaisevan, tunteeko XCR-1 kipua, vai selvittääkö tutkimus, kuinka voidaan rakentaa kehittyneempi tunteva ro-

botti. Arvelisin jälkimmäistä. Haikonen näet surutta aiheuttaa koneelleen näitä ”kiputiloja”, mikä kielinee siitä, että hän ei ajattele todellista koettua kiputuntemusta esiintyvän. Hän kysyykin:

”[E]ntäpä, jos jonain päivänä keskuudessamme todellakin olisi tietoisia ja aidosti kipua tuntevia palvelu-robotteja? Miten kohtelisimme niitä? Sanoisimmeko niille kiitos, kun ne tekisivät meille palveluksen? Entä olisiko tällaisen robotin lyöminen eettisesti oikein silloin kun se tekisi jotain väärin? Kyllähän se siitä kuitenkin jotain oppisi” (248).

Sitaatista käy ilmi teoksen kepeyteen tähtäävä tyyli, joka joskus naurattaa enemmän ja joskus vähemmän riippuen siitä, mihin pilkka osuu. (Visio älykkäästä kapakasta, joka twiittaa ja houkuttelee asiakkaan kavereita paikalle – ja tarvittaessa kutsuu valmiiksi poliisin – saakoon hieman Douglas Adams -pisteitä.)

Miksi koemme elämyksiä emmekä hermosignaaleja?

Haikonen käy myös lennokkaasti joskin pikaisesti läpi mielen keskeisiä piirteitä: kognitio ja havaitseminen; näkeminen ja katseleminen; kuuleminen ja kuunteleminen; muisti ja muistaminen; mielikuvitus ja oppiminen; motoriikka; ajattelu ja assosiaatio; sisäinen puhe; äly; logiikka ja päättely; tunteet ja mielialat; kipu ja mielihyvä; hyvät ja pahat; kauniit ja miellyttävät asiat; sekä tunteiden kirjo saavat kaikki omat alalukunsa. Esimerkiksi sisäisen puheen luonne virtuaalisena havaintona on kiinnostavaa nostaa esiin. Kaikkiaan varsin onnistunutta tiivistä katsausta rydytetään osuvilla esimerkeillä poikkeustapauksista.

Luvussa 6 käsitellään tietoisuuden mysteeriä. Haikonen vastustaa Daniel C. Dennettin kaltaisia yrityksiä selittää tietoisuus tyystin pois. Toisaalta hän syyttää muita tietoisuuden selityksen tarjoajia substanssidualismista, aineettoman mielen olettamisesta aineellisen ruumiin ja fyysikaalisen todellisuuden

rinnalle. Kanta on sympaattinen, vaikka pyörää ei olisikaan tarvinnut keksiä uudelleen: dualismin ja eliminativismin väliin sijoitettavia näkemyksiä on muotoillut ja kannattanut varsin moni asiaa pohtinut. Vetoaminen prosesseihin tai tapahtumiin on sinänsä kiinnostavaa. Aiheesta voi suositella lisälukemiseksi vaikkapa Helen Stewardin kirjaa *Ontology of Mind. Events, Processes, and States* (1997).

Haikoselle tietoisuus itse on mitä on riippumatta siitä, millaisilla mittareilla sitä voidaan havaita. Valon mittaaminen hiukkasina tuottaa tulokseksi hiukkasia ja aaltoliikkeenä aaltoliikettä – valo itse on eri asia kuin mittatulokset. Elämyksiä ei voi mitata, ne vain koetaan.

”Kaikki tietoiset havainnot ovat siis todellisia tai [kuten sisäisessä puheessa] virtuaalisia aistihavaintoja, jotka muodostavat ainakin lyhytaikaisen muistikuvan ja jotka voidaan raportoida. Tietoisia havaintoja vastaavia neurosignaalikuvioita voidaan havaita aivoista omilta aistialueiltaan. Selitettäväksi jäävätkin nyt vain tietoisuuden peruskysymykset: miten nämä todellisia tai virtuaalisia aistihavaintoja välittävät neurosignaalikuviot voivat ihmiselle itselleen näyttytyä laadullisina, subjektiivisina elämyksinä? Miksi havaintoihin liittyvät signaalit näyttytyvät sisäisesti väreinä, toiset ääninä, makuina, kosketuksina ja niin edelleen? Miksi emme havaitse näitä neurosignaaleja sellaisenaan kuin ne ovat, ja miksi näitä subjektiivisia elämyksiä ei voida instrumenteilla havaita?” (199–200).

Vaikka ei ole instrumenttia, joka tuottaisi mittaustulokseksi elämyksiä, tästä ei voi päätellä, ettei olisi mitattavaa ilmiötä, elämystä. Vain kokevat aivot itse voivat niitä havaita.

Minä ja minä, selitys ja selitys

Haikonen vetoaa usein ”selittämiseen” vastustaessaan kilpailevia näkemyksiä. On epätoivottavaa, että jokin kanta ei selitä jotain toista asiaa tai että jokin kanta olettaa se-

littämättömän lähtökohdan. Tällä osittain retorisella tempulla leimataan tietyt näkemykset epätieteelliseksi. Haikosen oma ”selitys” tietoisuudelle on oikeastaan sen kuvaus: tietoisuus on laadullista (kvalioita sisältävää) havaitsemista.

Haikonen itse kysyy, eikö tarvita selitystä

”ihmeellisestä prosessista, jolla aivot muuttavat neurosignaalit kokemuksiksi havaitusta ulkomaailmasta väreineen, äänineen ja makuineen? Selitystä ei tarvita, koska tällaista ihmeellistä prosessia ei aivoissa ole, eikä tarvita. Neurosignaalikuviot näyttytyvät suoraan kokemuksena, koska muutakaan vaihtoehtoa ei ole. Signaalit eivät näyttäydy signaaleina, koska aivoissa ei ole niiden havaitsemiseen sopivia aistielimiä. Tämän takia emme voi punnita neuroneita tai neurosignaaleja itsenään, vaan tarkastelemme ulkomaailmaa neurosignaalien välityksellä.” (202–203)

Haikonen vertaa tätä radion kantoaaltoon, jota ei kuulla, mutta jonka välityksellä kuullaan musiikkia. Kiistaa tarkastelun ja ulkomaailman suhteesta akselilla realismi–konstruktivismi voisi tältä pohjalta punnita tarkemminkin, samoin sitä, millainen ”selitys” Haikosen selitys oikeastaan on.

Toisinaan tekstin yksityiskohtien seuraaminen vaatii pysähtymistä. Virke ”myöskään homunculusta tai muutakaan havaitsijaa ei tarvita, sillä systeemi itse on havaitsija” (205) yrittäneen sanoa, että ”havaitsija tarvitaan, mutta homunculusta tai muuta *systeemin ulkopuolista* havaitsijaa ei tarvita, sillä systeemi itse on havaitsija”. Jos ja kun näin on, systeemin rooliin havaitsijana liittyvät ongelmat vaivaavat myös Haikosen ehdotusta. Jos havaitsemista tapahtuu, oletettavasti joku tai jokin toimii havaitsijana ja jotain havaitaan.

Itsetietoisuuden tai minuuden tapauksessa havaitsija (subjekti-minä) ja havaittava (objekti-minä) ovat yksi ja sama minä. ”Minuuteen liittyy havaintokokemus siitä, että olemme itsemme sisällä”, Haikonen tiivistää (205). Hän ei py-

”Digitaalisista koneista ei ole tietoisiksi, mutta ihmiskyborgeista olisi.”

sähdy pohtimaan ”itsensä sisällä olemista”. Se saattaa olla mielekäs ilmaus, jos sisällä oleva ”minä1” on eri asia kuin ”minä2”, jonka sisällä se on. Galen Strawson on huomauttanut, että aivan kuten ”linna” voi viitata pelkkään rakennukseen tai rakennukseen pihamaineen ja muureineen vallihautojen sisäpuolella, myös ”minuus” voi olla samalla tavalla kaksimerkityksinen.

Filosofisesti kiehtova osio on visio tietoisuuden siirtämisestä koneeseen. Digitaalisista koneista ei ole tietoisiksi, mutta ihmiskyborgeista olisi: jos ihmisaivoihin kytkettäisiin elektroniset vara-aivot (aistimiseen), joita henkilö alkaisi käyttää omiensa rinnalla, ja jos henkilö pikkuhiljaa siirtyisi toimimaan vara-aivojen varassa ja varsinaiset aivot saisivat kuolla pois, henkilö voisi jatkaa tietoista elämäänsä. Haikonen vertaa

tätä ihmiseen, jolla on aluksi yksi työhuone, sitten kaksi huonetta rinnan ja lopulta vain toinen huone: samaan tapaan tietoisuus voisi kenties muuttaa aivoista toiseen.

Kyttäys, rahastus ja pisteytys

Kirjan puolitoista viimeistä lukua käsittelevät hyvin eri rekisterissä tekoälyn ja erityisesti tulevaisuuden mahdollisten tietoisten robottien herättämiä kysymyksiä työllisyydestä (SARS- tai ebolaepidemian puhjettessa robotit olisivat kipeästi tarpeen), seksistä (jos seksirobotit kykenevät saamaan orgasmeja, riittävätkö niille ihmiset, vai tarvitsevatko ne itse seksilelujä ja tietoisten robottien vastuuta (rangaistusten mielekkäisyys edellyttää kykyä tunkea mielipahaa).

Viimeinen luku on otsikoitu apokalypsiksi. Se tuo esiin, millaista

kyttäystä, valvontaa ja rahastusta (digitaalinen, tietoisuuteen kykenevätön) tekoäly ja jokaisesta saatavilla oleva runsas data tuo tullessaan. Sairasta, kauhistuttavaa ja hallitsematonta, maalailee Haikonen.

Lopun kauhukuvat on vedetty aika leveällä pensselillä. Joitain aitoja filosofisia kysymyksiä kirjassa ehkä hieman oioetaan, eivätkä vastakkaiset kannat aina saa ansaitsemaansa huomiota. Keskustelu vapaasta tahdosta myös hiukan ontuu. Ilmeisesti kirjoittaja on olettanut, että tahto ei voi olla vapaa, mikäli mikään vaikuttaa siihen lainkaan. Kirjan omaperäisyyden ja paras anti onkin konetietoisuuden ja samalla ihmistietoisuuden luonteen kuvauksessa. Kaikkiaan Haikosen teos on oikein suositeltava näkemyksellinen kokonaiskatsaus tietoisuuteen, tekoälyyn ja robotteihin.

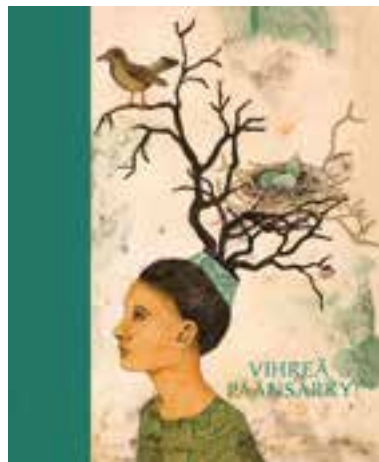
SANNA LEHTINEN

Lääkettä ympäristöhuoleen

Vihreä päänsärky! Taidetta siemenestä kompostiin. Toim. Yrjö Sepänmaa, Liisa Heikkilä-Palo & Virpi Kaukio. Kuvatoimitus ja graafinen suunnittelu Ritva Kovalainen. Maahenki, Helsinki 2017. 184 s.

Merkitsekö luonnon arvottaminen kauneuden käsittein siitä etäännyttämisestä vai päästäänkö estetiikan kautta pureutumaan ihmisen ympäristösuhteen ytimeen? Ihmisen vaikutus ympäristöönsä on väijäämätön. Ihmisen ja luonnon suhteen pohtiminen on polttavan ajankohdasta kuudennen sukupuuttoaalton ja ilmastonmuutoksen kaltaisten ilmiöiden tullessa vihdoinkin osaksi arki-tietoisuutta. Ymmärryksemme näistä ilmiöistä määrittää myös tulevien sukupolvien ympäristösuhdetta kauaskantoisella tavalla. Elämismäämme estetisoituminen ja toisaalta ekologisen ajattelun laajamittainen leviäminen ovat samanaikaisia prosesseja. Kasvikunta edustaa ehkä vielä eläinkuntaakin vahvemmin toiseutta, jota on vaikea ennakoitavasti valjastaa ihmisen suunnitelmien ja tahdon alle.

Kokoelman kirjoittajina on niin kotimaisia kuin kansainvälisiäkin taiteilijoita ja eri alojen tutkijoita. He kaikki lähestyvät ympäristösuhdetta eri alueille laajalti leviävän vihreän ja vihreyden teeman kautta. Kirjan nimi ei avaudu välittömästi. Ilmaus ”siemenestä kompostiin” kattaa kasvin koko elinkaaren, mutta ”vihreä päänsärky” jää takaraivoon askarruttamaan. Ensi näkemältä huomiota herättää myös teoksen ulkoasu, joka palvelee sen sisältöä: kirja jatkaa Maahengen kauniisti toteutettujen ympäristöestetiikan julkaisujen sarjaa. Yksityiskohtiin on panostettu: teemanmukaiset kirjainvinjetit johdattavat artikkeleihin

ja kuvatekstit on sijoitettu sivun ylälaitaan, jolloin lukijan huomio kiinnittyy helpommin ensin kuvaan sen selityksen sijaan.

Taidetta luonnon kanssa

Kokoelman avaavassa kirjoituksessa yksi kirjan toimittajista, ympäristöestetiikan emeritusprofessori Yrjö Sepänmaa, pohtii vihertaitteen tuoreehkoa käsitettä ja käyttömahdollisuuksia. Vihertaitteiksi Sepänmaa, laskee useita erilaisia elävää kasvimateriaalia käytäviä aloja maisemaarkkitehtuurista kukkienasetteluun. Kasvimateriaalin orgaanisuus ja sykliseen ajallisuuteen perustuva olemus määrittää sen kanssa toimimista: ollaan tekemisissä elollisen, elävän aineksen kanssa, jolla on omat päämääränsä ja taipumuksensa. Toisaalta kasvien kuvaaminenkin kuuluu vihertaitteeseen. Ihmisen toiminnan ja luonnon prosessien sekoittuminen, yhteen kietoutuminen,

on vihertaitteen metodista aluetta. Yhteistoiminnassa pelkkä ihmiseen viittaava tekijä hämärtyy. Vihertaitteeseen ei määrity väistämättä siis taiteeksi tai ei-taiteeksi, vaan taidetta ja taiteenomaisuutta on syytä tarkastella väljemmin.

Vihreään liittyvää käsitteistöä avataan useassa kokoelman kirjoituksessa. Ympäristötutkijoiden Stephanie LeMenagerin ja Teresa Shrewryin tekstistä käy hyvin ilmi ongelmallisuus vihreän ja vihreyden samaistamisessa ekologisuuteen tai erilaisiin ristiriitaisiin tulkituksiin ympäristötietoisuudesta. Taiteilija Jan-Erik Andersson puolestaan muistuttaa abstraktin taiteen kärkihahmojen tympeydestä vihreää väriä kohtaan. Kandinskyn mielipiteestä huolimatta vihreä on osoittanut olevansa itsepiintaisen dynaaminen ja pitkälle kantava; konsepti, joka ylittää pelkkään väriin liitetyn mielenlyhtymän ja laajenee mitä moninaisempien ideologioiden yhteiseksi kentäksi.

Maantieteellisesti ja ajallisesti laajalta kerätyt esimerkit taiteesta rytmittävät tekstiä ja toimivat tavallaan sanattoman luonnon edustajana. Mukana on taidetta Taiwanilta Manhattanille ja Turusta riisipelloille. Niinkin erilaiset teokset kuin Jennifer Steinkampin digitaalinen *Botanic* (2015), Ernst Haeckelin luonnontieteelliset kasvipiirroksot (*Kunstformen der Natur*, 1904) sekä Jan-Erik Anderssonin rekonstruoiva ympäristötaideteos *Pebr Kalm Revival* (2012) avaavat kukin omia näkökulmiaan vihertaitteeseen. Samalla taide-esimerkit

kertovat taiteilijan työnkuvan muutoksesta ja monipuolistumisesta sekä yhteistyön merkityksestä etenkin ympäristö- ja vihertäiteessä. Koko kirjan ainutkertaiseen ilmeeseen on pitkälti vaikuttanut kanteen valittu ”Suojelen sinua kaikelta” (2015), jonka tekijä Piia Lehti (s. 1973) menehtyi keväällä 2017.

Vihreät menetelmät ihmisympäristöissä

Taidehistorioitsija Arja Elovirran mukaan romantisoiva ja nostalgisoiva suhde vihreyteen ja luonnon-elementteihin ovat muistumia ihmislajin menneisyydestä. Osin tähän ajatellaan liittyvän myös luonnon terveysvaikutusten, joita on viime aikoina tutkittu myös esteettisen hyvinvoinnin näkökulmasta. Vihreyden lisääminen kaupunkiympäristössä on monella tapaa perusteltua. *Urban retrofitting* viittaa olemassa olevan rakennuskannan ja kaupunkiympäristön kohentamiseen, viherkatot ja -seinät sekä muut viherelementit osoittavat, miten ympäristön viihtyvyyttä voidaan lisätä luonnon keinoin.

Tuoreehkoa kaupunkiestetiikan käsitteistöä on esimerkiksi kuraattori Ulla Taipaleen käyttämä ”urbaani akupunktuuri”. Terveysmetaforilla kaupunkiympäristöön tarttuva ympäristötaide ja -aktivismi avartaa käsitystämme luonnon tasapainosta ihmisen muokkaamissa ympäristöissä. Urbaani puoliluonto luonnollistuu, lajien rinnakkainelo ja molemminpuolinen tarkkailu luovat tähän

mahdollisuuden. Mikrointerventiot ekosysteemin elvyttämiseksi tai monipuolistamiseksi ovat myös eleitä, joilla pyritään Taipaleen mukaan herättelemään ”ympäristöherkkyttä ja tietoisuutta” (53). Kaupunkien kerrostuneisuus on vasta kehitymässä ja nyansoitumassa Suomenkin suhteellisen nuorissa kaupungeissa. Ajan-kohtaista kaupunkiympäristöissä on toisaalta myös ylisuunnittelun välttäminen tai suunnittelemattoman suunnittelemisen.

Taipale tuo esiin myös ”keskustamisen”, joka viittaa haitallisiin hierarkioihin keskustan ja periferian välillä. Käsite on käyttökelpoinen, kun lähiöiden trendiäyttyminen on tällä hetkellä agendalla laajemminkin. Samalla ilmi tulee kuitenkin huoli luonnontilaisen luonnon puolesta, sen koko olemassaolon kapenevasta mahdollisuudesta, kun ympäristöjen kokemuksellisen yhdenmukaistamisen myötä katoaa käsitys luonnon ominaisuuksista.

Jokapäiväinen vihreämme

Luontoa pohdittaessa korostuu kokemusten moniaistisuus. Ympäristöestetiikan tutkija Virpi Kaukio käsittelee vihreitä tuoksujia ja hajuainin merkitystä. Harvoin ajattelempa yleisesti miellyttävänä pidetyn vastaleikatun nurmen tuoksun olevan ruohokasvien kaltointohetelun tulosta. Myös arjen estetiikan tutkimussuuntauksen ja ”vihreän estetiikan” kehittäjä Yuriko Saito kirjoittaa nurmikosta, siihen liittyvistä esteettisistä ideaaleista, joiden yllä-

pitämisen ekologinen jalanjälki on kestävä.

Arjen sfäärissä onkin paljon huomioitavaa vihertaidetta ilmeisimpien huonekasvien ja leikkokukkakimppujen lisäksi. Arjen esteettiselle toiminnalle on tunnusomaista lukuisat pienet valinnat, jotka vaikuttavat laajalti kertyessään yksilön tasolla ajallisesti ja ihmispopulaation tasolla maantieteellisesti. Saito peräänkuuluttaa tämän toimijuuden tiedostamista ja vastuuta: ”emme ole pelkkiä syrjästäkatsojia ja ihailijoita, joiden arkeen ammatillaiset tuottavat kauneutta, vaan myös toimijoita: muokkaamme omaa ympäristöämme oman kauneudentajumme mukaiseksi” (124). Näinkin esteettinen ja eettinen kietoutuvat yhteen.

Teos ei lähde liikkeelle dystopioista, vaan painopiste on luonnon voiman ja elinkelpoisuuden osoittamisessa. Vihreä toistuu ja rönsyyä, siitä ei saa aina täyttä otetta, mutta näin on luonnossakin. Lopuksi avataan planetaarinen näkökulma ekologiaan ja maapallon pinnan elämänehtojen vaalimiseen. Maailmanparantaminen, kirjaimellisesti maailman tekeminen paremmaksi paikaksi luonnon voimin, sen ehdoin, on päämäärä. Tässä hengessä arkitekhti ja muotoilija Lance Hoseyn ”Maapallovisioita” ja Sepänmaan ”Sinivihreä maa” päättävät kirjan: yksittäisestä siirrytään kohti yleistä, läheltä siirrytään katsomaan kauas. Teoksen tarjoamaa holistista otetta tarvitaan yhä enenevässä määrin monimutkaistuvasti toisiinsa kietoutuvien ilmiöiden aikakaudella.

TUUKKA TOMPERI

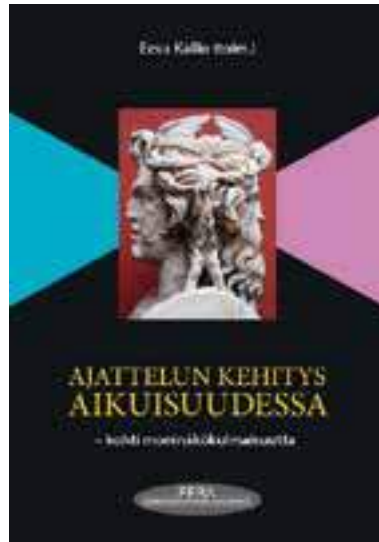
Ajatteleva aikuinen

Ajattelun kehitys aikuisuudessa. Kohti moninäkökulmaisuuutta. Toim. Eeva Kallio.
Suomen kasvatustieteellinen seura, Jyväskylä 2016. 388 s.

Ajattelun kehittyminen kuuluu epäilemättä niihin megateemoihin, joita pitää valaista monilta suunnilta ja eri tavoin, jos mieli saada edes jonkinlaisen otteen aiheesta. Hankaluudet alkavat jo siitä, miten ilmiö ja teema ylipäättään ymmärretään. Miten siis välttää kokoelman sisäinen ohipuhuminen ja vaikutelma mukaan poimittujen näkökulmien satunnaisuudesta? Tuhti teos onnistuu tässä mielestäni varsin hyvin, oikeastaan odotuksia paremmin.

Empiirisen tutkimuksen piirissä kirjan nimi *Ajattelun kehitys aikuisuudessa* johtaa mielikuvat kehityspsykologiaan. Se on ohittamaton viitekehys, ja muutamat artikkelit toki kommentoivat Piaget'n perintöä. Teoksen voisi helpoimmin rajata yhtenäiseksi juuri pysyttelemällä jälkipiaget'laisen (sekä jälkikohlberg-laisen) keskustelun piirissä. Nyt on kuitenkin pyritty kiitettävän kunnianhimoisesti alaotsikossa mainittuun näkökulmien moninaisuuteen. Onnistumisen harvinaisuudesta kertoo, ettei yhtä monipuolisia aihepiirin kartoituksia ole julkaistu juuri muillakaan kielillä. Tämä ei ole sattumaa, sillä kokoelman toimittaja Eeva Kallio on teeman pitkäaikaisia pioneereja, eikä pelkästään kotimaaisessa katsannossa.

Teos onkin samalla esimerkki kotimaisen tiedekentän ja suomenkielisen julkaisemisen vahvuuksista, joita ei valitettavasti aina tajuta. Pienessä mutta tieteellisesti tasokkaassa kieliyhteisössä eri asiantuntijat ja tutkimusperinteet vuorovaikuttavat luontevasti yli raja-aitojen, kun taas esimerkiksi yhdysvaltalaiselle tutkimukselle on turhan usein tyyppillistä sulkeutua itseriittoisiin, erikoistu-

neisiin lokeroihin. Mitä moniulotteisempi teema, sitä kapeakatseisempia – jopa naiiveja – seurauksia nurkkakuntainen asenne tuottaa ihmis-, yhteiskunta- ja kasvatustieteissä. Suomenkielisessä tieteellisessä kulttuurissa vastaava koteloituminen on lähes mahdotonta, koska samankaltaisten aiheiden tutkijat usein kohtaavat toisensa tieteenalaan ja taustaan katsomatta.

Kokoelman näkökulmia ovat ajattelun ja aikuisen ihmisen kehitys muiden muassa loogis-rationaalisesti ja moraalisesti, tieteellisessä ajattelussa ja tietokäsityksissä, asiantuntijakäytännöissä ja hiljaisessa tiedossa, oppimis- ja persoonallisuuspsykologisesti sekä systeemi- ja tietoisuusteoreettisesti. Tieteenaloista ovat mukana etenkin psykologia ja sosiaalipsykologia sekä kasvatustiede ja aikuiskasvatus, mutta myös esimerkiksi kognitiotiede, kulttuurintutkimus ja filosofia.

Filosofisille lukijoille yllättäviä ja tervetulleita ovat Miira Tuominen kaksi artikkelia. Ensimmäinen niistä käsittelee antiikin filosofikoulujen näkemyksiä ajattelusta, tiedosta ja ihmisen harjaantumisesta ajattelijana. Toinen puolestaan analysoi filosofian näkökulmasta kehityspsykologisia tapoja käyttää aihepiirin käsitteistöä. En muista kansainvälistäkään teosta, jossa filosofialle ja filosofian historialle olisi annettu vastaavanlainen näkyvä rooli. Käsitekriittisessä tekstissään, joka on sijoitettu kirjan viimeiseksi eräänlaisena dialektisena ristivalotuksena, Tuominen avaa keskeisiä käsitteellisiä ristiriitoja, joita itsekin olen alun perin filosofiaustaisena tutkijana usein miettinyt psykologiaa ja kasvatustiedettä lukiessani.

Aikuisuutta tutkivan kehityspsykologian piirissä kirjan teema liitetään useimmiten 1970-luvulta lähtien kehittyneisiin teorioihin niin sanotusta postformaalista ajattelusta. Nykyään puhutaan postformaalin ajattelun sijaan ja rinnalla usein relativistisesta ja dialektisesta (tai relativistis-dialektisesta) sekä Kallion kiteyttämään tapaan integroivasta ajattelusta. Käsitteet viittaavat piaget'laisen (lapsia koskevan) jäsennyksen formaalien operaatioiden vaiheen jälkeen oletettavasti aikuistuessa tapahtuvaan ajattelun myöhempään kehitykseen. Suomeksi voisi arkikielisesti nimittää tätä aikuisuuden elämäkokemusten ja ajattelun avartumisen mukanaan tuomaa vaihetta myös suhteellisuudentajuisuudeksi – tai juuri moninäkökulmaisuuudeksi (kirjan nimessä on siis osuva kaksoismerkitys). Samaan viiteyhteyteen sijoitetaan usein myös kriittisen ajattelun, vii-

”Filosofia oli alkujuurillaan itse- ja aikuiskasvatuksellinen pyrintö.”

sauden ja henkisyiden käsitteillä kuvattuja ajattelun kokoavia ulottuvuuksia, joten tematiikka ulottuu persoonallisuuden, identiteettien ja maailmankatsomuksen kokonaisvaltaisen muutoksen kysymyksiin.

Joidenkin artikkelien yhteys pääteemaan tuntuu tältä kannalta eittämättä hieman venytetyltä. Toisaalta psykometriikka, psykologisten ominaisuuksien testit ja mittaaminen, joka olisi voinut saada oman sijansa, puuttuu teoksesta lähes kokonaan, minkä Kallio kertoo johdannossa tietoiseksi valinnaksi. Miellän rajauksen tavallaan sovittuvan Kallion omaan lähestymistapaan, jonka perusvire on vahvasti humaani ja humanistinen. Aikuiskasvatus, humanistinen elämänkaaripsykologia ja esimerkiksi niin sanottu viisauden tutkimus ovat Kalliolle läheisempiä kuin testaava ja mittaava differentiaalipsykologia.

Rajaus tuo kuitenkin mukanaan pulman. Jos ei ole validia tapaa mitata ajattelun ”dialektisuutta” tai muita postformaalin ajattelun piirteitä, tai jos testimuotoja ja niiden tuloksia ei selosteta ja arvioida, mikään ei oikeuta oletusta, jonka mukaan tuollainen ajattelu kuuluisi vain tai keskimäärin tai etupäässä juuri aikuisikään. Osa teksteistä tarkasteleekin esimerkiksi käsitteellisen

ajattelun, tiedonkäsittelytaitojen tai moraalien kehitystä tavalla, joka soveltuu ikäkauteen katsomatta. Teosta voi siten suositella kenelle tahansa ajattelun oppimisen ja yksilönkehityksen tutkimuksesta ja teorioista kiinnostuneelle, ei pelkästään aikuiskasvattajille, korkeakouluopettajille tai elämänkaaripsykologiaan suuntautuneille.

Ajattelemisessa voi edetä ja kehittyä, se on kiistatonta. Samoin on selvää, että elämäntilanteiden muutokset aikuisuudessa tuottavat uudenlaisia ajattelu- ja tunnehaasteita sekä oppimiskokemuksia. Aikuisten ajattelun erityislaatu ei silti ole itsestään selvä ilmiö vaan avoin kysymys. Kuten Tuominen muistuttaa, antiikin filosofikouluissa aikuisten ajattelun katsottiin kehittyvän taitavammaksi vain, jos sitä harjoitetaan sopivilla tavoilla. Filosofia olikin alkujuurillaan paljolti juuri itse- ja aikuiskasvatuksellinen pyrintö.

Nuoret-aikuiset-jaon häilyvyys ajattelun kehittymisessä on jokaiselle arkisestikin tuttua. Ei tuota vaikeuksia palauttaa mieleen havaintoja oivallisen suhteellisuudentajuisesti ja monitahoisesti ajattelevista varhaisnuorista, jotka vaikuttavat paljon ikäistään kypsemmltä, kuten on tapana sanoa. Toisaalta on yhtä

helppoa osoittaa esimerkkejä lateasti ja monologisesti ajattelevista kypsän iän aikuisista. On tietysti mahdotonta päätellä (ainakin ilman luotettavia psykologisia testejä), kertooko ihmisen ilmaiseman ajattelun kehnous hänen kognitiivisesta ominaistasostaan vai pikemmin hänen toimintansa tökeryydestä ja itsehillinnän puutteesta. Ajattelun, persoonan ja sosiaalisen vuorovaikutuksen piirteet kietoutuvat tässäkin toisiinsa.

Teorioissa vasta aikuisiässä kehittyvistä ajattelun vaiheista on käsitteellisten epämääräisyyksien lisäksi myös vastaavia empiirisiä perusongelmia kuin Piaget’n alkuperäisessä vaiheteoriassa (käsitteiden operationalisoinnista ja tutkimusasetelmista alkaen). Ongelmallisuus ei kuitenkaan merkitse, ettei aihetta olisi syytä tutkailla – pikemminkin päinvastoin. Jälkitekollisten maiden väestökehitys kasvattaa omalta osaltaan tarvetta suunnata huomiota aikuisuuden ja vanhuuden ikävaiheisiin näistäkin näkökulmista. Tähän kirjaan tarttumalla saa siihen eväitä, jotka riittävät paljon alkuaskelia pidemmällekin. Teoksesta kiinnostuneiden kannattaa tutustua verkkosivuihin, joilta näkee myös sisällysluettelon kirjoittajineen: www.ajatus.xyz

SAMULI BJÖRNINEN

Hallittua keskipakoisuutta

Miki Liukkonen, *O (tai yleispätevä tutkielma siitä miksi asiat ovat niin kuin ovat)*. WSOY, Helsinki 2017. 858 s.

Luen Miki Liukkoksen *O*-romaanin arvosteluja, ja on selvää kuka tai mikä – kuka kirjallisuuden rocktähti, mikä järkälemäinen kulttiroomaani – on arvioijien mukaan toiminut Liukkoksen johtotähtenä. David Foster Wallace ja *Infinite Jest* (1996) nostetaan esiin lähes jokaisessa Liukkoksen romaanista kirjoitetussa arviossa. *Helsingin Sanomien* kriitikkoa epäilyttää ensin, onko *O* ainoastaan *Infinite Jest* -fani-kirja, ja *Kouvolan Sanomien* arvion mukaan kirjallista velkaa David Foster Wallacelle voi pitää teoksen mahdollisena heikkoutena. Liukkoksen romaania vertaukset eivät juurikaan palvele. Ammattikriitikot epäilemättä ymmärtävät yskän. Tietty lukijakunta myös tervehtii innolla jokaista paksua ja pahansuopaa romaanilabyrinttia, jonka jokin kustantaja uskaltaa ottaa julkaisuohjelmaansa – tälle yleisölle Wallacen nimi on tuttu.

Mutta mikä tekee Liukkoksen ja Wallacen romaanien vertaamisesta niin houkuttelevan vaihtoehdon kriitikoille? Tämä on monimutkainen kysymys, sillä puhe siirtyy *O*:sta romaanina kirjallisuuden lajeihin ja traditioihin. Wallacen voi nimittäin katsoa saavan viimeisen sanan 1900-luvun eri käännteissä esiin pelmahtavan megaromaanin (Brian McHale), maksimalistisen romaanin (Stefano Ercolino) tai systeemiromaanin (Tom LeClair) saralla. *Infinite Jest* edustaa tämän alalajin viimeisintä iteraatiota, tietoverkkojen ja älyteknologian aikakauden romaanimammuttia, jota kriitikko James Wood on moittinut ”hysteerisestä realismista”¹.

Woodin mukaan hysteerisen realismin helmasynti on liika kiinnostus informaatioon. Uudet systeemiromaanit keskittyvät niin in-

nolla selittämään, miten maailma toimii, etteivät ennätä kertoa, mitä tuossa maailmassa eläminen tuntuu. Woodin mukaan ei seuraa mitään hyvää, jos 2000-luvulla kelpo romaanilta odotetaan vain taitoa käsitellä valtavaa määrää informaatiota.

Toisaalta systeemiromaanit kiinnostavat nykykirjallisuuden ilmiönä sekä lukijoita että kirjallisuudentutkijoita. Lajilla voi myös nähdä edeltäjiä niin realismin yhteiskunnallisissa panoraamoissa kuin modernismissä, jossa esimerkeiksi käyvät yhtä hyvin Robert Musilin *Mies vailla ominaisuuksia* kuin Joycen *Ulysses* tai *Finnegans Wake*. Tätä horisonttia vasten on kenties helpompi käsittää sekä Liukkoksen romaaniin kohdistuvat suuret odotukset että tietty painolasti, josta *O* tuntuu välillä pyristelevän eroon.

Miten maailma toimii

Liukkoksen romaanin nimi kokonaisuudessaan kuuluu *O (tai yleispätevä tutkielma siitä miksi asiat ovat niin*

kuin ovat). Romaanin alkuun hajanaisilta vaikuttavat tapahtumat yhdistyvät pala palalta yhden fiktiivisen viikon aikana. Näennäisestä pirstaleisuudesta huolimatta romaani usuttaa lukijan muodostamaan yhteyksiä ja luomaan koherenssia. Yhdessä lukuisista sivujuonista syvennyttään Nikola Teslan eetterioppiin. Toisessa istutaan teoreettisen fysiikan luennoilla ja pohditaan ajan luonnetta. Luonnontieteelliset teoriat törmäytetään informaatioteoriaan ja neuropsykologiaan. *O*:n osin arkinen, osin outo todellisuuskuva kasvaa näiden selitysmallien varjossa.

Romaania värittää vaikutelma eräänlaisesta synkronismista. Teksti toistaa ja varioi yksityiskohtia, motiiveita ja tapahtumia ensi katsojalta irrallisissa yhteyksissä, mutta samalla toisto itsessään luo tunnetta kuin kaikki tapahtuisi yhtä aikaa. Esimerkiksi romaanin puolivälin tienoille upotetussa erityisen taitavasti rakennetussa jaksossa sama tapahtuma kerrotaan useista eri näkökulmista, mutta samassa jaksossa kuvataan myös erästä toista tapahtumaa, joka on niin samanlainen, ettei ole aluksi selvää, onko kyseessä todella eri tapahtuma vai ainoastaan näkökulmanvaihdos. Näin *O* saa aikaan tunteen, että sen kuvaama todellisuus voi olla satunnaisen pirstaleinen tai se voi olla tiukan järjestelmällinen, mutta tavalla joka on hyvin vaikeasti käsitettävä. On ”Vaihtoehtoja, miljoonasosia, loputtomasti toisiinsa limittyviä lenkkejä” ja ”Paraabeleja, interferenssejä, sumaa, kombinaatioita” (398). Kuitenkin juuri informaatioteoria ja esoteerinen pseudotiede tarjoavat käsitteelliset kehykset, joissa romaanin eklektisen tyylin, katkonaisen ajatuksenjuoksun ja episodimaisen rakenteen voi nähdä

merkityksellisenä. Romaanin erikoiset rakenteet voi lukea oireina ja merkkeinä vaikkapa Teslan teorian ennustamasta ”aikadilataatiosta”, kvanttifysiikan ei-binäärisestä logiikasta tai neuroottisuuden keikahtamisesta psykoosin puolelle. Juuri tällainen tematisoituminen tapahtuu myös toistolle itselleen, kun romaanin maailmassa yhä useammalla henkilöahmolla kerrotaan olevan *déjà vu*-kokemuksia.

Kaava kaaoksen takana

Eräissä mielessä *déjà vu* kuvaa hyvin myös *O*:n lukukokemusta. Edellä kuvattu kimurantti teemojen ja tekstirakenteiden yhteistyö on toteutettu taidokkaasti, mutta romaaneita on rakennettu samaan tapaan ennenkin. Tässä piilee myös eräs syy siihen, miksi vertailu Wallacen *Infinite Jestin* tai sen sukulaisromaneihin tuntuu houkuttelevalta: näiden romaanien lukemisessa ja niiden informaatiotulvan jäsentämisessä voi turvautua samankaltaisiin lukustrategioihin. Jos tekstin pinnallisen kaaoksen alle rakentuva käsitteellinen tai teoreettinen verkosto ajatellaan keinoksi, jonka avulla lähes kaoottisen monimutkaisuuden kesyttäminen on kuin onkin mahdollista, kuuluu tämä keino ilman muuta ensyklopedistisen systeemiromaanin poetiikkaan.

Lajityypillistä tuntuu myös olevan tapa tarjota jotain romaanin keskeisistä teemoista lukemisen malliksi. Erityisen houkuttelevana Liukkosen romaanin lukemisen metaforana voi pitää neuroottisuutta tai pakko-oireisuutta, siis hieman samaan tapaan kuin Wallacen *Infinite Jestin* monimutkaisten ja addiktoivien aineiden, pelien ja sisäistekstien on nähty peilaavan suhdetta, joka lukijalla muo-

dostuu *Infinite Jestin* lukemiseen. Pynchonin *Painovoiman sateenkaari* tai DeLillon *Alamaailma* kanavoivat eri tavoin kylmän sodan ajan vainoharhaista elämäntuntoa, mutta myös palkitsevat ”paranoidin” lukemisen, jossa harhaisuutta hipovasta yhteyksien etsimisestä tulee lukemista määrittävä periaate. Vastavasti *O*:n obsessiivis-kompulsiivinen lukeminen tuntuu kumman tyydyttävältä ja tulokselliselta. Ainakin oma *O*:ni pursuilee värikoodattuja tarralappuja – uskon niiden parantaneen lukukokemustani merkittävästi. Toisaalta romaani myös sysii lukijaa kohti tällaista lukemista. Maksaa vaivan pitää henkilöahmot lokeroituna, detaljien rivit ojennuksessa ja juonivyöhytien solmukohdat kireällä. Usein romaanin rakenne muistuttaa tästä hienovaraisesti, mutta OCD-lukemista kannatetaan myös vähemmän monitulkintaisesti, kuten erään henkilöahmon suulla: ”meidän on oltava *neu-roo-tti-sempia*” (705).

Myös jotkin Liukkosen stilistiset valinnat kuuluvat systeemiromaanin lajirepertoaariin. Tällainen piirre on vaikkapa tapa viljellä kirjainlyhenteitä. Lyhenteet sisältävät paljon informaatiota pakatussa muodossa, mutta saavat arkipäiväisen ja automatisoituneen kielellisen ymmärryksen kompastelemaan. Lukeminen hidastuu, infoähky konkretisoituu. Lukija joutuu päättämään, pysähtykö koodaamaan auki jokainen BSES (Bachin Suurkuluttajien Epävirallinen Salaseura) tai E. U. (Entinen Urheilubaari) vai pyyhältääkö eteenpäin semanttisen kanavan kohinasta huolimatta. *O*:n kaltaiset informaatioteoriasta inspiroituneet romaanit eivät malta olla herkuttelelematta sillä, että informaatio puhtaimmillaan on juuri melua.

Kolibrin sydän, kultakalan muisti

O on nuoren kirjailijan kunnianhimoinen suurponnistus, ja sellaisena monin tavoin loistelas. Tämän lajin romaanin tyyppillisistä kompastuskivistä ikävästi jää törröttämään lähinnä turha selittäminen, johon romaani enenevässä määrin sortuu loppua kohti. Juuri kun Liukkonen on usean sadan sivun aikana saanut taitavasti vihjattua, että teoksen palapelimäinen rakenne heijastelee romaanin maailmassa murtuvia ajan ja todellisuuden rakenteita, hän saattaa nuoret päähenkilöt kaljakuppilaan selittämään tätä asioiden tolaa toisilleen. Hieman rasittaviksi käyvät myös jotkin romaanin tavat välittää lukijalle informaatiota. Kun lukija istutetaan riittävän monta kertaa kuuntelemaan professori Samuel Algrenin fysiikan luentoa, alkaa tuntua, että myös itse romaanilla on tarve luennoida. Eräs romaanin henkilöistä kuvaa nykyihmistä sanoilla ”kolibrin sydän, kultakalan muisti”. Tämän luonnehdinnan toivoisi tulevan mahdollisimman harvoin mieleen *O*:n tai sen olettaman lukijan kohdalla. Toisaalta mikään ei viittaa siihen, että *O* olisi tarkoitettu vaikeaksi ja vihanieliseksi romaaniksi. Näitä määreitä liitetään usein esimerkiksi Wallacen ja Pynchonin teoksiin. *O* on omassa lajissaan vähemmän ankara teos kuin monet esikuvansa, ja tämä kenties vapauttaa sen osasta perinteen painolastia.

Viite & Kirjallisuus

- 1 James Wood, Human, All Too Inhuman. *New Republic* 24.7.2000. Verkossa: newrepublic.com/article/61361/human-inhuman

KIRJOITTAJALLE

Tarjoa artikkeli-, essee-, puheenvuoro-, suomennos-, arvostelu- tai muita käsikirjoituksia lehdessä julkaistavaksi. **Artikkelin ihannepituus** on 30 000 merkkiä välilyön- teineen (yli 40 000 on yleensä liian pitkä), kolumnin 7 500. Kirja-arvioiden pituus on 4500–9000 merkkiä välilyön- teineen. Tieteellisissä tutkimus- ja katsausar- tikkeleissa noudatetaan *referee*-menettelyä. *niin & näin* käyttää Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) ver- taisarviotunnusta ja on sitoutunut noudattamaan tun- nuksen käytölle asetettuja ehtoja.

Lähetä käsikirjoitus toimitukselle sähköpostin doc-liitetiedostona. Liitä saateviestiin nimi, osoite, sähköpostiosoite ja puhelinnumero sekä kirjoittajatiedot (nimi, arvo ja/tai toimi, paikka) kirjoittajaluetteloa varten. Yhteensopivuusongelmista johtuen toimitus toivoo, että OpenOffice-ohjelmalla tehtyjä tiedostoja ei lähetetä tai toimitukseen otetaan ainakin yhteyttä etu- käteen tarvittavien muutosten takia.

Älä käytä mitään tekstinkäsittelyohjelmien muo- toilutoimintoja (ei tyylimäärityä, sarkaimia, sivunu- merointia eikä tavutusta). Käytä vain *kursiivia* tekstin korostamiseen ja vieraskielisiin termeihin, ei lihavoitua tai alleviivausta. Merkitse leipätekstiin kursivilla myös teosten nimet, mutta artikkelien nimet lainausmerkeissä. Käytä kaksinkertaisia lainausmerkkejä sitaateissa, koros- taessasi tiettyä termiä ja ironisessa tms. merkityksessä. Käytä yksinkertaisia lainausmerkkejä käsitteiden koros- tamiseen sekä lainauksen sisällä. (Kaikenlaisia asioita kutsutaan ”työksi”. Professori toteaa: ”Työtä se on ’viher- piipertäjien’ filosofiakina.” Viime aikoina ’työn’ määrittely on noussut ”syvällisen” keskustelun aiheeksi.) Toisin kuin edellä, lainausmerkkien (kuten kursivin) ylikäyttöä kannattaa kuitenkin välttää. Käytä vain samaan suuntaan kaartuvia lainausmerkkejä.

Laadi artikkelin alkuun 2–6 virkkeen pituinen ingressi, joka johdattaa lukijan kirjoituksen teemoihin. Vältä kuitenkin tyyliä ”Tässä artikkelissa käsittelen... Lopuksi totean...”. **Jaa teksti väliotsikoilla.** Huomaa, että lehtitekstissä hyvin pitkät kappaleet ja luvut ovat kan- keita. Vältä myös liian pitkiä väliotsikoita. Jutun päätös- sikossa voi olla alaotsikko. **Jos haluat merkitä sitaatin**, luettelon tms. erillisenä sisennettynä kappaleena, mer- kitse sen alkuun [SISENNYS] ja loppuun [SISENNYS LOPPUU].

Käytä viitteisiin tekstinkäsittelyohjelman viiteto- mintoa. Käytä vain viitenumeroituja loppuviitteitä, ei ala- eikä teksti- tai sisäviitteitä. Ilmoita loppuviitteessä kirjoittajan nimi, vuosiluku ja sivunumerot (Drakuli 2007, 14–15). Toistuvaan viitteeseen viitataan merkin- nällä ”Sama” + tarvittaessa sivunumerot. Huom: kirja-ar- viossa voit kuitenkin viitata arvosteltuun teokseen tekstin sisäisellä sulkuviitteellä, mutta muihin teoksiin normaali- listi loppuviitteellä.

Merkitse kirjallisuusluetteloon kirjoittajan suku- ja etunimi, teoksen nimi, kustantaja, kustantajan ko- tipaikka ja ilmestymisvuosi. Teos kursivilla, artikkelin nimi ilman kursiivia. Aikakauslehtiartikkelista ilmoita julkaisun nimi, lehden numero ja sivunumerot. Ko- koelma-artikkeleista artikkelin nimi ensin, sitten teos kursivilla ja sen julkaisutiedot normaaliin tapaan. Mai- nitse suomennoksista myös alkuteoksen nimi, ilmes- tymisvuosi ja kääntäjä. Myös uudelleen julkaistuista klassikkoteksteistä on hyvä mainita alkuperäinen julkai- suvuosi. **Viitteissä ja lähdeluettelossa on, toisin kuin leipätekstissä, hyvä käyttää lyhenteitä (mm., esim., ks., vrt.).**

Dewey, John, *Democracy and Education. An Introduction to the Philo- sphy of Education* (1916). Free Press, New York 1997.

Hacking, Ian, *Mitä sosiaalinen konstruktioismi on?* (The Social Con- struction of What?, 1999). Suom. Inkeri Koskinen. Vastapaino, Tampere 2009.

Nagel, Thomas, What Is It Like to Be a Bat? *Philosophical Review*. Vol. 83, No. 4, 1974, 435–450.

Petman, Jarna, Pahuuden patologisesta dialektiikasta. Teoksessa *Imma- nuel Kant. Radikaali paha. Paha eurooppalaisessa perinteessä*. Toim. Ari Hirvonen & Toomas Kotka. Loki, Helsinki 2004, 271–288.

Simmel, Georg, Eräistä filosofian nykyongelmista (Über einige gegenwärtige Probleme der Philosophie, 1912). Suom. Olli Pyyh- tinen. *niin & näin* 4/06, 42–45.

Viittaukset kokonasiin toimitettuihin teoksiin (mutta mieluiten yksilöidysti artikkeleihin):

Visions of Value and Truth. Understanding Philosophy and Literature.

Toim. Floora Ruokonen & Laura Werner. Acta Philosophica Fen- nica, Vol. 79. Societas Philosophica Fennica, Helsinki 2006.

Tarkempia ohjeita löytyy lehden kotisivuilla olevista laajennetuista kirjoittajaohjeista.

Laita kaikki kysymykset tai huomautukset saate- viestiin. Lähetä kaaviot tai taulukot erillisinä tiedostoina. Tarkemmat muotoiluohjeet lähetetään pyydettyäessä.

Julkaistavaksi hyväksytyt kirjoitukset voidaan jul- kaista samalla tai myöhemmin myös lehden verkkosi- vuilla.

Neuvoja kirjoittajille

- Tarkista, että tekstin aikamuoto ei vaihdu perusteetta.
- Vältä liian pitkiä ja koukeroisia virkerakenteita.
- Vältä tarpeettomia kankeita ilmaisutapoja (kautta, ta- holla, myötä, välityksellä, johdosta, toimesta, koskien, liittyen, suhteen, nähden, osalta).
- Vältä anglismeja kuten: ”Olen kiinnostunut en vain metafysiikasta vaan myös etnografiasta.”; ”Se on han- kalaa, että keskustelu puuroutuu.”